

MOHORJEV KOLEDAR 2018

CELJSKA MOHORJEVA DRUŽBA
— Prva slovenska založba —
CELJE - LJUBLJANA

VSEBINA

KALENDARIJ 2018 6

PRAZNIKI V LETU 2018 18

ASTRONOMSKI DOGODKI V LETU 2018 20

PREGLEDNI KOLEDARČEK ZA LETO 2019 24

DOMAČA IN TUJA OBZORJA

Januška Gostenčnik ČABRANŠKI GOVORI 25

Metka Dijkstra Murko LIPA – KRONIKA SLOVENIJE IN NJENIH PRIJATELJEV
NA NIZOZEMSKEM 29

Janez Suhadolc KITAJKA, FRANCOZ, NEMEC IN JAZ 33

Ignacij Voje POLOŽAJ ŽENSKÉ V SREDNJEVEŠKEM DUBROVNIKU 39

KOLO ZGODOVINE

Gregor Antoličič KONEC PRVE SVETOVNE VOJNE 42

Tine Golež TRAGEDIJA V VIETNAMU (1968) IN NJEN ODMEV V MOZIRJU 46

Stane Granda V ZARJE VIDOVE – OB STOLETNICI NASTANKA JUGOSLAVIJE 50

Jože Maček NASTANEK KMETIJSTVA IN NJEGOVE DRUŽBENO POLITIČNE POSLEDICE 58

Aleš Maver PADEC SKOZI OKNO Z NEPREDVIDENIMI POSLEDICAMI 64

Alenka Puhar DOLGEGA ŽIVLJENJA POPOTOVANJE DO NEVŠEČNIH KOMPLIKACIJ 68

DEDIŠČINA PRETEKLOSTI

Janez Bizjak TRIGLAV MED MITOM, SIMBOLOM, SVETO GORO IN RESNIČNOSTJO 72

Sabina Paternost POSTOJNSKA JAMA (1818–2018) 76

Verena Perko KULTURNA DEDIŠČINA: VSE, KAR IMAMO, ZNAMO, SMO IN BOMO 80

Božidar Premrl PRIMORSKI POBOŽNI NAPISI V KAMEN VKLESANI 84

Irena Šinkovec, Andrej Gaspari LJUBLJANICA 90

PRIDEN KOT ČEBELA

Simon Atelšek STAREJŠI ZAPISI O ČEBELAH IN ČEBELARSTVU V NAŠIH KRAJIH 97

Polona Kus, Petra Kržan, Matjaž Koman in Maj Juvanec PO POTI KULTURNE DEDIŠČINE
DO ČEBELJEGA PARKA ANTONA JANŠE 101

Tita Porenta ČEBELARSKI MUZEJ V RADOVLJICI 106

ENA ČEBELA IN TRISTO KOSMATIH MEDVEDOV

Janez Gregori ČEBELE, NAŠE ŽIVLJENJSKE SPREMLJEVALKE: KAJ JIH PESTI 110

Klemen Jerina PREHRANSKE ZNAČILNOSTI SLOVENSКИH MEDVEDOV,
MÉD-VÉD-OV, MÉD-JÉD-OV? 117

POBEGI V NARAVO

Marko Cvetko, Miha Jernejčič, Tine Schein in Jošt Stergaršek NOTRANJSKI REGIJSKI PARK 123

Nataša Moršič KRAJINSKI PARK GORIČKO 128

Barbara Ploštajner KOZJANSKI REGIJSKI PARK 133

ČLOVEK, NE JEZI SE

Marjan Bradeško KUPIL SEM! 138

Martin Lisec KOMUNIKACIJA GRADI SKUPNOST 142

Anica Mikuš Kos LJUDJE NA BEGU 146

Ivan Janez Štuhec KRŠČANSKA EVROPA IN MIGRANTSKO BEGUNSKA KRIZA 152

OB JUBILEJU

Igor Grdina PROF. DR. STANE GRANDA 157

Renato Podbersič ml. DINKO BERTONCELJ, PRVI SLOVENEK NA HIMALAJI 161

Tatjana Rojc ZORA TAVČAR 164

PORTRETI

Monika Deželak Trojar JANEZ LUDVIK SCHÖNLEBEN (1618–1681) 167

Silvo Fatur MIROSLAV VILHAR (1818–1871) 172

Igor Grdina IVAN CANKAR (1876–1918) 177

Damir Globočnik BRANKO ZINAUER (1918–1968) 181

Andreja Legan RavnikaR STANISLAV ŠKRABEC (1844–1918) 185

Nada Praprotnik JOANNES ANTONIUS SCOPOLI (1723–1788) 189

Marijana Sukič KAREL DONČEC (1918–2002) 194

ČRKA ZA ČRKO

Berta Golob TISTO PISMO 196

Tereza Mohar ČISTO MAJHNA ZGODBA 199

Ivan Žigart PRED VRATI NAŠE HIŠE 200

NA TISTI NJIVI, KI LE SMRT JO ORJE ...

Kajetan Gantar PROF. DR. ERIKA MIHEVC GABROVEC 202

TI SI PETER IN NA TEJ SKALI BOM SEZIDAL SVOJO CERKEV

Tone Gorjup IZ ŽIVLJENJA KRAJEVNE CERKVE 205

ŽETEV SADOV NAŠEGA DELA

Tanja Ozvatič CELJSKA MOHORJEVA DRUŽBA 211

Karl Hren in Franc Kelih MOHORJEVA DRUŽBA V CELOVCU 216

Marko Tavčar GORIŠKA MOHORJEVA DRUŽBA 219

1. Ponedeljek	MARIJA, BOŽJA MATI – NOVO LETO	
2. Torek	Bazilij in Gregor, šk., c. uč.; d. p. d.	☺ ob 3.24
3. Sreda	Ime Jezusovo; Genovefa, dev.	
4. Četrtek	Angela, red.; Gregor Langreski, šk.	
5. Petek	Simeon, puš.; Milena (Emilijana), dev.	
6. Sobota	GOSPODOVO RAZGLAŠENJE – sveti trije kralji Gašper, Miha, Boltežar	
7. Nedelja	JEZUSOV KRST	
	Iz 55,1-11; Iz 12,2-6; 1 Jn 5,1-9; Mr 1,7-11	
8. Ponedeljek	Severin, op.; Erhard, šk.	🌐 ob 23.25
9. Torek	Julijan, muč.; Hadrijan, op.	
10. Sreda	Gregor Niški, šk.; Viljem, šk.	
11. Četrtek	Pavlin Oglejski, šk.; Teodozij, men.	
12. Petek	Tatjana (Tanja), muč.; Alfred, op.	
13. Sobota	Hilarij, šk.; Veronika, dev.	
14. Nedelja	2. NEDELJA MED LETOM – Oton (Odon)	
	1 Sam 3,3-10.19; Ps 40,2.4.7-10; 1 Kor 6,13-15.17-20; Jn 1,35-42	
15. Ponedeljek	Absalom, šk.; Alojzij Variara, duh.	
16. Torek	Marcel, pp.; Ticijan, šk.	
17. Sreda	Anton (Zvonko), puš.; Anton Koprski, red.	☺ ob 3.17
18. Četrtek	Marjeta Ogrska, red.; Priscila, muč.	
19. Petek	Makarij, op.; Suzana, muč.	
20. Sobota	Fabijan in Boštjan, muč.; Ciprijan, red.	
21. Nedelja	3. NEDELJA MED LETOM – Neža (Janja), muč.	
	Jon 3,1-5.10; Ps 25,4-5.6-7.8-9; 1 Kor 7,29-31; Mr 1,14-20	
22. Ponedeljek	Vincencij, diak., muč.; Lavra, dev.	
23. Torek	Henrik, duh.; Urban, šk.	
24. Sreda	Frančišek Saleški, šk., c. uč.; Felicijan, šk.	🌐 ob 23.20
25. Četrtek	Spreobrnjenje apostola Pavla; Ananija, sp. mož	
26. Petek	Timotej in Tit, šk.; Robert, ust. cistercijanov	
27. Sobota	Angela Merici, ust. uršulink; Henrik, duh.	
28. Nedelja	4. NEDELJA MED LETOM, svetopisemska – Tomaž Akvinski, šk., c. uč.	
	5 Mz 18,15-20; Ps 95,1-2.6-9; 1 Kor 7,32-35; Mr 1,21-28	
29. Ponedeljek	Valerij, šk.; Julijan, spok.	
30. Torek	Martina, muč.; Jacinta, red.	
31. Sreda	Janez Bosko, ust. salezijancev; Marcela, vd.	☺ ob 14.27

1. Četrtek	Brigita Irska, op.; Katarina de Ricci, red.	
2. Petek	JEZUSOVO DAROVANJE – SVEČNICA	
3. Sobota	Blaž, šk., muč.; Oskar, šk.	
4. Nedelja	5. NEDELJA MED LETOM – Leon, muč.	
	Job 7,1-4.6-7; Ps 147,1-2.3-4.5-6; 1 Kor 9,16-19.22-23; Mr 1,29-39	
5. Ponedeljek	Agata, dev., muč.; Albuin, šk.	
6. Torek	Pavel Miki, muč.; Doroteja, muč.	
7. Sreda	Koleta (Nika), red.; Egidij, red.	🌐 ob 16.54
8. Četrtek	Hieronim, red.; Jožefina, dev. – PREŠERNOV DAN – slovenski kulturni praznik; d. p. d.	
9. Petek	Apolonija (Polona), muč.; Sabin, muč.	
10. Sobota	Sholastika, red.; Alojzij Stepinac, šk.	
11. Nedelja	6. NEDELJA MED LETOM – Lurška Mati Božja	
	3 Mz 13,1-2.44-46; Ps 32,1-2.5.11; 1 Kor 10,31-11,1; Mr 1,40-45	
12. Ponedeljek	Evlalija, muč.; Erna; Aleksij, šk.	
13. Torek	Kristina, vd.; Adolf, šk. – <i>pust</i>	
14. Sreda	++ PEPELNICA – Valentin (Zdravko), muč.	
15. Četrtek	Klavdij, red.; Georgija, dev.	☺ ob 22.05
16. Petek	+ Julijana, muč.; Onezim, šk.	
17. Sobota	Sedem ustanoviteljev servitov; Aleš, spok.	
18. Nedelja	1. POSTNA NEDELJA – Flavijan, šk.	
	1 Mz 9,8-15; Ps 25,4-5.6-7.8-9; 1 Pt 3,18-22; Mr 1,12-15	
19. Ponedeljek	Bonifacij, šk.; Konrad, red.	
20. Torek	Leon Sicilski, šk.; Frančišek in Jacinta	
21. Sreda	Peter Damiani, šk., c. uč.; Irena (Mira), dev.	
22. Četrtek	Sedež apostola Petra	
23. Petek	+ Polikarp, šk., muč.; Montan Toledski, šk.	🌐 ob 9.09
24. Sobota	Matija, ap.; Sergij, muč. – <i>kvatre</i>	
25. Nedelja	2. POSTNA NEDELJA – Alojzij in Kalist, muč.	
	1 Mz 22,1-2.9.10-13.15-18; Ps 116,10.15.16-17.18-19; Rim 8,31-34; Mr 9,2-10	
26. Ponedeljek	Aleksander (Branko), šk.; Nestor, muč.	
27. Torek	Gabrijel Žalostne Matere Božje, red.; Baldomir, spok.	
28. Sreda	Ožbolt (Osvald), šk.; Roman, op.	

Legenda: ap. (apostol), ces. (cesar, cesarica), c. uč. (cerkveni učitelj), diak. (diakon), dev. (devica), d. p. (državni praznik), d. p. d. (dela prost dan), duh. (duhovnik), ev. (evangelist), kn. (knez, kneginja), kr. (kralj, kraljica), men. (menih), mis. (misijonar), muč. (mučenec, mučenka), op. (opat, opatinja), pp. (papež), pr. (prerok), puš. (puščavnik), red. (redovnik, redovnica), red. ust. (redovni ustanovitelj, redovna ustanoviteljica), slov. (slovska), soust. (soustanovitelj, soustanoviteljica), sp. (svetopisemski mož, svetopisemska žena), spok. (spokornik, spokornica), šk. (škof), ust. (ustanovitelj, ustanoviteljica), vd. (vdova).

Sonce stopi v znamenje vodnarja 18. 1. ob 1. uri. Do konca meseca se dan podaljša za 57 minut.

Sonce stopi v znamenje rib 16. 2. ob 20. uri. Do konca meseca se dan podaljša za 1 uro in 22 minut.

1. Četrtek	Albin (Zorko), šk.; Feliks, pp.	
2. Petek	+ Neža Praška, dev.; Angela od Križa, red. ust.	☺ ob 1.51
3. Sobota	Kunigunda, ces.; Marin, muč.	
4. Nedelja	3. POSTNA NEDELJA – Kazimir, kr.	
	2 Mz 20,1-17 ali 20,1-3.7-8.12-17; Ps 19,8.9.10.11; 1 Kor 1,22-25; Jn 2,13-25	
5. Ponedeljek	Hadrijan, muč.; Olivija (Livija), muč.	
6. Torek	Fridolin (Miroslav), op.; Julijan, šk.	
7. Sreda	Perpetua in Felicita, muč.	
8. Četrtek	Janez od Boga, red.; Štefan, op.	
9. Petek	+ Frančiška Rimska, red.; Vital, op.	🌙 ob 12.20
10. Sobota	40 mučencev; Makarij, šk.	
11. Nedelja	4. POSTNA NEDELJA – Benedikt, šk.	
	2 Krn 36,14-16.19-23; Ps 137,1-2.3.4-5.6; Ef 2,4-10; Jn 3,14-21	
12. Ponedeljek	Justina, red.; Doroteja, muč. – <i>gregorjevo</i>	
13. Torek	Kristina, muč.; Sabin, muč.	
14. Sreda	Matilda, kr.; Lazar Milanski, šk.	
15. Četrtek	Artemij, red.; Klemen, red.	
16. Petek	+ Hilarij Oglejski, šk.; Herbert, šk.	
17. Sobota	Patrik (Patricij), šk.; Jedrt (Jerica), dev.	🌙 ob 14.12
18. Nedelja	5. POSTNA NEDELJA – Ciril Jeruzalemski, šk., uč.	
	Jer 31,31-34; Ps 51,3-4.12-13.14-15; Heb 5,7-9; Jn 12,20-33	
19. Ponedeljek	JOŽEF, JEZUSOV REDNIK	
20. Torek	Klavdija, muč.; Urbicij, šk.	
21. Sreda	Nikolaj iz Flüe; Serapion, muč.	
22. Četrtek	Lea, spok.; Bazilij, muč.	
23. Petek	+ Turibij, šk.; Rebeka, red.; Alfonz, šk.	
24. Sobota	GOSPODOVO OZNANJENJE (liturgično praznovanje)	🌙 ob 16.35
25. Nedelja	6. POSTNA NEDELJA, cvetna – Rebeka, sp. žena – letni čas	
	Iz 50,4-7; Ps 22,8-9.17-18.19-20.23-24; Flp 2,6-11	
26. Ponedeljek	Larisa (Lara), muč.; Ludgar, šk.	
27. Torek	Rupert, šk.; Gelazij, šk.	
28. Sreda	Bojan (Vojan), kn.; Venturin, red.	
29. Četrtek	Veliki četrtek – Jona, muč.	
30. Petek	++ Veliki petek – Amadej (Bogoljub)	
31. Sobota	Velika sobota – Benjamin, muč.	☺ ob 14.37

Sonce stopi v znamenje ovna 20. 3. ob 19. uri. Začetek pomladi. konca meseca se dan podaljša za 1 uro in 37 minut.

1. Nedelja	VELIKA NOČ – Irena in Agapa, muč.	
	Apd 10,34.37-43; Ps 118,1-2.16-17.22-23; Kol 3,1-4 ali 1 Kor 5,6-8; Jn 20,1-9	
2. Ponedeljek	VELIKONOČNI PONEDELJEK – Frančišek, red. ust.; d. p. d.	
3. Torek	Velikonočna osmina – Sikst I., pp., muč.; Rihard, šk.	
4. Sreda	Velikonočna osmina – Izidor Seviljski, šk.; Benedikt, red.	
5. Četrtek	Velikonočna osmina – Vincencij Ferrer, duh.	
6. Petek	Velikonočna osmina – Viljem, op.	
7. Sobota	Velikonočna osmina – Janez de la Salle, duh.; Herman, red.	
8. Nedelja	BELA NEDELJA, papeška, nedelja Božjega usmiljenja	🌙 ob 9.17
	Apd 4,32-35; Ps 118,2-4.13-15.22-24; 1 Jn 5,1-6; Jn 20,19-31	
9. Ponedeljek	Hugo, šk.	
10. Torek	Ezekiel, pr.; Apolonij, muč.	
11. Sreda	Stanislav, šk., muč.; Biserka (Gema), dev.	
12. Četrtek	Viktor, muč., Alferij, op.	
13. Petek	Martin I., pp., muč.; Ida, red.	
14. Sobota	Lidvina, dev.; Valerijan, muč.	
15. Nedelja	3. VELIKONOČNA NEDELJA – Helena, kn.	
	Apd 3,13-15; Ps 4,2.4.7-8.9; 1 Jn 2,1-5; Lk 24,35-48	
16. Ponedeljek	Bernardka, red.; Benedikt, spok.	🌙 ob 3.57
17. Torek	Rudolf, muč.; Izidor, men.	
18. Sreda	Evzebij, šk.; Galdin, šk.	
19. Četrtek	Leon IX., pp.; Ekspedit, muč.	
20. Petek	Teotim, šk.; Bernika, muč.	
21. Sobota	Anzelm, šk.	
22. Nedelja	4. VELIKONOČNA NEDELJA, duh. poklici – Aleksandra, muč.	🌙 ob 23.46
	Apd 4,8-12; Ps 118,1.8-9.21-23.26.28-29; 1 Jn 3,1-2; Jn 10,11-18	
23. Ponedeljek	Jurij, muč.; Adalbert (Vojteh), šk.	
24. Torek	Fidelis, duh., muč.; Franka, red.	
25. Sreda	Marko, ap., ev.; Anijan, šk.	
26. Četrtek	Marija, Mati dobrega sveta, Klet in Marcellin, pp.	
27. Petek	Hozana, dev. – DAN UPORA, d. p. d.	
28. Sobota	Peter Chanel, duh., muč.; Ludvik Montfortski, duh.	
29. Nedelja	5. VELIKONOČNA NEDELJA – Katarina Sienska, dev., c. uč.	
	Apd 9,26-31; Ps 22,26-27.28.30.31-32; 1 Jn 3,18-24; Jn 15,1-8	
30. Ponedeljek	Pij V., pp.; Jožef Cottolengo, red. ust.	☺ ob 2.58

Sonce stopi v znamenje bika 22. 4. ob 13. uri. Do konca meseca se dan podaljša za 1 uro in 31 minut.

1. Torek	JOŽEF DELAVEC – PRAZNIK DELA, d. p. d.	
2. Sreda	Atanazij, šk., c. uč. – d. p. d.	
3. Četrtek	Filip in Jakob, ap.; Teodozij, men.	
4. Petek	Florijan (Cvetko), muč.; Silvan, muč.	
5. Sobota	Angel, muč.; Gotard, šk.	
6. Nedelja	6. VELIKONOČNA NEDELJA – Dominik Savio, mladenič	
	Apd 10,25-26.34-35.44-48; Ps 98,1-4; 1 Jn 4,7-10; Jn 15,9-17	
7. Ponedeljek	Gizela, op.; Stanislav, šk. – <i>prošnji dan</i>	
8. Torek	Bonifacij, pp. – <i>prošnji dan</i>	🌙 ob 4.09
9. Sreda	Ludovika, red.; Izaija, pr. – <i>prošnji dan</i>	
10. Četrtek	GOSPODOV VNEBOHOD – Job, sp. mož	
11. Petek	Estela (Zvezdana), muč.; Odo, op.	
12. Sobota	Leopold, red.; Pankracij, muč.	
13. Nedelja	7. VELIKONOČNA NEDELJA – Fatimska Mati Božja; Servacij, muč.	
	Apd 1,15-17.20-26; Ps 103,1-2.11-12.19-20; 1 Jn 4,11-16; Jn 17,11-19	
14. Ponedeljek	Bonifacij, muč.; Justina, muč.	
15. Torek	Zofija (Sonja), muč.; Pahomij, red.	🌙 ob 13.48
16. Sreda	Janez Nepomuk, duh., muč.; Marjeta Kortonska, red.	
17. Četrtek	Jošt, puš.; Paskal, red.	
18. Petek	Janez I., pp., muč.; Erik, kr.	
19. Sobota	Urban I., pp.; Peter Celestin, pp.	
20. Nedelja	BINKOŠTI – Bernardin, duh.	
	Apd 2,1-11; Ps 104,1.24.29-30.31.34; Gal 5,16-25; Jn 15,26-27;16,12-15	
21. Ponedeljek	Marija, Mati Cerkve – binkoštni pon. – Krištof, muč.	
22. Torek	Marjeta Kasijska, red.; Vladimir, muč.	🌙 ob 5.49
23. Sreda	Socerb, muč.; Renata, spok.	
24. Četrtek	Marija Pomočnica kristjanov – Marija Pomagaj	
25. Petek	Gregor VII., pp.; Urban I., pp.	
26. Sobota	Filip Neri, duh.; Lambert, šk. – <i>kvatre</i>	
27. Nedelja	SVETA TROJICA – Alojzij Grozde, muč.	
	5 Mz 4,32-34.39-40; Ps 33,4-5.6.9.18-19.20.22; Rim 8,14-17; Mt 28,16-20	
28. Ponedeljek	Anton Julijan, muč.	
29. Torek	Maksim Emonski, šk.; Bona, dev.	😊 ob 16.19
30. Sreda	Kancijan in oglejski mučenci; Izak, men.	
31. Četrtek	SVETO REŠNJE TELO IN KRI – Marijino obiskanje	

Sonce stopi v znamenje dvojčkov 23. 5. ob 7. uri. Do konca meseca se dan podaljša za 1 uro in 9 minut.

1. Petek	Justin, muč.; Simeon, men.	
2. Sobota	Marcelin in Peter, muč.	
3. Nedelja	9. NEDELJA – Karel Lwanga, muč.	
	5 Mz 5,12-15; Ps 81,3-4.5-6.7-8.10-11; 2 Kor 4,6-11; Mr 2,23-3,6 ali 2,23-28	
4. Ponedeljek	Francišek Caracciolo, red. ust.; Krista, muč.	
5. Torek	Bonifacij, šk.; Igor, men.	
6. Sreda	Norbert, šk.; Bertrand Oglejski, šk.	🌙 ob 20.32
7. Četrtek	Robert, op.; Bogumil, op.	
8. Petek	SRCE JEZUSOVO – Medard, šk. – dan Primoža Trubarja, d. p.	
9. Sobota	SRCE MARIJINO – Primož in Felicijan, muč.	
10. Nedelja	10. NEDELJA MED LETOM – Bogumil, šk.	
	1 Mz 3,9-15; Ps 130,1-2.3-4.5-6.7-8; 2 Kor 4,13-5,1; Mr 3,20-35	
11. Ponedeljek	Barnaba, ap.; Olivija, muč.	
12. Torek	Eskil, muč.; Adelajda, red.	
13. Sreda	Anton Padovanski, uč.; Akvilina, muč.	🌙 ob 21.43
14. Četrtek	Valerij in Rufin, muč.	
15. Petek	Vid, muč.; Germana (Mana), dev.	
16. Sobota	Beno, šk.; Gvido, red.	
17. Nedelja	11. NEDELJA MED LETOM – Albert, duh.	
	Ezk 17,22-24; Ps 92,2-3.13-14.15-16; 2 Kor 5,6-10; Mr 4,26-34	
18. Ponedeljek	Marko in Marcelijan, muč.	
19. Torek	Romuald, op.; Nazarij, šk.	
20. Sreda	Silverij, pp.; Adalbert, šk.	🌙 ob 12.51
21. Četrtek	Alojzij, red.; Julijan, muč.	
22. Petek	Tomaž More in Janez Fisher, muč.; Pavlin, šk.	
23. Sobota	Jožef Cafasso, duh.; Atanazij, muč.	
24. Nedelja	12. NEDELJA MED LETOM – ROJSTVO JANEZA KRSTNIKA – kres	
	Iz 49,1-6; Ps 139,1-3.13-15; Apd 13,22-26; Lk 1,57-66.80	
25. Ponedeljek	Viljem (Vilko), op. – DAN DRŽAVNOSTI, d. p. d.	
26. Torek	Jožefmarija Escriva, ust. Opus Dei	
27. Sreda	Ema Krška, kn.; Ciril, šk.	
28. Četrtek	Irenej (Hotimir), šk., muč.	😊 ob 6.53
29. Petek	PETER IN PAVEL, ap.	
30. Sobota	Prvi rimski mučenci; Ladislav Ogrski, kr.	

Sonce stopi v znamenje raka 21. 6. ob 13. uri. Začetek poletja. Do 24. 6. se dan podaljša za 15 minut, do 30. 6. se skrajša za 2 minuti.

1. Nedelja	13. NEDELJA MED LETOM, izseljenska – Estera, sp. žena Mdr 1,13-15;2,23-24; Ps 30,2.4.5-6.11-13; 2 Kor 8,7,9.13-15; Mr 5,21-43 ali 5,21-24.35-43
2. Ponedeljek	Francišek Regis, red.; Ptujskogorska Mati Božja
3. Torek	Tomaž, ap.; Heliodor, šk.
4. Sreda	Urh (Uroš), šk.; Elizabeta (Špela) Portugalska, vd.
5. Četrtek	CIRIL IN METOD, slov. ap.; Anton M. Zaharija, duh.
6. Petek	Marija Goretti, muč.; Artezij, šk., muč. 🌙 ob 9.51
7. Sobota	Vilibald, šk.; Edilburga, op.
8. Nedelja	14. NEDELJA MED LETOM – Gregor Grassi, šk. Ezk 2,2-5; Ps 123,1-4; 2 Kor 12,7-10; Mr 6,1-6
9. Ponedeljek	Avguštin Rong, muč.; Hadrijan III., pp.
10. Torek	Amalija, red.; Veronika, op.
11. Sreda	Benedikt, op.; Olga Kijevska, kn.
12. Četrtek	Mohor in Fortunat, muč.
13. Petek	Henrik (Hinko), kr.; Joel, pr. 🌙 ob 4.48
14. Sobota	Kamil de Lellis, duh.; Božidar, šk.
15. Nedelja	15. NEDELJA MED LETOM – Bonaventura, šk. Am 7,12-15; Ps 85,9-10.11-12.13-14; Ef 1,3-14 ali 1,3-10; Mr 6,7-13
16. Ponedeljek	Karmelska Mati Božja (Karmen); Evstahij, šk.
17. Torek	Aleksij (Aleš), spok.; Hedvika Poljska, kr.
18. Sreda	Elij, muč.; Friderik (Miroslav), šk.
19. Četrtek	Arsenij, puš.; Ambrozij, op. 🌙 ob 21.52
20. Petek	Marjeta Antiohijska, muč.; Apolinarij, šk., muč.
21. Sobota	Lovrenc, duh., c. uč.; Danijel (Danilo), pr.; Jeremija, pr.
22. Nedelja	16. NEDELJA MED LETOM – Marija Magdalena, sp. žena Jer 23,1-6; Ps 23,1-6; Ef 2,13-18; Mr 6,30-34
23. Ponedeljek	Brigita Švedska, red.; Peter, muč.
24. Torek	Krištof, muč.; Šarbel Makhluf, duh.
25. Sreda	Jakob Starejši, ap.; Teja, muč.
26. Četrtek	Joahim in Ana, starši Device Marije
27. Petek	Gorazd in Kliment, duh.; Sava in drugi učenci Cirila in Metoda 🌙 ob 22.20
28. Sobota	Viktor I., pp.; Samson (Samo), šk.
29. Nedelja	17. NEDELJA MED LETOM – Marta 2 Kr 4,42-44; Ps 145,10-11.15-16.17-18; Ef 4,1-6; Jn 6,1-15
30. Ponedeljek	Peter Krizolog, šk.; Rufin, muč.
31. Torek	Ignacij Lojolski, ust. jezuitov

Sonce stopi v znamenje leva 20. 7. ob 18. uri. Do konca meseca se dan skrajša za 51 minut.

1. Sreda	Alfonz Ligvorij, šk.; Tomaž, šk.
2. Četrtek	Evzebij, šk.; Peter J. Eymard, duh. – porcijunkula
3. Petek	Lidija, sp. žena; Gamaliel, sp. mož
4. Sobota	Janez Vianej, duh.; Tertulin, muč. 🌙 ob 20.18
5. Nedelja	18. NEDELJA MED LETOM – Marija Snežna (Nives) 2 Mz 16,2-4.12-15; Ps 78,3-4.23-24.25.54; Ef 4,17.20-24; Jn 6,24-35
6. Ponedeljek	JEZUSOVA SPREMENITEV NA GORI – Just Španski, muč.
7. Torek	Kajetan, duh.; Sikst II., pp., muč.
8. Sreda	Dominik, ust. dominikancev
9. Četrtek	Terezija (Edith Stein), red., muč.
10. Petek	Lovrenc (Lovro), diak., muč.
11. Sobota	Klara (Jasna), dev.; Suzana, muč. 🌙 ob 11.58
12. Nedelja	19. NEDELJA MED LETOM – Ivana Šantalska, red. 1 Kr 19,4-8; Ps 34,2-3.4-5.6-7.8-9; Ef 4,30-5,2; Jn 6,41-51
13. Ponedeljek	Hipolit in Poncijan, muč.; Gertruda, op.
14. Torek	Maksimilijan Kolbe, duh., muč.
15. Sreda	MARIJINO VNEBOVZETJE (VELIKI ŠMAREN), d. p. d.
16. Četrtek	Rok, spok.; Štefan Ogrski, kr.
17. Petek	Hijacint, red. – združitev prekmurskih Slovencev z matičnim narodom, d. p.
18. Sobota	Helena (Alenka), ces.; Manes, red. 🌙 ob 9.49
19. Nedelja	20. NEDELJA MED LETOM – Janez Eudes, duh. Prg 9,1-6; Ps 34,2-3.10-11.12-13.14-15; Ef 5,15-20; Jn 6,51-58
20. Ponedeljek	Bernard, op.; Samuel, pr.
21. Torek	Pij X., pp.; Gracija, muč.
22. Sreda	Devica Marija Kraljica; Sigfrid (Zmago), šk.
23. Četrtek	Roza iz Lime, dev.; Asterij, muč.
24. Petek	Jernej (Natanael), ap.; Emilija, red.
25. Sobota	Ludvik, kr.; Jožef, duh.; Patricija, dev.
26. Nedelja	21. NEDELJA MED LETOM – Tarzicij, muč. 🌙 ob 13.56 Joz 24,1-2.15-17.18; Ps 34,2-3.16-17.18-19.20-21.22-23; Ef 5,21-32; Jn 6,60-69
27. Ponedeljek	Monika, mati sv. Avgušтина; Amadej, šk.
28. Torek	Avguštin, šk.; Mojzes, puš.
29. Sreda	Mučeništvo Janeza Krstnika; Sabina, muč.
30. Četrtek	Feliks (Srečko), muč.; Agil, op.
31. Petek	Pavlin, šk.; Jožef in Nikodem, sp. moža

Sonce stopi v znamenje device 20. 8. ob 23. uri. Do konca meseca se dan skrajša za 1 uro in 27 minut.

1. Sobota	Egidij (Tilen), op.; Verena, dev.; Brezjanska Mati Božja	
2. Nedelja	22. NEDELJA MED LETOM, angelska – Marjeta, dev.	
	5 Mz 4,1-2.6-8; Ps 15,2-5; Jak 1,17-18.21-22.27; Mr 7,1-8.14-15.21-23	
3. Ponedeljek	Gregor Veliki, pp.; Raisa, muč.	🌙 ob 4.37
4. Torek	Rozalija (Zalka), dev.; Irma, dev.	
5. Sreda	Mati Terezija, red.; Viktorin, muč.	
6. Četrtek	Zaharija, pr.; Magnus, op.	
7. Petek	Regina, muč.; Marko Križevčan, muč.	
8. Sobota	ROJSTVO DEVICE MARIJE (mali šmaren) – Serafina, red.	
9. Nedelja	23. NEDELJA MED LETOM – Peter Klaver, red.	🌙 ob 20.01
	Iz 35,4-7; Ps 146,7-10; Jak 2,1-5; Mr 7,31-37	
10. Ponedeljek	Nikolaj Tolentinski, spok.; Ines, muč.	
11. Torek	Bonaventura, red.; Didim, muč.	
12. Sreda	Marijino ime; Tacijan (Tihomil), muč.	
13. Četrtek	Janez Zlatousti, šk.; Elidija, muč.	
14. Petek	POVIŠANJE SVETEGA KRIŽA	
15. Sobota	Žalostna Mati Božja (Dolores); Melita, muč. – vrnitev Primorske k matični domovini, d. p.	
16. Nedelja	24. NEDELJA MED LETOM – Kornelij, pp. in Ciprijan, šk., muč.	
	Iz 50,5-9; Ps 116,1-2.3-4.5-6.8-9; Jak 2,14-18; Mr 8,27-35	
17. Ponedeljek	Robert Bellarmino, šk.; Lambert, muč.	🌙 ob 1.15
18. Torek	Jožef Kupertinski, duh.; Ariadna, muč.	
19. Sreda	Januarij, šk., muč.; Teodor Angleški, šk.	
20. Četrtek	Andrej Kim, muč.; Evstahij, šk.	
21. Petek	Matej, ap., ev.; Jona, pr.	
22. Sobota	Mavricij, muč.; Tomaž Vilanovski, šk.	
23. Nedelja	25. NEDELJA MED LETOM, Slomškova – Pij iz Pietrelcine	
	Mdr 2,12.17-20; Ps 54,3-4.5.6-8; Jak 3,16-4,3; Mr 9,30-37	
24. Ponedeljek	Anton Martin Slomšek, šk.; Rupert, šk.	
25. Torek	Sergij, men.; Nikolaj, kmet	😊 ob 4.52
26. Sreda	Kozma in Damijan, muč.; Terezija, red.	
27. Četrtek	Vincencij, ust. lazaristov	
28. Petek	Venčeslav, muč.; Lovrenc Ruiz, muč.	
29. Sobota	Mihael, Gabrijel, Rafael, nadangeli – <i>kvatre</i>	
30. Nedelja	26. NEDELJA MED LETOM – Hieronim, duh.	
	4 Mz 11,25-29; Ps 19,8.10.12-13.14; Jak 5,1-6; Mr 9,38-43.45.47-48	

Sonce stopi v znamenje tehtnice 23. 9. ob 2. uri. Začetek jeseni. Do konca meseca se dan skrajša za 1 uro in 32 minut.

1. Ponedeljek	Terezija Deteta Jezusa, dev.; Emanuel, šk.	
2. Torek	Angeli varuhi	🌙 ob 11.45
3. Sreda	Gerard, op.; Evald, muč.	
4. Četrtek	Francišek Asiški, red. ust.; Kalistena, muč.	
5. Petek	Marija Favstina, red.; Apolinarij, šk.	
6. Sobota	Bruno, ust. kartuzijanov; Renato, šk.	
7. Nedelja	27. NEDELJA MED LETOM, rožnovenska – Rožnovenska; Sergij, muč.	
	1 Mz 2,18-24; Ps 128,1-2.3.4-5.6; Heb 2,9-11; Mr 10,2-16 ali 10,2-12	
8. Ponedeljek	Pelagija, spok.; Benedikta, muč.	
9. Torek	Dionizij, šk., muč.; Janez Leonardi, duh.	🌙 ob 5.47
10. Sreda	Florencij, muč.; Danilo (Danijel), muč.	
11. Četrtek	Filip, diak.; Kanik, op.	
12. Petek	Maksimiljan Celjski, muč.; Serafin, red.	
13. Sobota	Koloman, muč.; Edvard, kr.	
14. Nedelja	28. NEDELJA MED LETOM – Kalist I., pp., muč.	
	Mdr 7,7-11; Ps 90,12-13.14-15.16-17; Heb 4,12-13; Mr 10,17-30 ali 10,17-27	
15. Ponedeljek	Terezija Avilska, red., c. uč.; Evtimij, men.	
16. Torek	Marjeta, red.; Hedvika (Jadviga), red.	🌙 ob 20.02
17. Sreda	Ignacij Antiohijski, šk., muč.; Florencij, šk.	
18. Četrtek	Luka, ev.; Just, muč.	
19. Petek	Pavel od Križa, duh.; Izak, muč.	
20. Sobota	Irena (Mira), muč.; Vendelin, op.	
21. Nedelja	29. NEDELJA MED LETOM, misijonska – Uršula, muč.	
	Iz 53,10-11; Ps 33,4-5.18-19.20.22; Heb 4,14-16; Mr 10,35-45 ali 10,42-45	
22. Ponedeljek	Janez Pavel II., pp.; Marija Saloma, sp. žena	
23. Torek	Janez Kapistran, duh.; Severin, šk.	
24. Sreda	Anton M. Claret, šk.; Senoh, men.	😊 ob 18.45
25. Četrtek	Darinka, muč.; Krišpin, muč. – dan suverenosti, d. p.	
26. Petek	Lucijan, muč.; Demetrij, muč.	
27. Sobota	Sabina Avilska, muč.; Frumencij, šk.	
28. Nedelja	30. NEDELJA MED LETOM, žegnanjska – Simon in Juda Tadej, ap. – zimski čas	
	Jer 31,7-9; Ps 126,1-6; Heb 5,1-6; Mr 10,46-52	
29. Ponedeljek	Mihael Rua, red.; Ermelinda, dev.	
30. Torek	Marcel, muč.; German, šk.	
31. Sreda	Volbenk (Bolfenk), šk. – DAN REFORMACIJE, d. p. d.	🌙 ob 17.40

Sonce stopi v znamenje škorpiona 25. 10. ob 19. uri. Do konca meseca se dan skrajša za 1 uro in 34 minut.

1. Četrtek	VSI SVETI – DAN SPOMINA NA MRTVE, d. p. d.	
2. Petek	SPOMIN VERNIH RAJNIH	
3. Sobota	Viktorin Ptujski, šk.; Just Tržaški, muč.; Martin, red.	
4. Nedelja	31. NEDELJA MED LETOM, zahvalna – Karel Boromejski, šk.	
	5 Mz 6,2-6; Ps 18,2-4.47.51; Heb 7,23-28; Mr 12,28-34	
5. Ponedeljek	Zaharija in Elizabeta, starši Janeza Krstnika	
6. Torek	Lenart (Narte), op.; Monald, red.	
7. Sreda	Ernest, op.; Engelbert, šk.	☹ ob 17.02
8. Četrtek	Bogomir, šk.; Kebij, op.	
9. Petek	Posvetitev lateranske bazilike; Teodor (Darko), muč.	
10. Sobota	Leon Veliki, pp.; Andrej Avellino, duh.	
11. Nedelja	32. NEDELJA MED LETOM – Martin, šk.	
	1 Kr 17,10-16; Ps 146,7-10; Heb 9,24-28; Mr 12,38-44 ali 12,41-44	
12. Ponedeljek	Jozafat, šk., muč.; Emilijan (Milan), spok.	
13. Torek	Stanislav Kostka, red.; Evgenij, šk.	
14. Sreda	Nikolaj Tavelić, muč.; Lovrenc Irski, šk.	
15. Četrtek	Albert Veliki, šk., c. uč.; Leopold, kn.	☹ ob 15.54
16. Petek	Marjeta Škotska, kr.; Jedrt, dev.	
17. Sobota	Elizabeta Ogrska, red.; Hilda, op.	
18. Nedelja	33. NEDELJA MED LETOM – Karolina, muč.	
	Dan 12,1-3; Ps 16,5.8.9-10.11; Heb 10,11-14.18; Mr 13,24-32	
19. Ponedeljek	Matilda, red.; Abdija, pr.	
20. Torek	Edmund, kr.; Bazilij, muč.	
21. Sreda	Darovanje Device Marije; Maver Poreški, šk.	
22. Četrtek	Cecilija, dev., muč.; Kristijan, šk.	
23. Petek	Klemen I., pp., muč.; Kolumban, op. – dan Rudolfa Maistra, d. p.	☺ ob 6.39
24. Sobota	Andrej Dung, muč.	
25. Nedelja	KRISTUS KRALJ – Katarina Sinajska, muč.	
	Dan 7,13-14; Ps 93,1-2.5; Raz 1,5-8; Jn 18,33-37	
26. Ponedeljek	Valerijan Oglejski, šk.; Silvo, op.	
27. Torek	Virgil in Modest, šk.	
28. Sreda	Katarina Labouré, red.; Berta	
29. Četrtek	Saturnin, muč.; Filomen, muč.	
30. Petek	Andrej, ap.; Mirokles, šk.	☹ ob 1.19

Sonce stopi v znamenje strelca 24. 11. ob 13. uri. Do konca meseca se dan skrajša za 1 uro in 10 minut.

1. Sobota	Eligij, šk.; Marija Klementina, muč.; Nahum, pr.	
2. Nedelja	1. ADVENTNA NEDELJA – Natalija, muč. – Leto C/I	
	Jer 33,14-16; Ps 25,4-5.8-9.10.14; 1 Tes 3,12-4,2; Lk 21,25-28.34-36	
3. Ponedeljek	Frančišek Ksaverij, red.; Sofonija, pr.	
4. Torek	Janez Damaščan, duh.; Barbara, muč.	
5. Sreda	Saba (Savo), op.; Krispina, muč.	
6. Četrtek	Nikolaj (Miklavž), šk.; Azela, dev.	
7. Petek	Ambrož, šk.; Boetij, mis.	☹ ob 8.20
8. Sobota	BREZMADEŽNO SPOČETJE DEVICE MARIJE	
9. Nedelja	2. ADVENTNA NEDELJA – Bernard Jezusov, red.	
	Bar 5,1-9; Ps 126,1-6; Flp 1,4-6.8-11; Lk 3,1-6	
10. Ponedeljek	Judita, sp. žena; Loretska Mati Božja	
11. Torek	Damaz I., pp.; Sabin, šk.	
12. Sreda	Devica Marija iz Guadalupe; Amalija (Malka), muč.	
13. Četrtek	Lucija, dev., muč.; Otilija, red.	
14. Petek	Janez od Križa, duh., c. uč.; Apolonij, muč.	
15. Sobota	Marija de Rosa, red.; Krizina in Antonija, muč.; Kristina (Tinca), dev.	☹ ob 12.49
16. Nedelja	3. ADVENTNA NEDELJA – Albina, muč.	
	Sof 3,14-18; Iz 12,2-3.4.5-6; Flp 4,4-7; Lk 3,10-18	
17. Ponedeljek	Lazar iz Betanije, sp. mož; Hijacint, red.	
18. Torek	Gacijan, šk.; Vunibald, mis.	
19. Sreda	Urban III., pp.; Anastazij, pp.	
20. Četrtek	Evgen, muč.; Zenon, muč.	
21. Petek	Peter Kanizij, duh., c. uč.; Temistokles, šk., muč.	
22. Sobota	Frančiška Cabrini, red. ust.; Izrael, duh. – kvatre	☺ ob 18.49
23. Nedelja	4. ADVENTNA NEDELJA – Janez Kancij, duh.	
	Mih 5,1-4; Ps 80,2-3.15-16.18-19; Heb 10,5-10; Lk 1,39-45	
24. Ponedeljek	Sveti večer – Adam in Eva	
25. Torek	BOŽIČ – GOSPODOVO ROJSTVO, d. p. d.	
26. Sreda	Štefan, diak. – DAN SAMOSTOJNOSTI IN ENOTNOSTI, d. p. d.	
27. Četrtek	Janez, ap., ev.; Teofan, šk.	
28. Petek	Božična osmina – nedolžni otroci	
29. Sobota	Božična osmina – Tomaž Becket, šk.; David, kr.	☹ ob 10.34
30. Nedelja	SVETA DRUŽINA – Božična osmina – Vincencija, red. ust.	
	1 Sam 1,20-22.24-28; Sir 3,2-6.12-14; 1 Jn 3,1-2.21-24 ali Kol 3,12-21; Lk 2,41-52	
31. Ponedeljek	Božična osmina – Silvester I. (Silvo), pp.; Melanija, op.	

Sonce stopi v znamenje kozoroga 21. 12. ob 23. uri. Začetek zime. Do 26. 12. se dan skrajša za 17 minut, do 31. 12. se podaljša za 2 minuti.

Državni prazniki

novo leto – 1. januar (dva prosta dneva)
Prešernov dan – kulturni praznik – 8. februar
dan upora proti okupatorju – 27. april
praznik dela – 1. maj (dva prosta dneva)
dan državnosti – 25. junij
dan spomina na mrtve – 1. november
dan samostojnosti in enotnosti – 26. december

Državni prazniki, ki niso dela prosti:

8. 6. dan Primoža Trubarja; 17. 8. združitev prekmurskih Slovencev z matičnim narodom; 15. 9. vrnitev Primorske k matični domovini; 25. 10. dan suverenosti; 23. 11. dan Rudolfa Maistra.

Verski prazniki

Zapovedani katoliški prazniki (poleg nedelj):
telovo (sv. Rešnje telo) – 31. maj
veliki šmaren (Marijino vnebovzetje) – 15. avgust
vsii sveti – 1. november
božič – 25. december

Slovesni katoliški prazniki:

1. 1. novo leto; 6. 1. Sv. trije kralji; 2. 2. svečnica; 19. 3. sv. Jožef; 24. 3. Gospodovo oznanjenje; 2. 4. velikonočni ponedeljek; 10. 5. vnebohod; 29. 6. sv. Peter in Pavel; 8. 9. mali šmaren; 8. 12. Brezmadežna; 26. 12. sv. Štefan.

Premakljivi katoliški prazniki:

14. 2. pepelnica; 1. 4. velika noč; 10. 5. vnebohod; 20. 5. binkošti; 27. 5. Sveta Trojica; 31. 5. telovo; 21. 10. misijonska nedelja; 28. 10. žegnanjska nedelja; 4. 11. zahvalna nedelja; 25. 11. nedelja Kristusa Kralja; 2. 12. prva adventna nedelja.

Verski prazniki, ki so (poleg nedelj) dela prosti:

2. 4. velikonočni ponedeljek; 15. 8. Marijino vnebovzetje; 31. 10. dan reformacije; 25. 12. božič.

Prazniki po pravoslavnem koledarju:

7. 1. božič; 14. 1. novo leto 2018; 8. 4. velika noč; 17. 5. vnebohod; 27. 5. binkošti; 28. 8. Marijino vnebovzetje.

Prazniki po judovskem koledarju:

31. 3. do 7. 4. pasha; 20. 5. praznik tednov; 10. 9. novo leto (5779); 19. 9. praznik sprave; 24. 9. šotorski praznik; 3. 12. praznik luči.

Prazniki po muslimanskem koledarju:

12. 9. novo leto, 1. moharam 1440; 16. 5. do 8. 6. postni mesec ramadan; 15. 6. id-ul-fitr (bajram), prvi šaval; 23. 7. gorban, 10. zul-ka-da.

Prazniki v sosednjih državah

AVSTRIJA: 1. 1. novo leto, 6. 1. sv. Trije kralji, 2. 4. velikonočni ponedeljek, 1. 5. praznik dela, 10. 5. vnebohod, 21. 5. binkoštni ponedeljek, 31. 5. sv. Rešnje telo, 15. 8. Marijino vnebovzetje, 26. 10. dan zastave, 1. 11. vsii sveti, 8. 12. Brezmadežna, 25. 12. božič, 26. 12. štefanovo.

Deželni patroni v Avstriji: 15. 3. sv. Klemen (Dunaj), 19. 3. sv. Jožef (Koroška, Štajerska, Tirolska), 27. 8. sv. Gebhard (Predarlška), 24. 9. sv. Rupert (Salzburška), 11. 11. sv. Martin (Gradiščanska), 15. 11. sv. Leopold (Nižja in Gornja Avstrija); v nekaterih deželah so ti dnevi tudi dela prosti.

ITALIJA: 1. 1. novo leto, 6. 1. sv. Trije kralji, 2. 4. velikonočni ponedeljek, 25. 4. državni praznik Italije, 1. 5. praznik dela, 2. 6. dan republike, 15. 8. Marijino vnebovzetje, 1. 11. vsii sveti, 8. 12. Brezmadežna, 25. 12. božič, 26. 12. štefanovo. – V Trstu je dela prost praznik mučenca sv. Justa (3. 11.), praznik sv. Andreja v Gorici (30. 11.) je delavnik.

MADŽARSKA: 1. 1. novo leto, 15. 3. državni praznik, 2. 4. velikonočni ponedeljek, 1. 5. praznik dela, 20. 5. binkošti, 21. 5. binkoštni ponedeljek, 20. 8. sv. Štefan, 23. 10. državni praznik, 1. 11. vsii sveti, 25. 12. božič, 26. 12. štefanovo.

HRVAŠKA: 1. 1. novo leto, 6. 1. sv. Trije kralji, 2. 4. velikonočni ponedeljek, 1. 5. praznik dela, 22. 6. dan antifašističnega boja, 25. 6. dan državnosti, 5. 8. dan domovinske zahvale, 15. 8. Marijino vnebovzetje, 8. 10. dan neodvisnosti, 1. 11. vsii sveti, 25. 12. božič, 26. 12. štefanovo.

Astronomski dogodki v letu 2018

Mrki

V letu 2018 bodo trije sončni in dva lunina mrka.

31. januar 2018 – popolni lunin mrk

Popolni lunin mrk 31. januarja bo viden iz Azije, Avstralije, Tihega oceana in zahodnih delov Severne Amerike. Pri nas mrk ne bo viden.

15. februar 2018 – delni sončni mrk

Delni sončni mrk 15. februarja bo viden na Antarktiki in iz južnih koncev Južne Amerike. Pri nas mrk ne bo viden. Ob največji stopnji mrka bo Luna zakrila 60 odstotkov Sončevega premera.

13. julij 2018 – delni sončni mrk

Delni sončni mrk 13. julija bo viden na tihomorskih obalah Antarktike in iz južnih koncev Avstralije. Pri nas mrk ne bo viden. Ob največji stopnji mrka bo Luna zakrila 34 odstotkov Sončevega premera.

27. julij 2018 – popolni lunin mrk

Popolni lunin mrk 27. julija bo viden iz Severne Amerike, Evrope, Afrike, Azije in Avstralije. Tudi pri nas bo mrk viden. Ob vzidu Lune bo ta že v Zemljini polsenci in bo že lezla v senco. Tekom noči bomo lahko opazovali celoten potek mrka, ki se bo z izstopom iz Zemljine polsence končal 28. julija ob 1.28 po poletnem času. Luna bo vsa vstopila v Zemljino senco ob 21.30 in jo začela zapuščati ob 23.13. Sredina mrka bo ob 22.22.

11. avgust 2018 – delni sončni mrk

Delni sončni mrk 18. avgusta bo viden iz severne Evrope in severovzhodne Azije. Pri nas mrk ne bo viden. Ob največji stopnji mrka bo Luna zakrila 74 odstotkov Sončevega premera.

Letni časi

Začetek pomladi – spomladansko enakonočje (ekvinokcij): 20. marca ob 17. uri in 15 minut.

Začetek poletja – poletni Sončev obrat (solsticij): 21. junija ob 12. uri in 7 minut.

Začetek jeseni – jesensko enakonočje (ekvinokcij): 23. septembra ob 3. uri in 54 minuti.

Začetek zime – zimski Sončev obrat (solsticij): 21. decembra ob 23. uri in 22 minut.

Meteorski roji v letu 2018

Vsako jasno noč lahko občasno na nebu vidimo utrinke ali meteorje. To so drobcena prašna zrnca, ki med letom po Osončju zaidejo v Zemljino atmosfero. Ob trenju z zrakom se segrejejo in izparijo. Tej svetli sledi, ki jo puščajo za seboj, pravimo meteor. Ponavadi lahko vidimo od 5 do 10 meteorjev na uro. Ob določenih datumih v letu pa Zemlja prečka gostejše predele prašnih delcev, ki so jih za sabo pustili kometi. Takrat se število meteorjev močno poveča. Pravimo, da je aktiven meteorski roj. Vsi meteorji istega roja priletijo iz določenega predela neba, ki mu rečemo radiant.

3. in 4. januarja je maksimum aktivnosti meteorskega roja Kvadrantidov z radiantom v ozvezdju Volar. Ob maksimumu je v povprečju od 60 do 120 utrinkov na uro.

12. in 13. avgusta je maksimum aktivnosti meteorskega roja Perzeidov z radiantom v ozvezdju Perzej. Ob maksimumu je v povprečju 100 utrinkov na uro.

21. in 22. oktobra je maksimum aktivnosti meteorskega roja Orionidov z radiantom v ozvezdju Orion. Ob maksimumu je v povprečju 20 utrinkov na uro.

17. in 18. novembra je maksimum aktivnosti meteorskega roja Leonidov z radiantom v ozvezdju Lev. Ob maksimumu je v povprečju 15 utrinkov na uro.

13. in 14. decembra je maksimum aktivnosti meteorskega roja Geminidov z radiantom v ozvezdju Dvojčka. Ob maksimumu je v povprečju 120 utrinkov na uro.

Vidnost planetov

MERKUR

Merkur je Soncu najbližji planet in je v povprečju od njega oddaljen le 57,9 milijona kilometrov. Obhod okoli Sonca zaključi v 88 dneh. Okoli svoje

osi se zavrti v 58,7 dneva, kar pomeni, da je dan na Merkurju dolg kar dve tretjini njegovega leta. Po svoji velikosti in masi je Merkur bolj podoben Luni kot Zemlji. Njegov premer je le 4880 kilometrov. Ubežna hitrost z njegovega površja je 4,3 kilometra na sekundo in je torej premajhen, da bi mogel obdržati omembe vredno atmosfero. Okoli Merkurja ne kroži nobena luna.

Opazovanje: Ker je Merkur bliže Soncu kot Zemlja, je na našem nebu vedno navidezno zelo blizu Sonca. Občasno ga lahko vidimo s prostim očesom, vendar ga veliko težje opazimo kot ostale planete. Največji navidezni odmik od Sonca, ki ga lahko doseže, je 27,7 stopinje, zato planeta nikoli ne moremo videti sredi noči. Opazujemo ga lahko zjutraj nad vzhodnim obzorjem, ko vzhaja pred Soncem ali zvečer nad zahodnim obzorjem, ko zahaja za njim.

Vidnost Merkurja v letu 2018: V letu 2018 bomo lahko Merkur opazovali zjutraj (pred vzhodom Sonca) nad vzhodnim obzorjem v dneh okoli 1. januarja (23 stopinj od Sonca), 29. aprila (27 stopinj od Sonca), 26. avgusta (18 stopinj od Sonca) in 15. decembra (21 stopinj od Sonca).

Zvečer (po zahodu Sonca) bomo lahko planet opazovali nad zahodnim obzorjem v dneh okoli 15. marca (18 stopinj od Sonca), 12. julija (26 stopinj od Sonca) in 6. novembra (23 stopinj od Sonca).

VENERA

Venera je drugi planet v našem Osončju. Od Sonca je povprečno oddaljena 108,2 milijona kilometrov, za pot okoli njega pa potrebuje 224,7 dneva. Planet se zelo počasi vrti okoli svoje osi. Za en obrat potrebuje kar 243 dni, kar pomeni, da je Venerin dan celo nekoliko daljši od njenega leta. Venera je po masi in velikosti na moč podobna Zemlji. Njena masa znaša približno štiri petine mase Zemlje, njen premer pa je le malo manjši od Zemljinega – 12.100 kilometrov. Planet obdaja gosta in nepredirna atmosfera. Venera nima svojega naravnega satelita.

Opazovanje: Tudi Venera je bliže Soncu kot Zemlja, zato jo lahko opazujemo le zjutraj ali zvečer. Ko vzhaja pred Soncem, jo najdemo nad vzhodnim

obzorjem jutranjega neba. Takrat jo imenujemo Danica. Kadar pa zahaja za Soncem, jo lahko vidimo nad zahodnim večernim obzorjem, in ji rečemo Večernica. Venera nam podobno kot Luna kaže mene od krajca do polne Venere. Na nebu je prav gotovo ne moremo zgrešiti, saj je za Luno in Soncem najsvetlejšo nebesno telo.

Vidnost Venere v letu 2018: Venera na začetku leta ni vidna, saj je 9. januarja v zgornji konjunkciji s Soncem. Od februarja je vidna kot Večernica na večernem nebu po zaidu Sonca, od katerega se navidezno oddaljuje do 17. maja, ko doseže največji odmik 46 stopinj. Po tem datumu se Soncu začne približevati in pride v spodnjo konjunkcijo 26. oktobra, ko nekaj dni ni vidna. Po tem datumu se pojavi na jutranjem nebu kot Danica, kjer jo lahko opazujemo vse do konca leta.

MARS

Mars je četrti planet po vrsti. Njegova povprečna oddaljenost od Sonca je 228 milijonov kilometrov, obkroži pa ga v 687 dneh, kar je le malo manj od dveh zemeljskih let. Mars se okoli svoje osi zavrti v približno enakem času kot Zemlja – njegov dan traja 24 ur in 37 minut. Skoraj za polovico je manjši od Zemlje, njegov premer je 6790 kilometrov. Ubežna hitrost na njem je nizka in zaradi tega ima planet redko atmosfero, sestavljeno v glavnem iz ogljikovega dioksida. Mars obkrožata dva majhna satelita, Fobos in Deimos.

Opazovanje: Mars je v ugodni legi za opazovanje približno vsaki dve leti. Na nebu sveti s svojo značilno rdečeoranžno barvo, ki so jo že stari narodi povezovali s krvjo, planet sam pa z bogom vojne. S srednjevelikim amaterskim teleskopom lahko na Marsu vidimo nekaj značilnih površinskih tvorb: severno in južno polarno kapico ter velika temnejša in svetlejša oranžna področja, ki se z Marsovimi letnimi časi spreminjajo.

Vidnost Marsa v letu 2018: Mars je v začetku leta jutranji planet in ni v ugodni legi za opazovanje. Vendar pa se od Sonca navidezno oddaljuje in vzhaja vse prej, sredi maja že okoli polnoči. V najugodnejši legi za opazovanje je od junija do septembra, saj je 27. julija v opoziciji s Soncem, ko

nam je najbliže. Do konca leta je viden prvo polovico noči, saj zahaja okoli lokalne polnoči.

Na začetku leta ga najdemo v ozvezdju Tehtnice. Februarja prečka ozvezdje Škorpionja in je do sredine marca v Kačenoscu, ko prestopi v ozvezdje Strelca. Tu je vse do sredine septembra, ko vstopi v Kozoroga. Od sredine novembra do konca leta pa potuje po Vodnarju.

JUPITER

Jupiter je peti po vrsti in največji planet v našem Osončju. Njegova masa je večja kot masa vseh ostalih planetov skupaj. Je velikanska krogla, v katero bi stlačili kar 1330 Zemelj! Od Sonca je povprečno oddaljen 778,3 milijona kilometrov, za en obhod okoli njega pa potrebuje 11,86 leta. Dan na Jupitru traja le 9,8 ure. Ker se planet izredno hitro vrti okoli svoje osi in ker ima majhno povprečno gostoto, je močno sploščen. Premer Jupitra vzdolž ekvatorja je 143.000 kilometrov, premer čez pola pa le 134.000 kilometrov. Danes poznamo že 67 Jupitrovih satelitov, od katerih so štirje (Jo, Evropa, Ganimed in Kalisto) vidni že z manjšimi amaterskimi teleskopi.

Opazovanje: Jupiter je več mesecev v letu v ugodni legi za opazovanje. Na nočnem nebu je zelo svetlo nebesno telo; po siju ga prekaša le Venera in občasno Mars. Z amaterskimi teleskopi vidimo Jupitra kot rumeno ploščico, ki jo prepredajo temnejši pasovi. V manjših teleskopih opazimo dva izrazita pasova, po enega na vsaki strani planetovega ekvatorja. Z boljšimi teleskopi vidimo več pasov, opazimo pa lahko tudi druge atmosferske tvorbe, ki se stalno spreminjajo, saj ima planet zelo razgibano in nemirno atmosfero.

Vidnost Jupitra v letu 2018: Jupiter je v začetku leta še jutranji planet, že marca pa pride v ugodno lego za opazovanje, saj je 9. maja v opoziciji s Soncem. Okoli tega datuma nam je najbliže in je viden vso noč. Najdemo ga v ozvezdju Tehtnice. V ugodni legi za opazovanje je vse do konca septembra, ko je viden le še prvo polovico noči. Oktobra in novembra je le še večerni planet in zahaja kmalu za Soncem. 26. novembra pride v konjunkcijo s Soncem in nekaj časa ni viden, saj je daleč za Soncem in skrit v njegovi svetlobi. Na jutranjem nebu

se pojavi šele sredi decembra, ko je daleč od nas in v neugodni legi za opazovanje. Jupiter je vse do sredine novembra v ozvezdju Tehtnice, potem pa prečka Škorpionja in se sredi decembra preseli v Kačenosca, kjer ostane vse do konca leta.

SATURN

Saturn je šesti po vrsti in drugi največji planet v našem Osončju. Vanj bi lahko stlačili 744 Zemelj. Od Sonca je povprečno oddaljen 1,427 milijarde kilometrov, obkroži pa ga v 29,46 leta. Tudi Saturn je plinasti velikan, ki se hitro vrti okoli svoje osi. Za en zasuk potrebuje le 10 ur in 12 minut. Zaradi tega in zaradi majhne povprečne gostote je močno sploščen. Njegov ekvatorski premer je 120.700 kilometrov, premer čez pola pa je znatno manjši – 108.000 kilometrov. Saturn je najbolj znan po čudovitih kolobarjih, ki ga obdajajo. Trenutno je znanih 62 satelitov, ki krožijo okoli njega. Največji med njimi je Titan.

Opazovanje: Saturn je vsako leto nekaj mesecev v ugodni legi za opazovanje. Že manjši teleskop pokaže enega najlepših prizorov, kar jih ponuja nebo – planet je obdan z velikim in svetlim kolobarjem. Saturna vidimo kot rumenkasto ploščico, ki je preprejena z vzporednimi temnejšimi pasovi. Le redko lahko opazimo še druge atmosferske tvorbe, saj je planet manjši in mnogo bolj oddaljen od nas kot Jupiter.

Vidnost Saturna v letu 2018: Saturn je v začetku leta jutranji planet, saj je konec leta 2017 v konjunkciji s Soncem. Najdemo ga v ozvezdju Strelec. Z vsakim dnem vzhaja vse prej in je od aprila viden vso drugo polovico noči. V najugodnejši legi za opazovanje je od maja do avgusta, saj je 27. junija v opoziciji s Soncem, ko nam je najbliže. Septembra je viden prvo polovico noči, od oktobra do konca leta pa je le še večerni planet, ki zahaja kmalu za Soncem. Saturn se vse leto sprehaja po ozvezdju Strelca.

URAN

Uran je sedmi planet po vrsti in prvi, ki smo ga odkrili v modernih časih. Je na meji vidnosti s prostim očesom, zato ga stari narodi niso poznali. Leta 1781 ga je s teleskopom povsem po naključju odkril William Herschel, ko je risal zvezdno karto.

Tudi Uran sodi med plinaste planete velikane, čeprav je mnogo manjši od Jupitra in Saturna. Njegov ekvatorski premer je 51.800 kilometrov, premer čez pola pa 49.000 kilometrov. Od Sonca je povprečno oddaljen 2,87 milijarde kilometrov, za pot okoli njega pa potrebuje kar 84 let. Dan na Uranu traja 18 ur. Danes je znanih 27 Uranovih lun.

Opazovanje: Uran je na meji vidnosti s prostimi očmi, lahko pa ga vidimo že v manjših teleskopih. Vendar pa je zaradi velike oddaljenosti njegov navidezni premer zelo majhen. Zato je v amaterskih teleskopih videti kot majhna zelenkasta ploščica, na njem pa ne moremo videti nobenih atmosferskih podrobnosti.

Vidnost Urana v letu 2018: Uran je v začetku leta viden prvo polovico noči na zahodnem delu neba. Februarja in marca je le še večerni planet, ki zahaja kmalu za Soncem. 19. aprila je v konjunkciji s Soncem in nekaj časa ni viden. Maja se pojavi na jutranjem nebu in je jutranji planet vse do julija. Avgusta je viden drugo polovico noči nad vzhodnim obzorjem, septembra pa že praktično vso noč, saj prihaja v opozicijo s Soncem, ki jo doseže 24. oktobra. V tednih okoli opozicije je v najugodnejši legi za opazovanje. Vse do konca leta je viden vso prvo polovico noči. Uran se vse leto zadržuje na meji ozvezdij Ribi in Oven. Od začetka leta do konca aprila je v Ribah, nato do konca novembra v Ovnu, ko se ponovno vrne v Ribi.

NEPTUN

Neptun je osmi planet po vrsti. Astronomi so ga odkrili leta 1846. Na moč je podoben Uranu in tudi njega uvrščamo med plinaste planete velikane. Njegov ekvatorski premer je 49.500 kilometrov, premer čez pola pa je 47.400 kilometrov. Od Sonca je povprečno oddaljen kar 4,5 milijarde kilometrov, za en obhod pa potrebuje kar 164,8 leta. Okoli svoje osi se zavrti v 19,2 ure. Danes je znanih 14 Neptunovih satelitov. Največji med njimi je Triton, ki je večji od naše Lune.

Opazovanje: Neptun je tudi v največjih amaterskih teleskopih komaj kaj večji od zvezd. Vidimo ga kot majhno, enakomerno modrikasto ploščico, na njegovi površini pa ne moremo videti pravih nobenih podrobnosti.

Vidnost Neptuna v letu 2018: Neptun je 5. marca v konjunkciji s Soncem, zato v začetku leta ni v ugodni legi za opazovanje. Na jutranjem nebu se pojavi šele sredi maja. 8. septembra je v opoziciji s Soncem in je v tednih okoli tega datuma viden vso noč. Na večernem nebu ostane viden vse do konca leta. Neptun se vse leto zadržuje v ozvezdju Vodnarja. Če hočemo planet najti med zvezdami, potrebujemo dobro zvezdno karto in koordinate planeta.

PREGLJEDNI KOLEDARČEK ZA LETO 2019

	JANUAR	FEBRUAR	MAREC
N	6 13 20 27	3 10 17 24	3 10 17 24 31
P	7 14 21 28	4 11 18 25	4 11 18 25
T	1 8 15 22 29	5 12 19 26	5 12 19 26
S	2 9 16 23 30	6 13 20 27	6 13 20 27
Č	3 10 17 24 31	7 14 21 28	7 14 21 28
P	4 11 18 25	1 8 15 22	1 8 15 22 29
S	5 12 19 26	2 9 16 23	2 9 16 23 30
	APRIL	MAJ	JUNIJ
N	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30
P	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24
T	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25
S	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26
Č	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27
P	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28
S	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29
	JULIJ	AVGUST	SEPTEMBER
N	7 14 21 28	4 11 18 25	1 8 15 22 29
P	1 8 15 22 29	5 12 19 26	2 9 16 23 30
T	2 9 16 23 30	6 13 20 27	3 10 17 24
S	3 10 17 24 31	7 14 21 28	4 11 18 25
Č	4 11 18 25	1 8 15 22 29	5 12 19 26
P	5 12 19 26	2 9 16 23 30	6 13 20 27
S	6 13 20 27	3 10 17 24 31	7 14 21 28
	OKTOBER	NOVEMBER	DECEMBER
N	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29
P	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30
T	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31
S	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25
Č	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26
P	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27
S	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28

Januška Gostenčnik

ČABRANŠKI GOVORI

Kostelsko narečje se govori v krajih od Babnega Polja in Lazca na skrajnem severnem delu, v smeri proti jugu pa na obeh straneh reke Kolpe vse do Vasi, Kostela in Grglja. To so govori med levim bregom Čabranke in levim bregom zgornjega toka reke Kolpe na jugozahodu ter kočevsko planoto na severovzhodu. Čabranški govori, ki so v ospredju tega prispevka, so poimenovani po reki Čabranki in se govorijo na severnem delu omenjenega območja, tj. ob reki Čabranki in zgornjem toku reke Kolpe.

Slovenska dialektologija uvršča kostelsko narečje v dolensko narečno skupino slovenskega jezika. Govore na hrvaški strani državne meje pa hrvaška dialektologija klasificira kot goranske govore kajkavske narečne skupine hrvaškega jezika. Vendar pa tamkajšnji prebivalci sami vedo povedati, da ni razlike v govorici ljudi na obeh straneh meje. Smiselno je torej obravnavati celotno govorno območje kot enovito celoto, ne ozirajoč se na današnje državne meje.

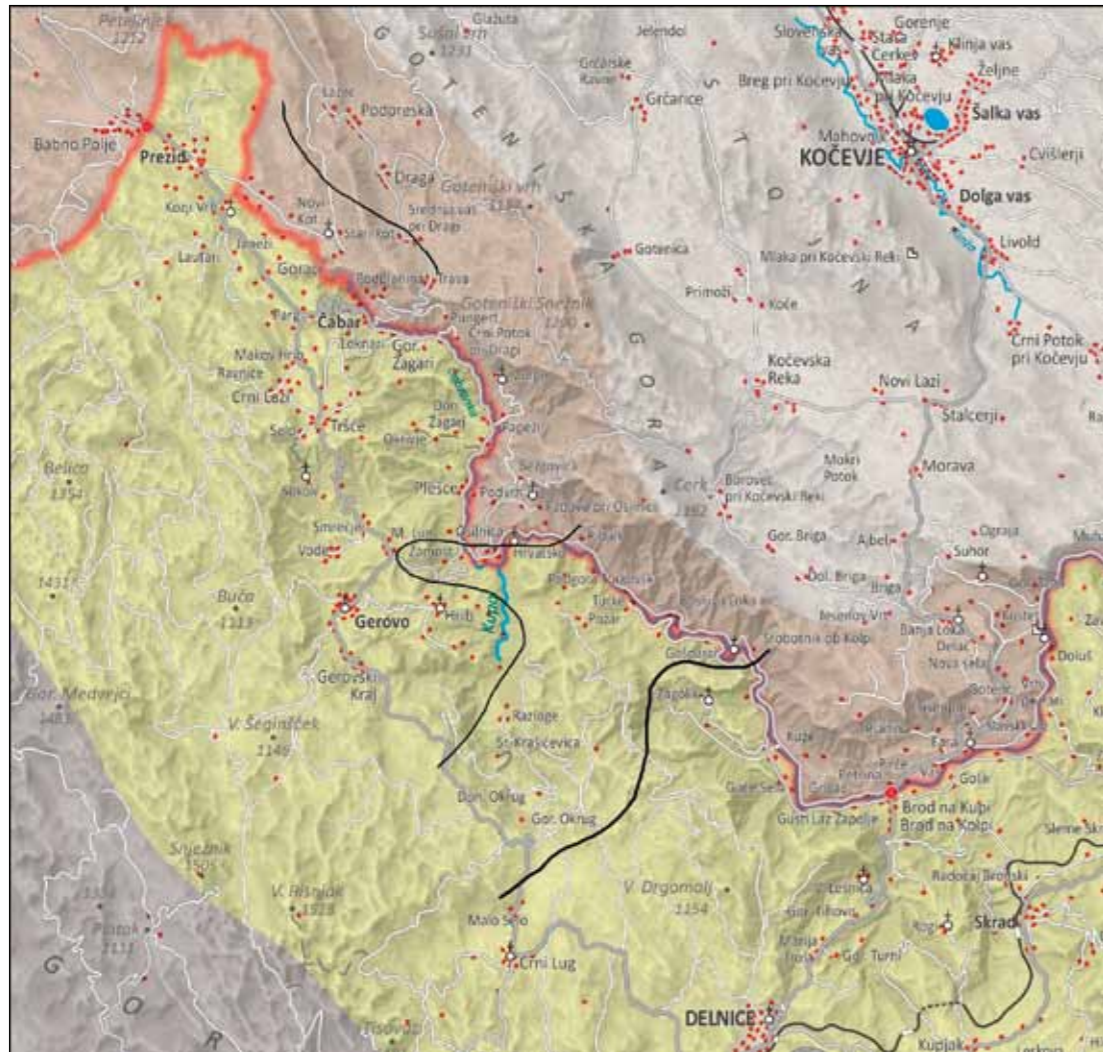
Kostelsko narečje s severne strani objema dolensko narečje, z vzhodne strani mešani kočevski govori, z jugovzhodne strani pa južnobelokranjsko narečje, ki ga sestavljajo v glavnem mešani slovensko-hrvaški in slovensko-srbski govori. V primerjavi z dolenskim narečjem je za kostelsko zelo značilno to, da ne pozna intonacijskih opozicij, to pomeni, da nima tonemskega naglasa, ki je drugače tako značilen za »pojoča« dolenska narečja. Pozna torej samo dolge naglašene in kratke naglašene zloge.¹ Od preostalih narečij dolenske narečne skupine se kostelsko izrazito razlikuje tudi po t. i. mlajših naglasnih spremembah; zelo značilni so naslednji primeri iz Babnega Polja: 'kakuš' 'kokoš', 'mesu' 'meso', 'zidar' 'zidar', 'past r' 'pastir', 'abras' 'obraz'; ali pa primeri iz krajevnega govora Ravnic na hrvaški strani: 'kakuš' 'kokoš', 'mesu' 'meso', 'nebu' 'nebo', 'gas'padar' 'gospodar', 'zidar' 'zidar', 'uabras' 'obraz'.

Vendar tudi samo kostelsko narečje ni enotno. Govor Babnega Polja ali Drage se na primer zelo razlikuje od govora Vasi pri Kostelu ali Delača in

Banja Loke. Ločimo lahko torej severni in južni del kostelskega narečja. Meja se postavlja nekje okoli Srobotnika ob Kolpi oz. Svete Ane. To ugotovitev potrjujejo tudi sami domačini, saj jasno povedo, da v *Kužlju pa govorijo že kostelski*. Tudi Jože Primc, ki je zbiral zgodbe v Zgornji Kolpski dolini in jih strnil v svoji bogati monografiji *Okamneli mož*, je kostelsko narečje razdelil na dva dela, in sicer na t. i. gebarski govor – od Babnega Polja in Prezida na obeh bregovih Kolpe in Čabranke do vključno vasi Srobotnik ob Kolpi pod Sv. Ano, in kostelski govor – od Račkega Potoka pod Srobotnikom do Grglja. Duhovnik Jože Gregorič iz Delača je s pomočjo dialektologinje Sonje Horvat pridobil narečno gradivo za svoj kostelski slovar prav na območju od Srobotnika proti vzhodu, zbiral je torej »kostelsko« gradivo. Kostelski slovar, ki ga je po letih mirovanja obudila občina Kostel, je izšel posthumno leta 2014 na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani. Zahvaljujoč Marku Smoletu, ki vodi etnološko zbirko Palčava šiša v Pleščah, so govori ob Čabranki in zgornji Kolpi uvrščeni tudi v katalog žive kulturne dediščine Republike Slovenije, od leta 2015 pa so vpisani tudi v register kulturne dediščine Republike Hrvaške.

Vsi govori kostelskega narečja so danes v strokovni dialektološki obravnavi zajeti v eno samo narečje bolj zaradi tradicije. Razlogov, zakaj slovenska dialektologija doslej ni vzela v obzir očitnih jezikovnih razlik med kraji na omenjenem območju, je več. Vsekakor pa drži, da danes veliko bolje poznamo vse te govore kot nekoč. Tako moramo tudi jezikoslovci priznati, da velja kostelsko

¹ V kostelskih govorih Delača in Banja Loke najdemo tudi ponaglasne dolžine, torej dolge nenaglašene zloge.

Karta obravnavanega območja z vrisanimi mejami med dragarskim in bajtarskim govorom ter bajtarskim in gebarskim govorom (tanjši črti), ter meja med čabranškim in kostelskim narečjem (debelejša črta).

Avtorica vsebine: Januška Gostenčnik. Kartograf: Žiga Kokalj. Vir: ZRC SAZU, GURS.

narečje ločiti na dve narečji, in sicer na čabranško narečje, tj. severni del današnjega kostelskega narečja, in na (novo) kostelsko narečje, tj. južni del današnjega kostelskega narečja.

Razlik med čabranškim in kostelskim narečjem je precej, zato naštejmo le glavne: 1) dvoglasniki v čabranškem in enoglasniki v kostelskem, tj. *s'nejk* (Osilnica) in *s'nè:k* (Vas); 2) švapanje v čabranškem, tj. v Tršču rečejo *g'ua:va*, v kostelskem Delaču pa *g'la:va*; 3) glas *o* v besedah kot so *koža* ali *mož* je v čabranških govorih bolj ozek ali pa že skoraj *u*, v kostelskih pa precej manj ozek, npr. *'ku:ža* in *'mu:š* v Gerovu, v Brodu na Kolpi pa *'ko:ža* in *'mo:š*; 4) glas *e* v besedah kot so *led* ali *pest* je v čabranških

govorih bolj ozek ali pa že skoraj *i*, v kostelskih pa precej manj ozek, npr. *'lè:t* in *'pè:st* v Kozjem Vrhu, v Banja Loki pa *'l :t* in *'p :st*; 5) za t. i. zlogotvorni *l* v besedah kot *volk* in *volna*, rečejo v Babnem Polju *'vo:uk* in *'vo:una*, v kostelskem Grivcu pa *'vu:k* in *'vu:na*; 6) v čabranških govorih sta t. i. palatalna *ń* (v besedah, kot so *njiva* in *ogenj*) in *ĺ* (v *zemlja* ali *stelja*) otrdela v *n* in *l*, medtem ko sta v kostelskih govorih ohranjena - *'ni:va* v Čabru in *'uagen*, *'zjemla* v Loknarjih nad Čabrom, v Vasi pa *'ni:va*, *'o:giń* in *'s't :la*; 7) besede, kot so *pes* ali *dež*, izgovarjajo v Ravnicah kot *'pəs* in *'dəš*, v Vasi pa *'pas*, *'daš*.

Kaj pa je botrovalo temu, da so si čabranški in kostelski govori deloma podobni, hkrati pa tako

različni? Slovenski dialektolog Tine Logar je strnjeno zapisal svojo pomembno ugotovitev, da narečni raznolikosti slovenskega jezika nasploh v največji meri botrujejo naravnogeografska danost ozemlja, tj. hribovja, gorovja, doline, neprehodni gozdovi, politična in cerkvenoupravna delitev ozemlja. Območje čabranških in kostelskih govorov je izredno lep prikaz zlitja vseh omenjenih dejavnikov.

Vse od sredine 14. stoletja pa do sredine 17. stoletja je na Čabranškem dominiralo kočevsko gospodstvo, ki je na jugu mejilo na kostelsko gospodstvo, na zahodu pa segalo vse do izvira Kolpe. Tudi Primčeva delitev govorov je utemeljena prav z nekdanjo delitvijo na kočevsko in kostelsko gospodstvo.

Neposredno s politično delitvijo območja je bila povezana organizacija župnij, in sicer sta že leta 1363 v Osilnici in v Fari nastali samostojni župniji z duhovnikom, v Gerovu štiri desetletja kasneje. Župnija Gerovo je bila od prve polovice 16. stoletja dalje v najemu Frankopanov, kasneje pa v lasti Zrinjskih.

Če si ogledamo območje še z vidika naravnogeografske pogojenosti in medsebojne (tudi prometne) povezanosti in dostopnosti, bomo videli, da tudi čabranški govori med seboj ne morejo biti in niso povsem enotni. Še vedno pa so si dovolj podobni, da jih lahko umeščamo v eno samo narečje, tj. v čabranško.

Kraji si od Babnega Polja oz. Prezida po glavni cesti v smeri proti jugu sledijo precej na gosto. Vmes je tudi manjši odcep za Ravnice, od koder je doma Slavko Malnar, ki ga vsi domačini dobro poznajo. Gospod Malnar je med drugim avtor dveh, tudi za jezikoslovje pomembnih slovarjev čabranškega govora, tj. *Pamejnek* iz leta 2002 in *Rječnik čabarskog govora* iz 2008, ki oba prinašata neprecenljiv zapis domačega govora, hkrati pa nudita spodbudo in zgled vsem narečnim slovaropiscem.

Naprej po cesti mimo Tršča in Gerova je zadnji Gerovski Kraj, ki je razmeroma novo naselje, v glavnem poseljeno s strani Gerova. Na celotnem območju od Babnega Polja pa do sèm se govori t. i. bajtarski govor. Tudi Delnice so kljub svoji relativni oddaljenosti »bajtarske«. Glavne značilnosti teh govorov pa so: 1) švapanje, tj. rečejo *s'uama*; 2) dvoglasniki, npr. *'lejtju* ali *'žjena* v Babnem Polju; 3)

glasova *i* in *u* (v besedah kot so npr. *zima* ali *suša*) sta vedno samo kratka; 4) za t. i. dolgi *o* (npr. v besedah, kot so *nos*, *kost* ali *most*) v Novem Kotu izgovarjajo kratki *u*: *'nus*, *'kust* in *'must*.

Skraini severovzhodni del območja je bil že v preteklosti bolj vezan na Loški Potok. To so kraji vzhodno od Prezida in Novega Kota - Lazec, Podpreska in Draga, delno tudi Srednja vas pri Dragi in Trava. Po njegovih značilnosti bi med te govore lahko pritegnili tudi t. i. stari čabranški govor, ki pa ga danes po smrti zadnje še žive govorce Bebe Urh žal ni več moč slišati v Čabru. Zanje, lahko jim rečemo »dragarski govori«, je značilno naslednje: 1) odsotnost švapanja, tj. rečejo *slama* in ne *suama*; 2) odsotnost dvoglasnikov ali pa so zelo redki, tj. rečejo *'l :to* in ne *'lejtju* kot npr. v Babnem Polju ali Ravnicah; 3) glasova *i* in *u* (v besedah, kot so npr. *zima* ali *suša*) sta lahko bodisi dolga bodisi kratka, v Čabru vedno samo dolga; 4) za t. i. dolgi *o* (npr. v besedah kot so *nos*, *most*) v Srednji vasi pri Dragi govorijo dolgi ozki *o*: *'n :s* in *'m :st*.

Če se vrnemo nazaj na glavno cesto od Prezida proti jugu, se naprej od Gerovskega Kraja začne gozd, cesta pa se ves čas rahlo spušča. Prav ta gozd predstavlja še eno govorno mejo. Na levi strani je nato manjši odcep, kjer je označena smer za Razloge (8 km), ki ležijo v dolini znotraj gozda. Naprej po glavni cesti prispemo nekaj kilometrov kasneje v Malo Selo, manjše naselje na odprti planjavi z le nekaj hišami. Kmalu nato sledi naselje z okoli 20 hišami – Crni Lug. Cesta naprej od Crnega Luga do Delnic je samotna in poteka skozi gozd. Od Delnic do Broda na Kolpi je 12 km vožnje, tu smo že na območju kostelskih govorov. V smeri od Broda proti Kužlju in Turkom je celotno območje pravzaprav široka soteska, kotlina, po kateri teče Kolpa, ki predstavlja tudi državno mejo. Na obeh straneh reke, tj. na hrvaški in slovenski strani, je cesta, ob njej so hiše oz. manjša naselja, nad njimi pa se na obeh straneh začenjajo vzpetine z gozdovi ali skalnata pobočja. Čez Kolpo je videti malo mostov. Kot so mi povedali informatorji, jim je državna meja zelo omejila gibanje in povezavo z ljudmi na slovenski strani, vsi pa da »govorijo enako«. Reka Kolpa je bila namreč vedno povezovalni dejavnik v soteski, ki je bila na obeh straneh omejena z visokimi vrhovi.

Kuželj, ki je bil v preteklosti tudi druga fara, je že kostelski, med drugim tam rečejo *zvon* in ne *zgun*, kot je značilno za severnejše govore. Iz Kužlja sta po slabi gozdni cesti dostopna še dva manjša kostelska kraja - Suhor in Zagolik. V Suhorju je ena sama hiša, v Zagoliku pa tri ali štiri hiše, naseljena je ena, ostalo so vikendi.

Če nadaljujemo pot po glavni cesti, pridemo do Srobotnika ob Kolpi, ki pa je že čabranški. Srobotnik leži pod Sv. Ano, ki, kot je že omenjeno, predstavlja mejo med čabranškimi in kostelskimi govori. Prav tu je tudi nekdanja upravna meja med kočevskim in kostelskim gospostvom.

Naprej po glavni cesti prispemo do Turkov, še malo naprej pa se cesta konča.² Lahko zavijemo na levo in po daljšem vzponu prispemo do manjših naselij, med njimi je tudi Požar, ki leži na okoli 1000 m nadmorske višine. Govor Požarja je enak govoru Turkov. Po gozdni cesti se iz Požarja lahko spustimo v dolino v smeri proti zahodu do Razlog, ki ležijo na okoli 540 m nadmorske višine. Tam živijo le še trije stalni prebivalci. Severozahodno od njih je znana turistična točka izvor reke Kolpe. Zanimivo je, da so odročni kraji Požarja z okolico od nekdanji bili zelo povezani z Razlogami in bližnjimi zaselki (Razloški Okrug, Krašičevica). V preteklosti so se ljudje med seboj poročali in imeli druge skupne vezi. Izgleda, da razlika v nadmorski višini ni predstavljala prevelike komunikacijske ovire. Večjo oviro je, kot kaže, predstavljalo veliko gozdno območje med Gerovim in Crnim Lugom, kjer spet govorijo *čisto drugače*.

Od Srobotnika pod Sv. Ano do nekje Zamosta ob zgornjem toku reke Kolpe, vključujoč Turke, Požar, Razloge, Donji in Gornji Okrug ter bližnjo okolico v dolini vzhodno od Požarja, govorijo t. i. gebarski govor. Razlike med gebarskim in bajtarskim govorom čabranškega narečja za nekoga, ki ni domačin, niso izrazite. Precej je leksičnih razlik, ki pa za samo narečno klasifikacijo niso odločilnega pomena. Naj omenim dve fonetični razliki, ki sta za jezikoslovje bolj zanimivi: 1) ni akanja v zlogih, ki so terciarno naglašeni ali po umiku dolgega akuta, npr. *'uoku* 'oko' v Požarju ali (*z'gun*) *z'goni* ('zvon) zvoni' v Razlogah, v bajtarskem Prezidu pa bi rekli

'uaku in *z'gani*; 2) več je izrazitih dolžin, tj. dolžine so lahko v zlogih, ki so bili naglašeni po mlajših naglasnih spremembah, npr. beseda *g s'po:dar* in *g s'podar* v Bosljivi Loki ali v enozložnicah, medtem ko imajo bajtarski govori v teh besedah vedno samo izrazito kratke zloge. Informator iz Požarja je lepo opisal razliko med bajtarskim in gebarskim govorom z besedami: »*bajtarji*« *bolj sekajo in hitro govorijo*, oni pa, da *bolj vlečejo, bolj počasi govorijo*.

Naj sedaj zaključimo našo pot in se po gozdni cesti od Požarja in Razlog vrnemo po glavni cesti nazaj do Babnega Polja, kjer smo začeli, v upanju, da smo morda navdušili za raziskovanje čabranških in kostelskih govorov tudi kakšnega nejezikoslovca, domačinom pa tako nismo povedali ničesar, česar ne bi že sami vedeli.

VIRI

- Gostenčnik, Januška. »Krajevni govori od Babnega Polja do Bosljive Loke.« V: *Slavistična revija* 63/3. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2016: 341–363.
- Gostenčnik, Januška. »Primerjava govorov Babnega Polja in Ravnic v luči starejših in mlajših slovenskih jezikovnih sprememb.« V: *Jezikoslovni zapiski* 20/2. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014: 25–36.
- Gregorič, Jože. *Kostelski slovar*, ur. Sonja Horvat, Ivanka Šircelj-Žnidaršič, Peter Weiss. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Kostel: Občina, 2013.
- Horvat, Sonja. »Nekaj naglasnih in fonoloških značilnosti slovenskega kostelskega govora.« V: *Slavistična revija* 42, 2/3. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1994: 305–312.
- Lisac, Josip. *Tragom zavičaja: delnički govor i govor Gornjih Turni u svetlosti goranskih kajkavskih govora*. Split: Književni krug, 2006.
- Logar, Tine. *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 1996.
- Lončarić, Mijo. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga, 1996.
- Malnar, Slavko. *Rječnik govora čabarskog kraja*. Čabar: Matica hrvatska, Ogranak u Čabru, 2008.
- Primc, Jože. *Okamneli mož in druge zgodbe iz Zgornje Kolpske doline (od Babnega Polja in Prezida prek Gerova, Čabra, Osilnice, Kužlja, Kostela, Fare do Dola in Predgrada)*. Ljubljana: Kmečki glas, 1997.
- Ramovš, Fran. *Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti*. Ljubljana, Učiteljska tiskarna, 1935.
- Šekli, Matej. »Zemljepisnojezikovna členitev kajkavščine ter slovensko-kajkavska jezikovna meja.« V: *Slovenski jezik Slovene linguistic studies* 9. 2013. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša; Lawrence (Kan.): University of Kansas, Department of Slavic Languages and Literatures, 2013: 3–53.
- Šekli, Matej. »Merila določanja mej med slovenskimi narečji in podnarečji.« V: *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja* 26. Ljubljana, Znanstvena založba: Filozofske fakultete, 2009: 291–318.

Asist. dr. Januška Gostenčnik, znanstvena sodelavka
Dialektološka sekcija, Inštitut za slovenski jezik
Frana Ramovša ZRC SAZU

² V delu je cestna povezava v smeri proti Osilnici.

Metka Dijkstra Murko

LIPA – KRONIKA SLOVENIJE IN NJENIH PRIJATELJEV NA NIZOZEMSKEM

Od ciklostiranega zveščiča do sodobne brošure, ki povzame letno delovanje Združenja prijateljev Slovenije in dogajanje v slovenski skupnosti na Nizozemskem – tako je mogoče v enem stavku predstaviti vsebino in pomen naše *Lipe*. Dvojezično glasilo dvojezičnega Združenja prijateljev Slovenije je poslej tudi sestavni del *Zbirke tiskov Slovencev zunaj Republike Slovenije* v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

Lipa je pred dobrimi 26-letmi nastala iz informativnega biltena Komiteja za priznanje Slovenije. Rojaki in prijatelji Slovenije na Nizozemskem so se poleti leta 1991 povezali, da so tukajšnjo javnost obveščali o ozadju osamosvajanja in jo pozivali k priznanju mlade države. V tistih časih brez spleta in elektronske pošte so se med seboj obveščali z informativnim biltenom po pošti. Tako so delili besedila različnih peticij, poročila o sodelovanju na okroglih mizah in na zasedanjih parlamentarnih komisij, fotokopije člankov iz nizozemskih medijev in podobna obvestila. Z zadnjo, novembrsko številko so napovedali rojstvo novega glasila – *Lipe*.

Informativni bilten je izhajal v nizozemščini, medtem ko so se v *Lipi* hitro pojavili tudi članki v slovenskem jeziku. Izbira jezika je bila odvisna od avtorja članka. V zadnjih letih *Lipa* izhaja tako v nizozemskem kot slovenskem jeziku, le njeno ime ostaja dosledno slovensko. Odločitev, da bo glasilo novonastalega Združenja slovenskega prijateljstva poimenovano po enem najbolj prepoznavnih slovenskih nacionalnih simbolov, je bila v takratnem odboru sprejeta soglasno. Kaj je lipa in kaj pomeni slovenskemu narodu, dobro vedo tudi člani, ki ne govorijo ali slabo razumejo slovenski jezik.

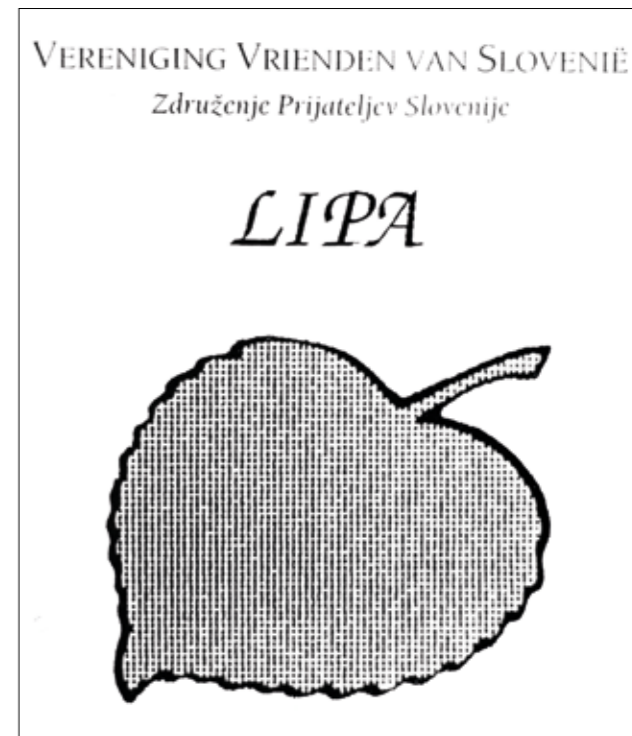
Slovenski tisk na Nizozemskem ima daljšo tradicijo, že v tridesetih letih 20. stoletja so imela različna slovenska združenja Sv. Barbare v provinci Limburg glasila za svoje člane. Izhajala so tako dolgo kot je delovalo določeno združenje.

V *Lipi* lahko najdemo poročila o njenih 'predhodnikih', tako je v 4. številki leta 1993 povzet

članek dr. Marjana Drnovška *O zgodovini limburgskih Slovencev* in glasilu *Rafael*, ki je izhajalo med letoma 1931–35.

ČRNO-BELI ZAČETKI

V letu 1992, prvem letu izhajanja, je *Lipa* izšla kot zvezek na roke razmnoženih, deloma na pisalni stroj natipkanih listov. Brez fotografij, edina ilustracija je bil lipov list na naslovnici.

Črno-beli začetki *Lipe*.
Vir: arhiv Združenja prijateljev Slovenije na Nizozemskem.

Šestindvajset letnikov Lipe.

Vir: arhiv Združenja prijateljev Slovenije na Nizozemskem.

Od prvotnih dveh letnih številki se je izhajanje že naslednje leto povečalo na štiri, kasneje je izšlo celo šest številki na leto. V časih brez interneta, elektronske pošte, socialnih medijev in digitalne tehnike, ki nas sedaj tako intenzivno povezujejo, je požrtvovalno uredništvo članke zbiralo po pošti in po faxu. Uredniki so besedila sami pretipkavali na mehanični pisalni stroj, razmnoževali in Lipo razpošiljali čedalje večjemu številu članov.

Pri listanju po 26 letnikih *Lipe* je mogoče zasledovati, kako se je konec 20. in na začetku 21. stoletja razvijala komunikacijska in tiskarska tehnika. Poleg vedno boljše zunanje podobe, z vedno več fotografijami in drugimi ilustracijami, je *Lipa* dobila prepoznavno notranjo ureditev. S kolofonom in s stalnimi rubrikami so ustvarjalci postavili osnovno strukturo, ki so jo polnili z novicami, aktualnimi vsebinami in zanimivostmi iz in o Sloveniji.

S pojavom interneta in socialnih medijev, ki omogočajo veliko bolj aktualno obveščanje, se je pogostost izhajanja spet zmanjšala na štiri številke na leto. Potem na dve, sedaj pa decembrska *Lipa* v celoti povzame letno dogajanje v slovenski skupnosti na Nizozemskem.

Za sprotno obveščanje ima Združenje poleg tiskanega letnega glasila tudi *Lipov list*, s katerim člane prek elektronske pošte vabi na svoje prireditve oz. opozarja na novice in dogodke.

V prvem članku prve *Lipe* beremo o humanitarni pomoči beguncem v Sloveniji. Med drugim uredništvo omenja zahvalo in pohvalo slovenskih oblasti za kakovosten material, ki so ga pošiljali begunskim centrom. V nadaljevanju beremo, da so Slovenci takrat še potrebovali vizume za potovanje na Nizozemsko ...

V naslednji, drugi številki *Lipe*, izvemo, da so na Nizozemskem vizume za slovenske državljane pravkar odpravili. Po besedah takratnega ministra Hansa van den Broeka je: »**to pomemben korak k okrepitvi odnosov z mlado demokratično državo**«. *Lipa* se tako spotakne ob to njegovo izjavo: »S tem **pomembnim korakom** je čakal od januarja do novembra 1992, do takrat je bil slovenski potni list manj vreden kot prejšnji, jugoslovanski!«

UREDNIŠTVO IN AVTORJI

Sestava uredništva se je vsakih nekaj let spremenila, med rednimi sodelavci so bili vedno člani odbora Združenja prijateljev Slovenije. Predsedniki in predsednice so in še vedno poskrbijo za uvodnik, za rubrike so večinoma skrbeli stalni sodelavci.

Vseh sodelavcev je preveč, da bi jih lahko našli na tem mestu. V jubilejni *Lipi* ob 25. obletnici osamosvojitve, ustanovitve Združenja in izdajanja *Lipe* se je nekaj najbolj vztrajnih nekdanjih sodelavcev oglasilo s spomini na intenzivna začetna leta.

Med sodelavci ima najdaljši staž Alexander Vink. Na Nizozemskem odrasel sin slovenske matere in nizozemskega očeta se je preselil v Slovenijo, od koder že dolga leta zvesto pošilja zanimivosti iz domovine. Med drugim tudi o sorodnem društvu, o *Nizozemcih v Sloveniji*.

Še veste, kaj se je v Sloveniji dogajalo leta 1995? V *Lipinem* pregledu **slovenskih novic**, ki jih je zbral Alexander, najbolj izstopajo na-

slednje: turizem v Sloveniji se lahko pohvali z 10 % rastjo. Tudi gospodarska rast je optimistična, uvoz se je zvišal za 26 odstotkov. V razpredelnici Tujega kapitala v Sloveniji prevladujejo avstrijska in nemška podjetja. Odprli so nov del avtoceste Ljubljana-Postojna-Razdrto, tako bo vožnja na Obalo veliko krajša. Če bo kaj hitrejša? Slovenska policija je vsekakor že nabavila nove radarje ... Slovenijo bo naslednje leto obiskal papež Janez Pavel II., ki se bo ustavil v Ljubljani, na Brezjah in v Mariboru. Prvič pa so se Slovenci udeležili tudi svetovne čebelarke konference v Švici. Od decembra 1995 je vzpostavljena **redna letalska linija med Ljubljano in Amsterdamom**, zaenkrat bodo leti le ob sobotah. Slovenski nogometiši so premagali Ukrajino, atlet Dušan Mravlje pa je zmagal na 'Trans America' teku.

Poleg stalnih sodelavcev so in še na povabilo uredništva svoje vtise in izkušnje s potovanja, izobraževanja ali življenja v Sloveniji opisujejo člani združenja. Najmlajši poročajo o poletnih šolah slovenskega jezika, športni navdušenci opisujejo kolesarske in pohodniške poti, nizozemske družine popisujejo izkušnje z nakupom hiš v Sloveniji, Slovenci druge in tretje generacije pa pišejo o iskanju svojih korenin.

O ČEM SE JE PISALO IN BRALO V TEH PRVIH 26. LETIH?

Vsebina glasila je bila pestra in se je prilagajala potrebam časa: v začetku je bila velika potreba po posredovanju obvestil in novic, kasneje je bilo več prostora za predstavljanje slovenskih znamenitosti in običajev, bolj poglobljenih člankov in obširnejših reportaž o Sloveniji.

Tako je bilo v prvih številkah *Lipe* poleg napovedi in poročil o delovanju Združenja veliko pozornosti namenjeno poročanju nizozemskih medijev o Sloveniji. Bralce so zanimali dogodki, ki so se navezovali na razvoj Slovenije in dogodki, pri katerih so sodelovali člani Združenja. Pri tem je šlo bodisi za vrhunska politična srečanja, humanitarno pomoč ali pa za povsem praktične napotke za nizozemske obiskovalce Slovenije.

NEPOGREŠLJIVA OBVESTILA ZA ČLANE

Najpotrebnejša in najbolj brana so bila obvestila za člane – za rojake in za Nizozemce. V vsaki številki jih je bila cela vrsta: *Kako nastaviti slovenske črke na računalniški tipkovnici*, *Samostojna Slovenija je spremenila svoje mednarodne telefonske številke oziroma je zamenjala valuto* itd. O povišanju cen goriva in drugih življenjskih potrebščin so brali v vsaki *Lipi* približno do leta 2003. Bolj pozitivno naravnana obvestila so prinašala npr. poročilo o odprtju novega odseka slovenskih avtocest. V začetku je bilo sploh veliko sprememb zakonodaje in prometnih predpisov, ki so jim zainteresirani na Nizozemskem sledili prek *Lipe*.

Priseljenci iz Slovenije so v devetdesetih letih iz *Lipe* izvedeli za spremembe nizozemske zakonodaje, kot je bil nov, strožji zakon o priseljencih v letu 1994 ali pa zakon o dvojnem državljanstvu. Z aktivnim udejstvovanjem pri LIZE (Landelijk inspraak orgaan Zuid-Europeaanen) je Združenje prišlo do formalnega kanala za komuniciranje z nizozemsko vlado in za sodelovanje z drugimi manjšinskimi organizacijami, s tem pa tudi do pomembnega vira uradnih informacij za svoje glasilo. Tako so za tiste, ki so po daljšem bivanju na Nizozemskem razmišljali o vrnitvi v domovino, pri LIZE pripravili pregled pravnih posledic in zbirko praktičnih nasvetov za remigracijo.

Posebej za slovenske državljane je bilo namenjeno navodilo o obvezni zamenjavi osebnih dokumentov. V svojem glasilu so lahko brali o volitvah in takrat številnih referendumih v domovini in o tem, kako so se lahko prijavi za glasovanje po pošti.

Po odprtju veleposlaništva na Nizozemskem leta 2000 se je slovenskih volitev mogoče udeležiti v Haagu. Do uveljavitve drugih informacijskih kanalov je veleposlaništvo nekaj let v *Lipi* objavljalo konzularne novice. Tudi poslej je v vsaki številki najti poročila o tesnem sodelovanju veleposlaništva in Združenja pri prirejanju slovenskih dogodkov na Nizozemskem in pri promociji Slovenije.

Jubilejna LIPA iz rok predsednika Malnaršiča (levo) slovenskemu veleposlaniku Kirnu.

Vir: Keimpe Dijkstra.

Uvodnik k svečani *Lipi* je ob 5. obletnici samostojne države napisal Jaša L. Zlobec, takratni veleposlanik Slovenije v Bruslju, ki je bil pristojen tudi za Nizozemsko: »Kaj je bilo odločilno pri slovenskem uspehu? ... V pravem trenutku smo ohranili trezno glavo in hrabro srce, predvsem pa nastopili enotno in ubrano!«

POSEBNA POZORNOST SLOVENŠČINI IN SPOZNAVANJU SLOVENIJE

Poleg uradnih so bile pomembne praktične novice, ki se sedaj veliko hitreje delijo prek *Lipovega lista*, spletne strani in socialnih medijev: o možnostih učenja oz. ohranjanja slovenščine, o srečanjih

za slovenske malčke, o nastopih slovenskih športnikov in umetnikov na Nizozemskem in seveda o slovenskih srečanjih. Teh dandanašnji ne organizira le Združenje, Slovenci in prijatelji Slovenije se srečujejo in lokalno povezujejo prek socialnih medijev. Prek Slovenskega pastoralnega centra v Bruslju so Slovenci na Nizozemskem povezani z rojaki iz celotnega Beneluxa.

Pri tem *Lipa* ostaja nepogrešljiv medij za bolj trajne in poglobljene vsebine. Bralce, Nizozemce in mlajše Slovence, še vedno seznanja s slovenskimi običaji in prazniki, z glasbo, z literaturo in zgodovino, s turističnimi znamenitostmi in z drugimi slovenskimi posebnostmi. Med temi najbolj cenjeni ostajajo recepti za domače dobrote, ki jih tako radi preizkušajo na kuharskih delavnicah Združenja.

ŽIVA VEZ S SLOVENIJO

Listanje po prvih letnikih *Lipe* je podoživljanje prvih, tako pomembnih korakov Slovenije na poti k priznanju in pridruženju mednarodnim povezavam. Popisani so bilateralni obiski med predstavniki obeh držav, diplomatski uspehi mlade države, vsi vrhunci kot so pridružitve NATU, pridružitve in predsedovanje EU, uvedba evra in tako naprej. Nizozemski mediji sicer vedno več in vedno bolj celovito poročajo o Sloveniji, zapisi v *Lipi* pa pričajo o ponosu tukajšnjih prijateljev Slovenije na uspehe športnikov in umetnikov, na uveljavljanje slovenskih podjetij, predvsem pa na ugled in prepoznavnost, ki ju uživa Slovenija na Nizozemskem. O tem se bo dalo polniti *Lipo* še najmanj naslednjih 26 let!

Metka Dijkstra Murko, Haag

Janez Suhadolc

KITAJKA, FRANCOZ, NEMEC IN JAZ

Med popotnimi kolesarji je precej znana Obdonavska kolesarska pot. Velikokrat se navaja kar nemški izraz Donauradweg, čeprav teče Donava, kot je znano, poleg Nemčije in Avstrije tudi skozi Slovaško, Madžarsko, Hrvaško, Srbijo. Donava je mejna reka med Bolgarijo in Romunijo in se z razsežno delto izliva v Črno morje v Romuniji. Severni krak delte se nekoliko dotakne Moldavije in meji na Ukrajino.

V prejšnjih letih sem prekolesaril pot od Donaueschingena, kjer reka izvira, do Beograda. Letos poleti¹ sem prevozil še zadnji del te kolesarske poti, ki obsega naslednje glavne postojanke: Beograd, Smederevo, Požarevac, Veliko Gradište, Donji Milanovac in Kladovo v Srbiji in potem Turnu Severin, Calafat, Corabia, Turnu Măgurele, Zimnicea, Giurgiu, Oltenita, Călărași in Constanta v Romuniji. V Constanti ob Črnem morju je bil konec in zaključek te dolge poti. Od Beograda do Constante je skoraj 1000 kilometrov. Na poti je bila seveda največja atrakcija znana rečna ožina Đerdap, po naše so to Železna vrata, po romunsko Portilla de fer. Na potovanju se mi ni zgodilo nič neprijetnega. S kolesom nisem padel, nihče me ni napadel, okradel ali kaj podobnega. Odmisliti je treba pogoste težave s predrtim kolesom, ki zmeraj spremljajo take podvige. In vendar, ja, in vendar se je na poti odvil tenkočuten in včasih skoraj neverjeten lju-bezenski zaplet, katerega edini udeleženci so bili Kitajka, Francoz, Nmec in Slovenec – to se pravi moja malenkost, tudi kronist in zapisovalec dogodkov, kakor so se zgodili vzdolž kolesarske poti leta 2013, iz Beograda do Constante ob Črnem morju.

Začelo se je v Požarevcu. Nekoliko negotovo sem iskal na obrobju tega mesta cesto proti Velikemu Gradištu. Kar naenkrat se je nekako poševno čez cesto pripeljala samotna kolesarka v rumeni vetrovki s kavbojsko privihanim klobukom in značilnimi potovalnimi torbami na kolesu. Ko je prikolesarila bliže, se je izkazalo, da je Kitajka, mogoče Japonka, Korejka – skratka iz tistih krajev. Naj kar

takoj pripomnim, da se kolesarji po zadnji etapi Donauradwega nismo ravno drenjali. Včasih ure in ure nisem srečal kakšnega kolesarskega popotnika, samotne kitajske kolesarke še toliko manj. »Da bi Kitajka potovala sama po Donauradwegu?« To se mi je zdelo nemogoče. Kolesarko sem pripisal kitajski družini v Požarevcu, ki ima v tem mestu vsaj dve trgovini z vsemogočo robo. Nekoliko nenavadno se je opremila in v torbah prevažala kakšne artikle iz teh trgovin, tako sem si mislil. Na dogodek sem pozabil. Prenočil sem v Velikem Gradištu. Naslednji dan sem bil čez noč v Donjem Milanovcu. Potem sem kolesaril ob Donavi prav tam, kjer je najbolj stisnjena med strmine na obeh straneh reke. Nekaj kilometrov široka Donava se v tej soteski stisne na komaj 80 metov širine. Na razgledišču pod katerim je znana Tabula Traiana² sem zagledal kolesarko v rumeni vetrovki in klobukom. Takoj sem vedel, da je to že znana kolesarka iz Požarevca. Najbrž sva se pozdravila, kolesarji na takih eksotičnih turah se med seboj pozdravljajo, kot je to v navadi pri hribolazcih, mogoče sva izmenjala kakšno besedo, ko se je približal še neki starejši kolesar, ki je imel, tako se mi je zdelo, nekaj opraviti v bližnjem grmovju. Očitno sta potovala skupaj. Strinjali smo se, da je Đerdap res izjemen in podobno. Omenil sem vroč in soparen dan: »Grem naprej s kolesom in če nimata nič proti, se lahko dobimo v prvi gostilni ob pivu!« Prva gostilna je bila na vzpetini ob cesti in ko sem že srebral pivo,

² Rimska spominska plošča (*Tabula Traiana*), 4 metre široka in 1,75 metra visoka, v spomin na dokončanje Trajanove vojaške ceste, je nameščena na srbski strani v bližini Ogradina. Leta 1972, ko je bila zgrajena elektrarna HE Železna vrata I., je bila plošča iz prvotne lokacije dvignjena na sedanje mesto (*op. ur.*).

¹ Poleti leta 2013 (*op. ur.*).

Znameniti Casino v romunski Constanti je postavljen prav na obalo Črnega morja. Foto: arhiv Janeza Suhadolca.

sem ju videl kako kolesarita in se za gostilno ni sta prav nič zmenila. »No, tudi prav,« sem si mislil. Tudi o dogodkih, ki so sledili, sem si sam pri sebi marsikaj mislil, no, pa o tem kasneje.

V gostilni so bili trije razposajeni beograjski mladci. Bili so v Bukarešti. »Ampak tako dobrih punc, kot so Beograjčanke ni nikjer na svetu!« so zatrjevali. Postal sem zamišljen, spomnil sem se Dragoslave. V Beogradu sem na »Novem groblju«, ki je najstarejše beograjsko pokopališče, položil na njen grob venček z napisnim trakom »In memoriam«. Oh, kje so že tisti časi! Malo me je zaneslo, naj nadaljujem.

Kolesarski par sem spet srečal ob mogočni derdapski elektrarni. Tokrat smo bili že nekakšni znanci. Predlagal sem, da si natančneje ogledamo to napravo, taki turistični ogledi so na voljo, tako sem slišal, le poiskati je treba vodnike. Od mejnega

prehoda na elektrarni so nas poslali na »kapijo« ali vhod v elektrarno, od tam nas je varnostnik poslal na recepcijo nekega športnega centra v bližini. V recepciji so nas poslali v neko barako h »gospodi Milevi«. Koliko je bilo vmes še poizvedovanja, spraševanja in iskanja nima smisla naštevati. V barako sem šel sam, močno naličeno »gospodo Milevo« v zrelih letih sem dobil ravno takrat, ko je pila kavo. »Ah, samo trije ste, to se ne izplača, sploh pa, danes je ponedeljek, ob ponedeljkih ni vodstev po elektrarni,« je rekla. Menda to tudi nekje piše, moral bi to vedeti. Zavzdihnil sem: »Vsega na svetu človek ne more vedeti in imeti!« »Gospoda Mileva« se je z mojo ugotovitvijo strinjala. Počutili smo se bedne in utrujene. V bifeju športnega centra smo naročili dve pivi. Kolesarska z Daljnega vzhoda je pila čaj. Predstavili smo se. Jin je bila Kitajka nedoločljivih let, več kot trideset let je imela

zagotovo. Tri leta je živel v Franciji v nekem kraju na B... zato, da bi se naučila francoščine. Kolesari v Constanto. Od tam bo šla z vlakom v Carigrad in naprej z letalom v rodni Urumči ..., kjer bo obirala bombaž! Philippe je bil Francoz iz Pariza. Preden je šel v penzijo, je bil pravnik v nekem podjetju. Govoril je tekoče angleško. Jaz sem se predstavil kot žurnalist. Rekli smo še to in ono, popili vsak svoje in se razšli. Kitajka in Francoz sta odkolesarila čez jez elektrarne, kjer je obenem mejni prehod med Srbijo in Romunijo, v Turnu Severin, jaz sem se odpravil naprej ob Donavi v Kladovo, kjer sem prespal.

Epizodo z Jin in Philippom sem pridal med svoja kolesarska naključna srečanja. »Saj ju tako in tako nikoli ne bom več videl,« sem si mislil. Pa ni bilo tako.

Zjutraj naslednjega dne sem imel nekaj opraviti s kolesom. Potem sem se odpeljal spet nazaj do elektrarne in potem čez jez elektrarne v Romunijo. Začelo je deževati, cesta do Turnu Severina je bila zelo prometna, prednjačili so dolgi in težki kamioni. Pogosto sem sestopal, da bi se jim lahko čimbolj umikal s ceste. Predmestne navlake vsemogočega ni hotelo biti ne konca ne kraja. Postal sem malodušen in čemerren: »Kaj mi je treba laziti po tujih krajih v takem vremenu in po tako prometnih cestah, lahko bi bil ostal doma, sploh pa, kaj bo, če bo tako vreme še naslednje dni.« To niso bila prijetna razmišljanja. No, dež se je unesel, privlekel sem se do mestnega središča. Turnu Severin ni kar tako, mestno gledališče je tako veliko, da bi bila ljubljanska Drama ob njem kot nekoliko večja vratarska loža. Je pa res, da je vse, kar je vrednega, bilo zgrajeno do prve svetovne vojne. Taka je usoda vseh evropskih mest. Tudi Ljubljana ni izjema. Po občutku sem iskal cesto za naprej ob Donavi. Zavijem okrog nekega ovinka ... in sredi ceste je ob kolesu stala Jin. Bila me je vesela. Nekaj sem omenjal naključje in usodo, pa me menda ni razumela. Njena francoščina je bila bolj tenka, moja pa ne preveč trdna, z angleščino si nisem mogel pomagati. Skupaj sva se izmotala iz Turnu Severina, v primestni Hinovi sem si v obcestni gostilni privoščil pivo, Jin je naročila čaj. Ko sva bila spet na poti, je za nama prikolesaril Philippe. Spet smo bili trije. Prirčno smo se pozdravili. Vsega se

ne spominjam, ampak čisto lahko, da sta se Jin in Philippe na rahlo objela. Razmišljal sem: »Če sta skupaj prikolesarila v Turnu Severin, potem sta prenočila v istem hotelu, zakaj nista skupaj krenila na pot? Sta imela mogoče skupno sobo z vsemi morebitnostmi, ki jih prinaša taka okoliščina? Sta spala vsak za sebe?«

Ovedel sem se, da vendarle nisem čisto neprizadet ob vsej stvari, no, hitro sem se pomiril, imam 71 let in mi, hvala bogu, razne te medspolne peripetije ne hodijo več po glavi. To je ena izmed prednosti, ki jih prinaša starost. Tudi v naprej sem se postavil v trdno pozo opazovalca in kronista. Tisti dan smo bili potovalna trojica. Zvečer so nam v kraju Gruia povedali, da je spodaj ob Donavi neka ribiška pristava, kjer se da prenočiti. Kakšne tri kilometre naj bi bilo do tja. Do pristave sem prišel kot prvi in se dogovoril za sobo s pripombo, da sta za menoj še dva, ki bosta najela skupno sobo ali morda vsak svojo. Lastnik je bil nekoliko začuden, rekel sem, da smo naključni popotniki, nismo si v rodu, nismo med seboj poročeni in sploh ne v kakšni drugi zvezi. Bil je razumevajoč. Čez par minut je prikolesaril Philippe. Potem sva čakala na Jin, ki je ni in ni bilo. Minilo je dvajset minut. Postala sva zaskrbljena. Philippe je postal nervozen. »So jo raztrgali klateški psi, so jo ugrabili pastirji ob poti, je zapeljala s ceste v prepad,« sva dopovedovala eden drugemu vsemogoče možnosti izginotja. Zadeva je postala resna. Da Philippe ni ravnodušen do Jin sem že vedel in čutil, pa tudi jaz sem se počutil odgovornega za usodo osebe, s katero sem potoval ves dan. Briga me usoda in žitje milijarde in pol Kitajcev, toda s to eno samo Kitajko sem potoval cel dan in je bil vidik vzajemnosti vzpostavljen. Lastniku pristave sva omenila policijo. Ni bil navdušen, ni hotel imeti sitnosti. Odkolesarila sva nazaj po strmi poti na glavno cesto in vas Gruia. Vmes sva pregledovala vse škarpe in brežine, kjer bi lahko našla ponesrečeno Jin. Ustavljala in spraševala sva pastirje ob poti, pa kaj, saj naju itak niso razumeli. V Gruji sva se peljala gor in dol po naselju in sva sklenila, da izginotje prijaviva na policiji. Policija je bila zaprta. K sreči, kot se je pozneje izkazalo. Philippe se je spomnil, da se vsa kriminalna poizvedovanja začnejo v gostinskih lokalih. Šla sva v gostilno. V kotu gostilne je sedel

neki domačin, ki je znal nekaj italijanskih besed. Videl je neko osebo v rumeni opravi na kolesu. Peljala se je nekam naprej po naselju. Ne vem, kako bi bilo, če je tisti domačin ne bi videl, če ne bi šel v gostilno in če ne bi znal tistih nekaj italijanskih besed. Obema je odleglo, Jin naju je očitno zapustila brez slovesa.

Z italijansko govorečim Romunom smo spili pivo. Philippe me je potem prizadeto spraševal, le kaj je bilo takega, da naju je, *da ga je* Jin zapustila. Tudi jaz sem bil jezen nanjo, saj je povzročila skrbi in sitnosti. Lahko bi povedala, da ji najina družba ni všeč in bo potovala sama naprej, to bi se mi zdelo pošteno. Zameril sem ji, da je izginila »po francosko«. Philippe mi je kasneje povedal, da pravijo v Franciji takemu obnašanju, da je ta in ta odšel »po angleško«. To, kar tako, mimogrede. Jin naj bi prespala kar pri neki družini v vasi Gruia. Njej na čast naj bi ubili nekega psa in ji ga posebej zanjo spekli. Ne vem, če je bilo to vse res. Nekoliko prehitvam.

S Philippom sva se vrnila na pristavo. Večerjala sva s steklenico dobrega romunskega vina. Steklenica romunskega vina je bila potem normativna za vse večere, ki sva jih preživela skupaj. Veliko sva si imela za povedati, postala sva prijatelja. Do Constante ob Črnem morju sva bila kolesarski tandem. Naslednji dan sva bila že opoldne v Calafatu.

V predmestju se je zgodila največja kolesarska sitnost. Philippe je zapeljal čez neko semenje s trni. Obe zračnici sta bili predrti. Jaz sem mu takoj povedal iz svojih lastnih bridkih izkušenj: »Philippe, takoj snemi oba plašča in obe zračnici in vse skupaj vrzi v smeti, medtem bom jaz v mestu nabavil nove kose.« Ni me ubogal, rekel je, da je plašč zadnjega kolesa nov in celo Michelinov, ne bi se mu hotel odreči. Potem sva celo popoldne v senci nekega drevesa krpala, pumpala nameščala in razmeščala zračnice in plašče gor in dol in potem spet krpala in pumpala in potem spet gor in dol brez konca in kraja. Vmes je Philippe hodil zračnice namakat v neko lužo, kjer je ugotavljal predrtine. Problem je v tem, da se je zadržalo v kolo več trnov, ki jih je bilo vse nemogoče najti in odstraniti. Tudi ko je bila zračnica uspešno zakrpana, so se trni spet zadržali iz plašča v zračnico potem, ko se je kolo dodobra napumpalo. Proti večeru je obupal. Odpeljal sem se na mestni bazar, kjer so prodajali tisoč in eno

stvar. »*Nema, da nema*,« rečemo temu po slovensko. Kupil sem dva nova plašča in dve novi zračnici. V pol ure je bilo kolo popravljeno.

Dan se je že nagnil, začela sva iskati prenočišče. Philippe je bil nekoliko stisnjena oseba. Hotel Italia za 120 romunskih lejev ali 25 evrov za samsko sobo za eno noč se mu je zdel predrag. Predlagal je skupno sobo za dva. Rekel sem mu, da sva dovolj stara za nekaj komoditete in, da ponoči močno smrčim. Zadnji argument ga je prepričal. Neki penzion ali motel izven mesta je bil bolj brlog kot kaj drugega. Tudi to ni bilo za naju, pa še 100 lejev je zahteval osorni lastnik. Bilo mu je vseeno če prespiva ali ne, prenočišča je imel očitno kot kamuflažo za kakšne druge bolj donosne posle. V naslednjem motelu so imeli vse zasedeno. V trdi temi sva zakolesarila spet nazaj v mesto. V hotelu Akvaterme so imeli vse zasedeno. Philippe je predlagal, da greva nazaj v Italio, kar zagledam neko tablo, ki je s puščico nakazovala smer v hotel Panorama. Tam so naju prenočili za 120 lejev, toliko, kot bi stala začetna Italia. Spomnil sem se hotelske prigode iz znane knjige J. K. Jeroma *Trije možje v čolnu, da o psu niti ne govorimo*. To knjigo je daljnega leta 1952 odlično prevedel Avgust Petrišič in jo znam na pamet. Kasneje je bila knjiga na novo prevedena. Novi prevod je bil narejen čisto brez potrebe, saj niti približno ni tako milozvoneč, kot je Petrišičev. Tudi to, kar tako, mimogrede.

Za kolesi so rekli, da naj ju prislomimo v neki prostor pod stopnicami. Philipp je odprl vrata in kriknil na ves glas: »Janez, poglej!« Na steno je bilo prislomljeno Kitajkino kolo! Po vseh peripetijah in iskanju prenočišča tistega dne, sva se zatekla prav v tisti hotel, kjer se je nastanila Jin. Philippe je bil vidno presunjen, tudi jaz se nisem mogel načuditi neverjetnemu naključju. Jaz sem takoj rekel, da si Jin ne želim več slišati niti videti in sem šel v svojo sobo prav takrat, ko se je Philippe nekaj vrtel okrog recepcije in telefona. Ne vem, kako in kaj je bilo, drugo jutro mi je Philippe rekel, da ji je pustil sporočilo. Nisem ga spraševal, kakšno obliko naj bi imelo to sporočilo.

Drugo jutro Kitajkinega kolesa ni bilo več. Očitno se je odpeljala pred nama. Na poti sva naenkrat v daljavi uzrla nekaj rumenega. Takoj sva vedela, kdo je pred nama. Kitajka je stala ob cesti, imela

je predrto kolo. Bila naju je iskreno vesela, tako se mi je zdelo. Philippe ji je stisnil roko in nekoliko objel, jaz sem stal bolj ob strani, njenega izginotja ji nisem oprostil. Še preden sva ji galantno popravila kolo, je nekako povedala, da se je na poti proti pristavi ustrašila krdela psov na cesti in se je zato obrnila nazaj, seveda naju ni mogla o tej svoji odločitvi obvestiti. Klateških psov je v Romuniji na tisoče in so povečini lačni, plašni in uvidevni, če jih je več skupaj, pa so lahko nadležni in celo nevarni. V takih okoliščinah je treba počakati, da se razidejo, da jih prepodi kakšen avtomobilist, zelo pripravno se je priključiti kakšnemu domačinu, ki jih prežene. Mene je eno tako spremstvo stalo 20 lejev. Tudi Jin bi lahko ravnala podobno. Midva s Philippom sva tisti del zaradi Jin in njenih domnevnih psov prevozila trikrat brez kakšnih posebnih težav, psov niti opazila nisva. Spet smo bili potujoča kolesarska trojica. Jaz sem vozil bolj spredaj, Phillipe in Jin sta povečini vozila za menoj in sta si imela veliko za povedati. Proti večeru smo se ustavili v naselju Bechet, kjer smo se zatekli v neki zanikrn kamp z bungalovi. Stranišče je bilo brez vrat. Povsod je bilo na kupe smeti. Dna pločevinastih smetnjakov so prerjavela in je bilo pod njimi še več smeti kot drugod. Nasploh je Romunija dežela smeti. Romuni si štejejo v državljansko dolžnost, da mečejo vse, česar ne potrebujejo na ceste, pločnike, zelenice, trate, dvorišča, ploščadi s spomeniki svojih največjih herojev, parke, če so, koder so in zakotja. To je zelo neprijetna okoliščina potovanja po Romuniji.

Najeli smo tri bungalove. Philippe je namignil, da sta v vsakem bungalovu po dve postelji in bi se dalo s skupnim najemom kaj prihraniti, a je ostala Kitajka neomajna. Potem smo se zbrali na leseni verandi in šef kampa se je ponudil, da nam speče čevapčiče, ki jim v Romuniji rečejo *mič*. Čakali smo na miče in pomalem srebali pivo. Kar naenkrat plane iz polteme v luč na verandi kolesar na velikanskem kolesu z velikansko prtljago. Ko je zagledal Jin, ji je padel v objem, pozdravljanja ni bilo ne konca ne kraja. Očitno je bilo, da se že od prej poznata. Philippa se niti pogledati nisem upal, saj sem si lahko mislil, kako mu je pri srcu. Ime mu je bilo Thomas. Philippe ga je kasneje zmeraj omenjal kot Thomas von Beckett to pa zato, ker je vstopil med nas v kraju Be-

Kitajka in Janez Suhadolc pred vasjo Gruia v Romuniji.
Foto: arhiv Janeza Suhadolca.

chet. Tudi zame je bil zmeraj Thomas von Beckett. Thomas je imel velikansko črno kolo posebej narejeno prav zanj iz močnih jeklenih cevi znamke Genesis ali tako nekako. Na vilicah sprednjega kolesa je imel dve torbi, potem je imel torbo na krmilu in še eno pod osrednjo prečko kolesa. Dve velikanski torbi je imel levo in desno ob prtljažniku in potem še eno veliko na prtljažniku. Na hrbtu je imel velik nahrbtnik in povrh še nekaj velikega okroglega, kar se je pozneje izkazalo, da je samopostavljiv šotor. Nekje je visela največja ključavnica z verigo za kolo, kar sem jih kdaj videl, tehtala je vsaj štiri kilograme. Rekel je, da ima nekje še eno rezervno. Sploh sem dobil vtis, da tovari vse v dvojniku. Imel je, na primer, s seboj dva šotora. Kolo je postavljalo na veliko stojalo

z močnimi vzmetmi. Simpatični Thomas je bil strojni inženir in je bil star po moji oceni kakih petinštirideset let. Prodajal je svojo firmo v rodnem Reutlingenu in se podaja s kolesom po svetu. Namenjen je v Constanto in naprej okrog Črnega morja v Perzijo. Potem bo presodil kako in kam naprej. Domneval sem, da ne potuje le zavoljo rekreacije, bogve, kaj zapušča za sabo in pred čem beži v rodni Nemčiji. Ob vseh teh kolesarskih razsežnostih sem se s svojim kolesarskim podvigom počutil neobogljeno.

Prava reč je s kolesom od Beograda do Constante, *nur ein katzensprung*³ Thomas se je cel večer ukvarjal pretežno z Jin. Vseeno je postavil šotor pred njenim bungalovom. Philippe je bil tisti večer čemerem, popil je vsaj dve steklenici piva. Od tistega večera naprej Jin nisem več videl, in je tudi nikoli več ne bom, to vem zagotovo.

Naslednji dan sva se s Philippom spravila zvečer v nek hotel v mestu Turnu Magurele. Jaz sem potem sam naredil nekaj ovinkov s kolesom po mestu. Ogledoval sem si velikanske reliefe na spomeniku, ki je poveličeval romunsko zgodovino od prazgodovine preko antike, srednjega veka, in tako naprej do sedanosti. Bili so solidno kiparsko delo. Naenkrat naletim na Thomasa von Becketta. Tudi on se je z Jin nastanil v istem hotelu kot midva s Philippom. Nekoliko hudomušno sem pripomnil, češ, da imata gotovo skupno sobo. Nekam skrušeno je odgovoril, da ne. Jin je zahtevala svojo sobo, čeprav bi s skupno sobo nekaj prihranila. Skušal sem ga potolažiti, do Constante je še doga pot in se utegne še vse skupaj dobro izteči. Thomas je rekel, da tudi on upa in misli tako. Potem sva v bližnjem lokalju spila eno pivo in sem mu ob tem povedal še več vzpodbudnih besed. Thomasa potem nisem več videl in ga po vsej priliki tudi nikoli več ne bom.

Najine naslednje kolesarske etape s Phillipom so bile: Ghiorgiu, Calarasi in končno Constanta, kjer

se je najina skupna pot končala. Jin in Thomasa nisva več videla niti srečala. Philippe je večkrat omenjal Jin, kje da je, kaj naj bi počela in kako bi se morda spet kje srečali. Povedal sem mu zadnjo prigodo s Thomasom in je bil ob njej nekako vznemirjen, morda pa naveza med Jin in Thomasom le ni taka, kot naj bi domnevno bila in njegovi zastavki le niso še čisto izgubljeni. Kljub temu je postajal zmeraj bolj zlovoljen. Imel sem vtis, da ga nobena stvar več ne zanima. Kot »vodja puta« sem včasih nekoliko zašel s poti in je bil ob tem neprikrito siten in nejevoljen. Constanta je pustila in zane-marjeno mesto. Stara slava je že davno minula. Pa vendar znameniti secesijski Casino ob morju je bil vsekakor vreden ogleda. Philippa tudi to arhitekturno veličastje ni ganilo. Potem sva iskala lokal za najino zadnjo večerjo. Noben ni bil dovolj dober. Nazadnje sva končala kar v restavraciji hotela Ferdinand, kjer sva se nastanila. Ob večerji sva popila *dve* steklenici dobrega romunskega vina. Potožil se je. Pravzaprav ni vedel, kaj naj bi počel sam s sabo kot vdovec in penzionist. V življenju, ki se mu obeta, ni videl posebnega smisla. Dogodki in srečanja z Jin so ga zapeljali v nekatere iluzije brez prave logike in razsežnosti, »navsezadnje«, je rekel, »sem v letih«. Niti tega ni vedel, kam naj se poda iz Constante potem, ko se bo razšel tudi z menoj. Naj gre na sever ali na jug, čez morje ali pa kar nazaj v Pariz ...

Zgodaj zjutraj sem pred odhodom na železniško postajo potrkal na Philippova vrata. V vseh teh dneh skupnega vandraja s kolesom in vseh dogodivščinah na poti, sva postala prava prijatelja. Nekoliko so naju premagala čustva, padla sva si v objem in rekel sem mu: »Philippe, ostani nekaj dni v Constanti, ko boš zavil okrog nekega vogala, boš na cesti zagledal Jin, skupaj bosta potem potovala naprej.« Prikimal je. Na koncu hodnika sva si pomahala v slovo.

Janez Suhadolc, arhitekt in publicist, Ljubljana

Ignacij Voje

POLOŽAJ ŽENSKÉ V SREDNJEVEŠKEM DUBROVNIKU

V statutu srednjeveškega Dubrovnika iz leta 1272 je položaju ženske namenjena velika pozornost. Od osmih knjig sta cela četrta in del pete knjige posvečena zakonskemu pravu, odnosom med možem in ženo, zaščiti njene osebnosti, njenim obveznostim, doti, zapuščini, vlogi in pravicam zakonskih in nezakonskih otrok.

Vloga Dubrovčank v javnem življenju je bila precejšnja, vendar je bila odvisna od njihovega družbenega položaja. Ločiti moramo med pravno in ekonomsko svobodnimi ženskami, kamor spadajo plemkinje in meščanke, pravno svobodne so bile služkinje in žene kmetov, brezpravne pa so bile sužnje. Ženska je bila pred poroko popolnoma podrejena staršem, po poroki pa svojemu možu. Kljub temu je imela ženska določene pravice tudi na sodišču, saj jo srečamo kot poroka moža, sina ali kogar koli. Statut ni delal razlik med različnimi družbenimi sloji, kar dokazuje njihova enakost pred zakonom. Vsaka ženska je lahko sprožila obtožnico ter si tako na sodišču poiskala zaščito za svoje imovinske in osebne pravice. Kdor je posilil žensko in ni imel denarja, da bi plačal kazen, je bil oslepljen. Če pa je žensko ob njenem pristanku vzela za ženo, se je izognil kazni.

Nezakonskih otrok je bilo v srednjeveškem Dubrovniku zelo veliko. Imeti nezakonskega otroka ni bilo sramotno. Posebej je to veljalo za moške, saj tega niso nikdar skrivali. Ugotovljeno je, da skoraj ni bilo plemiča ali uglednega meščana, ki ni imel vsaj enega nezakonskega otroka, nekateri pa tudi več. Prav služkinje so v Dubrovniku igrale pomembno vlogo pri zadovoljevanju spolnih potreb dubrovniških mož. Prihajale so iz okoliških vasi, zdrave in nepokvarjene. Nekateri so se težko znašle v novem okolju, v ozkih mestnih ulicah in mračnih sobicah. Zato je marsikatera zbežala iz dubrovniških hiš in se vračala na deželo k staršem. Kot služkinje so imele zagotovljene vsaj najnujnejše življenjske pogoje, vendar so bile izpostavljene ljubimkanju gospodarjev in njihovih

moških potomcev. To pa seveda ni ostalo brez posledic. Mnoge so se povsem vključile v družinsko življenje in pozneje vzgajale otroke tistih, katerim so bile v mladosti ljubice. Pogosto se je dogajalo, da so jim njihovi gospodarji dajali skromno doto, da so se lahko stanu primerno poročile. Če pa se je služkinja pregrešila s tujim moškim, jo je doletela zelo kruta kazen. Zaradi nemorale so ji na javnem mestu odrezali nos in jo s tem zaznamovali vse življenje. Sicer pa so Dubrovčani za nezakonske otroke vedno lepo skrbeli, jim omogočali priučitev kakšne obrti, jih usmerjali v trgovino, v testamentih volili denar ali dele imetja, po smrti pa razglašali za svoje potomce, če niso imeli zakonskih otrok.

V javnem življenju je bila ženska potisnjena v ozadje in njena vloga je bila nepomembna, saj so glavne upravne položaje in službe zasedali moški, predvsem plemiči. Kljub temu pa so nekatere javne službe opravljale izključno ženske. Pojavljale so se kot prodajalke občinske soli. V krčmah so vino prodajale samo ženske. Z lastnikom krčme so se pogodile o pogojih dela. Krčmar se je obvezal, da jim bo dajal hrano po dubrovniških običajih. Njihova plača je bila odvisna od količine prodanega vina. Bile so tudi pekovke, vendar so morale peči kruh s svojimi drvmi in v svojih pečeh. V skladiščih, kje so shranjevali občinsko žito, so v 14. stoletju delali izključno moški. V 15. stoletju pa so to delo opravljale tudi ženske, imenovane »fontcharize«.

Z gospodarskim poslovanjem so se v veliki meri ukvarjale predvsem meščanske in plemkinje. To jim je omogočila doto, pa tudi veliko služinčadi, ki je opravljala skoraj vsa hišna dela. Trgovina je

³ Le streljaj (*op. ur.*).

Dubrovniške žene in dekleta leta 1975. Vir: Ignacij Voje.

bila v dubrovniškem gospodarstvu najpomembnejši osnovni vir dohodkov, zato je razumljivo, da so se z njo ukvarjale tudi ženske. Delovale so v trgovskih družbah, vlagale denar in sodelovale pri delitvi dobička. V dokumentih naletimo tudi na izraz »mercatrix« za določene ženske, za katere pa ne vemo, ali so blago samo prodajale ali tudi nabavljale. Od 14. stoletja naprej srečujemo ženske, ki so se ukvarjale s kreditno trgovino. Posojale so denar ali pa ga jemale na kredit. Večinoma je šlo za vrednost trgovskega blaga, ki se je na zadolžnicah označevalo v denarni vrednosti (dukatih ali perperih). Poleg tega so prodajale in kupovale nepremičnine. Pomembno je bilo tudi njihovo sodelovanje v trgovini z vinom in živino.

V trgovskih poslih so lahko ženske nastopale samostojno ali pa so bile sodelavke svojih mož, kadar so bili ti zaradi trgovskih potovanj odsotni. Tak primer je Maruše, žene Žora Bokšića. Žore Bokšić je bil od leta 1390 v službi bosanskih vladarjev. Bil je »protovestiar«, nekakšen minister za finance in je zato stalno bival na dvoru bosanskih vladarjev. Maruša pa je živela

v Dubrovniku, kjer je v imenu svojega moža posojala denar ter sprejemala in prodajala svinec, poslan iz Bosne. Maruša je tudi nabavljala sol, ki jo je Žore izvažal v Bosno. V testamentu, ki ga je Žore sestavil leta 1398, jo je določil za izvršiteljico testamenta in ji zapustil »diexe milia ducati« (10.000 dukatov), ki je za takratni čas ogromna vsota denarja.

Zelo zanimiva je bila tudi Nikoleta, druga žena Jakova Sorkočevića, hčerka Klemna Gučetića. Bila je zelo bogata. Za doto je dobila 3.000 perperjev, a je po sinu iz prvega zakona Klemnu Vukasoviću podedovala vse njegovo premoženje. Kot skrbnica (*procurator*) svojega moža Jakova Sorkočevića je razpolagala z vso njegovo lastnino. Po njegovi smrti leta 1387 pa je bila izvršiteljica (*epitropa*) njegove oporoke, kar pa jo ni oviralo pri opravljanju trgovskih poslov. Njena dejavnost je prenehala leta 1390. O njej so resno razpravljali v Malem svetu, saj so jo obtožili, da je ponaredila oporoko moža Jakova. Bila je obsojena na pet let izgnanstva. V tem času sta vodili trgovske posle njena mati Veljika Galošić in Mara Đive Bulića. Nikoleta je kazn

prestala, v javnem življenju pa jo ponovno srečamo leta 1396. Spet je bila zelo dejavna, posojala je denar, dajala zemljo v krčenje in gradila hiše. V 14. stoletju je spadala med peterico najbogatejših žena v Dubrovniku. Veliko denarja je dobila v obliki dote, kmalu zatem je podedovala imovino svojih staršev, imetje zgodaj preminulega sina iz moževega prvega zakona in tudi volilo svojega moža.

Posebno vlogo pri dubrovniški ženi je odigrala doto. Ženskam je omogočila številne dejavnosti, predvsem na področju gospodarstva in trgovine. V statutu so doti posvetili celo 1. poglavje IV. knjige. Tu je bilo točno določeno, kaj se je dajalo za doto. Višino dote posameznim dekletom so določili, ko so sklenili ženitovanjsko pogodbo (*pacta matrimonialia*) Ta se je morala potem tudi izplačati, razen v izrednih primerih, kot je smrt enega od zaročencev. Pri sklepanju teh pogodb so imeli odločilno vlogo oče ali skrbniki. Če je bila pogodba sklenjena v času, ko dekle še ni bilo polnoletno, je v času polnoletnosti temu lahko ugovarjala. Ta pravica pa je bila le formalna, saj je bilo doto vseeno potrebno izplačati. Vsak fant je iskal ženo z veliko doto, saj mu je pomenila začetni kapital. Vedeti moramo, da od očeta ni dobil denarja, dokler je bil ta še živ, na dediščino pa je bilo treba včasih čakati zelo dolgo.

Dekleta so stopale v Dubrovniku v zakon običajno med 14. in 16. letom, toda verjetno je bilo večje število tistih, ki so se poročile že pred tem letom. Zaradi tega je Veliki svet sprejel 13. januarja 1458 odločbo o porokah in dotah, kjer je poudarjeno, da se noben Dubrovčan ne more poročiti pred 20. letom, niti vzeti za ženo dekle mlajšo od 14 let. Za prekršek je bila določena kazen 500 perperjev in 6 mesecev zapora.

Za doto so dajali denar, nakit, obleko, posteljnino, sužnje, zemljo, hiše itd. Višina dote se je nenehno spreminjala. Od leta 1235, ko je znašala pri plemkinjah 200 perperjev in 10 penz zlata (ter nekaj zlata za okras glave), je nenehno rasla. V osemdesetih letih 14. stoletja niso bile redke dote, ki so znašale 2.000 perperjev ali 100 dukatov. Ker so dote stalno rasle so postale prava nadloga tudi za premožnejše plemiške družine. Problem je nastal v tistih družinah, kjer je bilo več deklet. Zato so mnoge morale oditi v samostan. Da bi dote omejili na razumno mero, je Senat 30. januarja 1423 odločil, naj izberejo pet plemičev, ki bodo na novo določili višino dote. Dne 10. marca so določili najvišjo vrednost dote, ki je znašala 2.300 perperjev: 1.600 perperjev v denarju in 700 perperjev pa v obleki in nakitu.

Doto je lahko mož z ženinim dovoljenjem upravljal, ni pa je smel potrošiti ali zastaviti. Če bi mož dobil doto le v denarju, je z njim sicer lahko počel kar je želel. Toda to je veljalo le v primeru, če je bila njegova imovina tolikšna, da je lahko v vsakem primeru lahko nadoknadil ženino doto. Tudi žena ni smela svoje dote svojevoljno potrošiti, ampak jo je morala čuvati za svoje potomce. Dote so bile tako pomembne tudi zato, ker so predstavljale nekakšno varščino ženi za primer, če bi jo mož odslovil ali če bi postala vdova.

Institucija vdovščine je bila v Dubrovniku povezana z dednim in družinskim pravom. Temu vprašanju je bila v statutu posvečena velika pozornost. Dubrovniški statut je pri vdovščinah uzakonjal obstoječe običajno pravo. Prav institucija vdovščine je zagotavljala dubrovniški ženi po smrti moža primerno življenje.

Zasl. prof. dr. Ignacij Voje, zgodovinar, Ljubljana

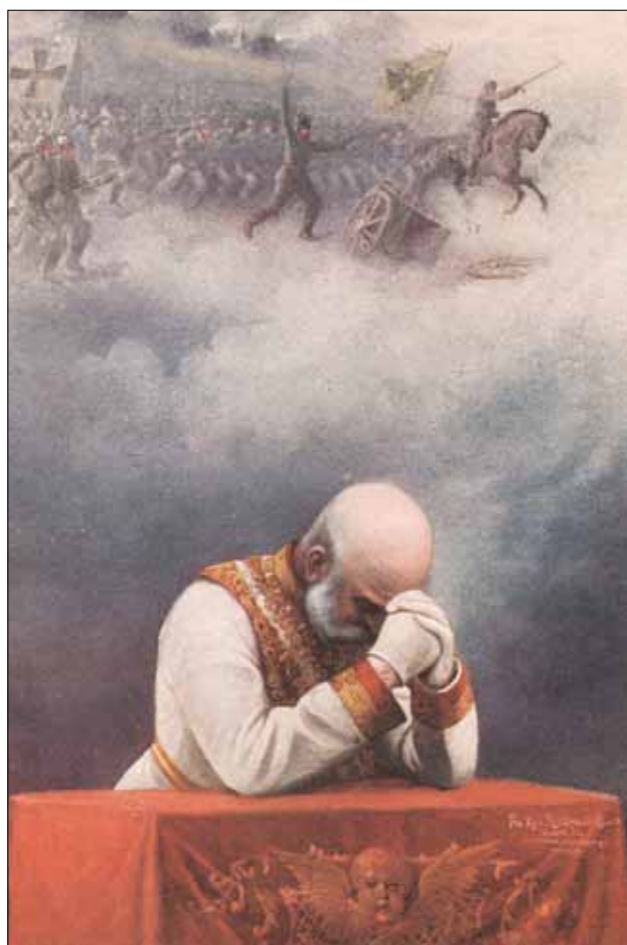
Gregor Antoličič

KONEC PRVE SVETOVNE VOJNE

Leta 2018 bomo obeleževali 100. obletnico konca prve svetovne vojne. Slednja se je po štiriletni moriji končala leta 1918 v enajstem mesecu, enajstega dne ob enajsti uri. Izbruh prve svetovne vojne oziroma velike vojne, kot so jo imenovali sodobniki, je sledil umoru avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge Zofije Hohenberške.

Streli Gavril Principa v Sarajevu 28. junija 1914 so tistim, ki so si vojno že dolgo želeli ponudili priložnost, da si uresničijo večletni sen. Znotraj AvstroOgrske je bil največji zagovornik vojne proti

Srbiji in Kraljevini Italiji načelnik vrhovnega vojaškega poveljstva Conrad von Hötzendorf. Slednji je v letih pred izbruhom vojne večkrat javno zahteval preventivno vojno proti Srbiji in Kraljevini Italiji s pomočjo katere bi si Avstro-Ogrska utrdila svoj primat na Balkanu. Toda konstelacije mednarodnih zavezništov so po Avstro-Ogrski vojni napovedi Srbiji onemogočile, da bi se vojna lahko omejila na Balkan. Nemška brezpogojna pomoč Avstriji in hkratna Ruska pomoč pravoslavni zaveznici Srbiji sta v začetku avgusta lokalno vojno povzdignila na svetovno raven. Temu je pripomogel tudi vstop Francije in Velike Britanije v vojno na strani antantnih sil. Nemški zaveznici sta bili tako v začetku avgusta 1914 iz vseh strani obkroženi z nasprotniki. Znotraj svetovnih silnic smo bili tudi Slovenci, kot eden izmed narodov monarhije pah-njeni v svetovno dogajanje. Mobilizacija slovenskih mož, ki so šli v boj za cesarja je v prvih dneh in tednih vojne spremljalo veliko navdušenje in slanje. Pihalne godbe so spremljale vojake na železniške postaje od koder so se odpravili na fronte. Takšni prizori so bili v začetni fazi vojne stalnica v vseh vojskujočih se državah. Pričakovanja o kratki in slavni vojni so se nato nekako od druge polovice avgusta 1914 naprej izkazale zgolj za fantazije vojaških strategov in propagandnega ustroja. Prvotni evforiji sta hitro sledila strah in žalost, ko so s front pričela prihajati poročila o padlih svojcih in znancih. Avstro-ogrske polke tako pri življenju niso ohranjale vojaške zmage ampak dejstvo, da so padle vojake nenehno nadomeščali z novimi in na tak način število moštva posameznega polka ohranjali na določeni moči. Beseda »kanonen-

Globoko verni cesar Franc Jožef moli za svoje vojake. Zaradi visoke starosti Franc Jožef v času prve svetovne vojne nikoli ni obiskal fronte.

Vir: osebni arhiv prof. Igorja Vodnika.

futter« je v prvi svetovni vojni za avstro-ogrske vojake postala kruta realnost. Čeprav je Avstro-Ogrska na predvečer velike vojne navzven dajala vtis močno militarizirane države oz. države v kateri je vojska imela visok družbeni ugled, so bili njeni vojaški temelji izredno slabi. Od uspešnega zatrtja revolucije leta 1848 naprej je država hitela iz enega v drug vojaški poraz. Vojne na področju severne Italije v sklopu italijanskega združevanja v enotno državo v 50-ih in 60-ih letih 19. stoletja so bile za Avstrijo popolna polomija. Tudi cesar Franc Jožef, ki je vedno in ob skorajda vseh priložnostih nosil vojaško uniformo, se je v teh vojnah izkazal za neuspešnega vojskovodja. Tako je npr. po porazu v bitki pri Solferinu leta 1859 v pismu svoji ljubljeni Sisi zapisal: »To je žalostna zgodba o strašnem dnevu, ko je bilo veliko storjenega in ko se nam sreča ni nasmehnila. Za marsikatero izkušnjo sem bogatejši in spoznal sem, kako se počuti premagani vojskovodja.«¹

Neuspehom v Italiji je leta 1866 sledil odločilni poraz proti Prusiji, ki si je s tem zagotovila vodilno vlogo pri združevanju Nemčije. Prvih 20 let vladanja cesarja Franca Jožefa je tako bilo na vojaškem področju prepleteno s samimi neuspehi, ki so v končni fazi pripeljali tudi do zunanjepolitične situacije v senci katere je izbruhnila prva svetovna vojna. Izguba avstrijskega položaja znotraj nemškega prostora na eni in izguba avstrijskih posesti v severni Italiji na drugi strani sta povzročila, da je monarhija kot edino možno področje za širitev svojega vpliva pričela smatrati Balkanski polotok. S tem pa je dolgoročno trčila ob interese Srbije, ki je težila k združevanju vseh južnih Slovanov pod svojim okriljem in hkrati tudi ob interese Rusije, ki se je smatrala za zaščitnico Srbije oz. Balkana. V dolgih desetletjih stopnjevanja napetosti, od dovoljenja Avstro-Ogrski leta 1878 da lahko Bosno in Hercegovino okupira do leta 1908, ko je ti dve nekdanji osmanski provinci anektirala so se spori in sovraštvo med silami, ki so si lastile Balkan samo stopnjevali. Za mnoge težko pričakovani izbruh vojne v letu 1914 je nato sprostil vso jezo in sovraštvo med sosednjimi državami.

¹ Prim. Bled, Jean-Paul. *Franco Jožef*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990: 209.

Avstrijski prestolonaslednik Franc Ferdinand s soprogo Zofijo Hohenberško in tremi otroki.

Vir: <https://commons.wikimedia.org>

Če si še nekoliko bolj podrobno ogledamo življenje slovenskega civilnega prebivalstva v času vojne, lahko povemo, da sta se hitro po izbruhu vojne že omenjenemu strahu in žalosti o preostanku svojcev na fronti, pridružila tudi strah in negotovost glede lastnega preživetja. Za večino prebivalstva je izbruh vojne tako pomenil nenadno spremembo dotedanjega življenja. Za vsako državo v vojni je najbolj pomembno, da pri življenju ohranja svojo vojsko in jo oskrbuje z zadostno količino hrane in opreme, saj le to omogoči državi vojaško preživetje. Pri izpolnjevanju te naloge pa je Avstro-Ogrska relativno hitro naletela na težave. Zaradi primarnega oskrbovanja vojske s hrano je na drugi strani oskrba civilnega prebivalstva z vsakim mesecem trajanja vojne postajala vse večja težava. Lakota in pomanjkanje osnovnih

Propagandna razglednica prikazuje božič vojaka na fronti leta 1915. Vir: osebni arhiv prof. Igorja Vodnika.

življenjskih potrebščin sta tako postala ena izmed ključnih problemov civilnega prebivalstva. Znotraj te sfere so kot najšibkejši člen pogosto najbolj trpeli otroci. Mnoga šolska poslopja so se namreč, predvsem po izbruhu vojne, spremenila v začasne vojašnice, hkrati pa se je v temeljih spremenilo tudi družinsko življenje. Mnoge matere so po odhodu svojih mož ostale same in so morale prevzeti iniciativo pri preživljanju svojih družin. Ker državi dolgoročno ni primanjkovalo samo hrane ampak tudi surovin za potrebe vojaške industrije, so oblasti pričele med otroci spodbujati nabiranje kovin in drugih surovin. Podobno kot danes, ko po šolah zbirajo papir in plastične zamaške, so v času prve svetovne vojne otroci zbiranje surovin za vojaško industrijo smatrali kot neke vrste igro in med seboj tekmovali, komu bo uspelo zbrati največ materiala.

Dodatne težave za slovensko prebivalstvo in seveda tudi na splošno za monarhijo je v maju leta 1915 prinesel vstop Kraljevine Italije v vojno. Nova frontna črta, ki je potekala ob Soči je slovensko prebivalstvo oz. ozemlje potisnila v izjemno težki položaj. Ker je bila fronta tako blizu večjih slovenskih mest, je celotno ozemlje današnje Slovenije postalo območje zaledja fronte. Takšen položaj je nato povzročal še večje težave pri oskrbi s hrano in še dodatno omejil svobodo prebivalstva. Najtežje breme pa je doletelo predvsem prebivalstvo, ki je živelo neposredno na in ob frontni črti, saj so bili prisiljeni zapustiti svoje domove in najti začasna prebivališča pri sorodnikih oz. v večini primerov v begunskih taboriščih. Življenje v slednjih so oteževale slabe higienske razmere in kopičenje ljudi na relativno majhni površini. Ob šoku, ki je sledil po vstopu Kraljevine Italije v vojno, je v času vojne za Slovence prišel še en velik pretres. Po 68. letih vladanja je 21. novembra 1916 umrl cesar Franc Jožef. Slednji je za Slovence predstavljal edini povezovalni člen z ostalimi narodi monarhije in hkrati nekakšno očetovsko figuro. Mlademu cesarju Karlu nato v preostalih dveh letih obstoja monarhije ni uspelo, da bi Slovence nase vezal v takšni meri kot je to uspelo Francu Jožefu. Od odprtja fronte proti Kraljevini Italiji so boji na Soči do oktobra 1917, ko je v 12. soški bitki Avstro-Ogrski vojski, z Nemško pomočjo uspel preboj, zaznamovali vojaško taktiziranje avstrijskega vrhovnega vojaškega poveljstva. Strah najvišjih vojaških in političnih predstavnikov pred morebitnim italijanskim vdorom v osrčje monarhije je od maja 1915 postal stalnica tudi med slovenskim prebivalstvom. Nekakšno olajšanje je po izbruhu ruske revolucije prinesla odločitev novih ruskih oblastnikov, da takoj izstopijo iz vojne. Avstro-Ogrska in Nemčija sta se na tak način marca 1918 znebili enega nasprotnika in na tej podlagi želeli z vso silo poraziti preostale nasprotnike. Toda dolgotrajna vojna, izčrpana vojska in civilno prebivalstvo ter vstop ZDA v vojno aprila 1917 na strani antante so na koncu pripeljali do poraza centralnih sil.

Konec vojne je za Slovence prinesel mnogo sprememb. Tisti, ki so vojno preživeli so se lahko vrnili iz fronte v svoje domove, kjer so svojci nestrpnost čakali in trepetali kdo se bo vrnil in kdo ne. Na

Nihče ni tako brezumen, da bi mu bila vojna ljubša kot mir; v miru sinovi pokopavajo svoje očete; v vojni očete pokopavajo svoje sinove.

(Zgodbe, I, Herodot)

političnem področju pa je konec vojne Slovincem prinesel nove državne okvire. Avstro-Ogrska je kot država razpadla in Slovenci so svojo novo politično identiteto iskali v združevanju z drugimi južnimi Slovani. Tako je najprej 29. oktobra 1918 nastala Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je nato 1. decembra 1918 združila s Kraljevino Srbijo. Na podlagi te združitve je nastala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Slovenci so tako iz cesarske rodbine Habsburžanov prišli pod kraljevo rodbino Karađorđevićev. Za mnoge je bil tak razplet dogodkov uresničitev dolgoletnih sanj, ki pa so se za marsikaterega politika v naslednjih letih spremenile v nočno moro. Razplet vojne oz. njene posledice so tako pomenile prelomnico v svetovni zgodovini. Stare države, kot npr. Nemško cesarstvo, Osmanski imperij, Rusko cesarstvo in že omenjena Avstro-Ogrska so razpadale, na njihovih pogoriščih pa so nastale nove državne tvorbe z novo politično identiteto. V omenjenih državah so morali nekdanji vladarji in njim vdani politiki in vojniki zapustiti svoje nekdanje domovine. Pa vendar so lahko bili tisti, ki so samo izgubili oblast vseeno srečni, da niso, tako kot ruska vladarska družina Romanov izgubili tudi življenje, ki je na koncu, če odštejemo vse drugo, najbolj dragocena stvar, ki jo lahko človek poseduje. Vsega lahko imamo na pretek, če ostanemo pri družini Romanov oz. carju Nikolaju II. je slednji živel v najbolj razkošnem dvoru z največ uslužbenci, a sta njemu in njegovi družini revolucija in nova oblast vzeli življenje. Nekateri bi lahko celo rekli, da so si te rodbine zaslužile, da so jih spodili s prestolov saj so desetletja in stoletja izkoriščale svoje podložnike in si na njihovih hrbtih izgradile svoje premoženje in oblast. Konec koncev so nekateri posamezniki

izmed teh rodbin bili tisti, ki so dali podpise pod vojne napovedi, ki so sprožile prvo svetovno vojno. Toda na drugi strani so s prestolov odšli le tisti, ki so vojno izgubili, angleška kraljeva družina Sachsen-Coburg Gotha, ki je izšla iz vojne na strani zmagovalcev, pa je svojo oblast in priljubljenost med ljudmi še bolj utrdila. K temu je tudi pripomoglo dejstvo, da se je angleška kraljeva družina sredi vojne iz Sachsen-Coburg Gotha preimenovala v Windsor in na tak način tudi navzven pretrgala vse vezi s svojimi nemškimi predniki. Tako je angleški kralj Jurij V., ki je vladal med leti 1910 in 1936, iz svoje družine izbrisal priimek svojega nemškega dedka princa Alberta, soproga kraljice Viktorije. Toda ob milijonih žrtev, uničenih domovih, družinah in življenjih je usoda kopice nekdanjih vladarjev zgolj kaplja v morje tragedij, ki jih je vojna prinesla s seboj. Prva svetovna vojna je z nerešenimi spori in nepravičnim kaznovanjem poražencev po mnenju mnogih zgodovinarjev predstavljala samo uvod v še mnogo hujšo morijo 20. stoletja. Težave, ki jih niso uspeli politiki rešiti v času vojne in po njej, so omogočile vzpon fašizma in nacizma, ter populistom kot je bil Hitler dale priložnost, da je na svojo stran pritegnil na milijone privrženec, ki so bili razočarani in obupani nad gospodarskimi in političnimi razmerami v 20-ih in 30-ih letih 20. stoletja.

LITERATURA

- Antoličič, Gregor. »Bog ohrani, Bog obvari Nam Cesarja, Avstrijo! Izbruh prve svetovne vojne v habsburški monarhiji.« V: *Studia Historica Slovenica* 15, št. 2 (2015): 259–280.
- Antoličič, Gregor. *Franc Jožef*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2016.
- Rauchensteiner, Manfred. *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2013.
- Svoljšak, Petra. »Kronologija vojne pri Gorici 1915–1917.« V: *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2–3 (2015): 343–356.
- Svoljšak, Petra. »Véliká vojna in Slovenci.« V: *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2 (2009): 297–316.
- Štepec, Marko (2015): »Kot teleta smo bili: izkušnja in spomin na Galicijo.« *Studia Historica Slovenica* 15, št. 2 (2015): 357–376.

Gregor Antoličič, asistent, mladi raziskovalec,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU,
Ljubljana

Tine Golež

TRAGEDIJA V VIETNAMU (1968) IN NJEN ODMEV V MOZIRJU

Povezava med tragedijo, ki se je zgodila daleč od nas, in Mozirjem je bolj malo znana. A vendar si upam trditi, da gre skoraj za neke vrste čudež; če že ne pravi čudež, pa vsaj za zgled, kako se da tragedijo spremeniti v blagoslov za sočloveka.

Kar daleč nazaj moramo, v drugo desetletje dvajsetega stoletja. Lojzka Kračnik je bila rojena v Mozirju. Doma so bili revni glede dobrin, pa vendar bogati po vrednotah: domača vzgoja ni poznala bližnjic do bogastva; poštenost in delavnost sta bili pomembni zapovedi v njihovem domu. Iz bogastva vere so izhajale vrednote te družine (in mnogih drugih).

Lojzka je kot kmetijsko-gospodinjska učiteljica poučevala dekleta po različnih krajih. Januarja 1941 pa sta si z Andrejem Jesenekom obljubila večni da. Moževa družina je imela gostilno v Dramljah. Idilo je skalila vojna. Decembra je prijokal na svet Andrej (mlajši), ki ga bomo spremljali prav do Vietnama. Pot do tja pa je še dolga.

Gostilno so obiskovali Nemci in ponoči tudi partizani. Vsem so postregli. Ko pač pride na »obisk« skupina oboroženih mož, upor civilistov ni na mestu. Uspeh bi bil neznamen, žrtve prevelike. Tako je mlada družina že na začetku skupnega življenja spoznala vojno. Na žalost tudi svoboda ni pomenila konca nasilja. Mož je bil dlje časa zaprt, otrok pri sorodnikih, Lojzka pa tudi ni čakala doma, da bi še njo zaprli. Zato se je leta 1946 odpravila na nevarno pot čez Karavanke. Nevarno zaradi mejnih stražarjev, ki so imeli ukaz, da streljajo tako na tiste, ki bi želeli v Jugoslavijo, kot tudi na tiste, ki bi hoteli pobegniti iz komunističnega raja. Drugo nevarnost pa je pomenil sneg, saj se je na pot odpravila kar sredi zime.

Najprej je prispela v Železno Kaplo, prav k sorodnikom pisca teh vrstic. Popolno tujko so zadržano sprejeli. Eden izmed njih je še posebej sumil, da gre morda za poslano agentko. Od hiše je niso

napodili, sama se je po nekaj tednih odločila, da bo raje izven Kaple (pri kmetih) lahko kaj postorila, jih s svojim gospodinjskim znanjem česa novega naučila in tako zaslužila za hrano in prenočišče.

Po letu dni je odšla v Salzburg. Avstrija tedaj ni obstajala, šlo je za del, ki je bil ameriška okupacijska cona. Prijela je za vsako delo: služkinja, kuharica, varuška ... Ameriške družine so si pač lahko privoščile veliko osebja, saj sta tedaj tudi v povojni Avstriji vladali revščina in velika brezposelnost. Lojzka je vse bolj razmišljala, da bo zanj prav Amerika obljubljena dežela. In nekako se ji je posrečilo dobiti vizo, da je leta 1949 iz Nemčije z ladjo odpotovala čez lužo.

S podobnim delom je nadaljevala tudi v državi Illinois, kjer se je ustalila. Kmalu je po posredovanju neke Američanke slovenskega rodu dobila delo v bogati četrti Winnetka. Ko je ena izmed delodajalk odkrila, da je Lojzka spretna tudi za šivalnim strojem, jo je zaposlila v svojem butikku. Poleg dela je obiskovala še večerno šolo.

Prav lastnica butikka je priredila srečanje, na katerem so jo seznanili z inženirjem plemiškega rodu Vsevolodom Tellisom, ki je bil tedaj tudi že vdovec (kot tudi Lojzka). Bil je begunec iz carske Rusije. V zadnji ruski (predsovjetski) vladi je bil pomočnik ministra za finance. Kot tak je komaj odnesel celo kožo. Iz Petrograda je dve leti bežal do Odese, od tam pa prek Turčije v Pariz in končno v ZDA. Najbrž ga je pri Lojzki poleg njenega značaja pritegnilo še vsaj dvoje: da je tudi ona begunka pred komunizmom in da je slovanskega rodu.

Rojen leta 1885 je bil sicer precej starejši od Lojzke, a sta se odlično razumela. Zato sta se

odločila, da bosta stopila na skupno pot. Šele leto po poroki ji je povedal, da je plemiškega rodu. Prav nič ni nasprotoval, ko se jima je leta 1954 pridružil Lojzkin sin Andrej. Otroka je sprejel kot lastnega sina (njegovi otroci so bili tedaj že odrasli) in se vsak dan z njim učil. Andrej je kmalu premagal jezikovne težave in postal odličnjak.

Tako vzornemu očimu velja nameniti še nekaj besed. Ing. Tellis je po prihodu v ZDA (1922) svoj priimek amerikaniziral; prej se je namreč pisal Telesnitsky. Bil je res uspešen strojni inženir,

saj je prijavil tudi nekaj patentov. Nikakor ni bil prevzet, tako da ga poroka z vdovo kmečkega porekla ni nič motila. Je pa Lojzka pripovedovala, da sta praviloma večerjala ob svečah in nasploh jo je marsikaj naučil o vedênju, ki spada v visoko družbo. Vse njegove nasvete je rada sprejela in postala je prava dama, a po srcu še vedno skromna in hvaležna za vse, kar sta ji nudila obljubljena dežela in dober soprog. V svojem domu v Winnetki sta sprejemala pomembne goste iz poslovnega sveta in tudi diplomate.

PRESEDNIK JOHNSON IN VIETNAMSKA VOJNA

V Mohorjevem koledarju za leto 1967 lahko preberemo tudi sestavek neznanega avtorja o vojni v Vietnamu. Pisec med drugim omeni, da nekateri imenujejo tedanjega ameriškega predsednika Johnsona kar ameriški Džingiskan. Ne glede na vse, kar se je dogajalo v tej vojni, je ocena vsekakor prestroga.

Prav je, da nekoliko osvetlimo poteze tega predsednika in še samo vojno, ki jo je vsaj delno »podedoval«. (Podpredsednik) Johnson je predsedniški položaj nasledil po predsedniku Kennedyju, ki je bil žrtev atentata v Dallasu novembra 1963. Izkušeni politik je kot lokomotiva začel s polno paro pošiljati zakone v potrditev senatu in kongresu. Šlo je za zakone, o katerih je njegov predhodnik sicer precej govoril, a pravih dejanj ni bilo. Demokrat Johnson je bil iz Teksasa, a po miselnosti je bil precej daleč od večinskega mnenja južnih držav. Zelo odločno se je zavzel za sprejetje zakona, ki je dejansko omogočil uresničitev načela iz deklaracije o neodvisnosti: da so vsi ljudje ustvarjeni kot enakopravni. S tem je trčil na mnoge predsodke, ki so jih imeli privrženci rasne diskriminacije. Danes si težko predstavljamo, kako veliko krivic in neenakopravnosti so sistematično doživljali temnopolti prebivalci ZDA.

Johnson je napovedal tudi boj proti revščini. Tu je šlo tako za socialne podpore kot tudi za financiranje šol, ki predstavljajo dolgoročni ukrep za odpravo revščine. Toda ta lahko prizadene tudi srednji sloj: usodna bolezen je lahko ostarelemu človeku »požrla« vse njegove prihranke in ga pahnila v revščino. Zato je uzakonil Medicare, posebno zdravstveno zavarovanje za starejše od 65 let. Zava-

rovanje Medicaid pa je bilo namenjeno za tiste, ki z dohodki niso presegli 133 % vsote, ki je pomenila prag revščine. Predsednik pa ni mislil le na človeka, pač pa tudi na naravo. Uveljavil je zakon o zaščiti narave, tako da so skoraj za dve Sloveniji ozemlja razglasili za varovano območje. Z zavzemanjem za človeka in naravo si je pridobil tudi podporo Katoliške cerkve. Prav zaradi naštetega je že leto pozneje (1964) na volitvah zgodovinsko premagal republikanskega tekmeca, saj je zbral kar 486 od 538 elektorskih glasov; za zmago bi jih bilo dovolj 270.

Največji madež, ki vselej zasenči Johnsonove zakone, je vietnamska vojna. Ta se je res razplamtela v času njegovega predsedovanja, a njeni začetki segajo kar daleč nazaj. Po koncu japonske okupacije je Vietnam spet dobila Francija. Približno 10 let je trajal osvobodilni boj, ki se je končal z nastankom dveh držav: na severu je nastala komunistična država, Južni Vietnam pa država z zahodnimi vrednotami, a s kar precej korupcije. Cilj Severnega Vietnama, ki je podpiral partizane na jugu, je bil, da bo država združena pod komunistično oblastjo. Boj za oblast je bil zavrt v papir osvobodilnega boja (v Sloveniji že videno, mar ne?). Odločno so bili proti rešitvi dveh držav z dvema sistemoma, kot je to tedaj veljalo za razdeljeno Nemčijo in tudi Korejo. Pri komunističnem prevzemu oblasti je postransko vprašanje, koliko žrtev bo na taki poti; cilj opravičjuje vsa sredstva in vse žrtve.

Johnson je bil v precepu. Po eni strani je bil dolžan ohranjati suverenost Južnega Vietnama, saj so tej državi to zagotovili s pogodbo o pomoči. Prav zato

Andrej Tellis z materjo Lojzko. Vir: družinski album L. Tellis.

Spominska plošča na gimnaziji v Winnetki z imeni mladeničev, ki so se odzvali klicu domovine in umrli v spopadnih. Foto: Gerry Munley.

je moral vojaško odgovarjati na vse večje napade nasprotnika, ki nikakor ni nameraval popustiti.

Druga pot bi bil umik. Toda kaj bi ob tem doživljali vsi, ki jim je velesila obljubila podporo in obrambo? Zahodna Nemčija, Južna Koreja ... In po drugi strani, mar ne bi bila to spodbuda za Vzhodno Nemčijo ter Severno Korejo, da bi še ti dve državi poskušali zavzeti svojo nekomunistično »sestro« (beri: državo)?

Tako Vietnam kot Koreja sta precej podolgovati državi. Meja med severnim in južnim delom je pri obeh razmeroma kratka. Pri Koreji je bilo navkljub ognjevitim spopadom mogoče obraniti to mejo. Severni Vietnam pa je fronto bistveno razširil. Mejo med severom in jugom je obšel po dveh sosednjih državah, Laosu in Kampučiji. Zato se je fronta znatno razširila. Pri takšni razporeditvi (in odločenosti Severa za prevzem oblasti) bi bila

zmaga sicer mogoča, a bi zahtevala še bolj nemoralno veliko število žrtev, kot jih je dejanska vojna, ki se je delno končala s pariškim dogovorom (1973) o odhodu Američanov in končno z zmago Severa leta 1976. Vietnamska vojna je spremljala še dva naslednika predsednika Johnsona.

Eden izmed Johnsonovih pomočnikov je zapisal, kako se je predsednik večkrat spraševal, kaj vendar želi voditelj Severnega Vietnama Ho Ši Minh. Ali naj mu naredimo jez, pomagamo pri graditvi cestnega omrežja? Očitno ni vedel, da bo komunistična država (rada) sprejela pomoč šele po tem, ko se bo utrdila na oblasti. V vietnamskem primeru je to pomenilo, ko bo celotna država pod rdečo zvezdo. Tedaj ne bo imela nobenih moralnih zadržkov do kapitalistične pomoči, ki bo pomagala pregovorno neuspešnemu komunističnemu gospodarstvu; znano iz naše bivše države.

Lojzka ni želela ostati le gospodinja. Dvajset let je delala v upravi neke šole, tako da si je prislužila svojo pokojnino. Soproj je dočakal visoko starost. Zadnjih nekaj let je potreboval vedno več pomoči skrbne Lojzke. Prav v zadnjih mesecih njegovega življenja pa je vse bolj stopala v ospredje njegova mladost. Povedala je, da je zjutraj soproj govoril angleško, opoldne je prešel na nemščino ali francoš-

čino, ob večerni utrujenosti pa so iz njegovih ust prihajale ruske besede. Tako je konec zemeljskega življenja dočakal doma ob skrbni ženi maja 1977.

Vrnimo se nekaj let nazaj in spremljajmo Lojzkinega sina Andreja. Edinec je kmalu dohitel svoje ameriške sošolce in po uspešno končani srednji šoli se je odličnjak zlahka vpisal na študij političnih in vojaških ved. Tudi tu je bil med najuspeš-

nejšimi. Kot stotnik je služboval v vojaški enoti v tujini (Zahodna Nemčija, Južna Koreja).

Potem je nadaljeval šolanje v specialnih enotah, ki jih v ZDA imenujejo zelene baretke. Njihovo geslo je: zatirane osvoboditi (de oppresso liber). Ker gre za najbolj izurjene vojaške enote, se lotevajo najtežjih in najbolj nevarnih nalog. Tako je prišel tudi november 1967, ko je moral Andrej še za tri mesece s to enoto na bojišče v Vietnam. Usodnega 7. januarja 1968 je v eni izmed akcij eksplozija protipehotne mine ubila Andreja.

Smrt edinca je Lojzko zelo prizadela. Ob strani ji je stal soproj, ki je bil prav tako zelo navezan na svojega pastorka. Od tedaj ni bilo dneva, da Lojzka ne bi z žalostjo v srcu pomislila na tragični januar.

Tudi na gimnaziji v Winnetki, ki jo je Andrej tako uspešno zaključil, niso pozabili svojih bivših dijakov, ki so padli v Vietnamu. Imena mladeničev, ki so se odzvali klicu domovine, so zapisana na spominski plošči.

Omenili smo, da je bila od leta 1977 Lojzka druga vdova. Vse bolj je mislila na dve stvari: na vrnitev v rodno domovino in na postavitve trajnega spomenika padlemu sinu. Oboje je lahko uresničila, saj je imela kar nekaj denarja od prodaje hiše v Ameriki.

V rodnem Mozirju je tako zgradila dve hiši. Eno je poimenovala Andrejev dom in jo namenila mariborski (tedaj še) škofiji. Bil naj bi starostni dom za duhovnike. Ti naj bi se v svojih molitvah tudi spominjali na Andreja. V drugi hiši pa je sama živela.

Še preden je dom zaživel po namenu darovalke, ji je bolezen napovedala prehod v večnost. Lojzka tako ni dočakala, da bi se uresničila njena želja. S sredstvi od prodaje druge Lojzkinе hiše pa so skrbni upravitelji njene zapuščine ustanovili fundacijo, ki podeljuje štipendije študentom iz Zgornje Savinjske doline.

Njena oporoka se je uresničila nekoliko drugače. Izkazalo se je, da je dom veliko bolj primeren kot materinski dom, medtem ko je mariborska škofija namenila večjo zgradbo za dom ostarelih duhovnikov. Tako vsak otrok, ki s svojo materjo najde nekajmesečno zatočišče v materinskem domu, postane tudi malo Andrejev otrok in Lojzkin vnuk. Do nastanka tega zapisa je bilo takih otrok že 115 in njihovih mamic skoraj sto. Sliki Lojzke in

Zemljevid Severnega in Južnega Vietnama. Vir: Tine Golež.

Andreja, ki visita v tej hiši, »pogledata« svoje varovance in jih nemo spodbudita, da bi tudi oni postali, ko se jim bodo življenjske razmere uredile, graditelji boljšega sveta; sveta, v katerem si vsak prizadeva za dobro sočloveka.

Svetopisemske besede, da le zrno, ki umrje, obrodi sad, so se na poseben način uresničile pri Andreju. Ob vstopu k zelenim baretkam je bil prepričan, da bo z bojem uresničil njihovo vodilo: »de oppresso liber«. Čas pa je pokazal, da ga je prav s svojo smrtjo. V resnici bi lahko rekli, da se matere z otroki ali nosečnice, ki se zatečejo v Andrejev (materinski) dom, tudi rešijo stiske oziroma zatiranja, ki jih je prignalo tja. A brez človekoljubne Lojzke in izvršiteljev njene oporoke bi se vse lahko končalo pri žalujoči Lojzki. Na srečo pa je spoznala, da lahko postavi trajni spomenik za pomoč sočloveku v stiski in s tem tragično smrt svojega sina spremeni v žarek svetlobe.

Mag. Tine Golež, prof. fizike in rodoslovec,
Preserje pri Radomljah

Stane Granda

V ZARJE VIDOVE

Ob stoletnici nastanka Jugoslavije

»KATOLIŠKA« AVSTRIJA

Našo nekdanjo monarhijo pod žezlom Habsburžanov so zlasti liberalni duhovi radi označevali kot neločljivo zvezo prestola in oltarja. Njeni vladarji so bili praviloma verni, celo globoko in iskreno, so pa imeli do Cerkve svoj vladarski odnos. Njen vrh, škofje kot knezoškofi, opati velikih samostanov in nekateri visoki dostojanstveniki – prelati, je bil po deželnih stanovih poklican k soupravljanju dežel oziroma države. Tudi župniki, župnij je bilo nekaj bistveno manj kot danes, se niso mogli preveč pritoževati. Vsi so morali delovati v soglasju z najvišjimi interesi prestola. Že zgodovina Oglejskega patriarhata, številnim njegovim upravljavcem ni bil dovoljen vstop na habsburško ozemlje, nam pove, da prejšnja trditev ni enoznačna. Nižja duhovščina, lačni sicer niso bili, in preprosti verniki pa so bili daleč od kakršnih koli ugodnosti prej poudarjene povezave prestola in oltarja.

Cerkveno premoženje je bilo daleč od spoštovanja nedotakljivosti. Njegove kraje in občasna prilaščanja, obvezna »prostovoljna« posojila v letih vsakovrstnih kriz države ali zgolj cesarske rodbine, zaplembe cerkvenih dragocenosti, njihova prodaja ali prekovanje v denar ali orožje, onečaščenje cerkva v vojnih časih s strani armade so bili prej pravilo kot izjema.

Habsburški vladarji so dosegli – v tem pogledu je bil perfekcionista Jožef II., ki je vladal med letoma 1780 in 1790 in je oblikoval jožefinsko cerkev –, da je avstrijski kler in velik del vernikov komuniciral s papežem skozi oči in usta Dunaja. Katoliška cerkev v monarhiji je bila praviloma bolj avstrijska kot rimska in apostolska narava cesarja, ki je imel pravico veta na izvolitev papeža, ni bila neka abstraktna čast.

Odnosi med verniki in duhovščino so bili vse do odprave fevdalizma 1848. leta vse prej kot idealni. Škofje, ne pa najvišji državni uradniki, so bili kot zaupni ljudje vladarja tisti, po katerih so ti urejali najbolj kočljive odnose z državljani:

pomirjanje kmečkih uporov, rekrutacije, upiranje davčnim reformam ... celo cepljenje proti črnim kozam. V 19. stoletju je večina škofov slovenskih vernikov uspela vladarjem dopovedati, da Slovenec ni mogoče potujčiti in (pre)počasi so jim začeli omogočati lasten kulturni razvoj.

Za revolucionarno leto 1848 niso značilni samo nasilni kmečki posegi v cerkveno premoženje, ampak tudi dejstvo, da v njem, zlasti pri Slovencih, duhovniki, razen redkih izjem, niso imeli nobenega neposrednega vpliva. Celó za volilne može, kaj šele poslance, jih niso bili pripravljani voliti. Konec fevdalizma na Slovenskem ni bil samo velik prelom za našega kmeta, ampak tudi za Cerkev, ki se tega takrat ni zavedala. Šele pozneje, zlasti po letu 1860, pride do povezav naših prednikov s Cerkvijo, za katero mnogi mislijo, da je trajna značilnost slovenske zgodovine.

Večinsko kmečko poreklo duhovniškega stanu – tudi plemiško poreklo v 19. stoletju ni bilo več pogoj za škofovsko čast – je duhovščino že po socialni pripadnosti povezovalo s podeželjem. Še zlasti, ko so meščani, mnogi šolniki in vaški veljaki vse bolj vihali nos pred odločujočo besedo klera v laični družbi. Tudi pojav in razmah kapitalizma, ki je podeželsko prebivalstvo potisnil v stalno stisko glede gotovine, je krepil povezave. Koristil jim je predvsem razmah združnega gibanja konec 19. stoletja, ki je naše kmete v veliki meri rešil pred vaškimi in drugimi oderuhi. Razmah političnega in strankarskega življenja, v katerem je konservativna politika edina kazala posluš za kmečke stiske in kmečko čast (!), je to navezavo potisnil skoraj v idealen položaj Cerkve na Slovenskem. V pomanjkanju laične katoliške inteligence je ta dobila najvišje dovoljenje, da duhovniki lahko posegajo v politiko. In to so nekateri, ob izjemnem talentu ali celo brez njega, vrhunsko izrabili. Tirolce in Slovence so mnogi avstrijski sodržavljeni označevali kot »hostienfresserje«, ljudi pod popolnim

vplivom Katoliške cerkve in njene duhovščine. Naj bi bili med najbolj zvestimi Habsburžanom in tudi zato naj bi jih glede na delež v monarhiji med prvo svetovno vojno največ padlo.

JUŽNOSLOVANSKE IDEJE

Najpozneje v času turških vpadov so tukajšnji ljudje – trgovci na daljše razdalje pa že prej, da o izobražencih niti ne govorimo – izvedeli, da na jugovzhodu onstran državne meje živijo ljudje dokaj razumljivega jezika. Malo jih je motilo, da so razkolniki, vendar to ni bilo nič v primerjavi z vestmi, da jih Turki preganjajo kot kristjane. Krščanska solidarnost je vsaj pri preprostih ljudeh obstajala. Z avstrijskim vojaškim izrinjenjem Osmanskega cesarstva z Balkana – spomnimo se našega narodnega junaka generala Lavdona (1717–1790) – se je poznavanje »južnih bratov« še povečevalo. Zanimive stike so vzpostavili z njimi tudi številni kmetje z Dolenjske, Bele krajine in zlasti Notranjske ter celo Goriške, ki so pozimi hodili tja do Romunije sekati gozdove. Na Štajerskem so kraje ob Donavi bolje poznali »flosarji«. Najmočnejši »jugoslovanski impulz« pa sta dali slovenskemu prostoru balkanski vojni v letih 1912–1913. Nekdanja široka južnoslovanska ideja je začela pridobivati velikosrbski pridih.

Druga smer iste ideje, sprva porojena tudi iz protiturških korenin – ne gre podcenjevati več stoletij obstoja Vojne krajine –, je bilo povezovanje z južnimi Slovani v monarhiji. Ilirske province so bile prva državna tvorba, ki je del Slovencev z njimi politično povezala. Ni slučaj, da so bili nekateri v njih sposobni videti prednico Jugoslavije. To ime se je v zaledju »ilirskega« Dubrovnika prvič pojavilo okoli 1820. leta. Slovenija je bila omenjena že prej, zlasti v latinskem in nemškem jeziku. Ilirsko gibanje je našlo pristaše predvsem na Štajerskem in Koroškem. Zatrli so ga Bleiweis, Prešeren in Slomšek. Dalo nam je gajico. Leto 1848 je simpatije za ilirske Hrvate, ki so v hrvaškem smislu odločneje začeli revolucijo, in vojvodinske Srbe – oboji so pomagali cesarju pokoriti »sovražne« Madžare – le še povečalo. Slovensko društvo v Ljubljani je organiziralo vseslovensko zbiranje denarja za »brate Hrvate«. Ban Josip Jelačić (1801–1859) je postal

Jožef II. Habsburško-Lotarinški (1741–1790), rimsko-nemški cesar.
Vir: <https://sl.wikipedia.org/wiki>

nekakšen prvi skupni narodni junak. Ker je sodeloval v dušenju revolucije med takratnimi in poznejšimi levičarji v Evropi, ne on ne Hrvati niso bili priljubljeni. Absurd takih stališč je v tem, da so bili njegova vojska dejansko Srbi. Hrvatje so bolj večinsko spoznavali Slovence, ko jih je kot uradnike in profesorje v petdesetih letih (Trdinovi Bachovi huzarji) med njih poslala avstrijska vlada. Mnogi jih niso navdušili, toda za nekakšno uravnoteženost odnosov je tudi to potrebno.

Med možmi, ki so za južnoslovansko in slovensko zблиžanje znotraj monarhije veliko naredili, je bil nedvomno djakovski škof Josip Juraj Strossmayer (1815–1905). Pod vplivom čeških preroditeljev je zagovarjal kulturno in politično zблиžanje

Ivan Zasche (1826–1863), Ban Josip Jelačić.
Vir: <https://sl.wikipedia.org/wiki>

Slovanov, zlasti južnih, v monarhiji. Večina naših »intelektualcev« ga pozna predvsem po tem, da je na prvem vatikanskem koncilu glasoval proti nezmotljivosti papeža, kar pa je bilo zgolj izpolnjevanje dvorne dunajske politike. V takratnem času je slovel po svoji velikodušni darežljivosti, saj ni bilo pomembnega slovenskega kulturnega projekta, pa naj gre za Slovensko matico ali pa novo-meški Narodni dom, ki ga ne bi bogato finančno podprl. Nikoli prej in pozneje ni s Hrvaškega prišlo toliko podarjenega denarja za slovenske kulturne potrebe. Izjemno je podpiral tudi nastanek Jugoslovanske akademije v Zagrebu 1864. leta, kjer so bili slovenski politični prvaki »kuhani in pečeni«, in ustanovitev zagrebške univerze 1874. leta. Denarna darila Slovincem in instituciji, o katerih so Slovenci lahko samo sanjali, so v precejšnji meri zlomila njihove pomisleke proti Hrvatom. Slovincem je zelo imponiralo tudi hrvaško plemstvo, ki se je identificiralo z narodom. Njihovi stanovski tovariši v slovenskih deželah, razen redkih izjem, se slovenstva niso oprijeli, ampak so vztrajali na deželni zavesti, ki je lahko vsebovala tudi pozitiven odnos do slovenskega

Josip Juraj Strossmayer, hrvaški škof, prosvetitelj, mecen in politik, *4. februar 1815, Osijek, Avstrijsko cesarstvo, †8. maj 1905, Đakovo, Avstro-Ogrska.
Vir: <https://sl.wikipedia.org/wiki>

jezika, ne pa slovenstva. Nekdanji prezir in občutek večvrednosti do Hrvatov sta v glavi mnogih naših vidnejših prednikov zamenjala zavist in občutek manjvrednosti. Ker so imeli Hrvatje še to srečo, da so se pri zagovarjanju svojih narodnih pravic sklicevali na zgodovinsko pravo, kar je v Evropi večinsko veljalo, je bil za mnoge slovensko premalo samozavestne politike namig jasen: edina bližnja rešitev slovenskega narodnega vprašanja je v povezavi s Hrvati. Težava pa je bila v tem, da je bil njihov trži celinski del z Reko v okviru Ogrske, dalmatinski in istrski pa znotraj avstrijske polovice države.

V ZARJE VIDOVE

Slovenski stiki in povezave s Hrvati – ob tem puščamo ob strani verjetnost, da so bili nekdanji Slavonci in Slovaki del slovanske skupine, iz katere smo izšli Slovenci – imajo določeno zgodovinsko tradicijo, ki pa dolgo ni dobila politične vsebine. Po neuspešnih poskusih v letu 1848, motili so zlasti Slomška, ki je odkrito zapisal: »Crobothen wollen wir nicht werden,« so se začeli krepiti v zadnji tretjini 19. stoletja. Pomembni mejniki so bili uvedba dualizma in

okupacija ter 1908. leta aneksija Bosne in Hercegovine, ki je delež južnih Slovanov v monarhiji povečala. Posamezni politiki so se začeli na glas spraševati, ali ne bi bilo smiselno in koristno, tako za južne Slovence kot za monarhijo v celoti, politično okrepiti njihov položaj in z ustanovitvijo južne slovanske enote države posredno pritiskati na Ogrsko, ki je vse manj skrivala svoje sredobežne cilje. Pobude za to so med Slovenci prihajale tako iz vrst obeh meščanskih političnih taborov kot delavstva. K temu je veliko prispevalo tudi dalmatinsko in istrsko zastopstvo v dunajskem parlamentu. Več težav v praktičnem sporazumevanju je bilo s tistim delom Hrvaške, ki je spadal pod Ogrsko. Še zlasti, ker pri njih, kljub katolištvu Hrvatov, ni bilo »klerikalne« stranke.

Slovenski narodni program je bil javno razgrnjen 1848. leta in je zahteval Združeno Slovenijo, to je ukinitvev dotedanjih dežel in združitvev vseh Slovencev v deželo ali kraljevino. Ta naj bo del avstrijskega cesarstva. Lastne države ali pa priključitve Rusiji, kar so jim očitali nasprotniki, niso zahtevali. V njej bo uradni jezik slovenski. Združena Slovenija je bila vse do konca obstoja Habsburške monarhije koncipirana avstroslovistično. Ker v revoluciji 1848/1849 dežele niso bile odpravljene, Slovenci in noben drug avstrijski narod niso mogli uresničiti svojega narodnega načrta.

Svoj narodni program so Slovenci množično potrdili s podpisovanjem peticije za Združeno Slovenijo in pozneje še večkrat, na primer Schmerlingovo peticijo in predvsem na taborih v letih 1868/1871. Pravzaprav se mu niso nikoli odpovedali in kot svojega so ga razlagali mnogi, ki vanj niso verjeli. Samostojna slovenska država je nastala iz teh korenin, je pa daleč od njihovega ideala.

Program Združene Slovenije je imel več šibkih točk. Prva je teoretično izhodišče. Izhaja iz naravnega prava, svetosti življenja, božjega prava, pravice naroda do razvijanja, varstva in uveljavljanja vseh skupinskih človeških odlik njegovih pripadnikov, zadovoljevanja, razvijanja in uveljavljanja kulturnih in drugih potreb, ki jih država v imenu svojih funkcij ne sme krniti. Ima močan moralni in pravičniški naboj, poudarja veličino kulture, kar pa je v realni politiki pogosto prezrto. Temeljna narodna pravica je ohranjanje in razvoj ter uveljavljanje oziroma uporaba jezika in na vseh področjih zasebnega

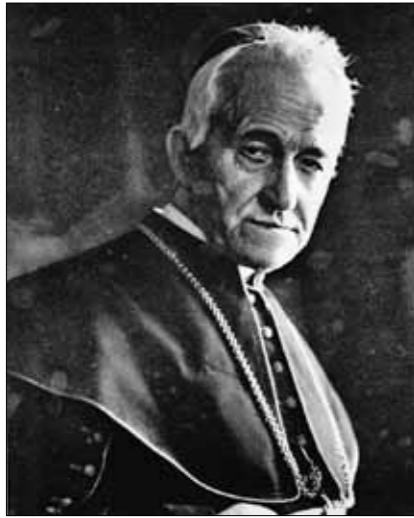
in javnega življenja ter razvijanje na njem slonečih vseh oblik kulture. Najbližje naravnemu pravu so temeljne človekove pravice, ki pa so za razliko od narodnih individualne. Narodi se praviloma v urejanju medsebojnih, zlasti mednarodnih vprašanj sklicujejo na zgodovinsko pravo. Karantanija ima v tem pogledu prešibke argumente. Druga slabost Združene Slovenije je bil predpogoj odprave zgodovinskih dežel, ki jih ima Avstrija še danes. Pri nemških Avstrijcih se je razvila zelo močna deželna zavest, zato imajo »Landestracht« deželno nošo. Slovenci, ker nismo imeli dežele Slovenije, nimamo enotne slovenske narodne noše, ampak regionalne, od ziljske preko tržaške, kostelske do prleške in gorenjske, če naštejemo samo nekatere. Deželne noše Slovencev ni. Slovenci deželne zavesti v primerjavi z nemškimi sodržavljani nismo razvili. Njeni nosilci so bili plemstvo in njegovi epigoni. Oboji nikoli niso sprejeli slovenstva. Ne zadnja težava so bile tudi meje narodnega ozemlja, zlasti takšne, kot jih je imela Koroška.

Ker je bilo jasno, da v okviru obstoja monarhije v bližnji prihodnosti ne bodo odpravili dežel, je »oče koroških Slovencev« Andrej Einspieler že 1865. leta iskal rešitev za Slovence v nekakšni Notranji Avstriji, ki jo je ustanovil Ferdinand I. (1503–1564), odpravila pa jo je Marija Terezija (1717–1780). Obsegala je notranjeavstrijske dežele, v katerih so živeli Slovenci. Predlog je bil dobronameren, vendar bi Slovenci ostali v manjšini, predvsem pa bi ostale dežele, ki so bile glavna ovira Združeni Sloveniji.

Naj omenimo še ljubljansko jugoslovansko epizodo. Od 1. do 3. decembra 1870 je bil v Ljubljani jugoslovanski kongres, ki so se ga udeležili slovenski, hrvaški in srbski politiki iz Avstro-Ogrske. Ugotovili so enotnost južnih Slovanov, ki naj bi izhajala iz »jedinstva« jezika, ter združitvev moralnih in materialnih sil za doseg tega na književnem, gospodarskem in političnem področju. Politična fantastika. Izjava je zanimiva, ker v svoji poenostavitvi dejanskih razmer vsebuje vse kali težav jugoslovanstva.

Ljubljanski kongres sta porodila vse močnejše nemštvo in želja nekaterih slovenskih politikov, da imajo v primeru razpada monarhije, ta je dejansko odmirala na obroke, takojšen notranje- in zunanjepolitični načrt. Slovencev veliki notranje- ali zunanjepolitični dogodki naj ne bi našli nepri-

Anton Bonaventura Jeglič, slovenski škof in publicist, *29. maj 1850, Begunje na Gorenjskem, †2. julij 1937, Stična, Slovenija.
Vir: <https://sl.wikipedia.org/wiki>

pravljenih. »Sedaj moramo delati za zedinjenje Slovencev, za zvezo s Hrvati, za razširitev in učvrstitev te ideje v narodu. Avstrije. Naš narod in svet ter tudi naši nasprotniki morajo vedeti, kam hočemo in kaj zahtevamo. Kdaj bo moč te ideje realizirati in ali bo to moč v monarhiji ali pa skozi reševanje vzhodnega vprašanja, ne odločamo mi, o tem bo odločila bodočnost,« je zapisal Josip Jurčič.

Čeprav prejšnja ideja ne vsebuje odpovedi Združeni Sloveniji – to so bila leta slovenskih taborov –, je dejstvo, da ta ni v prvem planu. Realistična je ocena, da Slovenci tako v monarhiji kot evropskem prostoru ne pomenijo veliko, toda če bi tako mislili leta 1848, tudi slovenskega narodnega programa ne bi bilo. Lahko predpostavimo, da je bil omenjeni jugoslovanski okvir mišljen začasno, etapa v slovenskem političnem programu, vendar mu daljnovidnosti ne moremo pripisati. Dejstvo je, da manjši slovanski narodi v objemu svojih večjih slovanskih bratov – spomnimo se neruskih v Rusiji, Kašubov ... – niso imeli samostojne prihodnosti. Takratni slovenski politiki za svoje nove, četudi začasne politične načrte dejansko niso imeli nobenega širšega ljudskega mandata. Vztrajati bi morali pri ideji Združene Slovenije ter jo popularizirati v domačem in zlasti evropskem političnem prostoru. Ta ni bil tako gluh za take ideje, kot nam skušajo nekateri dopovedati. Leta 1904 je ugledni avstrijski zgodovinar Richard Charmatz v okviru federalne

Avstrije predvideval federalno Slovenijo. Avstrijska vojska je med prvo svetovno vojno govorila o Slovincih kot celoti. Želja po kulturni avtonomiji je bila stalno prisotna. Spomnimo se odkritij uglednega novinarja dr. Uroša Lipuščka. Neposluh dvora za skupne slovenske potrebe in vztrajanje pri deželah in dualizmu kot predpogoju obstoja monarhije sta očitno kvarno delovala tako na slovensko kot avstrijsko zavest naših prednikov. In na idejo Združene Slovenije! Celo škof Anton Bonaventura Jeglič, ki je s prvo slovensko gimnazijo toliko storil za slovenstvo, je bil prepričan, da Slovincem grozi izginotje.

Ko je prišlo do razpada Avstro-Ogrske, so bili slovenski politiki polnih ust ne Združene Slovenije, ampak Jugoslavije in tega očitka jih kljub vsej obzirnosti do njihovega političnega realizma nič ne opere. Očitek, če se temu lahko tako reče, ne more veljati za čas prve svetovne vojne, zlasti po Londonskem paktu, ampak za desetletja pred tem. Jugoslovanske »pijanosti« so Slovence streznili oni, ki so spoznali grozljivost slovenske jugoslovanske žrtve, izgube velikih delov slovenskega etničnega ozemlja in usoda tistih rojakov, ki so se prvi soočili z italijanskim fašizmom in nemškim nacizmom, ko je biti Slovenec, postalo zločin.

Je pa Jurčičev navedeni zapis zanimiv, ker vsebuje zahtevo, ki so jo potem iztrgali liberalcem in uresničili slovenski politiki na čelu z dr. Janezom Evangelistom Krekom in dr. Antonom Korošcem. Strankarsko so se voditelji SLS – v njenem vodstvu so prevladovali duhovniki z ljubljanskim škofom dr. A. B. Jegličem na čelu – konec 19. stoletja začeli tesno povezovati s hrvaškim političnim gibanjem »ogrskih« oziroma banskih Hrvatov. Med neposrednimi vzroki za to, danes težko razumljivo odločitev poznavalci omenjajo ločitev duhov na Slovenskem, zlasti pa razočaranje nad politiko nemških avstrijskih strank, zlasti krščanskih socialcev. Le še Rusini naj bi v takratni državi manj pomenili kot Slovenci. Vsi nemški Avstrijci so bili najprej Nemci in za potrebe narodov, kot je slovenski, niso imeli poslušna. Njihovo uveljavljanje so čutili kot ogrožanje lastnega obstoja in prihodnosti. Nekateri Slovence je ob vse večjem nemškem nasilju, ki se mu je na zahodu pridruževal nič manj agresiven italijanski, začel prevevati duh umiranja, bližnje smrti. Glede slovenske solidarnosti, zlasti pomoči Čehov, ki so

izhajali iz zgodovinskega prava, jim je bilo že prej jasno. Njim je bilo češko vprašanje prepomembno, da bi upoštevali še druge Slovence monarhije.

Kot prelomni trenutek slovenskega »klerikalnega« prestopa na hrvaško zgodovinsko pravo omenjajo udeležbo Kreka in še dveh iz vodstva katoliškega tabora oktobra 1898 na sestanku hrvaških pravašev na Trsatu, kjer so javno izrazili prevzem hrvaškega državnega prava in se zavezali, da bodo z njim prekvasili slovenske sonarodnjake. Občutek majhnosti in nemoči je prevladal. Prizadevanja Janeza Evangelista Kreka so se stopnjevala. Na roke mu je šla tudi kriza dualizma v začetku 20. stoletja in politična orientacija Avstro-Ogrske na Balkan, kar je samo na sebi dvigovalo pomen južnih Slovanov. Organizacijsko pa so se naslonili na 1901. leta ustanovljen hrvaško-slovenski poslanski klub v dunajskem parlamentu in njegovo nadgradnjo jugoslovanskim klubom v letih 1917–1918.

Med dolgoletnimi dotedanjimi »skrbniki« hrvaško-slovenskih odnosov, ki so bili na liberalni strani, je v začetku devetdesetih let njihov primat prevzel Janez Evangelist Krek. Kot človek, ki je bil prežet od slovenstva, bil pa je tudi velik ljubitelj vseh Slovanov, je ob analizi položaja Slovencev obupal glede možnosti bližje rešitve njihovega položaja v tem času, mogoče celo obstoja, ter se začel navezovati na Hrvate. Privlačila ga je njihova številnost, v primerjavi s Slovenci neprimerno boljši položaj, zgodovinsko pravo in ne nazadnje tudi pripadnost Katoliški cerkvi. Že na prvem slovenskem katoliškem shodu 1892. leta je poudarjal slovensko-hrvaško vzajemnost in celo predlagal, da bi predstavnike Hrvatov vključili v vodstvo stranke. Kot najpopularnejšemu članu vodstva SLS so mu prisluhnilo številni, zlasti mlajši duhovniki, ki so ga zaradi njegove predanosti socialnim in narodnim potrebam slovenstva tako vzljubili in spoštovali, da so ga posnemali celo v oblačenju. Glavno delo v povezovanju je formalno opravila stranka, vendar Krek brez določene podpore zlasti duhovniške »baze« ne bi bil uspešen. Še zlasti, ker je vplivni del vodstva z dr. Ivanom Šušteršičem na čelu imel zadržke.

Krekovo povezovanje je bilo večstransko. Politično in praktično. Posebno bi poudarili organizacijo zadružništva v Dalmaciji in Istri – istrsko hrvaško narodno gibanje brez Slovencev ne bi nič

pomenilo – in vabljenje mladih Hrvatov, izpostavljenih katoliških laikov na konferenci k Sv. Joštu nad Kranjem. Vabil jih je tudi na druge množične sestanke, zborovanja in proslave. Brez takšnega ali drugačnega »hrvatovanja« klerikalni Slovenci sploh niso znali več množično zborovati ali proslavljati. Slovence so razglašali za del hrvaškega debela, govorili so o hrvaško-slovenskem narodu, se čutili del »plemenitega naroda hrvatskega«, peli hrvaško himno, ne pa slovenske in podobno. Nekakšen politični vrh je to »hrvatenje« Slovencev doseglo jeseni 1912. leta v ustanovitvi Hrvaško slovenskega izvršilnega odbora že pred tem združenih hrvaških pravašev iz vseh hrvaških dežel, Istre in Bosne in Hercegovine in prav tako združene Vseslovenske ljudske stranke. Nedvomno impozanten politični dosežek na papirju.

Ob vsem »hrvatovanju« slovenske politike vseh barv pa ni zaslediti odkrite odpovedi združeni Sloveniji – očitno naj bi ta kot celota prišla v povezavo s Hrvati – in še manj slovenskemu jeziku. Seveda pa so bili zasebni pogledi tudi drugačni. Posamezniki so bili pripravljene žrtvovati celo slovenski jezik. Evgen Lampe nam je v svojem dnevniku za leto 1916 zapustil trditev, da se je bil Krek na račun zveze s Hrvati (»Žrtve pač bodo morale biti«) pripravljen odpovedati obmejnemu delu koroških in štajerskih Slovencev. Njegov odgovor: »Pri tem jaz nočem biti zraven,« mu je nedvomno v veliko čast in spoštovanje. Po Kreku dišeče nazore naj bi izražal tudi Korošec.

NAMESTO NOTRANJEPOLITIČNE MEDNARODNA REŠITEV

Že Josip Jurčič je slovenske južnoslovanske politične načrte opravičeval s primerom izrednih političnih razmer, v katerih se Slovenci ne smejo znajti brez političnih želja in ciljev. Slovenci so iskali svojo zanesljivejšo prihodnost ter notranjepolitično okrepitev svojega pomena in vloge. Čeprav je pokojni literarni zgodovinar Jože Pogačnik avtorju zatrjeval, da je bil Jurčič prvi, ki je zahteval slovensko državo, tega ne moremo potrditi. Očitno so naši predniki verjeli v svojo prihodnost, manj ali nič pa v svojo državnost, zato so svojo prihodnost iskali v neki južnoslovanski tvorbi kot celoti. Tudi prihodnost Združene Slovenije. Namena,

da bi se v povezavi s Hrvati oziroma v Jugoslaviji odpovali svoji individualnosti in se jugoslovenizirali, ni zaznati, razen pri nekaterih posameznikih. Samooznačevanje za planinskega Hrvata in podobno pri nekaterih vidnih Slovencih, tudi pri pisatelju Tavčarju, moramo razumeti bolj kot primitivno prilizovanje našim sosedom, kot pa resno opredeljevanje.

Balkanske vojne so do takrat prevladujoče navdušenje za Hrvate začele nadomeščati z jugoslovanskimi idejami. Sprva so pod to razumeli avstro-ogrske južne Slovence, so se pa našli tudi vse številnejši posamezniki, zlasti v dijaških in študentskih krogih (Preporodovci), ki so začeli glasno »škiliti« onkraj Donave in Drine. To kronološko in notranjepolitično zaključuje namesto Hrvaško-slovenskega nastanek Jugoslovanskega kluba spomladi leta 1917.

S Šušteršičevo izgubo položaja predsednika Hrvaško-slovenskega parlamentarnega kluba marca 1914 – predsednik je postal dr. Anton Korošec – je jugoslovanska prihodnost Slovencev postajala realnejša. Ob upoštevanju vloge škofa Jegliča – tudi tržaški Karlin in krški Mahnič nista bila gluha na ta ušesa – je prešla skoraj ključno v roke duhovščine. Na njeno politično orientacijo zlasti na Koroškem in Štajerskem je po izbruhu prve svetovne vojne izjemno vplivalo politično preganjanje slovenskih duhovnikov s strani nemških nacionalistov, ne samo liberalne provenience. O nasilju nad njimi veliko pove podatek, da se jih slovenski odvetniki niso upali niti braniti pred sodišči, ampak je to odlično opravil mariborski odvetnik dr. Henrik Haas, oče poznejše Titove žene in stari oče njenega sina Miša. »Postajalo je očitno, da bodo morali Slovenci začeti skrbeti sami zase, pa četudi mimo vladne ali celo cesarske politike« (J. Pleterski). Z Londonskim paktom je slovensko vprašanje dobilo mednarodni značaj in vloga aprila 1915 ustanovljenega Jugoslovanskega odbora je postala izjemno pomembna. S članstvom B. Vošnjaka in N. Zupaniča je tudi pomen slovenskih liberalcev narasel.

Z obnovo delovanja dunajskega parlamenta spomladi 1917 je izbruhnilo enkratno deklaracijsko gibanje. V njem razumemo izražanje javne množične podpore zahtevi 30. maja 1918 prebrane deklaracije: »/.../ na temelju narodnega načela in hrvaškega

državnega prava, naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, zedinijo pod žezlom habsburško-lotarinske dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospodstva tujcev in zgrajeno na demokratičnem temelju /.../« Zajelo je praktično vso Slovenijo. Po podatkih Vlaste Stavbar, ki o podpisovanju pripravlja monografijo, naj bi deklaraciji pisмено pritrnilo preko 320.000 ljudi. Zbrani podpisi so bili nato preko Tavčarjeve žene Franje in Krekove sestre Cilke marca 1918 slavnostno predani dr. Antonu Korošču kot predsedniku Jugoslovanskega kluba in nasledniku slabega pol leta prej umrlega Janeza Evangelista Kreka, ki mu ob številnih sodelavcih pripada prvenstvo. Mnogi so pričakovali, da bo njegova nepričakovana smrt akcijo zavrla, dejansko pa jo je kot izpolnjevanje njegove oporoške pospešila. Gre za najmnogičnejšo tovrstno politično akcijo v slovenski zgodovini. Izpeljana je bila v vojnih časih in razmerah (!), njen glavni akter pa so bile ženske. Vloga duhovščine v njej še ni ocenjena. Ob odsotnosti za vojsko sposobnih mož – županov ne smemo podcenjevati – je morala biti velika.

Čeprav imajo taka politična dejanja izrazito notranjepolitični pomen, tujina njihove razsežnosti, če ji seveda ustrezajo, upošteva. Deklaracijsko gibanje je bilo odmevno tako notranje- kot zunanjepolitično. Seveda pa to ne zmanjšuje odločilne volje velesil in antante. Krfska deklaracija Jugoslovanskega odbora in srbske vlade 20. julija 1917, ki je zahtevala združitve Srbov, Hrvatov in Slovencev pod žezlom Karadjodjevičev, in uveljavljanje Londonskega pakta, ki je Italijanom prepustil vso Primorsko in del Kranjske in Koroške (Kanalska dolina), katerega uveljavljanje je praktično dokazalo, kaj v resnici pomenijo v mednarodni politiki visokoleteče ideje o pravici narodov do samoodločbe in sklicevanje na odločilno moč demokracije, sta bila za mednarodne zunanjepolitične dejavnike gotovo zelo pomembna. Srbija je bila del zmagovite koalicije in vojni plen ji je v očeh mnogih pripadal.

STREZNITEV

Že samo »ujedinitenje« 1. decembra 1918 in zlasti način, kako so izigrali dr. Antona Korošca, sta pokazala, kako nekateri razumejo »osvoboditev« iz »ječe narodov«. O katoliškem jugoslovanstvu, o

katerem so sanjali Krek, Korošec, Šušteršič, Jeglič in mnogi drugi, ni bilo ne duha ne sluha. Jugoslavija bi verjetno nastala tudi brez Krekovega naprežanja. Tako kot Srbija ni okupirala Slovenije, si klerikalci niso mogli lastiti zaslug zanjo in še manj prevzeti krivdo. Lahko rečemo, da sta bila Cerkev in slovenski kmet največja žrtev Jugoslavije. Prva si zaradi vojnih posojil več desetletij ni gospodarsko opomogla. Odnos vernikov do nje se je zelo spremenil. Njena politična teža je padla. SLS kot klerikalna stranka ni bila poslej več škofova, ampak predvsem Koroščeva.

Jugoslovanska ideja pri Srbih ni imela tradicije, zlasti pa ni nič pomenila v primerjavi z velikosrbstvom. Mnogi so nastanek Jugoslavije razumeli tako: »Vetar piri, Srbija se širi.«

Hrvatje niso vsi podpirali jugoslovanske ideje. Tudi vsiljevanje Slovencev se je nekaterim upiralo in so bili proti »pokranjčevanju« Hrvaške. Iz ogrskega privajenega »dežja« so prišli pod srbsko »kap«. Postali so rak rana Jugoslavije in drugi jugoslovanski narodi – formalno so bili priznani le še Slovenci – so od izkoriščanja srbsko-hrvaških konfliktov največ pridobili. Nastanek NDH 1941 je bil ob vsej njeni problematičnosti napoved smrti Jugoslavije.

Slovensko navdušenje za Jugoslavijo je bilo relativno. Vsaj tretjina kranjske duhovščine naj bi nasprotovala že ideji majniške deklaracije. Strah pred Jugoslavijo, zlasti pred srbsko politično mentaliteto, ni bil neznan. Slovenski koroški kmetje so se zavedali svoje nekonkurenčnosti do hrvaškega in srbskega kmetijstva, kar je po ugotovitvah žal že pokojnega slovenskega koroškega zgodovinarja Andreja Moritscha vplivalo na izid koroškega plebiscita 10. oktobra 1920. Če bi ga ponovili nekaj let pozneje na slovenskem Štajerskem, bi bil izid zaradi kmetijskih in kulturnih problemov, zlasti ravnjanja s slovenskimi rekruti v jugoslovanski vojski, vprašljiv. Nekateri se z Jugoslavijo niso nikoli sprijaznili. Znan je primer šmarješkega župnika Perka, ki je bil ob »ujedinitvi«, tako kot marsikateri njegov duhovni sobrat, žrtev demonstracij, saj je ob državnih praznikih raje razobesil freisinško kot jugoslovansko zastavo. Leta 1941 so mu potomci demonstrantov razbili okna in ga sramotili, ker ni razobesil nacistične zastave.

Dr. Lambert Ehrlich (1878–1942) naj bi že kot ekspert na mirovnih pogajanjih v Parizu spoznal, da je edina dokončna rešitev za Slovence samostojna, neodvisna in mednarodno priznana slovenska država. Idejo naj bi še večkrat ponovil v ožjem krogu, 1941 pa javno razglasil in to plačal z življenjem. Še danes ne uživa ustreznega zgodovinskega spomina.

Šenčurski dogodki 1932. leta so med drugim pokazali, da republikanizem, ki je bil prisoten tudi v katoliških krogih po prvi svetovni vojni, ni šel v pozabo. Kranjski dekan Matija Škerbec je bil zaradi njih obsojen na leto strogega zopora. Prestal ga je v Glavnjači in Sremski Mitrovici, kjer je »drugoval« s takratnimi najvidnejšimi jugoslovanskimi komunisti in bil, tudi zato, med drugo svetovno vojno med najhujšimi nasprotniki Jugoslavije in komunizma.

Jugoslavija je pustila med Slovenci trajne posledice. Dobre in slabe. Vprašanje je, zakaj so se mnogi, zlasti mlajši duhovniki – številni so prisegali na Janeza Evangelista Kreka in dr. Antona Korošca –, med drugo svetovno vojno tako strastno vključili v obrambo monarhije. Zmotno je namreč mnenje, da je bila državljanska vojna v Jugoslaviji boj med pristaši okupatorja in njegove ideologije ter pristaši osvoboditve s pridihom socialne revolucije. Ni bilo človeka, ki si ne bi želel boljšega življenja in pravičnejših socialnih razmer. Boj za oblast je po drugi svetovni vojni potekal med komunizmom in demokracijo. Vse drugo je bila kolateralna. Tudi odpor proti okupatorju, ki je bil za ene boj za človeško in nacionalno preživetje, za nekatere edini izhod, za samozvano vodstvo NOB pa z zlorabo najvišjih idealov zgolj in samo revolucija. Pravzaprav je to med drugo svetovno vojno doseglo tisto, o čemer klerikalni navdušenci za prvo Jugoslavijo niti sanjali niso.

Slovensko družboslovje še ni odgovorilo na vprašanje, ali je bil nastanek Jugoslavije nujnost ali zmota. Ali je vsaj teoretično obstajala tudi drugačna možnost? Zagovorniki nujnosti ob takem samospraševanju enostavno ponorijo, ker se zavedajo, da s tem branijo tudi komunizem in revolucijo, ki ju pri Slovencih, verjetno tudi pri Srbih in Hrvatih ter Muslimanih, brez Jugoslavije, kljub prekmurški epizodi, verjetno nikoli ne bi bilo.

Prof. dr. Stane Granda,
zgodovinar, esejist, Ljubljana

Jože Maček

NASTANEK KMETIJSTVA IN NJEGOVE DRUŽBENO POLITIČNE POSLEDICE

Odkar so se naši prapra... predniki pred približno sedmimi milijoni let odcepili od skupnega rodovnega debla s prapredniki človeških opic, so se tedanji ljudje prehranjevali izključno z divjadjo, ki so jo lovili (nekateri raziskovalci menijo, da so se hranili tudi z najdeno mrhovino), in s samoniklimi (divjimi, negojenimi) rastlinami, ki so jih nabirali.

Šele v zadnjih 11.000 letih je nekaj plemen, rodov ali klanov (o narodih tedaj še ni mogoče govoriti, bomo pa ta pojem zaradi enostavnosti vseeno uporabljali) prešlo k dejavnosti, ki jo lahko označimo s sistematičnim pridobivanjem živeža, ali na splošno s kmetijstvom, torej k udomačenju (domestikaciji) divjih živali in rastlin, k pridobivanju živeža v obliki rastlinskih organov in izdelkov iz njih ter v obliki mesa in živalskih proizvodov. Zdaj živi večina zemljanov od živeža, ki ga pride-lajo sami, ali pa ga zanje pridelajo drugi in ga za-menjajo za obrtne (industrijske) izdelke ter usluge v prevladujočem menjalnem gospodarstvu. Če se bodo razmere na svetu spreminjale s tako hitrostjo kakor zdaj, bodo zadnji redki ostanki zbiralcev rastlin in lovcev divjih živali v nekaj desetletjih dokončno opustili svoj način življenja, se prilago-

dili, se razšli ali izumrli. S tem bo način življenja, na katerega so bili ljudje vezani milijone let, dokončno potonil v preteklost.

Različni narodi so opravili prehod h kmetijstvu v različnih prazgodovinskih časih. Nekateri, kot npr. avstralski domorodci (ang. *aborigines*), tega koraka nikoli niso storili. Od narodov, ki so ga opravili, jih je nekaj (npr. stari Kitajci in narodi Bližnjega vzhoda iz območja rodovitnega polmeseca, med katere spadamo tudi mi, ki so kmetijstvo razvili samostojno, drugi narodi, npr. stari Egipčani) pa so ga povzeli, posneli pri sosedih. Kot bomo še videli, je bila uvedba kmetijstva pomembna etapa na poti k vojaški in politični nadvladi nekaterih narodov nad drugimi. Zato dajejo geografske razlike v tem ali sploh in kdaj se je prehod k poljedelstvu in živinoreji na različnih celinah (kontinentih) in območjih dogodil, pomemben prispevek k razlagi, kako različno je potekala njihova zgodovina.

Predno bomo opisali, kako je prišlo do geografskih razlik pri pridelavi živeža, naj na kratko orišemo bistvene vplive in povezave, ki so povzročili, da je kmetijstvo imelo toliko prednosti pred prejšnjim načinom življenja. Spomnimo naj, da kmetijstvo, kmetovanje do agrarne in industrijske revolucije v 18., pri nas pa v 19. stoletju, v bistvu ni bila gospodarska panoga kot je zdaj, temveč način življenja (ang. *way of life*).

Prva povezava je najbližja in najbolj očitna. Več kalorij pridelanih v živežu, omogoča preživetje več ljudi. Od vseh divjih rastlin in živali, ki živijo v naravi je le majhno število za človeka užitnih, oziroma se izplača napor lova in zbiranja.

Večina vrst ne ustreza za človeško prehrano, ker imajo eno ali pa kar več pomanjkljivosti: so neprebavljive (npr. les, drevesna skorja), so strupene (npr. gobe mušnice in številne rastline), imajo premajhno hranilno vrednost (npr. morski klobuki), jih je težko streti (npr. drobne oreške), jih je težko zbirati (kot npr. ličinke večine žuželk) ali so zelo nevarne pri lovu. Večina biomase (skupnost vseh organskih snovi) na celinah je v obliki lesa in listov, ki jih v pretežni večini ljudje ne morejo prebaviti. Zato je tudi pogosto poudarjanje pomena biomase na sploh in pridobljene zunaj kmetijstva, kot to delajo gozdarji in ekologi, zavajajoče. Biomasa že, toda ne za živež. Le v kmetijstvu se pridobiva prek nekaterih rastlin in živali dragoceno prebavljivo biomaso (ogljikove hidrate, beljakovine, tolšče, vitamine itd.).

Izbior in gojenje oziroma reja majhnega števila za človeka užitnih vrst živali ali rastlin ima za posledico, da 90 % namesto 0,1 % biomase s hektara zemljišča odpade nanjo. Potemtakem se lahko z določene površine obdelanega zemljišča prehranjuje mnogo večje število poljedelcev in živinorejcev – praviloma deset do stokrat večje – kakor se je lovcev in zbiralcev. Ta na golem številu temelječa moč je bila prva od številnih vojaških prednosti, ki so jo dosegla plemena, ki so se ukvarjala s kmetijstvom v primerjavi s plemeni lovcev in zbiralcev.

V družbah, ki so redile domače živali, so te prispevale na štiri načine k prehrani večjega števila ljudi: z mesom, mlekom in mlečnimi proizvodi, z iztrebki (gnojem), kot tudi kot vlečna živina za obdelavo njiv. Prvo in najpomembnejše je bilo, da so udomačene živali postale glavne dobaviteljice živalskih beljakovin in so v tem nasledile divje živali. Zdaj zadovoljuje večina svetovnega prebivalstva svoje potrebe po teh beljakovinah z uživanjem govejega, svinjskega, ovčjega in perutninskega mesa, medtem ko je meso divjadi (npr. srnina) postalo prava delikatesa. Poleg teh so postale nekatere udomačene sesalske živali dobaviteljice mleka in mlečnih izdelkov, kot so maslo, sir, jogurt in kefir. Poleg krav so dajale mleko ovce, koze, kobile, vodni bivoli, jaki, dromedarji in kamele. Tako so lahko dajale v svojem življenjskem obdobju mnogokratnik števila kalorij, ki bi jih dobili, če bi jih zaklali in pojedli kot meso.

Aboridžinska kultura. Vir: <https://commons.wikimedia.org>

Velike udomačene sesalske živali so v zvezi z udomačenimi rastlinami na dva načina prispevale k povečanju pridelave živeža. Kakor so nekoč vsi vedeli, se lahko pridelki gojenih rastlin z uporabo gnoja in gnojnice občutno povečajo. Celo po iznajdbi rudninskih oz. sintetičnih gnojil so v večini dežel na svetu živalski iztrebki, predvsem od goveda, pa tudi od jake in ovc slej ko prej najpomembnejše gnojilo. V tradicionalnih družbah, kjer ni bilo gozdov, so posušene iztrebke uporabljali tudi za kurjavo, kakor marsikje tudi še zdaj.

Na drug način pa so največje med udomačenimi živalmi povečale pridelke s tem, da so nadomestile motično obdelavo njiv in trebežev, kar so delali ljudje, s tem da so vlekale rala in pozneje pluge, ki so zemljo globlje zrahljali, s tem omogočile rastlinam izdatnejše črpanje hranilnih snovi in s tem boljšo rast in večje pridelke. V nekaterih pokrajinah bi tudi zaradi pomanjkanja vlečne živine sicer zemljišča, ki bi ustrezala za njive, ostala neobdelana. Večkrat se ljudje sprašujejo, zakaj so bili pridelki gojenih rastlin še v srednjem in daleč v novi vek tako majhni. Dali so le 3 do 5-kratno količino uporabljenega semena. Razlaga pa je precej preprosta. Vlečne živali so bile tedaj pri nas in drugod zelo drobne in lahke. Z njimi ni bilo mogoče globoko orati. Tedanje plitko oranje je bilo bolj podobno brskanju po tleh kakor pozneje uveljavljenemu oranju. Tako rastline niso mogle

Avstralski domorodec prenaša znanje na otroke: preja volne.
Vir: <https://commons.wikimedia.org>

Oranje z govedom v starodavnem Egiptu okrog 1200 let pr. Kr. Vir: <https://commons.wikimedia.org>

izrabiti hranil v nekoliko globlji talni plasti, kar se je seveda poznalo pri pridelku.

Med najbolj razširjene vlečne živali so spadale govedo (zlasti krave, voli šele pozneje in ne povsod), konji, vodni bivoli, govedo Bali in križanci med jakom in kravo. Zgled za njihovo veliko korist so dali prazgodovinski kmetje v Srednji Evropi, ki jih uvrščamo v skupino tako imenovane pasaste keramike, ki se je pojavila pred 5.000 leti. (Narode, ki še nimajo pisave in ne vemo kdo so bili, označujemo po kakem njihovem splošno razširjenem pojavu, npr. po posodju – keramiki –, grobnem ali žganem pokopu ipd.). Ti so bili prvotno omejeni le na pokrajine z lahkimi tlemi, ki jih je bilo mogoče obdelovati s (sadično) palico. Le dobrih tisoč let pozneje – medtem so uvedli volovski plug – so ti poljedelci zmogli obdelati tudi težka tla in trdo rušo. Podobno so v Severni Ameriki nekatera indijanska plemena največjih prerijskih območij sicer obdelovala rečne doline, toda trda rušnata tla visokih ravnin so ostala neobdelana do 19. stoletja, ko so se tja priselili evropski naseljenci s svojo vlečno živino.

Tako je povzročila udomačitev rastlin in živali neposredno večjo gostoto prebivalstva, ker je bilo mogoče pridelati več živeža kakor prej. Podoben, čeprav manj očitien vpliv je v zvezi s stalno naselitvijo, ki je bila pogoj za kmetovanje. Medtem ko so se lovci in zbiralci pri iskanju živeža pogosto selili iz kraja v kraj, so morali kmetje zaradi obdelave in varovanja stalno biti v bližini svojih polj in pozneje tudi nasadov. Iz tega je nastala trajna naselitev, ki je prispevala k večji gostoti prebivalstva, ker dovoljuje manjše presledke med dvema porodoma. Pri lovcih in zbiralcih ne more mati pri selitvi iz kraja v kraj razen svojega skromnega imetja nesti več kot enega otroka. Naslednji otrok sme priti na svet šele, ko prejšnji že lahko hodi približno tako hitro kakor odrasli. V nomadskih kulturah lovcev in zbiralcev so zato praviloma skrbeli, da je bil presledek med dvema porodoma približno štiri leta. To so omogočali dolgo dojenje, spolna vzdržnost in še kaki manj sprejemljivi načini. V nasprotju s temi kulturami lahko pripadniki stalno naseljenih narodov, kjer ni težav z nošenjem majhnih otrok

pri selitvi, rojevajo in vzgojijo toliko otrok, kolikor je na voljo živeža. V številnih kmečkih družbah je povprečni presledek med dvema rojstvom s približno dvema letoma le pol tako dolg kakor pri lovcih in zbiralcih. Večja stopnja rojstev v kmečkih družbah je v zvezi z njihovo sposobnostjo preživeti na enoto zemljišča več ljudi, omogočila oz. povzročila daleč večjo gostoto prebivalstva.

Druga posledica stalne naselitve je možnost ustvariti si zaloge (presežke) živeža, kar ima smisel le, če ostanejo ljudje v njihovi bližini. Sicer so tudi nomadski lovci in zbiralci kdaj uplenili in zbrali več živeža, kot so ga lahko porabili v nekaj dneh, toda to jim ni koristilo, ker še niso imeli pripomočkov za shranjevanje in ker varovanje zalog za več kot nekaj dni ni prišlo v poštev. Zaloge živeža pa so nasprotno pogoj za vzdrževanje oseb, ki se ukvarjajo s specializiranimi dejavnostmi, ki pa same ne pridobivajo živeža – še zlasti če je treba prehranjevati večje naselbine. Nomadske lovske in zbiralske kulture imajo zato zelo malo ali sploh nimajo nobenih »specialistov« (predvsem preprostih obrtnikov), ki bi se ukvarjali samo s svojo ozko dejavnostjo. Ti se pojavijo šele v družbah s trajno naselitvijo. Mednje spadajo poglavarji plemen, knezi, kralji, kraljevo spremstvo, »birokrati«, pozneje obrtniki. Družbe lovcev in zbiralcev so praviloma egalitarne, vsi člani so si med seboj enakopravni. Zelo redki so bili »birokrati s polnim delovnim časom« ali poglavarji z dednim statusom. Za te družbe so značilne slabo izražene oblike politične ali oblastne organizacije na ravni majhnih skupin ali rodov. Razlog za to pa je, da morajo vsi zdravi lovci in zbiralci večino svojega časa nameniti pridobivanju živeža. Kjer pa družbe že ustvarjajo zaloge živeža, lahko nasprotno uspe kaki politični eliti, da si pridobi nadzor nad zalogami živeža, ki so ga pridobili drugi, si pridobi pravice, da terja razne dajatve, sebe osvobodi obveznosti pridobivanja živeža in se naposled ukvarja le z oblastnimi posli. Ustrezno temu vladajo manjšim kmečkim družbam poglavarji, večjim pa kralji, seveda z ustreznim spremstvom. Te že kar zapletene politične tvorbe so mnogo bolj usposobljene za vodenje daljših osvajalnih vojn kot egalitarne skupine lovcev in zbiralcev. Osvajalni spopadi in manjše vojne pa so bile trajno na dnevnem redu,

kjer koli sta bili dve sosedni plemeni na različni stopnji materialnega razvoja. V nekaterih območjih, kot npr. na severovzhodnih obalah Severne Amerike in ob obalah Ekvadorja, ki so bila zelo bogata z naravnimi viri, so se tudi lovci in zbiralci trajno naselili, vladali so jim poglavarji, nadaljnjih korakov k uvedbi kraljevin pa niso storili.

Z zalogami živeža, ki nastanejo z obveznimi dajatvami, pa se ne prehranjujejo le poglavarji, kralji in njihovo spremstvo, temveč še drugi specialisti. Največji neposredni pomen za vodenje osvajalnih vojn imajo seveda poklicni vojaki. Osvajalnih vojn si seveda ne smemo predstavljati kot velike dogodke (npr. tridesetletno vojno, prvo in drugo svetovno vojno) temveč kot množico posameznih osvajanj, ki so se začela vedno v primeru, če so bili sosedje vojaško ali sicer šibkejši. Bila so nekaj takega kot pri nas spopadi (lahko tudi prave vojne) med posameznimi velikimi zemljiškimi gospodi v srednjem veku, ki jim pravimo fajde (nem. *Fehde*). Razlika med temi spopadi in osvajanji v preteklosti je bila le v tem, da je do zadnjih prišlo le zaradi resnične ali domnevne premoči enega sosedu nad drugim, pri prvih pa kljub pogodbam, zakonom, privilegijem in drugim predpisom zato, ker osrednje oblasti (cesarji, kralji, deželni knezi) niso mogli vzpostaviti stalnega pravnega reda in ga je vsakdo lahko izigral pač glede na svojo moč.

Uspeh Angležev v boju proti dobro oboroženim novozelandskim domačim prebivalcem – Maorom – je pripisati njihovi nemoči vzdrževati stalno armado. Maori so v začetku dosegali zelo zavirljive zmage, toda pozneje jim je zmanjkalo vojakov in so se naposled morali vdati britanski sili, sestavljeni le iz 18.000 najemniških (poklicnih) vojakov. Zaloge živeža omogočajo tudi preživljanje duhovnikov, ki razlagajo dogodke in religiozno utemeljujejo osvajalne vojne, seveda tudi obrtnikov, npr. kovačev in orožarjev, ki iznajdevajo in delajo meče, puške in topove ali druge vojaške pripomočke. Zaloge živeža služijo lahko tudi za vzdrževanje pisarjev, ki lahko zberejo več zapisov (informacij), kot jih more v spominu nakopičiti kateri koli človek.

Do zdaj smo obravnavali neposredno in posredno koristnost gojenih rastlin in udomačenih živali kot dobaviteljev živeža. Poleg tega so bile koristne še na drug način. Uporabljali so jih npr. za

varstvo pred mrazom in za dragocene materiale. Iz rastlin in živali so pridobivali naravna vlakna za izdelavo oblek, odev, mrež in vrvi. Iz živalskih kož so strojili usnje za obutev in izdelovali kožuhe. V večini zgodnjih poglavitnih središč kmetijstva niso udomačili le rastlin za živež, temveč tudi za vlakna, predvsem gre za bombaž, lan (za platno) in konopljo (za vrvi in cerade). Nekaj udomačenih živalskih vrst je dajalo živalska vlakna – zlasti ovce, koze, lame in alpake ter sviloprejke. Kostni udomačenih živali so bile pomembne kot gradivo za razne človeške izdelke narodov mlajše kamene dobe, pred pojavom kovin. Nedavno so pri nas našli iz živalskih kosti narejen glasbeni inštrument, menda prvi te vrste na svetu. Kože goved in drobnice so strojili v usnje za obutev. Eno najstarejših kultiviranih rastlin v številnih krajih Severne in Južne Amerike prav tako niso gojili za živež, temveč za posodo – steklenici podobno bučo.

Revolucijo so domače živali povzročile tudi v transportu, kjer so bile do uvedbe železnic in avtomobilov proti koncu prejšnjega stoletja poglavitno transportno sredstvo v kopenskem prometu. Pred udomačitvijo ustreznih vrst živali je bil človeški hrbet edina možnost za prenos raznih dobrin in ljudi po kopnem. To stanje se je dramatično spremenilo. Prvič v zgodovini človeštva je bilo mogoče težke tovore in večje število ljudi in s sorazmerno veliko hitrostjo prenašati ali prevažati na velike razdalje. Kot jezdne živali so služili v različnih kulturah konji, osli (mule, mezgi), jak, severni jelen, dromedar in dvogrba kamela. Kot tovarne živali so uporabljali prvih pet vrst in še lamo. Vole in konje so vpregali pred vozove, severne jelene in pse pa v arktičnih območjih pred sani. Kot poglavitno transportno sredstvo so se na velike razdalje v večini območij Evrope in Azije uveljavili konji. Podobno veljavo so imele v nekaterih severnoafriških območjih: v Arabiji, v osrednji Aziji in v Andih tri vrste kamel (dromedar, dvogrba kamela in lama).

Najbolj neposreden prispevek k osvajalnim vojnám je dala udomačitev konja, ki se je v svoji vojaški funkciji povzpél do džipa in tanka antičnega vojskovanja v Evropi in Aziji. Južnoameriški osvajalci so mogli s konji in peščico avanturistov zavzeti mogočne države Inkov in Aztekov. Nekaj tisočletij prej (okoli leta 4000 pr. Kr.), ko so konje

jahali še brez sedla, so ti bili najbrž odločilni dejavniki, ki je pripomogel k razširitvi narodov, ki so govorili indogermanske jezike iz območja sedanje Ukrajine na zahod. Ti jeziki so sčasoma izpodrinili vse starejše zahodno evropske jezike z izjemo baskovščine. Ko so konje pozneje začeli vpregati v komate in so jih uporabljali za vleko voz in drugih vozil, so bojni vozovi (iznašli so jih okoli leta 1.800 pr. Kr.), ki so jih vlekli konji, celo omogočili nekemu povsem tujemu narodu Hyksov, da so zasedli Egipt, ki tedaj še ni poznal konjev in da so se začasno povzpeli celo na prestol faraonov.

Še pozneje, ko so iznašli sedlo in stremena, so mogli Huni in drugi narodi v valovih prodirati iz azijskih step na zahod in v rimsko cesarstvo ter so njegove naslednike spravljali v strah. Višek tega razvoja je bila mongolska osvojitve velikega dela Azije in Rusije v 13. in 14. stoletju. Šele uvedba tovornjakov in tankov v 1. svetovni vojni je postopoma izpodrinila konje kot napadalno in hitro prevozno (prenosno) sredstvo. Dromedarji in dvogrbe kamele so v območjih svoje razširjenosti imeli podobno vojaško vlogo. Pri vseh naštetih zgledih so imeli narodi z udomačenimi konji (ali kamelami) oziroma izboljšanimi tehnikami njihove izrabe ogromne vojaške prednosti pred narodi, ki teh dveh vrst živali niso imeli.

Prav tako velik pomen za izid osvajalnih vojn so imeli povzročitelji človeških bolezní, ki so nastale v kulturah z udomačenimi živalmi. Nalezljive (kužne) bolezní kot so koze, tuberkuloza, malarija, kuga, kolera, ošpice in gripa so nastale kot povzročiteljice človeških bolezní z mutacijo (dedno spremembo) zelo podobnih povzročiteljev živalskih bolezní. Presenetljivo je, da so zdaj te bolezní omejene skoraj le na ljudi. Ljudje, ki so živali udomačevali, so bili prve žrtve na novo nastalih povzročiteljev, sčasoma (lahko tudi po daljši dobi) pa se je pri ljudeh, ki so se ukvarjali z živalmi razvila upoštevanja vredna odpornost proti novim boleznim, ostali pa so klicenosci. Ko so prišli taki odporni ljudje v stik z drugimi plemeni ali narodi, ki še niso poznali ustreznih živali in seveda tudi ne teh novih bolezenskih povzročiteljev, so izbruhnile epidemije, ki so lahko pomorile do 99 odstotkov še ne odpornih prebivalcev.

Ker so bile nalezljive bolezní največji povzročitelji smrti pri ljudeh skozi zgodovino, so odločilno

vplivale tudi na njihov potek. Do druge svetovne vojne je v vojnah umrlo več ljudi zaradi omenjenih bolezní kakor na bojnem polju. Ko v vojnozgodovinskih delih hvalijo junaška dejanja pomembnih generalov in njihovih vojaških enot, večinoma ni omenjeno mnogo manj impozantno dejstvo: v vojnah v preteklosti niso bile vedno zmagovite armade z najboljšimi generali in vojaki, temveč pogosto tiste, ki so svoje sovražnike lahko okužile z najhujšimi kužnimi boleznimi.

Najbolj strahovit zgled vloge, ki so jo imeli povzročitelji kužnih bolezní v zgodovini človeštva, daje osvojitve Severne in Južne Amerike, ki se je začela s plovbo Krištofa Kolumba leta 1492. Kakor številne so že bile žrtve tamkajšnjih narodov od španskih konkvistadorjev, ki so kosili z meči, so bile vendarle zanemarljivo majhne v primerjavi z žrtvami bolezenskih povzročiteljev, ki so jih tja prinesli Španci. Zaradi njih je v nekaterih pokrajinah izumrlo skoraj vse domorodno prebivalstvo. Vprašamo se lahko, zakaj pa ni bilo obrnjeno, da bi Španci oboleli in umrli od povzročiteljev bolezní ameriških Indijancev. Najbrž je najbolj tehtna razlaga vzroka za to katastrofo v tem, da Indijanci skoraj niso udomačili nobenih živali in zato proti njihovim bolezenskim povzročiteljem niso mogli postati odporni in še toliko manj prenesti klice teh povzročiteljev na povsem neodporne Špance. Podobno odločilno vlogo so imeli bolezenski povzročitelji pri zmagi Evropejcev nad Avstralci, Južnoafričani in prebivalci Pacifiških otokov.

Na kratko: udomačitev rastlin in živali je omogočila pridelavo bistveno več živeža in je s tem omogočila tudi znatno večjo gostoto prebivalstva. Presežki živeža in (v nekaterih območjih) možnosti za transport teh presežkov s pomočjo živali, so ustvarili razmere za nastanek stalno naseljenih, politično centraliziranih, socialno in ekonomsko diferenciranih in tehnično inovativnih družb. Razpolaganje z udomačenimi rastlinami in živalmi daje pravo razlago za to, da so pisave, orožja iz jekla in politične države najprej nastale v Aziji in Evropi, na drugih celinah pa šele pozneje ali pa sploh ne. Vojaška izraba konj in kamel in smrtni učinek bolezenskih povzročiteljev, ki so prvotno bili žival-

skega izvora, izpopolnjuje vrsto najpomembnejših povezav med kmetijstvom in osvajanjem, zlasti pa razmerje med posestniki (imetniki), sorazmerno premožnimi narodi, ki so se ukvarjali s kmetijstvom in nemaniči, narodi, ki so ostali na stopnji lovcev in zbiralcev.

Velik del človeške zgodovine, večinoma še ne zapisane, je obstajal v sporih in spopadih med posestniki in nemaniči, med narodi s kmetijstvom in narodi brez njega, oziroma s takimi, ki so v različnih obdobjih začeli z njim. Presenetljivo ni, da se prehod h kmetijstvu v velikih območjih sveta, v katerih je pridelava živeža težavna ali domala nemogoča, iz pridelovalno-tehničnih razlogov ni nikoli izvršil. Tako se v severnoameriški Arktiki v predzgodovinski dobi nista razvila niti poljedelstvo niti živinoreja, pa tudi v evrazijski Arktiki je bila edina kmetijska panoga, ki se je razvila, reja čred severnih jelenov. V puščavskih območjih brez možnosti namakanja je bil spontani nastanek kmetijstva prav tako nemogoč. Zgleda za to imamo v notranjosti Avstralije in v nekaterih območjih ameriškega zahoda.

Povsem nejasno je, zakaj se kmetijske pridelovalne oblike niso razvile v nekaterih območjih sveta, ki bi glede pridelovalno-tehničnih razmer odlično ustrezale in so zdaj kmetijsko najbolj rodovitne pokrajine. Takšna zagonetna območja, katerih prebivalci so ob osvajanju Evropejcev bili še na stopnji lovcev in zbiralcev, so zlasti Kalifornija in druge pacifiške države ZDA, argentinska pampa, jugovzhod in jugozahod Avstralije ter večji del južnoafriške Kapske regije. Če si zamislimo, da bi svet pregledali v letu 4.000 pr. Kr., torej tisoče let po nastanku kmetijstva, na njegovih najstarejših mestih, nas bi še bolj presenetilo, da so nekatera območja, ki tedaj še niso poznala kmetijstva zdaj največje žitnice ali siceršnja izrazita kmetijska območja. Nasprotno pa bi začudeno videli, da so marsikatera območja, kjer so obstajala najstarejša kmetijska središča, kot npr. na Bližnjem vzhodu območje »rodovitnega polmeseca«, zdaj vse prej kot žitnice, pač pa sušna, ekološko problematična območja, npr. Irak, Iran, v Južni Ameriki pa Mehika.

Akad. prof. ddr. Jože Maček, Ljubljana

Aleš Maver

PADEC SKOZI OKNO Z NEPREDVIDENIMI POSLEDICAMI

Pred štiristo leti, 23. maja leta 1618, so na praških Hradčanih skozi grajsko okno odleteli trije predstavniki oblasti habsburškega češkega kralja Matija.

Dogodek, ki so ga uporni češki stanovi namenoma inscenirali kot ponovitev prve praške defenestracije (ali po domače meta skozi okno) iz slavnega obdobja husitskih vojn dve stoletji prej, je sprva buril domišljijo predvsem zato, ker so vsi trije nesrečniki padec preživeli.

Njihovi katoliški sovorniki so v tem videli na delu samo Devico Marijo, njihovi protestantski nasprotniki so se sklicevali na kup gnoja, ki da je trojici rešil življenje. Pozneje so kajpak bolj verjeli slednji, sočnejši razlagi. A danes so mnogi prepričani, da je bila odločilna pravzaprav tedanja moda s širokimi, težkimi plašči, ki so znatno ublažili padec. Ne glede na razlog za tak epilog druge defenestracije si verjetno nihče od akterjev ni predstavljal, da se bo nekaj, kar se je zdelo zgolj zadeva češkega kraljestva, razbohotilo v dolgotrajen spopad, ki mu bo zgodovina nadela nespodbudno poimenovanje tridesetletna vojna.

Sodobni raziskovalci sicer poleg mita o kupu gnoja in njegovi vlogi pri praški defenestraciji dvomijo še o marsikakšni gotovosti, ki jo lepimo na to katastrofo. Nekateri si upajo dvomiti celo o oznaki »tridesetletna vojna« sami. Ne oporekajo sicer temu, da se je začela, ko so cesarjevi odposlanci frčali skozi okno, in da se je končala skoraj natanko trideset let pozneje in v neposredni bližini, ko je sklenitev vestfalskega miru prekinila švedsko prodiranje v srce Prage kar sredi Karlovega mostu. Toda v treh desetletjih so obstajala obdobja, ko vojaških akcij praktično ni bilo, posamezne etape vojne med seboj niso bile ne vem kako povezane, pa tudi (in predvsem) prizadetost prebivalstva je med posameznimi deli Nemčije in srednje Evrope precej nihala. Slab sloves so vojni kot celoti dala grozljiva opustošenja na severovzhodu in jugozahodu Nemčije, pa tudi na Bavarskem in drugod. O njih

se je med drugim razpisal znani nemški baročni pisatelj Grimmelshausen, sodobnik tridesetletne vojne, v svojem romanu *Simplicius Simplicissimus* (nekoliko na prvo žogo bi lahko naslov poslovenili kot *Preprostko Najpreprostejši*).¹ V dvajsetem stoletju je isti vojni najodmevnejši literarni spomenik postavil dramatik Bertolt Brecht s svojo *Materjo Korajžo in njenimi otroki*.² Celo previdne ocene žrtev dolgotrajnega vojskovanja se nagibajo k temu, da je tedanja Nemčija izgubila delež prebivalstva, ki je bil bližji štiridesetim kot petnajstim odstotkom. V najbolj prizadetih pokrajinah se je znal odstotek povzpeti celo nad osemdeset.

Predvsem v devetnajstem in dvajsetem stoletju so v Nemčiji že tako strahotnim posledicam v zgodovini pisju redno dodajali še eno. Nemčijo naj bi tridesetletna vojna zmaličila in jo spremenila v velikansko sestavljanke iz več kot tristotih na papirju neodvisnih ali vsaj avtonomnih koščkov, kar naj bi zgradilo pot k nemški združitvi, do katere je res prišlo šele leta 1871. Na duhovit način je stanje Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti v času po vojni povzel francoski razsvetljenec Voltaire, ko je pribil, da to cesarstvo ni ne sveto ne rimsko ne cesarstvo. Današnji zgodovinarji prepričanju o tridesetletni vojni kot vzroku nemške razdrobljenosti ugovarjajo s trditvami, da se pravzaprav ne

¹ Roman je v slovenski jezik leta 1961 prevedel Ivan Stopar, izšel pa je pri Cankarjevi založbi v Ljubljani (op. ur.).

² Drama je v slovenskem jeziku izšla leta 1957 v prevodu Olge Ratej, verze pa je prepesnila Lili Novy (op. ur.).

Habsburški češki kralj Matija je umrl 20. marca 1619, ko se je tridesetletna vojna že razplamtela. Vir: <https://hr.wikipedia.org>

Marcus Bloß, 1641: Portret Hansa Jakoba Christoffela von Grimmelshausna, avtorja romana *Simplicius Simplicissimus*. Vir: <https://sl.wikipedia.org/wiki>

ustroj ne način delovanja cesarstva nista po njej spremenila v ničemer bistvenem in da smo imeli preprosto opraviti s tvorbo, kjer je bilo odločanje porazdeljeno med več ravni.

Najhujši očitek, ki je obremenil bojevanje med letoma 1618 in 1648, pa je prejkone ta, da je šlo za najhujšo in najbolj znano versko vojno v evropski zgodovini. Še danes živi predstava, da so si v njej stali nasproti nemški (in evropski) katoličani in protestanti. Seveda so se takšne razlage vseskozi srečevale s precejšnjimi zagatami. Odločilno vlogo v zadnji fazi vojne je imel vstop katoliške Francije, ki je prav tedaj že razmišljala o omejitvi vpliva domačih protestantov in ki jo je za nameček dejansko vodil katoliški kardinal Richelieu, na protestantski strani. Že prej se je v strahu pred premočnimi katoliškimi Habsburžani menda celo sam papež Urban VIII. ne pretirano diskretno veselil uspeha protestantskih Švedov. Vodilno katoliško mesto na severu cesarstva Köln je stalo ob strani in pridno trgovalo z vsemi. Po drugi strani se vodilna nemška protestantska mogočnika, saški in brandenburški volilni knez, večino časa nista kaj ve-

liko naprezala v podpori ogroženim sovornikom, oziroma sta si dala nevtralnost ali kar dejavno podporo katoliškemu cesarju preprosto plačati. Najresnejši argument proti razumevanju tridesetletne vojne kot (v prvi vrsti) verskega spopada je slednjič suha ugotovitev, da je daleč največ razdejanja po Nemškem posejala zadnja etapa vojne po letu 1635 in že omenjenem neposrednem vstopu Francije vanjo. Slednja pa zaradi nepreglednih in pogosto spreminjajočih se zavezništev v nobenem primeru ne more obveljati preprosto za katoliško-protestantski konflikt. Kam naj v njem končno damo poglobitvega junaka cesarske strani Wallensteina, ki je iz protestanta sicer res postal katoličan, vendar ni kazal med vojno praktično nobene vneme po vnovični pridobitvi v prejšnjem stoletju izgubljenih katoliških položajev v Nemčiji?

Seveda je nekaj opornih točk, ki so lahko skoraj štiristo let hranile podmeno o verski naravi tridesetletne vojne. Tak je bil predvsem zaplet dogajanja na Češkem, kjer sta si nasproti dejansko stala goreče katoliški cesar in kralj Ferdinand II. in želja čeških stanov po ohranitvi, celo razširitvi

Henri-Paul Motte, *Kardinal Richelieu pred La Rochellom*.
Vir: <https://sl.wikipedia.org/wiki>

njihove avtonomije na verskem področju. Dodatno ideološko razsežnost je ta začetna faza vojne pridobila, ko je med mnogimi potencialnimi kandidati češko krono kot Ferdinandov protikralj sprejel ravno palatinski grof in volilni knez Friderik V., kot goreč pripadnik takrat na ravni cesarstva še nepriznane kalvinistične (ali bolje reformirane) različice protestantizma ravno pravšnji ideološki nasprotnik gojencu graških jezuitov. Takrat so bile fronte še razmeroma pregledne. Na eni strani so se namreč znašli Ferdinand II., bavarski vojvoda Maksimilijan in španski kralj, tudi Habsburžan Filip III., torej sami strumni katoličani. Vendar bi bilo zmotno misliti, da jih je povezala zgolj ljubezen do vere očetov, pač pa so v prvi vrsti sovpadli njihovi politični interesi. Na drugi strani, kot že rečeno, Friderika ni podprla večina nemških protestantskih knezov, izostala je tudi dejavna pomoč njegovega angleškega tasta Jakoba I. Tako je hitro zmago katoliške strani v znani bitki pri Beli gori blizu Prage najbolj občutila Češka. Vnovična vpe-

ljava katoliške vere je bila hitra in temeljita, zamenjala se je glavina plemiške elite. Med tistimi, ki so dobro izkoristili nastale razmere, je bil že omenjeni Wallenstein. Habsburški uspeh na Češkem je bil usoden za češko husitsko Cerkev, saj je povsem zatonila, kar se v zgodovini zahodnega krščanstva različnim denominacijam ni dogajalo ravno pogosto. Nejevolja zaradi popolne prevlade katolištva v javnosti, ki ga na zunaj odražajo številne mogočne baročne cerkve, kakršna je recimo znamenita cerkev sv. Nikolaja pred praškim Karlovim mostom, je na Češkem močneje izbruhnila v drugi polovici 19. stoletja, zlasti pa tristo let po začetku tridesetletne vojne. Tedaj so mnogi Čehi sledili pozivu svojega predsednika Masaryka, naj se ločijo še od Rima, potem ko so se ločili že od cesarskega Dunaja. A »vstajenje« narodne husitske Cerkve je bil razmeroma kratkotrajen eksperiment, ki je pomenil v prvi vrsti odraz civilne religije. Po komunistični plimi po drugi svetovni vojni je tej Cerkvi od nekdanjega milijona ostalo le nekaj deset tisoč vernikov, medtem ko je pri zadnjem popisu prebivalstva le desetina Čehov kot svojo vero navedla katoliško. Tako se Češka skupaj z nemško deželo Meklenburg-Prednja Pomorjanska, katere ozemlje je bilo zaradi tridesetletne vojne podobno ali še bolj prizadeto, uvršča med najbolj razkristjanjena območja v Evropi. To pa sproža zanimive premisleke o dolgoročnem učinku vojne, čeprav sta obe območji delili še daljšo komunistično prevlado.

Poleg češke etape je verski značaj bojevanja med letoma 1618 in 1648 podčrtal restitucijski odlok cesarja Ferdinanda II. iz leta 1629, ki v splošnem velja za vladarjevo najbolj nepremišljeno potezo in izvor najhujše zaostritve spopada. Cilj odloka, razglašena po tem, ko je cesarska stran iz vojne izločila do takrat v Skandinaviji najmočnejšega danskega kralja, je bil povrniti Katoliški cerkvi v Nemčiji tiste ustanove in ozemlja, ki jih je na račun protestantizma izgubila v času po sklenitvi dogovora iz Passaua leta 1552. Celo Ferdinand torej ni razmišljal o tem, da bi luterane popolnoma izločil, bi pa jim ob uspehu svojega ukrepa močno pristrigel peruti. Med posledicami cesarjeve gorečnosti, ki ji je med drugimi nasprotoval Wallenstein, so bilečasna opustitev nevtralne ali cesarju celo naklonjene države vodilnih prote-

Neznani avtor: *Portret švedskega kralja Gustava II. Adolfa*.
Vir: <https://sl.wikipedia.org/wiki>

stantskih knezov, slovito obleganje Magdeburga v današnji nemški deželi Saška-Anhalt, katerega nadškofija bi morala znova preiti v katoliške roke, in poseg švedskega kralja Gustava Adolfa II. v vojno. Obleganje Magdeburga se je zaključilo s katoliško »zmago«, a ob njej je izbruhnil požar, ki je uničil prej cvetočo metropolo in znižal število mestnega prebivalstva s približno 25.000 na manj kot tisoč. Magdeburg je postal sopomenka za razdejanja tridesetletne vojne, četudi sodobni zgodovinarji opozarjajo, da so bili podobni ekscesi med njo sicer redki. Z Gustavom Adolfom je protestantska stran dobila svojega poveljnika junaka. Toda v »protestantskega leva«, ki je na Nemško prihrumel zgolj zaradi naklonjenosti do svete stvari svojih tamkajšnjih sovornikov, ga je znova najbolj povzdignilo 19. stoletje. Njegovi dejanski motivi so bili enako kot pri katoliških političnih voditeljih precej kompleksnejši in bolj prizemljeni. Je pa zaradi njegovih zmag vojna dobila čisto novo dinamiko, ki jo je nato

ohranjal dejavni vstop Francozov v morijo; ti so bili pravzaprav že sponzorji Švedovega angažmaja pri sosedih.

Potem ko je Gustav Adolf po velikih uspehih izgubil življenje v bitki pri Lütznju že leta 1632 in ko je verjetno kar po cesarjevi želji umrl Wallenstein, se je za veliko nemških krajev najhujše trpljenje šele začelo. Ob severu je zdaj zelo tenko piskal še nemški jug in povsem drugače kot v prvi fazi vojne je moral katoliški bavarski vojvoda Maksimilijan začasno celo zbežati iz Münchna. Vojna se je vlekla še celih pet let potem, ko so napeljali prve niti do sklenitve mirovnega sporazuma. Nazadnje so protestanti in katoličani razpravljali vsak na svojem kraju, prvi v versko mešanem Osnabrücku in drugi v bližnjem izrazito katoliškem Münstru. Ker sta tedaj obe mesti še sodili v Vestfalijo, se je končnega sporazuma prijelo ime vestfalski mir. Slednjega velikokrat razumejo kot pomemben korak k uveljavitvi načela verske strpnosti. Ob katoličanih in luteranih so bili priznanja deležni še kalvinisti, prav tako je bilo za naprej onemogočeno, da bi katera verska skupina v verskih vprašanjih preglasovala ostale. Razen v redkih izjemah, ena od njih je veljala za habsburške dežele, deželni knez vnaprej ni mogel več spreminjati vere svojih podanikov, kakor je bilo mogoče po skoraj stoletje starejšem augsburškem verskem miru. Vestfalski mir je končno priznal neodvisnost nizozemskih združenih provinc in švicarske konfederacije.

Danes je veliko razlogov, zaradi katerih je moč na tridesetletno vojno gledati predvsem kot na spopad različnih (političnih in dinastičnih) interesov. Prav tako je bilo vprašanje, ali bo habsburškemu cesarju uspelo v cesarstvu uveljaviti pravo monarhično oblast, skoraj gotovo pomembnejše od verskih nasprotij. Toda omenjeno ne more spremeniti dejstva, da so sodobniki vojne grozote povezovali z zdrahami zaradi verskih razlik in zaznali popolno odpoved družbenih elit, ki bi jim morale zagotoviti red in mir. Zaradi tega ta vojna kot prva svetovna vojna s podobno neodgovornimi elitami, ki so lahkomišelnost v zakup katastrofalni spopad, na svoj način še danes odmeva.

Doc. dr. Aleš Maver, zgodovinar, prevajalec in publicist, Maribor

Alenka Puhar

DOLGEGA ŽIVLJENJA POPOTOVANJE DO NEVŠEČNIH KOMPLIKACIJ

»Povedali so mi, da je prišel iz Štajerske Marok in da prevzame komando štirinajste, zaščitne brigade glavnega štaba NOV in POS. Ko sem kot deček bral irski roman 'Dolina krvi', me je ob glavnem junaku upornikov zajelo podobno občutje kot sedaj, ko sem zaslišal ime Marok. Od nekdaj sem imel rad ljudi, ki jim ni nič mar za življenje, ko grozi nevarnost življenju njihovega ljudstva.«

Tole na pogled ni nič posebnega, a v resnici je nenavaden snopič besed. Njegov avtor je Bogomir Magajna, zdravnik in pisatelj, od jeseni 1943 partizanski zdravnik in pisatelj. Njegova zgodba o Maroku, velikem partizanskem junaku, je bila objavljena leta 1947 v knjigi *Iz partizanskih let*, in ta knjiga je ponudila 19 proznih del, ki so s pomočjo programskega uvoda samega Josipa Vidmarja razodele, kakšna naj bo v novih časih nova literarna umetnost. Nenavaden element nastopi v drugem stavku, ko pisatelj obudi spomin na otroštvo in čar neke izjemne knjige. K naslovu *Dolina krvi* bi spadalo ime avtorja, to je Patrick Augustine Sheehan. Potem bi spadal še podatek, da je bil pisatelj hkrati tudi duhovnik, se pravi katoliški župnik na irskem podeželju. Mogoče bi bilo spodobno dodati še to, da je za prevod iz angleščine v slovenščino poskrbel mlad duhovnik Izidor Cankar, za natis pa duhovniki, ki so vodili Katoliško bukvarno ... Seveda bi bilo zanimivo še podaljšanje, da je ta slovenski duhovnik, ki je bil mož z okusom in velik ljubitelj angleškega jezika, tako cenil tistega Irca, da je prevedel kar tri njegove knjige – poleg *Doline krvi* še *Kresalo duhov* in *Nodlag* ...

Zares, tudi cela vrsta »klerikalcev« je prispevala kaj pomembnega k oblikovanju slovenske kulture, celo v tako nepričakovanih plasteh kot je partizanska zvrst domoljubja in proze. Prijateljstvo med Franom Saleškim Finžgarjem in Izidorjem Cankarjem je imelo tu vidno vlogo. Trajalo je pol stoletja, od Izidorjevih študentskih let do njegove smrti, ki je prišla precej pred Finžgarjevo, čeprav je bil petnajst let mlajši. In v marsikaterem

pogledu je bil mlajši mož učitelj starejšemu. Finžgar je bil bolj domačijski človek, gibal se je predvsem po Kranjski, pa še to najraje samo po gorenjskih krajih, in navdihe za svoj znatni literarni talent je nabiral iz tega, kar je videl in slišal in doživel. V nasprotju s tem se je Izidor Cankar nadvse rad učil tuje jezike, hodil po vseh mogočih bližnjih in daljnih deželah. Bil je zavzet bralec knjig, revij in časopisja v mnogih jezikih, hodil je v opero in na koncerte, po razstavah – imel je torej čisto drugačno obzorje in izobrazbo. In srčno si je želel, da bi se Slovenci bolj odprli svetu, ki toliko ponuja. Prav zato je postal tudi prevajalec.

V tem je bil Izidor Cankar zelo podoben Otonu Župančiču, ki se je prav tako vse življenje trudil gledati v daljavo, prevajati, tiskati tuja dela. Spremljal je tovrstna prizadevanja in jih ocenjeval: »Srečno izbrano delo, odličen prevod. Prav nam primerna knjiga, saj se razmere, ki jih slika Bazin v tem svojem romanu, v marsičem strinjajo z našimi. Dolej so nam kazali slovenski prevodi iz sodobnega francoskega slovstva skoraj izključno ali meščansko ali socialistično ozračje, francoska provinca pa je ostala našemu čitatelju nekje v meglenem ozadju, skrivnostno zastrta, pravzaprav kakor da je ni.« je zapisal Župančič leta 1918 o knjigi *Gruda umira*, ki jo je napisal Rene Bazin. Odlični prevod – pa tudi sam izbor romana – je delo Izidorja Cankarja; nekaj zaslug pa gre tudi Leonovi družbi, ki je združevala katoliške izobražence.

Izidor Cankar je bil človek znatnega predavateljskega talenta in je rad poučeval. Tudi zunaj poklicnih obveznosti, ki jih je pač imel poldrugo

desetletje, ko je bil profesor na katedri za umetnostno zgodovino ljubljanske univerze in ko so ga hodili poslušati tudi številni drugi študenti. Cankar je že kot prefekt v Marijanišču zbral v krožek dijake, ki jih je zanimala literatura. Za prijatelje je imel rad predvsem ljudi, s katerimi se je lahko pogovarjal o umetnosti, o literaturi, o gledališču, o pomenu angažmaja v življenju. In tudi ko je šlo za starejše, ga je rado zanašalo v poučevanje, združeno s strogo kritiko. Prav to je bilo dolgo značilno za njegovo prijateljstvo s Finžgarjem. Bral je njegova besedila in mu tu in tam kaj skritiziral, popravil, svetoval. Povečini seveda kar v obraz, saj sta se pogosto videvala in kakšnih sedem let tudi skupaj stanovala. Ker pa je Izidor študiral v tujini, je bilo že tedaj marsikaj treba opraviti tudi v pismih. Še več pozneje, ko je Cankar zapustil Cerkev, se poročil in ustvaril lasten dom. V teh zanimivih listih so ostale takšne sledi: »Načrt za 'Samo' sem preuredil, kakor sva se menila. Mi tudi bolj ugaja in bi res prišel v zadrego s časom.«

Ali pa: »Sedaj sem popravil 'Pod svobodnim soncem'. Odkritosrčno povem, da sem bral kakor povest tujca, ker sem vse posameznosti pozabil in sem se čudil tuintam samemu sebi, da sem nekaj prizorov tako povedal, kakor jih pri nas ni še nobeden.«

In tudi takole duhovito: »Dragi Izo! Kolikor te morem potuhtati, je v tvoji naturi to čudno veselje, da kapeljna nabodeš na vilice in potem reveža držiš proti soncu ter se huduješ, ko ti ne dela komplimentov zato, da se sme seveda naboden greti v luči. Vrag je v tvoji malhi!«

»Tu Verige prvi člen. Prebrati je nisem utegnil, zato bo pač kaj tiskovnih napak v njej. Popravi sam! Tudi sicer imaš polno moč, da se znašaš nad njo.«

V neposredni zvezi z Mohorjevo družbo pa so takšne prošnje: »Glede romana: še enega za prihodnje leto ne bom potreboval. Pa bi te vseeno prosil, če bi bil dobil knjige. Toda Šolarja sem zamudil, se je že odpeljal na Francosko po brata, ki pride iz Amerike. Če ti kaj najdeš, kar sam odloči ...«

Ali pa tale: »Glede povesti: Imam za l. 1928 eno Jack Londonovo – in Jalen pisari (...) Kljub temu pa bi mi dobro došla vsaka povest – če jo prevedeš ti. Ako kaj imaš, in če utegneš, naredi!«

Izidor Cankar. Vir: Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK.

Cankar mu je torej iskal in ponujal knjige, ki bi mu po njegovem mnenju prav prišle. Sem in tja je prevedel kaj takšnega, kar bi utegnilo koristiti tako Finžgarju kot številnim njegovim bralcem. In seveda je po svojih najboljših močeh svetoval, kaj bi bilo smiselno objaviti ali v *Mladiki*, ali pri Mohorjevi družbi ali pri Tiskovni zadrugi in kakšni drugi ustanovi, pri kateri se je udejstvoval Finžgar. No, ni samo svetoval, temveč tudi posojal, kupoval, pošiljal in nosil iz tujih dežel ... Verjetno bi natančen študij pod marsikatero šifro razpoznal Izidorja Cankarja kot prevajalca ali prirejevalca besedil, ki so se pojavljale pod Finžgarjevo uredniško streho. Ker je bil umetnostni zgodovinar in so ga poleg besedil zanimale tudi slike, karikature in vse do arhitekture, je svoje navdušenje prenesel tudi na Finžgarja, ki je pod Cankarjevim vplivom začel skrbno paziti na ilustracije, platnice, likovne dodatke. Tu je prošnja te vrste:

»Ljubi Izidor! Zvedel sem, da pojdeš skozi Pariz v London. Ali bi mi uslišal prošnjo? Veš, da mi gre vedno trda za slike v *Mladiki*. Ti pa bi lahko ob tej priliki pobrskal in mi jih nakupil, da bi imel nekaj zaloge. Sam dobro veš, kake ugajajo. Prav, ako je kaka moderna nabožna vmes, a so druge prav tako dobrodošle. Klasične bi komaj še prišle v poštev, bolj romantične in tudi moderne, kolikor niso zgolj barve in od njih odvisne. Rad bi jih imel mnogo: kakih 50 do 100. Seveda tudi iz Londona, če jih kaj

Izidor Cankar, Anton Verovšek, Ivan Cankar, F. S. Finžgar.
Sora 11. 6. 1911.

Vir: Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK.

dobiš zame. Rad ti dam v ta namen denarja, kolikor bi sodil, da bi stalo, ker si marsikaj že kupoval. Preden odideš, te prosim, da se javiš, ali po telefonu ali pri meni. Morda bi imel tudi v seminarju kaj pripravnega zame? Ali pa vsaj kaj katalogov, ki bi mi povedali, od kod bi se še kaj naročilo.«

Seveda je Izidor takšne prošnje z veseljem izpolnil, saj je vedno rad stikal po knjigarnah, galerijah in med bukinisti. To posebno skrb in tiho pomoč prijatelju navsezadnje izkazuje tudi eno tistih poznih pisem, ki so po vojni iz silno revne Ljubljane potovala v Pariz, na naslov slikarja Vena Piona. Februarja 1950 Izidor Cankar lepo prosi Piona, naj mu pošlje nekaj kave, špage, papir, pa volno za krpanje ... no, tudi tole: »F. S. Finžgar, ki zdaj okreva po operaciji, prosi za nekaj dobre katoli-

ške literature, ki bi jo dal prevesti za Mohorjevo družbo in torej mora biti poljudna. To naj bi bila povest ali več novel ali razprava v obsegu kakih 100 mohorskih strani. Če bi bil original predolg, bi se v prevodu morda dal skrajšati ...«

Pisma, ki sta si jih prijatelja pisala, so delno javno dosegljiva, se pravi, kar je Finžgar pisal Cankarju, je bilo v glavnem objavljeno v Finžgarjevih zbranih delih (leta 1996). Cankarjeva pisma, ki so enako dobra, morda še boljša, so žal še vedno nena-tisnjena, ker je njihov avtor vse doslej zbujal dosti manj pozornosti. Ko je prišla velika prelomnica, imenovana leto 1945, se je vse življenje zelo spremenilo. Tudi dopisovalca. Zdaj je bil Fran Saleški Finžgar 74-leten, zelo ugleden, a skoraj gluha duhovnik in pisatelj. Med vojno je bila njegova drža takšna, da se ga je oprijela slava pokončnega, pa dovolj modrega človeka, ki se ne spušča na vrat na nos v politične zveze. Komunisti, ki so prevzeli oblasti, so si marsikaj obetali od njega, vendar je hitro odklonil nekaj gest vdanosti, ki so se mu zdele pretirane. Mladi urednici Kristini Brenk, ki ga je nagovorila k pisanju spominov na otroštvo, se je zdel »kmečko preudaren, majčkeno nezaupljiv, lep mož.« Oglušel je med bombardiranjem, ko so zavezniške bombe priletele nad Mirje in resno poškodovale tudi njegovo hišo. Res pa je, da so ga nekateri imeli na sumu, da se včasih naredi še bolj gluhega, kot je v resnici.

V nasprotju z njim je Cankar preživel vojno v tujini – v Argentini, v ZDA in Kanadi, nato v Londonu – in je bil zelo daleč od domačih političnih razkolov. A bil je postavljen na stranski tir, njegov položaj je bil precej slabši od Finžgarja. Njuno prijateljstvo pa je ostalo trdno. Cankar je vsako nedeljo hodil na obisk k Finžgarju, najraje tako, da sta bila sama, saj je z razlogom sumil, da k Finžgarju hodijo tudi ljudje, ki ga ovajajo. Obiskoval pa je tudi Finžgar Cankarja, spet raje na svoje kot v družbi.

Njunih pisem iz povojnih dni je manj, iz njih je razvidno, da tudi Finžgar preživlja vse mogoče viharje, ki mu jemljejo energijo. Vendar se mož zelo trudi, da bi ohranil dobro voljo in vse obrnil na hec. Kar naprej se zateka k prisrčnemu gorenjskemu reku: Ne jenja fletno biti! Kadarkoli opiše kašno težavo ali barabijo, si olajša dušo z vzklikom: Saj ne jenja fletno biti!

Veliko teh težav je bilo povezanih z Mohorjevo, ki so jo hoteli ukiniti ali vsaj tako reorganizirati, da bi bila čim manj »škodljiva«. Ni bilo papirja, ni bilo distribucije, teksti niso bili v redu, pa so jih cenzurirali ... Tule je drobno poročilo iz avgusta 1948:

»Jutri, upam, da bom imel randi z Brecljem. Imam spet redakcijsko veselje. Ministrstvo mi je odklonilo (šele zdaj, ko sta rokopisa tam že več kot tri mesece) dve najdaljši povesti: Graščinski stradarji za Večernice in Veliki punt z novim uvodom. Obe je vseh 6 naših cenzorjev na vrhu s Prežihovim odobrilo soglasno, no, sedaj pa sporočilo: Ministrstvo sodi, da ti dve povesti nista primerni za Mohorja, prav bi bilo, da izda Miško Kranjčeve partizanske povesti. Te so izšle, jaz jih nisem bral in jih tudi izdal ne bom. Pa saj letos bo težava, da izdamo koledar, sadjarja in Zvesti tovariši, kar je pa odobreno.«

V istem pismu je še nekaj stavkov, ki so pomembni za slovensko kulturno zgodovino. Ta drobec, o katerem se malo ve, pa zahteva kratek uvod, da postane razumljiv. Fran S. Finžgar si je kakšnih deset let prizadeval za Prešernovo rojstno hišo v Vrbi, potem pa tudi za ureditev njegovega

groba. Ko so namreč urejali center starega Kranja, so ukinjali tudi pokopališče in z njim posmrtno ostanke tam pokopanih, s Francetom Prešernom vred. Finžgar je imel v mislih slovesen prekop, nekaj velikemu poetu primerne in je iskal zaveznike za to. A kot duhovnik si je težko predstavljal ta prenos posmrtnih ostankov brez običajnih elementov cerkvenega pogreba. In tu so se pojavile težave, saj nova oblast tega ni več hotela dovoliti. In vrsta pomembnih mož se je temu začela uklanjati. Veljak, ki nastopa v tem odlomku, je pesnik Oton Župančič.

»Otonu sem tudi sporočil o vlogi Akademije zaradi Prešernovega nagrobnika,« se je prijatelju Izidorju zaupal Finžgar. »Ima sto pomislekov, med katerimi je zelo imeniten tale: Utegnile bi ob prekopu in prenosu in še pozneje ob spominskih dnevih nastati *nevšečne komplikacije obredne*, ki bi motile žive in mrtve med nami!!!!!!

Saj razumeš. Dolgo mi ni odgovoril, pa vsi pomisleki so brez dvoma posvetovanje vseh modrih, ki so se zbrali tačas ob njem.

Ne jenja fletno biti!«

Alenka Puhar, književnica, Ljubljana

Janez Bizjak

TRIGLAV MED MITOM, SIMBOLOM, SVETO GORO IN RESNIČNOSTJO

Ob 240-letnici prvega pristopa (1778–2018)

Zgodovina je znana: na vrh Triglava naj bi 26. avgusta 1778 kot prvopristopniki prilezli štirje »srčni« Bohinjci: rudarja Luka Korošec (1747–1827) in Matevž Kos (1744–1798), lovec Štefan Rožič (1739–1802) in ranocelnik Lovrenc Willomitzer (okoli 1747–1801).

SRČNI MOŽJE

Koliko je bilo v resnici »srčnih mož«? Štirje ali samo trije? Zadrega o tem se je pojavila leta 1978 ob 200-letnici prvega vzpona. Takrat je posebna komisija Planinske zveze Slovenije skrbela za odkritje spomenika prvopristopnikom v Ribčevem Lazu. Delo so zaupali kiparju Stojanu Batiču. Ko je bila skulptura štirih mož že ulita in pripravljena za postavitev, je član komisije, ugledni akademik, v dunajskem arhivu našel do tedaj še neznane Zoisove zapiske, v katerih je nedvoumno pisalo, da so bili na vrhu samo trije, ker eden od štirih, menda Willomitzer, ni zmožal priti na glavni vrh in je ostal na Malem Triglavu. Kako pripraviti planinsko javnost, ki so jo zadnjih sto let prepričevali o štirih prvih, da so bili v resnici samo trije? Nekateri člani komisije so celo predlagali, da bi zaplet rešili kar z žrebanjem o tem ali so bili štirje ali trije, drugi so Batiču dobrohotno svetovali, naj iz že izdelane kovinske skulpture štirih enega možakarja preprosto »odšvasa« ter za to poželi umetnikovo ogorčenje češ, da nimajo pojma o kiparski kompoziciji. Končno je obveljalo znano *kar je, je*, zamolčali so neprijeten arhivski podatek in odobrili postavitev. Zanimivo, da je skulptura štirih prisrčnih postavljena tako, da se po dva vedno prekrivata, zato od daleč vidimo samo tri. Dilema je še dolgo po odkritju vznemirjala planinske velmože, zato je predsednik PZS Miha Potočnik leta 1979 ponovno naprosil SAZU glede vprašanja trije ali štirje. Z leti je polemika utihnila in za prve *triglavane* so po inerciji ostali štirje.

GORA Z DVEMA IMENOMA. ALI IMA TRIGLAV TRI VRHOVE?

Druga uganka je njegovo ime. Triglav ali Terglou? Domačini pod gorami mu po starem še vedno pravijo Terglou. Tudi na prvi upodobitvi našega očaka, objavljeni leta 1778 v Hacquetovi knjigi *Oryctographia Carniolica*, piše *Velki Terglou*, spodaj v pripisu pa *Terglovus*.

Od kod torej Triglav in zakaj? Ime Triglav je uporabil Anton Tomaž Linhart (1756–1795) v knjigi *Poiskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije iz leta 1788* [Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs, *op. ur.*]: »Gora Triglav, najvišji vrh na Kranjskem, se menda imenuje po božanstvu Triglav, troglavemu bogu zraka, zemlje in vode, ki so ga častili predvsem Slovani v severni Nemčiji, kjer so mu zgradili imenitne templje.« Pri tem se Linhart sklicuje na Valvasorja in nemške srednjeveške kroniste, ki so zapisali, da je na robu poljskega mesta Štetin (Szczecin), imenovanega mesto na treh hribih, *urbs tricornis*, stalo predkrščansko svetišče, posvečeno sončnemu bogu Triglavu, najvišjemu božanstvu Zahodnih Slovanov. Njegov mogočni triglavi kip so uničili leta 1127. Zanimivo, da imajo tudi v Bosni svoj *Troglav*. To je najvišja gora Dinarskega gorstva in ima značilno obliko piramide.

Za Linhartom sta ime Triglav utrdila Karel Dežman (1821–1889), ki je leta 1868 v *Laibacher Zeitung* objavil trentarsko pripovedko o kozlu z zlatimi rogovi, in Rudolf Baumbach, ki je leta 1877 Dežmanov zapis prepesnil v alpsko legendo *Zlatorog*. Terglou je počasi tonil v pozabo. Vsi poznejši

planinski pisci, vključno s Kugyjem, so vsak po svoje utemeljevali izvor imena Triglav. Npr. geograf in zgodovinar dr. Fran Orožen (1853–1912): »Ta najvišja slovanska gora ima svoje ime po staroslovanskem bogu Triglavu, ne pa po svojih treh vrhovih, katerih pravzaprav ni. Geograf in kartograf dr. Valter Bohinec (1898–1984): »Verjetno je, da je ta predstava nastala šele pozneje pri domoljubnih pisateljih, akoravno ni izključeno, da so ga tudi naši predniki častili.«

Kako so ga častili, ne vemo, ker so prenašalci stare vere svojo skrivnost skrbno čuvali in molčali. Edine, doslej znane snovne sledi o čaščenju Triglava so starožitne reliefne upodobitve treh glav in drugih simbolov trojnosti na kamnitih ploščah, vzdanih na nekaterih cerkvenih zidovih na Koroškem. Dragocena dediščina karantanskih Slovencev je nenavaden krstilni kamen s tremi glavami v preddverju cerkve na Štalenski gori severno od Celovca. Obiskovalcem je na voljo zvočna obrazložitev, da tri glave simbolizirajo starosvetno božanstvo Triglav. Mimogrede: s Štalenske gore, pod katero izkopavajo ostanke prvotnega Virunuma, prestolnice Noriškega kraljestva, se odpira eden največjih pogledov na Triglav.

TRIGLAV KOT SIMBOL

Jezik simbolov je najstarejši in univerzalni jezik. Rimski pesnik Ovid je zapisal: »Kar je trojno, je popolno.« Prasimbol trojstva je skrit v najpomembnejših mejnikih evropske omike, od Davidove zvezde iz dveh trikotnikov, keltskih trojnih prepletov, slovanskega Triglava in krščanske Svete Trojice. Narobe je, če si simbole razlagamo vizualno (kar vidimo). Nekateri pri Triglavu zmotno iščejo tri glave, ki jih ni. Ne poznajo zakrite simbolike trojstva. Gora sploh nima treh vrhov, čeprav se s Sorške planine in iz Bohinja vidi, kot bi jih imela. Od daleč ali visoko iz zraka je Triglav v resnici visoka piramida, podobna ostremu trirobemu ajdovemu zrnu. Vrh je namreč stičišče treh grebenov, ki se s severne, vzhodne in južne strani silovito zaganjajo proti najvišjemu središču, ki kot kozmični svetilnik med nebom in zemljo predira nebo ter obvladuje prostor med Alpami in Jadranom. Triglav naj bi simboliziral tri svetove v enem: nebo (zrak), zemljo (vodo) in podzemlje (ogenj). Ali povedano drugače:

Najstarejša upodobitev Triglava (avtor Franz Xaver Baraga), objavljena v knjigi Belsazarja Hacqueta *Oryctographia Carniolica*, 1778.

Vir: <https://en.wikipedia.org/wiki/>

zgornji (prihodnost), srednji (sedanjost) in spodnji (preteklost) svet. Opisana simbolika nima ničesar skupnega s povojnim pretiravanjem uporabe imena Triglav za zaščitni znak številnih podjetij, ustanov in športnih društev ter s poplavo logotipov z različnimi likovnimi stilizacijami triglave gore. To je bil čas izbruha množičnega, a vsebinsko praznega klanjanja Triglavu, kar je bilo videti kot slaba senca predhodnega zanosnega narodno budniškega obdobja, zaznamovanega z Aljaževo pesmijo *Oj Triglav, moj dom*. O njej pa vemo, kako je med planinsko srenjo spodbujala zdravo narodno zavest.

Če znamo brati pokrajino, ima Triglav za Slovence nedvomno nenadomestljiv simbolni pomen. Poistovetili smo ga z zgornjim svetim svetom. Na svetu je malo najvišjih gora, na katerih še rastejo rože. Zato je tudi malo rož, ki se imenujejo po najvišjih gorah. Triglav je izjema in ima kar štiri: triglavska neboglasnica, triglavska roža, triglavski svišč in triglavski dimek.

»Triglav je najlepši od daleč!« Triglav z Ogradi (2087 m).
Foto: Alenka Veber.

SVETE GORE

Svete gore so nedotakljive. Po vsem svetu ima vsak narod svojo starosvetno sveto goro. To so kraji, kjer se po starem verovanju stikata nebo in zemlja ter simbolizirajo središče sveta. Zato se nanje ni smelo hoditi, ampak častiti od spodaj ali od daleč. Alpski svet je bil vedno razdeljen na zgornje, sveto in nedotakljivo, ter na spodnje, zemeljsko in posvetno. Na simbolne svete gore je človek dolga tisočletja sidral svoja duhovna obzorja. Zanimivo je, da svete gore niso vedno tudi najvišje gore posameznih gorstev.

V zadnjih dveh desetletjih so visoko v Alpah, na razglednih planotah ali ob skritih visokogorskih jezerih, našli številne ostaline prazgodovinskih daritvenih mest na prostem, kjer so ljudje pred tri tisoč in več leti obredno darovali živali, lončeno posodo, orodje in razne dragocenosti. Nam najbližja in dokazano obredna gora je legendarni, 2.500 m visoki Schlern ali po ladinsko Petsch (Peč) nad planino Seiseralm (Zajezerska planina) blizu Bozna. Na njem že dvajset let sistematično izkopavajo sledi obrednega prostora iz bronaste dobe. Našli so na kupe prežganih živalskih kosti, črepinje lončenih posod različnih oblik in različne starosti ter votivne (zaobljubljene) bronaste predmete. Daritvena mesta so bila odkrita tudi v slovenskih Alpah (Lepa Komna, Mangartsko sedlo, Planina Koren), katere gore pa bi utegnile biti naše staro-

svetne svete gore, pa za zdaj še ne vemo. Morda se skrivajo pod številnimi oronimi Velika in Mala Baba. Matajur in Mangart sta se včasih imenovala Velika Baba. Pustimo se presenetiti.

TRIGLAV, SVETA GORA, DA ALI NE?

Ali je Triglav sploh lahko sveta gora? V zanosnem iskanju njegove domnevne svetosti nas je zaneslo v osladnost in nekritično pretiravanje vsebinsko praznega poveličevanja in izmišljene mitologije. Kaj vse je moral prestati Triglav! Po vojni so v duhu takratnega prezira do kulturne dediščine Aljažev stolp prebarvali v kričeče rdeče, odlomili zastavico z letnico 1895 ter namesto nje vstavili veliko in bleščečo peterokrako zvezdo. Toda med snemanjem filma o Kugyju, so morali stolp zaradi zgodovinske korektnosti spet prebarvati nazaj v originalno svetlosivo, odstraniti zvezdo in jo nadomestiti z zastavico. Ko je bil film končan in sta siva barva ter zastavica začasno ostali, se je v *Delu* oglasil znani planinski funkcionar in oznanil, da slovenska planinska javnost ogorčeno protestira, ker na stolpu ni več rdeče barve in zvezde. Kdo naj bi bila ta javnost, ni omenil.

Konec šestdesetih let so se začela množična romanja, najprej s tradicionalnim in medijsko odmevnim vodenjem sto žensk, sledili so jim vse-mogoči poklici z enakim številom pohodnikov, reklamno vlačenje odsluženih mopedov in koles do vrha, tekmovalno guncanje po čim višji lestvi nad Aljaževim stolpom, koncerti pihalnih godb in nošnje pivskih sodov, ki so jih zmagoslavno popili na vrhu. Aljažev stolp je postal nekakšen sramotilni steber za lepljenje reklamnih napisov, plakatov in nalepk, ki niso nikogar zanimale ter cilj norih in nezdravih tekmovanj vseh mogočih vzdržljivosti, na vrhu pa se je razpasla črnohorzijanska kramarska obsedenost z nedovoljeno prodajo pijač. Le kje na svetu bi na najvišji gori dopustili takšen semenj ničevosti! V nobeni državi, v Alpah pa še posebej, ni dovoljena prodaja pijač na vrhu njihove najvišje gore! Triglav in Slovenija sta izjemi, ki nemo kričita o naši kulturni revščini. Čeprav je prepovedano, Triglav obletavajo aerotaksiji in oglušujoči helikopterji, iz katerih visijo televizijski snemalci in snemajo (za koga?) tiste, ki hodimo peš.

Kam smo prišli z množičnim obleganjem! Svojo navidezno sveto goro smo ponižali in razvrednotili v prešpikano karikaturu iz železnih klinov in jeklenic, na katerih se med vpitjem in preklinjanjem nepotrpežljivo nabirajo čakajoče vrste preštevilnih romarjev.

O tem, da bi bil Triglav sveta gora Slovencev, da bi ga častili in se mu priporočali v molitvah, ni znanih zgodovinskih virov. Povzdigovanje v sveto goro se je najbrž začelo šele v času zanosnega gorniškega romanticizma konec 19. stoletja. Utemeljeno ali ne, Triglav nam je zlezal v našo podzavest, postal je nacionalni simbol, imamo ga na svoji zastavi in grbu ter se brez kakršne koli posebne promocije lahko poistovetimo z njim.

RESNIČNOST

Naše razumevanje Triglava je razpeto med spoštljivim občudovanjem in uničujočo brezbriznostjo. Eni ga imajo za sveto goro, pa ne vedo, kaj to pomeni. Izmislili so si floskulo, da bi moral biti vsak Slovenec vsaj enkrat na Triglavu. Podobno kot današnje ponorelo kričanje *kdor ne skače, ni Slovenec*. Posledica te škodljive množičnosti je preobremenjenost. Priznajmo si, da je Triglav preobremenjen! Blokade, ki se je zgodila poleti 2016, ko se je romanje na vrh ustavilo in ni šlo več ne naprej ne nazaj, ne želi nihče. Ko je nekdo pred leti predlagal razbremenitev obiska tako, da bi vrh »očistili« (beri: odstranili kline in jeklenice) ter za neizkušene obiskovalce uvedli obvezen najem gorskega vodnika, se je sprožil val ogorčenih nasprotovanj. Ko pa je lani Triglavski narodni park med obiskovalci Triglava izvedel anketo s provokativnim vprašanjem, če so za omejevanje obiska, je bilo, presenetljivo, 51 odstotkov vprašanih ZA, 49 odstotkov pa je odgovorilo, da jih gneča ne moti.

Triglav je najlepši od daleč! Kot varuh galerije očarljive popolnosti in neponovljivosti narave kraljuje na severozahodnem obzorju Slovenije. Zato

Spomenik prvopristopnikom v Ribčevem Lazu.
Foto: Alenka Veber.

naj tisti, ki išče prvinski Triglav, ne hodi na njegov vrh. Poišče naj številne kraje, od koder se odpirajo najlepši pogledi nanj. Naj si vzame čas in se zastrmi v velikana na obzorju. Kdor želi poslušati, kako in kje tišina šepeta, kdor hoče sanjati resničnost, gledati popolnost, razumeti neskončnost, osvežiti duha in napolniti svojo energijsko iztrošenost, pa naj stopi v tempelj lepote, v Vrata, tja v odmaknjeno krnico tik pod Severno triglavsko steno, kjer se med belim prodrom rojeva srebrno pretakanje Triglavske Bistrice. Severna stena, 3 km široka in 1250 m visoka, rahlo polkrožno zavita, deluje kot objem Dobrega in razgalja »enega najpopolnejših in največastnejših naravnih prizorov v Sloveniji« (Stanko Klinar). Marsikje, ne samo na vrhu, je tako lepo, da zastane dih.

Janez Bizjak, naravovarstvenik, Bled

Sabina Paternost

POSTOJNSKA JAMA (1818–2018)

Ob dvestoletnici velikega odkritja podzemnega raja

Ko se je svetilničar Luka Čeč (1785–1836), domačin iz Postojne, 14. aprila 1818 vrnil iz neznanega rova, je navdušeno zaklical prijateljem: »Tu je nov svet, tu je paradiž!« S to pomembno prelomnico je bila odprta pot v notranjost podzemlja, simbolično pa postavljeni temelji razvoja turizma.

ČAS PRED VELIKIM ODKRITJEM ...

Vhodni deli Postojnske jame so bili pribežališče ljudi že v pradavnini, podpisi na steni Rova starih podpisov pa nam dokazujejo, da so bili obiskovalci tu že vsaj v davnem 13. stoletju. Iz 17. stoletja so se ohranili že prvi pisani viri o Postojnski jami, saj jo je v svojem delu *Slava Vojvodine Kranjske* (1689) opisal Janez Vajkard Valvasor, a njegov opis Postojnske jame je še močno domišljjski. Postojnsko jamo si je leta 1748 po naročilu cesarja Franca I. ogledal dunajski dvorni matematik Joseph

Alois Schaffenrath (1794–1836), od leta 1825 inženir pri okrožnem glavarstvu Postojna, je za Hohenwartov vodnik prispeval številne grafične upodobitve Postojnske jame, med njimi tudi Veliki dom, kjer se je leta 1818 začela pisati turistična zgodovina Postojnske jame.

Vir: arhiv Postojnske jame d. d.

Anton Nagel (1717–1794) in svoje rokopisno poročilo opremil s prvim doslej znanim načrtom jame. Iz opisov Postojnske jame, ki so izšli do začetka 19. stoletja, pa lahko sklepamo, da je bila Jama takrat odprta, nezavarovana, nerazsvetljena in brez redno zaposlenih vodnikov.

ŠTIRINAJSTI APRIL 1818, ODKRITJE RAJA

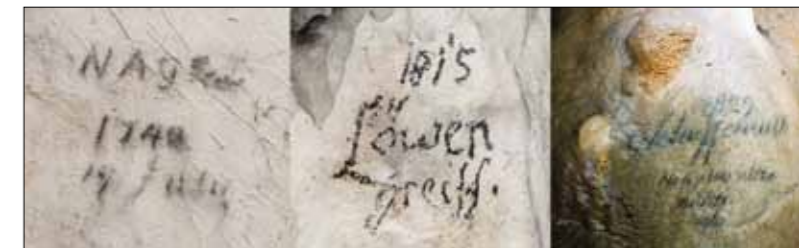
Ko so se aprila 1818 pripravljali na drugi obisk cesarja Franca I. z ženo cesarico Karlo Avgusto, je postojnski okrožni blagajnik Josip Jeršinovič (1775–1847), pl. Löwengreif – prvi turistični propagator Postojnske jame –, želel vhodni del Postojnske jame še prav posebno slovesno opremiti in razsvetliti. Delo je zaupal domačinom, med katerimi je bil tudi Luka Čeč, ki pa se je med pripravami oddaljil in preplezal steno v do tedaj neznani rov. Ko se je vrnil, je navdušeno zaklical prijateljem: »Tu je nov svet, tu je paradiž!« S to pomembno prelomnico je bila odprta pot v notranjost podzemlja, simbolično pa postavljeni temelji razvoja turizma. Na okrožnem uradu so se hitro zavedli pomembnosti tega dejanja in jamo takoj zavarovali. Pod vodstvom Jeršinoviča so začeli urejati poti po jami, uvedli so vstopnino, obiskovalce pa so po jami vodili vodniki, ki so jamo tudi osvetljevali. Pri vsem tem pa se še dolgo časa ni vedelo, kdo je dejanski odkritelj novih predelov. Tako so odkritje zmotno pripisovali Jeršinoviču, kar navaja tudi kranjski naravoslovec Franc Jožef Hanihal grof Hohenwart (1771–1844) v svojem vodniku. Za takratne razmere v zelo cenjeni knjižici *Wegweiser für die Wanderer in der berühmten Adelsberger und Kronprinz Ferdinands-Grotte bey Adelsberg in*

Krain (Wien: gedruckt bey J. P. Sollinger, 1830–1832) Hohenwart piše, da so delavci 6 dni delali stopnice v novo jamo, Jeršinovič pa da je zadnjih 48 ur pred cesarjevim obiskom preživel v jami, kjer so potekala nujna dela. Glede na to, da je cesarski par prišel v Postojno 16. aprila 1818, pomeni, da so bili notranji deli jame odkriti dva dni pred obiskom, torej 14. aprila 1818. Ob kasnejšem Jeršinovičevem odstopu (1823) je okrožni komisar Friedrich Kreizberger zasljal Jakoba Vidmarja, bivšega cestnega nadzornika v Postojni. Protokolarni zapis, ki je nastal ob tem zaslišanju je razkril, kdo je bil dejanski odkritelj notranjih delov, a je kljub temu ime Luke Čeča ostalo dokaj neznan do leta 1854, ko je ta zapis objavil Adolf Schmidl: »Bilo je nekega dne popoldne, natančno se tega ne spominjam več, ko sem bil pri teh delih, istočasno pa so bili v jami tudi Jakob Vičič, kotlar v Postojni, Franc Šibenik, Luka Čeč, Valentin Varne (pravilno sicer pisano Berne) in Postojnčan z domačim imenom Malnar. Hoteli smo sestaviti piramido na že določenih skalah in stali smo spodaj tostran brega. Čez reko smo položili veliko lestev in nanjo desko. Zgoraj omenjeni Luka Čeč je šel s svetilko preko tega zasilnega mosta, da bi našel pot do že omenjenih skal na nasprotnem bregu reke. Z največjim naporom in v največji smrtni nevarnosti je tedaj splezal Čeč počasi po skalah navzgor, ne da bi mi, ki smo bili zaposleni z drugimi stvarmi, obračali nanj posebno pozornost. Šele ko je bil zgoraj, nam je zaklical. Videli smo ga stati zgoraj, videli dalje, da gre naprej, videli še nekaj časa sij njegove svetilke. Čakali smo dobre pol ure na povratek tega drznega človeka in bili zanj v velikih skrbih, misleč, da se mu je pripetila nesreča. Po dolgem času smo uzrli sij luči, prikazal se je Čeč na velikih skalah. Vriskajoč nam je zaklical: Tu je nov svet – tu je paradiž! Sestopil je in nam pripovedoval, da je odkril novo jamo, katere konec ni mogel doseči. Šel je daleč v jamo in da bi našel pot nazaj, je moral polagati odlomljene kapnike tako, da so mu s svojimi konicami kazali povratek.«

ZAČETEK ORGANIZIRANEGA TURIZMA

17. avgust 1819, obisk prestolonaslednika Ferdinanda I.

Že leto po odkritju notranjih delov Postojnske jame je bila turistična pot toliko urejena, da so 17. avgusta 1819 po njej vodili prestolonaslednika

Najstarejši znani podpis iz leta 1213 je zasigan, v tako imenovani »kamniti knjigi podpisov« v Rovu starih podpisov pa najdemo imena mož, ki za vedno ostajajo pionirji razvoja Postojnske jame: Joseph Anton Nagel, Alois Schaffenrath in Josip Jeršinovič plemeniti Löwengreif.

Vir: arhiv Postojnske jame d. d. Foto: Miha Krivic.

Ferdinanda I., ki je tako postal prvi uradni obiskovalec. Takrat so namreč uvedli vpisne knjige obiskovalcev, kjer so shranjeni vpisi od leta 1819 do leta 1941. V njih so v posameznih letih skrbno zabeleženi vsi, ki so se z vodniki podali v postojnsko podzemlje in ga občudovali. Poleg splošnih vpisnih knjig pa so že leta 1856 izdelali prvo *Zlato spominsko knjigo*, namenjeno podpisovanju visokih obiskovalcev in danes je v rabi že peti zvezek. Postojnski turizem je bil že od začetka mednaroden in različnost krajev, od koder so obiskovalci prihajali, kaže, da Postojnska jama že takrat ni bila znana zgolj v Evropi, marveč tudi širše. Potreba po organizaciji urejanja Postojnske jame in vodenja pa je narekovala ustanovitev upravnega organa – Jamske komisije. Ta je že leta 1824 izdala prvi jamski statut, uvedla vstopnino in kmalu so po jami uredili tudi razsvetlavo.

JAMSKA ŽELEZNICA

Enajstega marca 1857 sta Postojnsko jamo obiskala Franc Jožef I. in cesarica Elizabeta. Za cesarico in dve dvorni dami so izdelali tri žametna nosila, ki so jih kasneje lahko najeli tudi drugi petični gostje in to je pomenilo začetek resnejšega razmišljanja o neke vrste prevozu po jami. Tako so leta 1872 po jami položili tire v skupni dolžini 2.260 metrov, po katerih so ročno potiskali vozičke. Mala ročna železnica pa se ob izjemno velikih obiskih ni obnesla, zato so začeli razmišljati o spremembah. Motorne lokomotive – novost, načrtovano že pred izbruhom prve svetovne vojne, so uvedli leta 1924. Ko pa stare bencinske lokomotive niso več ustrezale svojemu namenu, so jih leta 1957 zamenjale nove, akumulatorske. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je bila

Znameniti, legendarni podzemni vlak je ena izmed najbolj prepoznavnih podob Postojnske jame in vedno znova navdušuje obiskovalce z vsega sveta.
Vir: arhiv Postojnske jame d. d. Foto: Iztok Medja.

Briljant, bleščeče bel stalagmit, ob katerem so se obiskovalci pred objektiv kamere radi postavili že pred stoletjem, je v zadnjih desetletjih postal razpoznaven simbol Postojnske jame.
Vir: arhiv Postojnske jame d. d. Foto: Iztok Medja.

Mladički človeške ribice, katerih rojstvo in razvoj spremljamo od januarja 2016, so na videz zelo podobni odraslim živalcam, le da imajo še vedno vidne oči, ki v času razvoja popolnoma zakrnijo. Tudi ta dogodek v letu 2016 je bil eden od mejnikov, ki je slavo Postojnske jame ponesel po vsem svetu.
Vir: arhiv Postojnske jame d. d. Foto: Alex Hyde.

po Postojnski jami urejena krožna proga, po kateri danes vozijo vlaki z akumulatorskimi lokomotivami, obiskovalci pa vstopajo na vlak na sodobnem peronu, prenovljenem v letu 2015.

ELEKTRIČNA LUČ V POSTOJNSKI JAMI PREJ KOT V VEČINI EVROPSKIH PRESTOLNIC

Preden so v jami zasvetile električne luči, so jamski vodniki pot osvetljevali z oljnimi svetilkami in svečami, znesek, ki so ga obiskovalci namenili razsvetljavi pa je določal, kako močna bo slednja. Napeljavo električne razsvetljave v Postojnski jami, ki je bila prva na ozemlju takratne Kranjske, je kot večino novosti spodbudil nov obisk z dunajskega dvora. Ko je cesar Franc Jožef I. leta 1883 že drugič obiskal Postojnsko jamo, je namreč v njej prvič začasno zasvetila električna luč. Leto kasneje, 25. maja, pa je Postojnska jama dobila stalno električno razsvetljavo. Obločnice sta z elektriko napajala dva generatorja, ki sta bila skupaj s parnim strojem nameščena v leseni lopi blizu vhoda v jamo. Leta 1901 so sistem električne napeljave posodobili. Iz nove strojnice, dobrih 100 metrov oddaljene od vhoda v jamo, pa se je z elektriko napajala tudi Postojna. Po drugi svetovni vojni so električno napeljavo v jami še večkrat modernizirali; klasične žarnice pa so svoje mesto prepustile sodobnejšim rešitvam.

NAJSTAREJŠA PODZEMNA POŠTA NA SVETU

Še z nečim posebnim se je lahko pohvalila Postojnska jama: z edinstvenim podzemnim poštnim uradom, ki je deloval od leta 1899, kar nam dokazuje ohranjen poštni žig z datumom 15. 8. 1899. Jamske žige so sicer imele tudi nekatere druge jame v svetu, vendar pa njihovi poštni uradi niso delovali v podzemlju. Kako priljubljeno je bilo pošiljanje razglednic v tistem času, nam kaže podatek, da je ob praznovanju stoletnice Postojnske jame poštni urad v sedmih urah prodal 20.000 znamk. Podzemna pošta je v Koncertni dvorani redno poslovala do leta 1939 in še 15. avgusta 1945, ko so po končani drugi svetovni vojni jamo ponovno slovesno odprli. Danes razglednice oddane v Koncertni dvorani Postojnske jame prejmejo poseben poštni žig in nadaljujejo izročilo najstarejše podzemne pošte na svetu.

VELIKA SLAVJA IN GLAMUROZNE PRIREDITVE

V prva leta po velikem odkritju se uvršča tudi ideja o jamskem slavju, ki je v Plesni dvorani Postojnske jame potekalo vsako leto na binkoštni ponedeljek. Na pravcatih ljudskih veselicah, ki

so jih kasneje priredili še ob velikem in malem šmarnu, se je zbrala množica domačih in tujih obiskovalcev, ki so se v takrat razkošno razsvetljenem podzemlju sproščeno zavrtili ob taktih vojaških in civilnih godb. Prvo polovico 20. stoletja pa sta zaznamovali še dve veliki prireditvi, ki sta pripomogli k slovesu Postojnske jame po dobršem delu Evrope. Leta 1929 je Orchestru Stabile iz Trsta dirigiral Pietro Mascagni, avtor opere *Cavalleria rusticana*, leta 1930 pa je v Postojnski jami nastopil zbor operne hiše Teatro alla Scala iz Milana. O obeh dogodkih so se časopisi na široko razpisali, v arhivu je ohranjenih za nekaj sto strani časopisnih izrezkov. Tudi v letih po drugi svetovni vojni so bile prireditve v Postojnski jami in pred njo stalnica v ponudbi; marsikatera med njimi je nosila svojevrsten primat. Osemdeseta leta prejšnjega stoletja sta zaznamovala dva prvomajska koncerta Simfoničnega orkestra RTV Ljubljana, ki sta potekala v Koncertni dvorani Postojnske jame. Prvi televizijski prenos v živo pa je iz Postojnske jame potekal novembra 2012, ko se je v Koncertni dvorani odvilo uradno žrebanje skupin za EuroBasket 2013, s čimer se je tako rekoč začelo evropsko košarkarsko prvenstvo. Prireditve *Žive jaslice* je prva tovrstna prireditev v Sloveniji, ki z izjemnostjo prerašča slovenski prostor in se uvršča med najlepše podobe božičnega praznovanja po svetu. Ob božično-novoletnih praznikih je ogled Postojnske jame z živimi jaslicami zagotovo še bolj doživet in čaroben.

ZIBELKA SPELEOBIOLOGIJE

Skrb za urejanje in varstvo jame se je še povečala potem, ko je leta 1831 Luka Čeč v jami našel prvega jamskega hrošča. Drobnovratnik (*Leptodirus hochenwartii*), ki ga je opisal naravoslovni navdušenec Ferdinand Schmidt (1791–1875), je bil prvi najdeni jamski nevretenčar na svetu. Nepričakovane najdbe in sploh dejstvo, da življenje obstaja tudi pod zemljo, je spodbudilo nadaljnje raziskovanje in s tem razvoj nove znanstvene vede – speleobiologije, zaradi česar so leta 1931 v Postojnski jami postavili bogato opremljen biološki laboratorij. Žal je začetni trud in požrtvovalnost prekrižala 2. svetovna vojna. Speleobiološka postaja –

Vivarij Proteus je bila v Rovu novih podpisov restavrirana in ponovno odprta leta 2002. Zgodovinska prelomnica v raziskovanju življenja najznamenitejšega prebivalca podzemlja – človeške ribice (*Proteus anguinus*) – pa se je zgodila v letu 2016, ko je ena izmed živalic v akvariju izlegla jajčeca, iz katerih se je razvilo kar 21 zmajevih mladičkov, kot je človeške ribice poimenoval že Valvasor. Po mnenju strokovnjakov je rezultat izleganja in preživetja ličink izjemen. Pomemben korak pa je bil narejen tudi na področju znanosti, saj sta aktivno spremljanje izleganja ličink človeške ribice iz v akvariju odloženih jajčec in pomoč pri njihovem uspešnem razvoju, prinesla znanosti odgovore na marsikatero vprašanje o življenju teh nenavadnih živalic, hkrati pa ponovno ponesla slavo Postojnske jame po vsem svetu.

POSTOJNSKA JAMA DANES

Danes sodijo v osnovno ponudbo Parka Postojnske jame ogledi Postojnske in drugih jam istega sistema ter Predjamskega gradu in Jame pod njim. Pomemben del ponudbe predstavlja gostinski del, podjetje pa je tudi organizator nekaterih prepoznavnih prireditev. Razvija nove produkte, vezane na ogled Postojnske jame in nadaljuje delo predhodnikov na področju prepoznavnosti slovenskega kraškega podzemlja. V zadnjih letih se ob intenzivnem vlaganju v razvoj in marketinški podpori novim produktom veča tudi število obiskovalcev Parka Postojnske jame in prav v letu 2017 je skupna številka presegla milijon dvesto tisoč. Poleg vlaganja v jamsko infrastrukturo, se z imenitno novo podobo ponašata čakalnica in vstopni peron v Postojnsko jamo. Tudi Park Postojnske jame postaja iz leta v leto lepši: hortikulturno urejen z novo urejenimi sprehajalnimi potmi in novimi mostovi preko reke Pivke postaja vse bolj privlačen za vse, ki si želijo miru v naravi. Še dva pomembna presežnika sta zaznamovala razvoj zadnjih let: odprtje največje razstavne zbirke o Postojnski jami in krasu EXPO JAMA KRAS, na katero smo čakali kar 100 let, ter prenova kulturnega hotela Jama v Parku Postojnske jame, ki tako z nočitvenimi in kongresnimi kapacitetami zaokroža in dopolnjuje ponudbo parka.

Sabina Paternost, Postojnska jama d. d.

Verena Perko

KULTURNA DEDIŠČINA: VSE, KAR IMAMO, ZNAMO, SMO IN BOMO

Kulturna dediščina je v središču zanimanja sodobne družbe. Vzroki so v industrializaciji in modernizaciji, ki sta spremenili življenje in človeka oddaljili od pristinega družbenega in naravnega okolja. Mesta so se nenadzorovano zajedla v podeželje, gozdovi in polja so izginili pod novogradnjami. Življenje se ne ravna več po letnih časih, človek se ne ozira več na ritem dneva in noči in ne pokori se več naravnemu okolju.

Vsa, še do nedavno temeljna družinska opravila so prevzele ustanove: rojevanje, varovanje in vzgoja otrok, zdravljenje, staranje in umiranje. Globalizacija je neusmiljeno posegla v osebni videz ter način izražanja. Edine opazne razlike sodobnega sveta se zdijo v bulimičnem preobilju na eni strani in na drugi v brezupni revščini in umiranju zaradi lakote in podhranjenosti. Človeštvo za svojo razkoreninjenost in izgubo tradicionalnih vrednot plačuje visoko ceno: zavlada sta nam izguba smisla in kultura smrti. Znanost, ki je vlivala človeštvu neizmerno zaupanje, se je izkazala za nemočno pri iskanju absolutnega ključa do končne resnice. Dala je znanje, ki pa ni modrost. Ključ do prastarih, življenjskih modrosti o okolju, stvareh in ljudeh je kulturna dediščina.

Dediščina je temeljni dokument človekovanja. Omogoča neposredno, doživljajsko učenje o preteklosti v izvornem prostoru in skozi prizmo časa daje uzreti in razumeti samega sebe. Človeka preteklost obvezuje v sedanjosti, ga ukoreninja v lastni biti in ga vodi v prihodnost. Z nad in med-časovno razsežnostjo, z močno duhovno vezjo, ki sega na področje estetike in etosa, omogoča človeku prepoznati temelje lastne transcendenčnosti.

Sodobne teorije trdijo, da je kulturna dediščina to, kar neka družba (skupnost) prepozna kot vrednoto, ki jo je treba ohranjati za prihodnost. Spoznanje je šokantno, posebej za okolja, kjer so vrednote avtoritativno »določene« od vrha navzdol in je kulturna dediščina nekaj, o čemer se ne razpravlja. Nasprotno s takim, posebej v nekda-

njih totalitarističnih družbah zakoreninjenim prepričanjem, je obveljalo, da je dediščina večplasten družben proces, ki je po aksiomu vedno politično obarvana. Kot produkt in izraz družbenih in individualnih vrednot ima močan čustven naboj in se ne more izogniti konfliktnosti. To pomeni, da je učinkovito varovanje dediščine dialoško in zato neposreden in očiten odraz zrele, demokratične ureditve neke skupnosti. Ohranjanje dediščine je izraz spoštovanja do drugačnosti v preteklosti in sedanjosti: zaradi duševnih danosti človekovega časa (doživljanja časa), ki se kaže kot temporalno enovit fenomen, se procesi iz preteklosti zrcalijo neposredno v sodobju.

Zakonske podlage so temelj vsakega varovanja, pomembno oporo pa nudijo tudi mednarodne dediščinske listine, ki jih je domala vse podpisala država Slovenija. Evropska skupnost je izoblikovala nekaj temeljnih priporočil o pomenu dediščine in njenem upravljanju. Kulturno dediščino prepozna kot temelj evropske identitete in kot najpomembnejši izobraževalni, razvojni ter gospodarski kapital.¹ Dediščina je največja zanimivost in privlačnost Evrope, ki je dežela mnogih kultur, verovanj in zibelka sodobne demokracije. Evropska strategija predvideva implementacijo dediščinjenja v vse vladne sektorje, promovira njeno participativno upravljanje in inkluzivnost na vseh področjih. Če

¹ Resolucija Evropskega parlamenta z dne 8. 9. 2015, vir: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A8-2015-0207&language=EN>.

se izognemo zapletenostim birokratskega bruseljskega jezika, lahko rečemo, dediščina so ljudje. Dediščina je temelj človekovanja in je brez tega, da jo ljudje doživljajo kot vrednoto življenjskega okolja in ohranjajo z načinom življenja, ni moč uspešno varovati. Evropska priporočila in resolucije izdajajo, da se je mati Evropa končno zavedla pomena svojih duhovnih korenin. Z razglasitvijo leta 2018 za leto kulturne dediščine je priznala, da brez vrednot, ki smo jih podedovali, ni moč preživeti.

Po vsem povedanem ostane le še vprašanje, čemu se kulturni dediščini v državi Sloveniji z urejeno zakonodajo, kot članici Evropske skupnosti, tako slabo piše? Zakaj propada pred našimi očmi in je naš odnos do nje tako mačehovski, tako površen. Zakaj smo Slovenci do dediščine kot temeljnega dokumenta našega obstoja tako mlačni in neodgovorni?

Ob več prilikah sem v mednarodni sredi zagovarjala, da je odnos do dediščine v nekdanjih komunističnih državah, tudi v Sloveniji, bistveno drugačen kot na Zahodu. Tisočletna vključenost v velike imperije in zatiranje narodne identitete, vzgoja v povečevanju tujega in uničevanje lastnih vrednot, so brez dvoma »zabrazgotinili« slovensko dožemanje dediščine kot vrednote življenja. Dediščina je bila ljudem odtujena, postala je »stvar« muzejev, predprava znanstvenih ustanov in »odločitev« države. Tega pa ni mogoče odpraviti z zakonom ali resolucijo, še manj pa z neznanjem in s figo v žepu, kot to počno slovenski oblastniki in uradniki. Dediščina pač ni pomožna osnovna šola, ni lek za lajšanje tegob učiteljicam in ni zgolj »sladilo« družbenim izbrancem: je velika in odgovorna šola tisočletnih življenjskih modrosti. Človeku omogoča sprejemati odgovornejša odločitve v sodobju in prepoznati pot v boljši jutri. Dediščina, enkrat uničena, je za vedno uničena. Z uničenjem dediščine pa izgine tudi narod.

... de smo očeta enega sinovi, ljudje vsi bratje, bratje vsi narodi ... (France Prešeren, Krst Črtomira)

Mnogo dejavnikov je oblikovalo odnos Slovencev do kulturne dediščine. Pomudimo se zgolj pri nekaterih. Najprej opozorimo na prevladujočo slovanskost Vzhodne Evrope z močnimi starosel-

Dominkova domačija v Gorišnici je najstarejša obnovljena hiša v Sloveniji. Leta 1989 je bila razglašena za nepremično kulturno dediščino Republike Slovenije.

Vir: <https://sl.wikipedia.org/wiki>

skimi, vlaškimi kulturnimi in jezikovnimi otoki ter odločilnimi »podlagami« starih panonskih, balkanskih, ilirskih, grških, traških in turških ljudstev. Prevladujejo slovanski jeziki, ki jih v Evropi govori več kot 264 milijonov prebivalcev. Na kulturno podobo, kot je npr. raba latinske in cirilske pisave, in versko pripadnost je imela močan vpliv že meja med vzhodnim, grškim in zahodnim, latinsko govorečim Rimskim cesarstvom. Tekla je približno tam, kjer se še danes zarisuje prelom med pravoslavljem in katoliško Evropo. Presodnega pomena za ohranitev slovanskih jezikov je imelo delovanje svetih bratov Cirila in Metoda. Z njunim prizadevanjem je bila starocerkvenoslovansščina izenačena z grščino in latinščino, postala je liturgični jezik, kar je bilo ključnega pomena za razvoj slovanskih jezikov in cirilice. S padcem Konstantinopla leta 1453 so se odprla balkanska vrata osmanskem imperiju. Raba turškega in arabskega jezika je povezana z upravo, vojaško zgodovino in s širjenjem islamske vere in arabske kulture. Le tri leta za padcem Konstantinopla so se tudi Habsburžani trdno usidrali v osrednji Evropi. Celjski grofje so s poroko Barbare s Sigismundom vstopili v luksemburško vladarsko hišo in s knežjim nazivom dosegli neodvisnost od Habsburžanov

ter jim postali najpomembnejši tekmeci. Z umorom Ulrika II. Celjskega, 9. novembra 1456 v Beogradu, so politični primat prevzeli Habsburžani. Le tri leta po padcu Konstantinopla sta Habsburški in Osmanski imperij vzpostavila ravnovesje sil. Skupaj z Benetkami sta gospodarsko in kulturno odločilno zaznamovala vzhodnoevropske dežele, posebej Balkan.

Pobude za ohranjanje kulturne dediščine kot ključa za pridobivanje znanja o preteklosti in oblikovanje evropske identitete so se razširile s humanizmom in renesanso. Na Slovenskem je bilo velikega pomena delovanje izobražencev in zbiralcev, med njimi Avguščina Tiferina, Janeza Gregorja Dolničarja, polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja in naravoslovca Žige Zoisa, katerega obsežna zbirka je postala temelj leta 1821 ustanovljenega Kranjskega stanovskega muzeja. Zatiranje in posledično burno prebujanje narodne zavesti, posebej od dobe pomladi narodov leta 1848 naprej, je vzpodbudilo aktivno vlogo mlade narodne buržoazije. Panslavizem, ideja o kulturni vzajemnosti in politični združitvi vseh Slovanov, ki se je pojavila pri pisateljih že v 17. stoletju, se je v 19. stoletju razrastla v kulturno gibanje z močno politično konotacijo. Poosebljala je željo po lastni državi južnih Slovanov, pri čemer je bila presodnega pomena teorija o slovanskem izvoru, o skupni, slovanski jezikovni družini in delovanje svetih bratov Cirila in Metoda.

Začetki spomeniških služb v habsburških deželah segajo v leto 1850 z nastankom Centralne komisije za preučevanje in ohranjanje stavbnih spomenikov. Tik pred prvo vojno je začel delovati Deželni spomeniški urad tudi v Ljubljani. Prvi deželni konservator je postal umetnostni zgodovinar France Stele. Leto 1918 je prineslo združitev jugoslovanskih narodov v skupni državi. Žal pa so se hegemonistične težnje srbske buržoazije negativno odrazile tudi v kulturni politiki. France Stele je pripravil poseben zakon o varstvu spomenikov, a ga jugoslovanske oblasti niso sprejele. Druga svetovna vojna je Evropo zaznamovala z rušenji, deportacijami, etničnimi čiščenji in namernimi brisanji spominov ter identitet. Najbolj kruta je bila v Jugoslaviji, kjer so istočasno potekali spopad z okupatorjem, državljanska vojna in komunistična revolucija. Komunistična oblast se je dobro zavedala

pomena kulturne dediščine in jo še pred koncem vojne vpregla v ideološki boj: spomladi 1945 je bil že sprejet zakon o varovanju kulturne dediščine.² Varovanje kulturne dediščine in delovanje muzejev je bilo namenjeno utrjevanju bratstva, edinstva med jugoslovanskimi narodi in »pravičnosti«. Naloga kulturnih ustanov je bila skrb za kulturne interese delavnega ljudstva, izobraževanje mladih in služba za delavnega človeka.³ Njihovo delovanje se je izenačevalo s tovarnami, obnovami cest in gradnjo hidrocentral. Marksističnemu konceptu je sledilo ohranjanje ali uničenje kulturne dediščine: povojnim pobjem in eksodusom ter preganjanju sovražnikov ljudstva so sledila razlašanja, nacionalizacija in zaplembe. Zagoreli so gradovi, v zrak so zletele cerkve in kapele, olastninjene so bile tovarne, zaplenjene zbirke umetnin. Agrarne reforme so prinesle razkosaanje posesti in propadanje domačij s tradicionalno arhitekturo. Z novimi »kolhoškimi« prijemi so bila izničena prastara znanja o okolju. Kmetje, ki so postali kulaki in sovražniki ljudstva, so z ostanki aristokracije, meščanstvom, zavednimi katoliškimi izobraženci in kritiki novega »jugoslovanskega« reda boj izgubili. Prav ti pa so bili v preteklosti nosilni stebri slovenske narodne zavesti in ohranjevalci tradicionalnih vrednot.

Vajhun ravna po svoji slepi glavi, po božji volji ne.
(France Prešeren, Krst Črtomira)

Grajske požganine so postale spomeniki komunistične revolucije. Muzejske postavitve preprostega kmečkega orodja so pričevale o zaostalosti kmetov (in kontrarevolucionarjev, ki so se nepravilno upirali industrializaciji). Naravno in kulturno okolje je bilo izenačeno s »surovino«, ki je na voljo delavnemu razredu in ga ima (v znamenju

² Januarja 1945 je bil sprejet pregleden pravni dokument o varstvu kulturnih spomenikov: Odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov.

³ Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v LRS (1948) je prvi republiški (slovenski) zakon na področju spomeniškega varstva in je omogočil nadaljnji razvoj spomeniškovarstvene dejavnosti. Novi in dopolnjeni zakoni s področja varovanja kulturne dediščine so bili sprejeti: 1961, 1981, 1998, 2008 (ZVKD-I).

nenehnega razvoja) pravico brezmejno izkoriščati. Kmečki upori in protiturški boji so postali metafora upora in boja ljudstva proti razrednemu sovražniku, upora imperialističnemu nasilju in odlična vsebinska dopolnitev metanaracij o partizanstvu in herojstvu jugoslovanskih narodov. Muzeji (vzhodne Evrope) so igrali pomembno vlogo pri uveljavljanju komunističnih vrednot in marksizma ter pri oblikovanju skupne »proletarske« identitete. Ta je temeljila na nacionalni identiteti Srbov in le deloma Hrvatov: za manjše in politično podrejene narodnosti, ki jim marksizem nikoli ni bil naklonjen, pa je bil rezerviran »internacionalizem«.⁴ Muzeji so bili pomembne raziskovalne ustanove, kar je zagotavljalo relevantnost njihovega dela in jim dajalo videz nevtralnosti in apolitičnosti. V povezavi z univerzami so imeli odločilno, največkrat predvsem pasivno vlogo pri razvoju dediščinske doktrine: njihovo (ne)delovanje je bilo presodnega pomena za oblikovanje identitetnih procesov in narodne zavesti.

Spominjanje je temelj pravičnosti (Paul Ricoer)

Po padcu berlinskega zidu so šle novonastale države vsaka svojo pot, Balkan je vzplamtel v nacionalnih spopadih. Nekatero novonastale države so se oprle na nacionalno identiteto, druge, med njimi Slovenija, pa so nadaljevale v duhu »brezidentitetnega« internacionalizma. Preobrat na polje brezobzirnega kapitalizma po letu 1991 je hitro izničil tudi tiste vrednote, ki so se z muko izoblikovale na povojnem »pogorišču«: delo, odgovornost do skupnosti, strpnost in spoštovanje, solidarnost in pripadnost. Padle se kot hiša iz kart skupaj z brezobzirnim lastninjenem in plenjenjem sadov narodovih znanj in dela. In z njimi je začela

⁴ Za razumevanje političnih sil na področju kulture v Titovi Jugoslaviji je zelo izpoveden podatek o številu narodnih muzejev: leta 1962 je imela Srbija kar 21 narodnih muzejev, Hrvaška 3, Slovenija 2, Bosna in Hercegovina pa samo enega.

nezadržno propadati še industrijska dediščina. Tako lahko ugotovljamo, da dežele z nekdanjim komunističnim režimom na splošno zaznamuje brezkompromisno porabništvo, izguba občutka pripadnosti, zanikanje odgovornosti do skupnosti in sočloveka, razklanost družbe in apatija. Če k razkoreninjenosti dodamo še kršenje temeljnih vrednot človekovanja – kot so osnovna socialna in zdravstvena varnost, pravica do dela in poštenega plačila, pravica do izobraževanja in svobodnega izražanja – kot ena od temeljnih kulturnih pravic, ni težko prepoznati kje tičijo vzroki za brezbriznost in destruktivnost. Kot tudi ni težko prepoznati, kdo ima največ koristi za tako stanje duha, ki v resnici pomeni dušenje procesov demokratizacije.

Ohranjanje dediščine je namreč učenje dialoga in strpnosti. Je izrekanje v dobro (vseh) ljudi. Je šola vrednot in spoštovanja. Je velika ura spominjanja, ne le herojstev, temveč tudi temnih preteklosti, ki morejo voditi k priznanju, h kesanju, h katarzi in spravi. Dediščina je temelj narodne identitete. Ni mogoče spregledati, da so temeljne vrednote dediščinjenja, tj. spoštovanje do prednikov, strpnost do drugačnih, ljubezen do domovine, ohranjanje spomina kot temelja pravične in boljše družbe in upanje v boljši svet tudi temeljne krščanske vrednote. Je torej vprašanje ohranjanja dediščine tudi temeljno krščansko vprašanje? Prepričana sem, da je. In zato se sprašujem, od kod nam mlačnost do dediščine in ravnodušnost do njenega uničevanja. Kulturna dediščina je vse, kar imamo, znamo, smo in bomo. Enkrat uničena, je za vedno uničena. Uničevanje pa ni le brutalno rušenje, uničevanje je tudi zanemarjanje in neodgovorno ravnanje.

Dr. Verena Perko, arheologinja, strokovnjakinja za kulturno dediščino, pesnica, publicistka

Božidar Premrl

PRIMORSKI POBOŽNI NAPISI V KAMEN VKLESANI

Na Primorskem, posebno na Krasu, v Vipavski dolini in Istri, se kmečke domačije in druge podeželske stavbe ponašajo s klesanimi portali, portoni in drugimi kamnoseškimi členi. Na njih poleg raznovrstnega okrasja, imena ali inicialk gospodarja ter letnice postavitve pogosto vidimo verske simbole in včasih tudi napise s pobožno vsebino.

Običajni verski simboli so reliefna podoba Križanega, Jezusov monogram (IHS)¹ in Marijin monogram (MRA). Skladno s svojim pomenom imajo na portalih in portonih častno mesto sredi preklade ali na sklepnem kamnu portalnega loka, praviloma so večji od ostalih napisov, najlepše oblikovani in najbolj okrašeni. Gospodarji, ki so jih dali sklesati, so z njimi domačijo in družino izročali v božje varstvo ter s tem tudi očitno izpričevali svojo vernost.² Daljši napisi, ki obsegajo cel stavek s takšno vsebino ali ubesedujejo omenjena sveta monograma, so na takih mestih razmeroma redki, zato so še tem bolj dragoceni.

Najstarejši napis, ki ga bomo predstavili, je na imenitnem ločnem portalu **Babne hiše, Ricmanje 64**, na Tržaškem. Na njegovem sklepnem kamnu je sklesan IHS s križem in srcem, na loku levo in desno sta vklesana monograma Marije in sv. Jožefa, na simsu pa še letnica 1802. Celota napisov

je v urejeni obliki videti takole: MARIA. IHS. JEF, beremo pa jih: *Marija, Jezus, Jožef*. To je za Primorsko kar izjemen primer, da so na enem mestu v kamen vklesana vsa tri »sladka imena«. Oblika IHS-a priča, da je portal delo kamnosekov z Repentabra.

Na našem Krasu je eden najlepših portonov, ki uokvirja vhod v uvozno lopo **domačije Humnih na Volčjem Gradu 52**. Na njegovi prekladi je reliefno upodobljen krst v Jordanu, nad njim je Sveti Duh v podobi goloba, spremlja ga krilata angelska glavica, celoten prizor pa obdaja okrasje iz cvetnih vejic. Spodaj njegovo vsebino pojasnjuje napis: Jezus jen Jovanes Karst(nik), pri krajih preklade pa sta deljena letnica 1847 in ime naročnika Janeza Abrama. Ta likovni motiv, ki je prav tako nekaj izjemnega na primorskih portonih, je navdihnil zavetnik sv. Janez Krstnik, ki ima na Volčjem Gradu cerkev častitljive starosti.

Relief Krsta v Jordanu na portonu pri Humnih na Volčjem Gradu. Foto: Božidar Premrl.

¹ IHS je bil prvotno okrajšava za grško obliko imena Jezus. Na Krasu pa je razširjena razlaga »sveto sladko ime Jezusovo« ali na kratko »sveto sladko«. Glej Premrl, Božidar, Sveto ime IHS, v: *Mohorjev koledar 2014*, Mohorjeva družba, Celje 2013, str. 70–71.

² Naj omenimo, da je ponekod na Primorskem videti tudi skromnejša zamenja, vrezana v fasadni omet starejših hiš, ki imajo enak pomen in namen. Tu in tam opazimo preprost IHS vrezan v vrhu fasadnega zatrep ali *svisli*, kjer je njegovo privilegirano mesto. Tako znamenje, datirano z letnico 1789, je na primer v zatrepu Rodmanovega hrama s *škrlato streho* na Lozicah v Vipavski dolini. Na nekaterih hišah, na primer na severni fasadi Zegovih v Koprivi na Krasu, je videti niz križcev, vrezanih v omet pod strešnim kapom. V starejših časih je verjetno imela tak simbolni oziroma varovalni pomen tudi šesterolistna rozeta, ki je zelo pogosto vrezana na portalih, portonih in vratnih krilih, a se je ta njen pomen sčasoma izgubil in pozabil in so jo ponavljali samo še kot tradicionalen okras.

Gospodar, ki je naročil to imenitno delo, je bil Janez Abram, sin Andreja Abrama in Uršule z dekliškim priimkom Pipan, rojen 16. junija 1814 pri Puščevih v Kobjeglavi. Ker so matične knjige župnije Komen zgorele med drugo svetovno vojno, ni mogoče dobiti vseh osebnih podatkov o njem, po razpoložljivih arhivskih virih pa sklepamo, da se je oženil pred letom 1835 z Marjeto Škof z Volčjega Grada in *pristopil* na njen dom. Umrli je 5. decembra 1886 na takratni številki 44. Opisani porton njegove domačije pa je po vsej verjetnosti sklesal kamnosek in ljudski umetnik Franc Štolfa starejši, Kamnarjev z Volčjega Grada.³

Zelo zanimiv je napis v bohoričici iz leta 1813 **na Lazarjevi domačiji, Repen 5, na tržaškem Krasu**. Vklesan je na manj običajnem mestu: na enem izmed devetih mogočnih *medjonov*, kamnitih konzol, ki nosijo *gank* na dvoriščnem pročelju Lazarjeve hiše. Čela profiliranih konzol so okrašena z rozetami, na tretji konzoli od leve pa je vklesan napis, ki zaseda celo njeno desno lice in je v zvestem prepisu videti takole:

TU · HISHO · SEM · STURIU · DELATJEST · ANTO[N]
LAZAR · Syn OD LUKATALAZARJA T[U]
PISANE SEMPISAU · PREMISLIJOZH DE
NE BOM DOUGU · NA · TEM · SVET[I]
TOKU VAM PERPOROZHIM USM T[EM?]
KATERI · BOIO · TUKI STALI PROS[IT?]
BOGA · SANAS USKA TE[RI]
BOJO u TI HISHI
ANTON LAZA[R]
I8 [I3]

V urejeni obliki in v gajici bi se napis glasil takole: TU HIŠO SEM STURIU DELAT JEST ANTO[N] LAZAR, SIN OD LUKATALAZARJA. T[U] PISANE SEM PISAU PREMISLIJOČ, DE NE BOM DOUGU NA TEM SVET[I], TOKU VAM PERPOROČIM US(E)M T[EM?], KATERI BOJO TUKI STALI,⁴ PROS[IT?] BOGA ZA NAS US(E), KATE[RI] BOJO U TI HIŠI. ANTON LAZA[R]. I8[I3].

³ Franc Štolfa starejši (1825–1908), ki je bil sin kamnoseka in ljudskega umetnika Jurija Štolfe, je bil slovit kamnoseški mojster v rodovini Kamnarjevih, ki je dala več rodov kamnosekov. Glej Premrl, Božidar, Volčji Grad – vas kamnarjev in portonov, v: zbornik *Volčji Grad*, ur. Mitja Guštin, Komen 2012, str. 117–122.

⁴ *Stati* je italianizem, ki pomeni stanovati, bivati.

Anton Lazar, ki je dal v kamen vklesati gradbeni napis in svoj duhovni testament, je bil sin Luke Lazarja iz Repna (1742–1820) in njegove žene Agate, hčere Andreja Ravbarja iz Vogelj.⁵ Rodil se je v Repnu 27. maja 1779, se leta 1801 oženil s Katarino Černe in umrl 26. maja 1863. O pobožnosti obeh gospodarjev, Luke in Antona, govori tudi napis v bohoričici na portalu *pila*, kapelice, ki tudi spada k tej domačiji: O MARIA, MATI BOSHIA, PROS / BOGA SE NAS BOGE GRE/S/HN/IKE/. / TA PERVI PIL JE BIU S/T/ORIEN / U LETI 1799, TA JE 1850.

Na Repentabru, kjer se dviga pod nebo Mariji posvečena romarska cerkev, leži vasica Col s starinskimi domačijami, ki jih krasijo imenitni portoni. Najstarejši je dvoriščni porton **pri Dežkovih na današnji hišni številki 6**. Sklesal ga je Andrej Guštin, gospodar te hiše in poklicni kamnosek ter začetnik repentabskega kamnoseškega stila. Bil je sin Antona Guština in Katarine z dekliškim priimkom Ravbar iz Vrhovelj, ki se je rodil pri Dežkovih 17. novembra 1781, se leta 1806 poročil z Ano Lazar, Lazarjevo iz Repna, in umrl 11. oktobra 1819 na domu, na takratni hišni številki 10.⁶

Na prekladi portona je v osrednjem delu vklesal sveti sladki imeni Jezus in Marija – Jezusovo je še poudaril z monogramom IHS – in ponosno dodal, da je to njegovo delo. Navedel je še letnico izdelave, hišni naslov in napotek popotnikom na razpotju za Tomaj in Trst zraven njegove hiše, kar je takih v napisih spet nekaj izjemnega. Celoten napis v bohoričici se v urejeni obliki in z izpisanimi okrajšavami ter izpusti posameznih črk glasi:

N(UMER)A 5. 1808.
ANDERE GUSHTIN IS COLA JE TU DELAU.
PO/G/LEJI SVETU SLAT/KU/ JUME JESUS INU
MARIA. IHS.
OD TUKAEJ JE PUT NA DESNIZO NA TOMAJ,
NA JUVIZU JE U TERST.

⁵ V Vogljah sta bila sočasno dva družinska poglavarja z imenom Andrej Ravbar, ki sta imela ženo Mari(n)o; eden je bil pri Oštirjevih (1710–1788), drugi pri Mohorajevih (1707–1790). Agata je bila verjetno z domačije Oštirjevih, kjer je *gank* s podobnimi konzolami in tudi z vklesanim napisom iz leta 1809.

⁶ Na tem mestu sem dolžen pripomniti, da sem v knjigi *Podpisano s srcem* o kamnoseku Andreju Guštinu navedel napačne osebne podatke, zato sem jih ob tej priložnosti popravil. Prim. Premrl, Božidar, *Podpisano s srcem. Kraška kamnoseška rodovina Guštinov skozi stoletja. Repentabor – Sežana – Opčine – Griže na Vrheh*, Trst 2014, str. 20.

Podoben, a skromnejši nabožen napis, posvečen sladkima imenoma, najdemo v **Gornjih Ležečah**, na severnem obrobju Brkinov. Vklasan je na trikotno zaključeni prekladi dvorišnega portona, ki leži na tleh **zraven domačije Šimonovih, Gornje Ležeče 21**. Gospodar Jože Skuk je pred leti povedal, da je ta *kolonja* pripadala sosednji **Godčevi domačiji** s hišno številko 2, »ki se je uničila«. Jožetov oče jo je z Godčevim *meriščem* vred za drag denar kupil od sosedu v letih po prvi svetovni vojni.⁷ Napis v osrednjem delu preklade je v zvestem prepisu po črki videti takole:

IHS
SVETU SLATKU JME
JESUS IN MARJA
N 2 ANTON VATAVEZ
18 56

V urejenem prepisu bi se glasil: IHS. SVETU SLATKU JME JESUS IN MARJA. N(umero) 2. ANTON VATAVEZ. 1856.

Sveti sladki imeni Jezus in Marija pri Šimonovih v Gornjih Ležečah. Foto: Božidar Premrl.

O gospodarju Antonu Vatovcu - Godcu, ki je dal napraviti porton, vemo le to, da je bil sin Antona Vatovca in Marije z dekliškim priimkom Fuk, da se je rodil 15. decembra 1829, se leta 1851 poročil z Marijo Goranc in umrl 2. januarja 1909.

Na domačiji Pedrovih na Ivanjem Gradu 28, sredi Krasa, stoji dvorišni porton, ki ima na sredi trikotno zaključene preklade vklesan IHS, pod njim pa napis v nenavadnem »črkopisu«:

⁷ *Kolonja* ali *kolona* pomeni (dvorišni) porton, *merišče* pa po drtijo, ruševino.

HVALJEN. BODI. JEZUZ. KRIZTUZ.⁸ Na levi strani sta stara hišna številka in ime gospodarja, na desni pa njegov priimek in razprto vklesana letnica. V zvestem prepisu so videti takole: H = 22. JOŽEF / ADAMIČ. 1 8 8 6.

Pozdravni stavek »Hvaljen bodi Jezus Kristus« je stara oblika pozdrava, ki je bila običajno skrajšana v »Hvaljen Jezus«. Še danes je ponekod v navadi, da tako ob srečanju pozdravijo duhovnika, ta pa odzdravi: »Na vekomaj, amen.«⁹

Tak pozdrav obiskovalcem in mimoidočim je dal vklesati Jožef Adamič, sin Janeza Adamiča in Uršule z dekliškim priimkom Trampuž, ki se je rodil 2. avgusta 1851 na Ivanjem Gradu, se leta 1879 oženil z Antonijo Abram z Volčjega Grada in najbrž umrl leta 1917.

Pri Turkovih na hišni številki 47 v Koprivi na Krasu je preprost hišni portal, ki je prvotno gledal na vaški *klanec*, med obnovo domačije pa je bil prestavljen v njeno notranjost, pod uvozno lopo. Na prekladi je vklesan podoben napis kot na Ivanjem Gradu: IHS / HVALJEN BODI J. K., v izpisani obliki: IHS / HVALJEN BODI J(EZUS) K(RISTUS). Napraviti ga je dal gospodar Ivan Turk (1840–1923), čigar ime beremo na portonu uvozne lope iz leta 1894. Da so Turkovi v vasi sloveli kot »strašno pobožni«, je najbrž prispeval tudi navedeni napis na hišnem portalu.

V vasi **Novelo na Dolenjem Krasu je domačija Valentinovih s hišno številko 10**, ki ima imenitno *kolono* s podobnim napisom, prepolno reliefnega okrasja in verske simbolike. Sredi njene navidezne trikotno zaključene preklade je edikula z IHS-om, monštranco in kelihom s hostijo; na IHS-u in v monštranci sta križca oblikovana kot razpeli, spodaj je vklesan osrednji del napisa. Proti krajem se vrstijo cvetlične vaze in posamezni deli nekoliko poškodovanega napisa. V celoti se v urejeni in razrešeni obliki glasi:

⁸ Črko Z namesto S v izglasju besed JEZUZ KRIZTUZ lahko štejemo za glasovno hiperkorekturo, prvi Z v besedi KRIZTUZ pa za hiperkorekturo v črkopisu. V pojasnilo: hiperkorektura je neustrezna pretirana pravilnost, ki izvira iz piščevega pretiranega straha, da se bo izrazil premalo knjižno.

⁹ Zgled iz leposlovnega dela: »Hvaljen Jezus!« je pozdravil Božo, ko je stopil v kuhinjo. – »Na vekomaj. Amen. Ti si, Božo,« se je začudil župnik. Glej Curk, Tončka, *Deček z Gornjevjavškega*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1983, str. 30.

TUKEJ STOJI ANTON ANTONIČ, N(UME)RO 12. 1863. IHS. HVALEN BODI JEZUS KRISTUS. A[MEN.]¹⁰

Pobožni Anton Antonič je bil sin Janeza Antoniča in Marjane z dekliškim priimkom Škabar, rojen 21. maja 1841 pri Valentinovih, Novelo 12; leta 1866 se je poročil z Marjano Grobiša iz Temnice in umrl 13. marca 1898.

Osrednji del preklade portona Valentinovih v Novelu z edikulo, pod katero je vklesan pobožni del napisa. Foto: Božidar Premrl.

V Medji vasi (Medjevaču) na skrajnem zahodu tržaškega Krasa, ki je bila med prvo svetovno vojno porušena in med drugo požgana, je bila sredi petdesetih let 20. stoletja evidentirana ena sama kamnita relikvija, danes pa tudi o njej ni več sledi, ne v naravi ne v vaškem spominu. To je bil osrednji kos razbite preklade dvorišnega portona, na kateri je bila reliefno sklesana monštranca s stiliziranimi rožami na obeh straneh, pod njo pa vklesan napis v dveh vrsticah: [H]VALENO BODI IME JES[US] / Legiša No. 3.¹¹ Kdo je bil ta Legiša, ni bilo mogoče zvedeti.

Domačije v **Rakitovcu v Čičariji** je nekdanje varovalo sedem *bogičev*, majhnih kamnitih hišic z reliefom Križanega, na treh hišnih portalih iz sivoga peščenjaka pa so bili pobožni napisi; dva sta še ohranjena.

Prvi je bil na trikotno zaključeni prekladi portala **hiše Zgornjih Picakov, Rakitovec 12**, ki so jo pred leti podrli. V zvestem prepisu je bil videti takole:

¹⁰ Podoben napis je vklesan tudi na trebušastem oklepu vodnjaka na dvorišču te domačije, datiranem z letnico 1856, in na vodnjaku Krnelovih, Novelo 5, ki ima letnico 1869.

¹¹ Tipkopijski list z besedilom o *koloni* v Medji vasi in s skico njenega fragmenta, datiran 17. 7. 1955, hrani Zgodovinski odsek Narodne in študijske knjižnice v Trstu.

1905
HVALJEN
BODI JEZUS
I MARIJA?
J. MiKlavčič

Mojster, ki je izdelal portal in napis, ni dobro poznal pomena ločil, zato je v njem namesto klicaja pomotoma napravil vprašaj. V urejeni in razrešeni obliki se torej napis glasi: 1905. HVALJEN BODI JEZUS I MARIJA! J(OŽEF) MIKLAVČIČ.

Jožef Miklavčič, po domače Jožič, se je rodil 25. novembra 1886 v zakonu Roka Miklavčiča in Katarine Miklavčič - Kataróce od Lisjaka pri Zgornjih Picakih, Rakitovec 12, in se izučil za gradbenega tehniko. Po pripovedovanju sorodnika Viktorja Miklavčiča od Picakov je Jožef sam sklesal ta portal za domačo hišo in tudi *bogiča*, ki je zdaj shranjen pri njem. Leta 1910 se je oženil s Katarino Miklavčič od Menčiča, kasneje pa se je z njo in dvema hčerka odšel v Združene države Amerike. V Chicagu je osnoval svojo firmo, s katero je vzdrževal plavže v tamkajšnji veliki železarni, in tam je 19. avgusta 1959 tudi umrl.

Drug tak napis je na portalu hiše **pri Fukih, Rakitovec 52**, ki gleda na vaško ulico. Na njegovi enako oblikovani prekladi sta pri krajih reliefno sklesani Jezusovo in Marijino srce, proti sredini sta reliefni cvetlici v loncih, na sredi pa je uokvirjeno napisno polje. Deli napisa se v urejeni in razrešeni obliki glasijo: S(RCE) J(EZUSOVO). HVALJEN BODI JEZUS I MARIJA! A(N)T(ON) ŽIGANTE. 1907. S(RCE) M(ARIJINO).¹² Po vsebini se ujemajo s prvim napisom, poleg tega je v njih videti tudi enako napačno rabo vprašaja namesto klicaja. Tudi v niši na pročelju te hiše je bil *bogič*.

Anton Žigante, ki je zidal to hišo in dal delati portal zanj, se je rodil 24. marca 1880 staršem Antonu Žiganteju in Antoniji z dekliškim priimkom Miklavčič od Lisjaka, ki so ji rekli Košara. Poročil se je leta 1909 z Marijo Rožac - Vukovo, ki so ji rekli Bilda. Pred prvo svetovno vojno je šel v Ameriko, se vrnil, še enkrat odšel v Ameriko in tam umrl okrog leta 1930.

¹² Češčenje Srca Jezusovega so razširili po svetu zlasti jezuiti, leta 1856 pa je papež Pij IX. določil, da se praznik Srca Jezusovega uradno praznuje v celotni Rimskokatoliški cerkvi. V začetku 20. stoletja so duhovniki vernikom še posebej priporočali češčenja Srca Jezusovega in Srca Marijinega.

Tretji portal, na katerem je večdelni pobožni napis, še stoji na svojem mestu v dvoriščnem pročelju hiše **pri Čebrih (= Kebrih), Rakitovec 38**. Oblikovan je na enak način kot portal na številki 52. Napis na prekladi se v urejeni in razrešeni obliki glasi: J(EZUSOVO) S(RCE). HVALJEN BODI BOG. ŽEGNAJ NAŠO HIŠO. JOŽEF I PETER MIKOLAVČIČ. 1908. JEZUS I MARIJA. M(ARIJINO) S(RCE). Ta najobširnejši napis torej deloma povzema vsebino prejšnjih dveh, obenem pa izrecno hvali Boga in kliče božji blagoslov na domačo hišo.

Pobožni napisi na prekladi portala hiše pri Čebrih v Rakitovcu, delu bratov zidarjev Jožefa in Petra Miklavčiča. Foto: Božidar Premrl.

Po pripovedovanju Marjana Miklavčiča - Čebrovega sta sezidala hišo in sama sklesala portal brata zidarja Jožef in Peter Miklavčič, ki sta oba imela delež v hiši. Peter je bil njegov *nono*. Precej sta zidala okoli Trsta in po Furlaniji. Kamen za portal sta pripeljala iz Nugle v hrvaški Istri, vzhodno od Buzeta, na grobo pa sta ga sklesala že tam.

Bila sta sinova Jožefa Miklavčiča in Antonije Žigante - Fukove. Jožef, ki so mu rekli Janko, se je rodil 7. februarja 1869 in se leta 1896 poročil z Antonijo Rožac, ki so ji rekli Urša, doma pa je bila od Krompiljev. Umril je 16. decembra 1931. Peter se je rodil 11. oktobra 1879 in se leta 1912 poročil z Antonijo Rožac od Žemaričev, ki so ji zaradi temne polti rekli Tema. Umril je 15. maja 1958.¹³

Na Gornji Pivki je nabožen napis na domačiji **pri Kovaču Ruščevem v Knežaku s hišno številko 123**. Vklasan je na hišnem portalu, ki mu v Knežaku in še kje na Gornji Pivki rečejo *križ*. Na trikotno zaključeni prekladi piše v dveh vrsticah zgoraj: Bog daj srečo in Boži blagoslov!, spodaj pa sta še inicialki gospodarja z letnico: J. 1923 S.

¹³ Osebnostne podatke o navedenih Rakitljanih in Rakitovščicah mi je dal domoznaneec Danilo Miklavčič, po domače pri Vardarju, Rakitovec 66.

Napis se v drugem delu navezuje na tistega pri Čebrih v Rakitovcu, »Bog daj srečo« pa je bil svoj čas, tako kot »Hvaljen Jezus«, običajen pozdrav med vernimi Slovenci. Portal in napis je naročil Jožef Slavec, sin Jožefa Slavca in Ivane z dekliškim priimkom Tomšič, Blaževe iz Knežaka, ki se je rodil 10. maja 1899, se leta 1923 poročil s Frančiško Tomšič, Bradlovo iz Koritnic, in umrl 12. februarja 1993. Pri hiši so še vedeli povedati, da je portal sklesal kamnosek France Avsec (Ovsec) s Kala.¹⁴

Na prekladi hišnega portala **Jurkotovih, Knežak 181**, ki je enako oblikovana, je na las podoben napis: Bog daj srečo in Božij blagoslov.¹⁵ Pod njim si v treh vrsticah sledijo inicialki gospodarja, hišna številka in letnica izdelave portala: J. K. / Št. 74. / 1913. Gospodinji Frančiški Knafelc je *ranca* mati pravila, da so ga delali na Kalu.

Gospodar je bil četrtezemljak Janez Knafelc - Jurkotov, sin Andreja Knafelca in Marije z dekliškim priimkom Šabec iz Šembij, ki se je rodil 24. decembra 1865, se leta 1899 poročil s sovaščanko Frančiško Slavec in umrl 28. junija 1952.

Pozdrav na hišnem portalu Jurkotovih v Knežaku: Bog daj srečo in Božij blagoslov. Foto: Božidar Premrl.

Nekdanja **domačija Černjakovih na Kalu v Košanski dolini**, ki je kasneje po novem gospodarju kamnoseku Francetu Smrdelu dobila hišno ime pri Francetovih ali pri Francetniku, je imela ločno oblikovan hišni portal iz leta 1844.

¹⁴ Kamnosek France Ovsec (1906–1976) se je rodil v družini kamnoseka Jožefa Ovsca, ki se je priselil na Kal, in se poročil k Birtovim na Kalu.

¹⁵ Ob teh dveh slovenskih napisih, ki kličeta božji blagoslov na hišo in njene prebivalce, naj omenimo še enega nemškega s podobno vsebino. Na prekladi uvoznega portona hiše v Gregorčičevi ulici 19 B v Ajdovščini, ki je bil verjetno postavljen okrog leta 1842, oznanja velik napis: AN GOTTES SEGEN IST ALLES GELEGEN; v prevodu Franceta Barage: *Vse je odvisno od božjega blagoslova*.

Na sklepnem kamnu tega portala, ki ga že zdavnaj ni več, je bil vklesan napis v bohoričici:¹⁶

Nr. 15
B·Mir bodiuti
HiShi·
juri Stegu
1844·

V urejenem prepisu v gajici se glasi: N(ume)r(o) 15. B(ožji) mir bodi v ti hiši. Juri Stegu. 1844. Ta pobožna želja gospodarja je prosto povzeta po evangeliju sv. Luke, v katerem Jezus pravi: »V katero koli hišo pridete, najprej recite: 'Mir tej hiši!'«¹⁷

V rodovini Črnakovih so bili drug za drugim trije družinski poglavarji z imenom Jurij, kot naročnika tega portala in napisa pa prideta v pošteved zadnja dva. Prvi, ki je bil sin Jurija Steguja in Marije, se je rodil 3. aprila 1773 na Kalu 21, se leta 1794 poročil z Marijo Mavtinger iz Dolnje Košane in umrl 20. februarja 1855. Drugi je bil njun sin Jurij, ki se je rodil 23. aprila 1796 na Kalu 15, se leta 1825 oženil z Marijo Žnidarčič iz premožne hiše Šobčevih na Kalu in umrl kot preužitkar 18. avgusta 1868. Najverjetneje je dal napraviti portal on.

Napis s podobnim sporočilom je še videti **pri hiši Rožičevih v Sežani, Partizanska cesta 27**. Ta hiša stoji na vogalu dveh ulic tako, da se njeno dvorišče s portonom odpira na Ulico 1. maja. Na njegovi trikotno zaključeni prekladi beremo v obrobjenem napisnem polju:

I. 1905 R.
MIR VAM BODI U
TI HIŠI. BOGA NE
ZAPUSTITE.

Za inicialkama I. R. se skriva Ivan Friderik Rožič, trgovec in gostilničar, sin krojača in posestnika Franca Rožiča, po domače Zdravljivega iz Pliskovice, in Ane Rože z dekliškim priimkom Krašna iz Budanj. Rodil se je 13. maja 1863 v Sežani in se leta 1888 oženil z Jožefo, hčerjo gostilničarja Gre-

¹⁶ Hiša, ki je imela številko 15, ima zdaj številko 28 in je last Zogarjevih. Napis je objavil Milko Matičetov v seriji člankov Primorski ljudski napisi (86), v: *Ljudski tednik*, 6. 10. 1950, str. 8.

¹⁷ Prim. Lk 10,5.

gorja Komarja iz Sežane 162. Umril je s poitalijančenim imenom kot Giovanni Rosi 12. julija 1938 v Sežani 36.

Pobožne želje na dvoriščnem portonu Rožičevih v Sežani. Foto: Božidar Premrl.

Pobožni napisi na drugih kamnoseških izdelkih, ki niso tako na očeh, zaradi prostorske omejenosti v tem cvetoberu niso upoštevanji in jih samo omenjam v opombah.¹⁸ Kakšnega, ki bi sodil vanj, sem morda tudi spregledal.

Če strnemo poglobitve pobožne misli iz navedenih napisov in jih primerjamo v širšem verskem kontekstu, se pokaže, da povčini povzemajo in variirajo prvih pet klicev iz molitve za spravo ob koncu blagoslova z najsvetejšim:

*Bog bodi hvaljen.
Hvaljeno bodi njegovo sveto ime.
Hvaljen bodi Jezus Kristus, pravi Bog in pravi človek.
Hvaljeno bodi ime Jezusovo.
Hvaljeno bodi njegovo presveto srce.*

Božidar Premrl, komparativist, Ljubljana

¹⁸ Tukaj naj omenimo še napise na vodnjakih na nekdanji domačiji pri Čubiču in na vaškem vodnjaku v Rakitovcu ter na ognjiščih pri Belaju v Kilovčah in pri Knafelcovih v Knežaku.

Irena Šinkovec, Andrej Gaspari

LJUBLJANICA

Reka Ljubljanica, ki z obsežnim kraškim in barjanskim porečjem ter številnimi arheološkimi najdbami predstavlja eno od svetovnih znamenitosti, je v zadnjem obdobju začela pridobivati zaslužno pozornost strokovne in širše javnosti.

Reka številnih imen, ki na svoji dolgi in skrivnostni poti po kraškem svetu večkrat ponikne, se šele od izvirov na Vrhniki imenuje Ljubljanica. Svojo pot nadaljuje po Ljubljanskem barju in skozi prestolnico do Podgrada, kjer se izliva v Savo. Eno najbogatejših in hkrati najbolj ogroženih arheoloških najdišč, ki je poznano že od prvih intenzivnejših regulacij struge v 19. stoletju, je od leta 2003 od Vrhnike do razvodja Ljubljanice in Gruberjevega kanala na Špici v Ljubljani razglašeno za kulturni spomenik državnega pomena. Ljubljanica in Bistra ter vsi glavni kraški izviri so zavarovani tudi kot naravne vrednote državnega pomena. Ob Ljubljani gnezdi več kot 100 vrst ptic, v vodi pa živi prek 40 vrst rib. S ciljem, da se zavarujejo naravne vrednote, ohrani biotska raznovrstnost ter ohranja in krepi krajinska pestrost, je bilo območje Ljubljanskega barja razglašeno za krajinski park, celoten tok reke Ljubljanice od Vrhnike do Ljubljane pa je tudi del območja Natura 2000.

PROJEKT DOŽIVLJAJSKO RAZSTAVIŠČE LJUBLJANICA

V obdobju med letoma 2015–2016 je Občina Vrhnika v sodelovanju z Muzejem in galerijami mesta Ljubljane in Biotehniško fakulteto Univerze v Ljubljani izvedla obsežen projekt, ki je bil izbran na razpisu Programa finančnega mehanizma EGP 2009–2014, in je s cilji zaščite najbolj ogroženih delov spomenika in povečanja dostopnosti do dediščine obsegal prvo fazo celovitega projekta revitalizacije naravne in kulturne dediščine porečja Ljubljanice.

Nosilni del projekta je obsegal »in situ« zavarovanje delno raziskane razbitine rimske ladje v Verdu, ki je bila zaradi erozijskega delovanja rečnega toka izpostavljena dokončnemu uničenju, ter zahtevno izkopavanje, dokumentiranje in dvig

ostankov čolna deblaka, ki je bil odkrit že v devdesetih letih prejšnjega stoletja in preliminarno raziskan leta 2001. Deblak bo po zahtevnem konservatorskem posegu razstavljen v razstavišču na Vrhniki predvidoma leta 2019.

Podvodne arheološke raziskave deblaka.
Foto: David Badovinac, arhiv MGML.

Poleg prednostne zaščite spomenika smo v projektu največjo pozornost namenili dostopnosti do kulturne in naravne dediščine, aktivnemu vključevanju lokalne skupnosti in oživljanju degradiranih območij, ki jih po propadu industrijskih obratov na Vrhniki ni malo. Nova stalna razstava *Moja Ljubljana* je umeščena v objekt bivše šivalnice Industrije usnja Vrhnika, današnji Kulturni center Vrhnika. Sicer zahteven industrijski objekt smo z arhitekturnimi rešitvami, ki so sledile vsebinski zasnovi razstave, spremenili v dinamično razstavišče z odprtimi pogledi. Kompleksna vsebina razvoja vrhniškega prostora iz perspektive reke Ljubljanice je predstavljena nivojsko in večplastno, služi pa tudi kot izhodiščna informacijska točka za ogled »in situ« lokacij ter izvajanju programskih vsebin za različne ciljne skupine. Razstavljenih je prek 400 original-

Razstava *Moja Ljubljana*, Kulturni center Vrhnika. Foto: Jaka Babič, arhiv MGML.

nih muzejskih predmetov, med katerimi najstarejši segajo v srednjo kameno dobo (okoli 7.000 pr. n. št.),¹ zastopana pa so vsa obdobja poselitve od bakrene dobe, bronaste in železne dobe ter rimskega, srednjeveškega in novoveškega obdobja. Zgodba je zaokrožena z razvojem in zatonom industrije, ki je bistveno spremenila demografsko sliko vrhniškega prostora in s krogotokom »Zero waste strategije« (Brez odpadkov) z namenom ozaveščanja javnosti o pomenu trajnostnega razvoja in ohranjanju naravne in kulturne dediščine.

LJUBLJANICA SKOZI ČAS Ledenodobni lovci

Poznavanje starejše kamene dobe v vrhniškem prostoru, ki je bilo še pred dvema desetletjema omejeno na odkritje danes izgubljenega rogovja severnega jelena v glinokopih Petričevih opekarn in strgala na bližnjem osamelcu Hruševcu, je leta 2008 pomembno obogatila podvodna najdba simetrične osti iz lesa tise s sledovi ožiganja v Ljubljani pri Verdu. Ost spominja na nekatere listaste kamene in koščene konice, ki so se kot del starega lovskega orožja pojavile v srednji Evropi pred okoli 40.000 leti, in dokazuje prisotnost paleolitskih lovcev na Ljubljanskem barju v obdobju počasnega zatona neandertalske populacije.

Paleolitska lesena konica.
Foto: David Badovinac, arhiv MGML.

Lovsko-nabiralniški tabori

Premiki skupin ljudi oziroma stiki na daljše razdalje so na območju Ljubljanskega barja prvič jasneje zaznavni v zgodnjem holocenu (11.500–9.000 let pred sedanostjo). Najpomembnejši in hkrati najstarejši najdišči tega prostora iz obdobja srednje kamene dobe sta lovsko-nabiralniška tabora Zalog pri Verdu in Breg pri Škofljici. Najdišče na območju ledine Zalog pri Verdu je bilo odkrito pri podvodnem pregledu struge potoka Ljubije leta 2003. Na 100 m dolgem odseku potoka so bili z dna pobrani številni kamniti odbitki in jedra, roževinasta in koščena orodja ter neobdelani ostanki živali.

Kolišča

V času med koncem mlajše kamene dobe in srednjo bronasto dobo so krajino postopno umikajočega se jezera zaznamovale koliščarske naselbine. Najstarejša je Resnikov prekop pri Igu (druga četrtina 5. tisočl. pr. n. št.), ki so jo naselili prišleki z jugovzhoda in je obstajala zelo kratek čas.

¹ Avtorja uporabljata ta zapis. (Op. ur.)

Rekonstrukcija voza.

Slikarska upodobitev I. Rehar, arhiv MGML.

Leseno kolo s kolišča Stare gmajne pri Verdu.
Foto: Matevž Paternoster, arhiv MGML.

Okoli tisoč let pozneje je na Ljubljanskem barju hkrati nastalo več naselbin; na zahodnem delu je bila to Hočevarica pri Verdu (3650–3550 pr. n. št.), ki ji je kmalu sledila skupina kolišč Črešnja pri Bistri, Stare gmajne, Veliki Otavnik I b in Blatna Brezovica (3600–3100 pr. n. št.). Po nekajstoletni prekinitvi poselitve so se nove koliščarske naselbine pojavile v pozni bakreni dobi, nekako med 2800 in 2400 pr. n. št. oziroma v času, ki sovpada z iztekajočim se obdobjem gradnje velikih piramid v Egiptu. Na zahodnem delu Ljubljanskega barja sta to kolišči Založnica pri Kamniku pod Krimom in Mali Otavnik II pri Bistri, verjetno pa tudi kateri od naselbinskih ostankov v strugi Ljubije pri zaselku Pritiska. Najmlajše koliščarske naselbine so nastajale v zgodnji in srednji bronasti dobi (2200–1500 pr. n. št.). Naselbini Šivčev prekop in Blato pri Preserju naj bi sodili že v srednjo

bronasto dobo, čas, ko je večino jezerske ravnice preraslo barje, težišče poselitve pa se je preneslo na trdinsko obrobje.

Kolišče Stare gmajne je stalo v močvirskem okolju, nekaj sto metrov od trdinskega obrobja in tik ob jezeru ali v njegovi neposredni bližini. Med najdbami vzbujajo posebno pozornost ostanki vzdržljivega dvokolesnega voza, izdelanega iz jesenovih desk, ki so bile spojene s hrastovimi letvami v tehniki lastovičje vezi. Svojčas je bil voz robustne izdelave, primeren za hribovit svet, zagotovo prvovrstna atrakcija in statusni simbol imetnika. Leseno kolo z osjo sodi v čas okoli 3.200 pr. n. št. in velja za najstarejše leseno kolo na svetu. Najdbo kolesa dopolnjujeta dva odlično ohranjena čolna deblaka, najstarejša izmed več kot 60 znanih plovil tega tipa z Ljubljanskega barja.

V obdobju bron in železa

V obdobju demografskega vzpona v srednji in mlajši bronasti dobi (1500–1200 pr. n. št.), povezanega z razvojem različnih gospodarskih dejavnosti v večini delov Evrope, je območje Ljubljanskega barja po zaslugi izrazito prehodnega značaja prostora ob komunikaciji med pokrajinami ob severnem Jadranu in srednjim Podonavjem ter naravnega fenomena reke z okoliškim močvirjem doživelo enega od vrhuncev. Po postopnem zamočvirjenju jezera in ustalitvi hidrografske mreže v zgodnji in srednji bronasti dobi se je težišče poselitve preneslo na njegovo obrobje, dejavnosti v težko dostopnih, pogosto preplavljenih osrednjih predelih ter na Ljubljani s pritoki pa so bile vsaj tisočletje in pol omejene na izrabo prehranskih virov in surovin ter kultno izražanje. V okviru isti čas, ki ga v vzhodnem Sredozemlju zaznamujejo zaton minojske civilizacije in spopadi faraonov s pomorskimi ljudstvi, sodijo zadnja kolišča in nižinske naselbine na obrobju barjanske ravnice, prvič pa sta trajneje poseljeni tudi vzpetini Tičnica na Vrhniki in Grajski grič v Ljubljani. Že docela izoblikovana Ljubljana in težko dostopni deli okoliškega barja, ki se jih je dalo prečkati le s plovili, po mostovžih ali po ozkih pasovih trdine na obeh straneh vodotokov, so imeli za prebivalstvo poleg gospodarskega tudi kulturni pomen. Orožje iz Ljubljane se pojavlja na območju, na katerem sočasni grobov ne poznamo ali pa ti najpogosteje nimajo pridanega orožja, temveč le dele noše. Na podlagi tega bi lahko sklepali, da gre pri vodnih najdbah za dopolnilo grobnim pridatkom ali za sledove verskih dejavnosti v širšem pomenu besede, morda očiščevalna obredja po vojskovanju, priprošnje ali zahvalne darove božanskim silam ali heroiziranim prednikom ob pomembnih dogodkih, kot so iniciacijska obredja ali pomembna srečanja.

V mlajši železni dobi je strateško pomembno območje južnega dela Ljubljanske kotline sodilo v vplivno območje plemenske zveze keltskih Tavrisikov, ki so si vsaj že od začetka 2. stoletja pr. n. št. prizadevali za nadzor nad prometom in trgovino čez prelaz Iliro-italska vrata. Čez njihovo ozemlje je potekal znaten odsek jantarne poti med severnim Jadranom in Baltikom, zato so se verjetno ukvar-

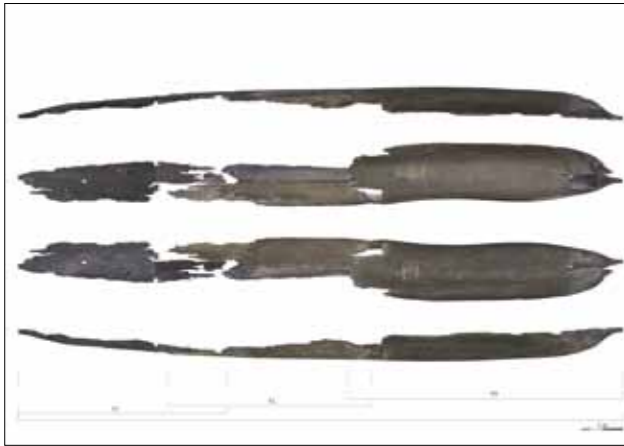
jali tudi s posredništvom med italjskimi trgovci ter severneje živečimi keltskimi in germanskimi plemeni. Več kot 250 mlajšeželeznodobnih predmetov iz struge in obrežja Ljubljane velja obravnavati kot nazoren kazalnik glavne osi dogajanja širšega območja, ki se zarisuje tako na področju gospodarske izrabe plovne reke kot oživitve ritualnih odlagališč dolgega trajanja.

Plovila

Na Ljubljanskem barju je bilo doslej dokumentiranih več kot 70 arheoloških najdb plovil in vesel iz različnih obdobj med prazgodovino in novim vekom. Med najdbami iz Ljubljane izstopa starejša skupina z ožjega območja Vrhnike, v katero sodijo mlajšeželeznodobni deblak in tri tovarne ladje sredozemske tradicije.

V prazgodovini in rimskem obdobju so lokalno plovbo zaznamovali hrastovi deblaki z dolžino od nekaj metrov pa vse do 16 m, morda celo več, in širino od okoli 0,5 m do 1,2 m. Manjši deblaki so bili namenjeni zlasti ribolovu, lovu z lokom in pastmi ter prenosu novic vesti, uporaba večjih pa se zarisuje na področju prevoza blaga in oseb, vključno z vojaškimi podvigi. Deblak iz Ljubljane na Vrhniki je izdelan iz debla hrasta. Les počasi rastočega hrasta je trden, trajen in odporen proti propadu, zlasti pod vodo, kjer je njegova trpežnost skoraj neomejena. Debla je bilo mogoče obdelovati že kmalu po poseku, tj. še ob visoki vsebnosti vlage in še pred odležanjem. Na podlagi položaja grč in njihove oblike je bilo ugotovljeno, da je premčni del izdelan iz koreninskega dela debla. Na ostenju bokov in dnu so opazni sledovi popravljenih poškodb, ki so nastale ali že pred dokončanjem gradnje, npr. zaradi grč, slabosti v lesu in krčenja materiala, ali ob uporabi. Popravila so izvedena tako z zalivanjem s smolo kot z železnimi spojki, s katerimi so utrdili v razpoke zatlačeno tesnilo iz tkanine. Podaljšan in zvišan krmni del čolna nakazuje, da se je deblak premikal z odtrganjem z drogom, za kar je bila potrebna posadka dveh oseb, in/ali veslanjem. Po preliminarnih ocenah je imel okoli tona težak čoln z maksimalno nosilnostjo najmanj 3–4 tone pri dvotonskem tovoru okoli 30 cm ugreza, prazen pa pod 15 cm. Kalibracija radiokarbonskih data-

Mlajšeželeznodobni deblak iz struge Ljubljane.
Ortomosaik David Badovinac, arhiv MGML.

cij štirih vzorcev lesa, ki so bili odvzeti iz skrajnih delov dveh, več deset let dolgih zaporedij branik z dna in premca čolna, z metodo *wiggle-matching*, je pokazala, da je bil izdelavi deblaka namenjeni hrast najverjetneje posekan nekje v 2. stoletju ali najpozneje na začetku 1. stoletja pr. n. št.

Rimska poselitev

Najstarejše plasti z italjskimi importi, odkrite na levem bregu Ljubljane pri Stari pošti, sodijo v sredino 1. stoletja pr. n. št., v nekoliko poznejši čas (oktavijansko-zgodnjeavgustejsko obdobje; 40/30–15 pr. n. št.) pa sodi velikopotezna gradnja postojanke Navport na Dolgih njivah. Naselbina nepravilne kvadratne oblike približne velikosti 150 x 150 m je bila umeščena v zavoj Ljubljane ter dodatno zavarovana z obzidjem s stolpi in obrambnim jarkom. Tretjino notranje površine je zavzemal trg, okoli katerega so bila razporejena skladišča s stebrišči in taberne. Na trgu je stalo svetišče kelto-rimskega obhodnega tipa. Severno od pozidanega območja je na desnem bregu Ljubljane stala lesena pristaniška ploščad, breg pa je bil tlakovan s kamni in utrjen z lesenimi piloti. Razmeroma pogoste vojaške najdbe opozarjajo na njeno vojaško vlogo v času rimskega osvajanja srednjega Podonavja in severnega Balkana, pri čemer je bila oskrba legij, vključno z organizacijo prevoza, zelo verjetno v rokah akvilejskih trgovcev. Zaton naselbine na Dolgih njivah kmalu po začetku 1. stoletja po Kr. je morda povezan s povečanim prometom po cesti, z

vzponom kolonije Emone ali z vojaško reorganizacijo območja srednjega Podonavja. Jedro Navporta se je takrat preneslo na prometno ugodnejše območje Brega zahodno od Ljubljane, kjer so bila na ostankih zgodnjerske poselitve v sredini 1. stoletja postavljena velika skladišča. Območje, čez katero je vodila glavna cesta *Aquileia-Emona*, je bilo bolj ali manj pozidano, najdeni pa so bili tudi prostori z mozaičnimi tlaki. Od 1. stoletja naprej je bilo poseljeno tudi območje Gradišča, kjer je bila odkrita obrtniška delavnica. Posamične drobne najdbe in napisni kamni pričajo o skromnejšem nadaljevanju življenja v drugi polovici 1. stoletja ter v 2. in 3. stoletju. Ob rimski cesti proti Gradišču se je pod Sv. Trojico širilo pokopališče z žganimi in skeletnimi pokopi iz časa med 1. in 4. stoletjem.

Claustra Alpium Iuliarum

Pomen vrhniškega prostora se je znova povečal v poznorimskem obdobju. Že leta 270, v času vpada barbarskih plemen Alamanov in Jutungov, je bil nekje v Verdu zakopan novčni zaklad. Območje je postalo strateško izredno pomembno v času *Claustre Alpium Iuliarum*, za obrambo prehodov proti Italiji zgrajenega sistema zapornih zidov, utrd, stražarnic in opazovalnih stolpov med Kvarnerjem in Ziljsko dolino. Pri Vrhniki je glavna rimska cesta od Emone proti Akvileji prečkala prvi in najbolj izpostavljen niz osrednjega dela alpskih zapor, vstop v branjeni prostor pa sta zapirala utrdba na Gradišču (Hrib) in stolp Turnovšče.

Srednjeveška Vrhnika

Manj znano obdobje srednjega veka zaznamuje kartuzijanski samostan Bistra, ki stoji na robu Ljubljanskega barja med Vrhniko in Borovnico. Med leti 1255–1260 ga je ustanovil koroški vojvoda Bernard Spanheimski, njegov sin Ulrik III. pa mu je z darilno listino zagotovil nadaljnji obstoj. Srednjeveški samostani so postali središča duhovnega in kulturnega življenja. Kartuzijanom so pravila prepovedovala stik z zunanjim svetom in neposrednim oznanjevanjem evangelija, zato je bilo poleg molitev in razmišljanja ena od njihovih temeljnih nalog prepisovanje knjig in krašenje besedil. V Bistri je nastalo nekaj izvirnih del, povezanih z zgodovino in življenjem redovne

skupnosti. Bogata knjižnica, ki je bila urejena nad nekdanjo kapiteljsko dvorano, je obsegala tudi dela s področja kanonskega prava, jezikoslovja in glasbe. Med pomembnejšimi prepisi je likovno bogato opremljen kodeks Avgustinovega dela *De civitate dei*, ki ga je leta 1347 po naročilu priorja Hermana prepisal in iluminiral brat Nikolaj, verjetno kasnejši bistriški prior. Rokopis hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Od prvotne zasnove samostana so se ohranili trije trakti malega gotskega križnega hodnika iz 15. stoletja, obris predelav iz časa turške nevarnosti v 16. stoletju in baročne prenove v 17. stoletju pa so vidni še danes. Leta 1782 je cesar Jožef II. samostan z odlokom razpustil. Pod upravo verskega sklada so v začetku 19. stoletja del samostanskega kompleksa porušili, preostali del s posestvom pa je leta 1826 kupil tovarnar France Galle. Po 2. svetovni vojni je bil nacionaliziran, od leta 1951 pa v njem deluje Tehniški muzej Slovenije.

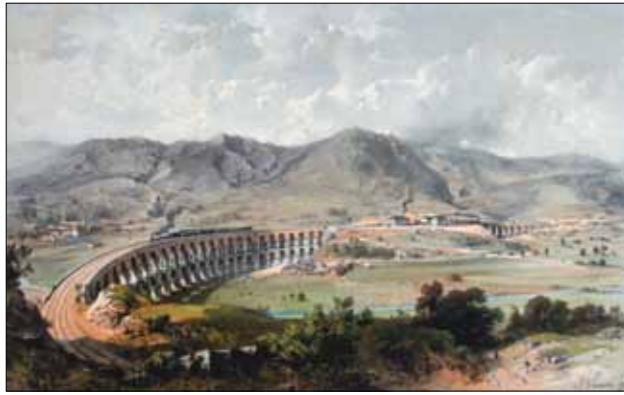
Zlata doba Vrhnike

»To je trg, ki se po krajinsko imenuje Vrhnika, po latinsko pa Hyperlabacum. Leži na Notranjskem, po suhem tri milje do glavnega mesta Ljubljane, po vodi pa štiri. Skozi ta kraj teče reka Ljubljana, ki so ji Rimljani dejali Nauportus; tudi njen izvir je nedaleč od tod. Navadno popotujejo rajši po vodi, kar je bolj prikladno in udobno. Tako gre tudi vse trgovsko blago, ki ga pošiljajo iz Italije ali v Italijo, v velikih in majhnih ladjah od tod do Ljubljane ali iz Ljubljane do tu. Trg je prav velik in pozidan s številnimi hišami. V njem se mudi veliko trgovcev, izposojevalcev konj, tovarnikov in vsake vrste takega ljudstva, ki žive od ceste. Merianova Topografija čisto po pravici trdi, da spravljajo vipavsko in drugo dobro vino, prav tako tudi italijansko blago tukaj na ladje ter ga vozijo dol v Ljubljano; dalje da se tu začanja v smeri proti Italiji pusto gorovje in divjina, imenovana splošno Hrušica. Če hočejo preko tega groznega gorovja, vzamejo za jahanje tovarniške konje, zakaj nemškimi konjem kamnita tla niso po volji in jih ne prenesejo, temveč postanejo kmalu šepavi; zategadelj tu niso porabni, saj na konju, ki ni varen trde poti, človek ni varen življenja ...« (Janez Vajkard Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*, 1689)

Upodobitev Vrhnike v 17. stoletju.
Vir: Janez Vajkard Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*, 1689.

Ljubljana je bila vedno polna ladij in čolnov, ki so prevažali žito, sladkor, les, volno, čaj, dišave, začimbe, sol in drugo. V 17. stoletju je po Ljubljani vozilo sedem velikih ladij, ki so bile cesarska lastnina, upravljali pa so jih veliki čolnarji. Vsaka ladja je imela enega čolnarskega mojstra in po pet čolnarskih hlapcev. Poleg velikih čolnarjev so po Ljubljani brodarili tudi mali čolnarji. Na Vrhniki jih je bilo 60, v Ljubljani pa 30. Poleg lažjih tovorov so prevažali tudi popotnike. V pristanišču na Vrhniki so tovor preložili na težke vozove in ga po cesti odpeljali proti Trstu. Hitro pokvarljive stvari so odpeljali takoj, za vse ostalo pa sta bili ob Ljubljani dve skladišči. Eno od skladišč ob Ljubljani so zgradili za potrebe idrijskega rudnika živega srebra. V 17. stoletju so speljali pot čez Dole na Vrhniko in nastavili nadzornika za odvoz živega srebra ter dovoz žita in drugih potrebščin. Žito je bilo namenjeno rudniškim delavcem. Na mestu pretovarjanja tovara je bila že zelo zgodaj ustanovljena mitnica. Mitničarji so v imenu fevdalca terjali davščino od beneških, kranjskih in tržaških trgovcev. Najpomembnejšo vlogo v takratnem življenju Vrhnike so imeli trgovci, takoj za njimi so bili krčmarji. Živahen promet je omogočil celo vrsto obrtnih dejavnosti, ki so prispevale h gospodarskemu razcvetu Vrhnike. Za izdelavo in popravilo čolnov so potrebovali tesarje, za tovarništvo in prevoznništvo po kopnem pa kovače, sedlarje in kolarje. Ob vodi so zrastle številni mlinci,

Veduta viadukta v Borovnici.
Spominska mapa Die k.k. Staats Eisenbahn von Laibach nach
Triest, 1857, arhiv MGML.

ki so mleli ogrsko žito. To je bilo že od nekdaj najpomembnejše blago, ki je potovalo skozi Vrhniko.

Južna železnica

Čolnarjenje na Ljubljani je začelo izgubljati pomen že po letu 1720, ob gradnji nove cesarske ceste z Dunaja v Trst. Za razvoj Vrhnike je bila še usodnejša izgradnja Južne železnice, ki je povezala Dunaj in Trst, Vrhnice pa je pustila ob strani. Čolnarjenje in z njim povezano pretovarjanje in obrti ter furmanstvo so zamrli. Južna železnica, ki so jo zgradili v več fazah med letoma 1838 in 1857, je sicer s seboj prinesla gospodarski razcvet v krajih, kjer so bila postajališča, že ob gradnji pa je zaposlovala veliko ljudi. Na odseku med Ljubljano in Logatcem je v letu 1852 delalo kar 5306 ljudi s 343 vozovi. Še posebej zahtevna so bila dela na močvirnatem Ljubljanskem barju. Za nasipavanje terena so porabili okoli 613.000 m³ kamnitega materiala, ki so ga izkopal v bližnjih kamnolomih. Borovniško dolino so premostili z izjemno gradnjo: 561 m dolgim in 38 m visokim viaduktom, zgrajenim iz 4.000 hrastovih pilotov, 24 obokanih stebrov, 31.000 m³ kamnitih blokov in 5 milijonov opek. Ko je po novi progi zapeljal prvi vlak, je viadukt veljal za najmočnejši objekt Južne železnice.

»Vrhnika, prečuden kraj«

Po zamrtju vodne poti je Vrhniko zajela gospodarska kriza, ki je pospešila razvoj novih gospodar-

skih panog, predvsem opekarstva, lesarstva, usnjarstva, mlekarstva in sirarstva. V okolici Vrhnike je nastalo več opekarn, v Verdu parketarna, na Vrhniki pa tovarna usnja in tovarna mesnih konzerv. Leta 1899 zgrajena lokalna železnica je Vrhniki zagotovila ugodnejšo prometno povezavo in nadaljnji razvoj. Nove tovarne so vplivale na strukturo prebivalstva in zunanjo podobo naselij, ki so se širila ob industrijskih obratih. Proti koncu 19. stoletja se je z nakupovanjem gozda in zemlje okrepila moč nekaj veleposestnikov, ki so imeli odločilno vlogo v razvoju gospodarstva, naselja in okoliških vasi ter tudi v političnem življenju. Ljubljana je prevzela novo vlogo – kot vir vodnega pogona oziroma surovina, ki je bila potrebna za obrtne in industrijske dejavnosti. Poleg številnih mlinov in žag je reka s pritoki poganjala še strojarske in kovaške delavnice ter Tomšičevo elektrarno, moč vode pa so kmalu zamenjali parni stroji. V letih 1919–1945 je prenehala delovati skoraj polovica mlinov in žag. Z opustitvijo izrabe vodnega pogona je prenehala tudi vsakdanja skrb za vzdrževanje strug in jezov na Ljubljani in njenih pritokih.

URBANIZACIJA IN DEMOGRAFSKA RAST

Po drugi svetovni vojni se je podobno kot v celotni Sloveniji tudi na Vrhniki začel proces intenzivne demografske rasti, deagrarizacije in urbanizacije. Plansko gospodarstvo je spodbujalo razvoj velikih industrijskih obratov, ki so omogočali množično zaposlovanje. Posledično sta narasla priseljevanje delovne sile ter gradnja stanovanjskih sosek in spremljajoče infrastrukture. Velik porast prebivalstva, vrsta industrije ter povečan tranzitni promet so uničujoče delovali na Ljubljano in njene pritoke. Vode so postale odpadni kanali in smetišča hitro razvijajočega se mesta. Po propadu industrije in začetku iskanja novih trajnostnih razvojnih usmeritev širše regije je Ljubljana dobila priložnost zasijati v svoji večtisočletni tradiciji.

Irena Šinkovec, arheologinja,
Muzej in galerije mesta Ljubljane

Doc. dr. Andrej Gaspari, arheolog,
Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo

Simon Atelšek

STAREJŠI ZAPISI O ČEBELAH IN ČEBELARSTVU V NAŠIH KRAJIH

Ali: kdo je utiral pot Antonu Janši na Dunaj?

Delo čebelarskega učitelja Antona Janše je dobro poznano, medtem ko je delo njegovih predhodnikov kar nekoliko pozabljeno, čeprav gre za avtorje, ki so prvi s svojimi deli opozorili na visoko raven čebelarstva v naših krajih in tako verjetno vsaj posredno pripomogli k temu, da je cesarica Marija Terezija leta 1769 za čebelarskega učitelja na Dunaju imenovala do takrat neznanega Antona Janšo. Najpomembnejši avtorji, ki so prvi pisali o čebelarstvu v naših krajih in katerih delo na področju čebelarstva bomo na kratko predstavili v pričujočem prispevku, so: Janez Vajkard Valvasor, Janez Anton Scopoli, Peter Pavel Glavar in Matej Furlan.

Imenovanje Antona Janše za učitelja čebelarstva na Dunaju je še vedno zavito v tančico skrivnosti. Znano je dejstvo, da je Nižjeavstrijska ekonomska družba v 2. polovici 60-ih let 18. stoletja v duhu terezijanskih reform iskala učitelja, ki bi čebelarstvo dvignil iz zaostalosti in ga konec koncev naredil tudi donosnejšega. Da je šlo za pomembno službo in da so se oblasti tega lotile resno, kaže tudi to, da je pri iskanju primerne osebe za omenjeno mesto sodeloval tudi Adam Gottlob Schirach (1724–1773), prvi mož čebelarske družbe v Gornji Lužici na Saškem in čebelarska avtoriteta tedanjega časa. Kako je naposled prišlo do tega, da je bil na to pomembno mesto imenovan do takrat neznan Anton Janša, ki je od leta 1766 na Dunaju študiral slikarstvo, ni znano. Ivan Navratil navaja, da se je Janša med tem, ko je družba iskala čebelarskega učitelja, sam oglasil pri ravnatelju te družbe in se ponudil za omenjeno delo. Ker je težko verjeti, da bi se takšno imenovanje zgodilo tako zlahka, domnevamo, da bi lahko pri imenovanju imela pomembno vlogo tudi dobra obveščenost dunajskih krogov o uspešnem čebelarjenju v naših krajih. Domneva se zdi verjetna, ker je do tega obdobja nastalo kar nekaj besedil o čebelah in čebelarstvu pri nas, ki bi lahko vsaj posredno tlakovala pot Antonu Janši na to pomembno mesto.

Prvi, ki je obsežneje pisal o čebelarstvu v naših krajih, je bil Janez Vajkard Valvasor (1641–1693), in sicer je v tretji knjigi dela *Slava vojvodine Kranjske* na nekaj straneh predstavil tudi čebelarstvo na Kranjskem. Glede načina čebelarjenja izvemo, da so čebele gojili v lesenih panjih, ki so jih navadno na cvetno nedeljo postavili v čebelnjake, kjer so ostali do sv. Mihaela, ko so dvo- in triletne panje pobrali ves med in vosek ter čebelje družine pokončali, medtem ko so mlajšim panjem pobrali le del zimske zaloge, tako da so čebelje družine lahko prezimile. Glede na to, da so panje spomladi prinašali v čebelnjake, sklepamo, da so jih prezimovali v zaprtih prostorih, kjer so bile čebele bolj zavarovane pred mrazom. V obravnavanem Valvasorjevem delu najdemo tudi prvo upodobitev takšnega čebelnjaka, in sicer je na bakrorezu gradu Ig na grajskem dvorišču lepo vidna manjša stavba, v kateri je na treh policah zloženih devet panjev. Sicer pa je iz opisa moč razbrati, da je bilo čebelarstvo že v tem obdobju pri nas pomembna gospodarska dejavnost, saj avtor navaja, da se je veliko medu in voska prodalo v tuje dežele, med predvsem na Solnograško in čebelji vosek v Benetke. V domačih krajih pa se je veliko medu porabilo za medico, ki je bila zelo priljubljena alkoholna pijača, in za peko nekakšnih medenjakov.

Janšev čebeljak na Breznici.
Vir: <https://commons.wikimedia.org>

Adam Gottlob Schirach (1724–1773), teolog in čebelar.
Vir: <https://commons.wikimedia.org>

Nedolgo po Valvasorjevi predstavitvi, ki je napisana v nemškem jeziku, pa je nastal verjetno prvi zapis o čebelarstvu v slovenskem jeziku, in sicer gre za prevod dela *Orbis pictus* (Svet v slikah) avtorja J. A. Komenskega (1592–1670), ki je zasnovano kot šolska enciklopedija in je prvič izšlo leta 1658 v latinskem in nemškem jeziku. Omenjeno delo, ki na dveh mestih na kratko govori tudi o čebelarstvu, je pred letom 1711 v slovenščino prevedel oče Hipolit (1667–1722). Prevod, ki je ostal v rokopisu, je dodan k Hipolitovemu trojezičnemu slovarju. V zvezi s čebelarstvom so v tem delu predstavljeni le najosnovnejši podatki o čebelah, rojenju, medu in vosku, medtem ko bolj natančnih podatkov o načinu čebelarjenja pri nas ne najdemo.

V drugi polovici 18. stoletja smo v duhu razsvetljenske miselnosti tudi na področju čebelarstva priča pravemu razcvetu raziskovanja svetá čebel, kar je v naših krajih pripeljalo do nekaterih temeljnih odkritij na področju biologije čebel. Prvo obsežnejše delo tega obdobja je napisal Janez Anton Scopoli (1723–1788), o katerem v pričujoči izdaji Mohorjevega koledarja obširneje piše Nada Praprotnik. V delu z naslovom *Entomologica carniolica*, ki je leta 1763 izšlo v latinskem jeziku in v katerem je opisanih 1153 vrst žuželk, je tudi poglavje o čebelah in čebelarstvu, ki ga je leta 1935 v slovenščino prevedel Josip Wester. Avtor je v tem delu določil spol vseh treh članov čebelje družine,

jih opisal in predstavil njihovo vlogo. Zlasti pa je pomembna Scopolijeva ugotovitev, da se matica oplodi s trotom v zraku zunaj panja, kar je bilo za tedanji čebelarski svet povsem novo odkritje, ki je obveljalo vse do danes. Da je bil Scopoli tudi v mednarodnih krogih priznan čebelarski strokovnjak, kaže dejstvo, da je bil leta 1767 imenovan za častnega člana Gornjelužiške čebelarske družbe. Enako čast je omenjena ustanova pet let pozneje izkazala tudi Petru Pavlu Glavarju, kar priča o tem, da je njuno delo na področju čebelarstva odmevalo daleč preko meja domačih dežel.

Pri pregledu zgodovine čebelarstva pa v drugi polovici 18. stoletja ne moremo mimo kmetijskih družb, ki so postale pomemben nosilec razvoja tudi na področju čebelarstva. Za naš prostor je pomembna predvsem Kranjska kmetijska družba, ki je bila ustanovljena leta 1767. Kmalu po ustanovitvi je družba dobila v presojo predlog cesarice Marije Terezije za izboljšanje čebelarstva, ki prinaša tudi konkretna navodila za uspešno čebelarjenje in na koncu predlaga celo kazni za neupoštevanje novih navodil. Kranjska kmetijska družba je predlog dala v presojo svojemu članu Petru Pavlu Glavarju (1721–1784), ki je bil duhovnik in izkušen čebelar. Glavar je 7. julija 1768 oddal obširen odgovor, ki je neprecenljiv vir za zgodovino čebelarstva, saj je v njem podrobno predstavil tedanje čebelarstvo v naših krajih. Glavarjev odgovor je napisan

v nemškem jeziku in ga je v slovenščino leta 1934 prevedel Stane Mihelič. Glavar v svojem odgovoru ugotavlja, da je čebelarstvo na nekaterih območjih zapostavljeno in da bi lahko ob boljši oskrbi čebel prinašalo bistveno večji dobiček, saj so za to dejavnost naši kraji zelo primerni. Za pridelavo medu je zlasti primerna Gorenjska in za pridobivanje rojev Dolenjska, medtem ko je za čebelarjenje zaradi vetrov in poletne suše manj ugodna Notranjska. Sledi opis Glavarjevega panja in načina čebelarjenja, pri katerem se pobira med in vosek brez morjenja čebel. V sklepu odgovora Glavar nasprotuje predlogu o kaznovanju čebelarjev, ki ne bi spoštovali navodil. Pravi, da je za slabo stanje kriva predvsem revščina in slaba poučenost. Predlaga, da bi bilo treba ljudi o čebelarstvu najprej poučiti nato pa najrevnejšim na državne stroške kupiti po tri čebelje družine. V zvezi s poučevanjem se Glavar ponudi, da bi sam napisal učbenik za čebelarstvo.

Kakšen je bil odziv Kranjske kmetijske družbe na Glavarjev odgovor, ni znano. Vemo le to, da se je Glavar v resnici lotil pisanja čebelarskega učbenika, saj v pismu tri leta kasneje pravi, da že piše omenjeno delo.

Na Glavarjev odgovor pa se vsebinsko močno opira tudi naslednja Scopolijeva razprava *De apibus* (O čebelah), ki je v latinskem jeziku izšla leta 1770 in jo je v slovenščino leta 1917 prevedel Makso Pirnat. V omenjenem delu, ki je razdeljeno na 17 poglavij, je predstavljen tedanji način čebelarjenja pri nas. Viktor Petkovšek ugotavlja, da je vse razen prvega, tretjega in deloma drugega in devetega poglavja Scopoli povzel po Glavarjevem odgovoru. Domnevamo, da je Scopoli prišel v stik z Glavarjevim besedilom preko Kranjske kmetijske družbe, saj je bil tudi sam njen član.

Že naslednje leto po izidu Scopolijevega dela je v naših krajih nastalo še eno sila pomembno čebelarsko besedilo, ki ga sicer pripisujemo Antonu Humlu, a gre verjetno za psevdonim, tako da ostaja avtorstvo nejasno. Besedilo, ki je napisano v nemškem jeziku, opisuje praho matice. Avtor je besedilo očitno poslal v objavo Kranjski kmetijski družbi, ta pa je besedilo zaupala v presojo Petru Pavlu Glavarju, ki je besedilo pohvalil in dopolnil s svojimi spoznanji. Najbolj zanimiva in napredna je Glavarjeva pripomba, da se matica

Janez Anton Scopoli (1723–1788), tirolski zdravnik in naravoslovec.
Vir: <https://commons.wikimedia.org>

na prahi pari z več troti (ne le z enim), ki je bila splošno sprejeta šele veliko kasneje. Še globoko v 19. stoletju so namreč mnogi oporekali tem ugotovitvam, a je čebelarska znanost naposled le potrdila, da se matica res praši le enkrat v življenju, in sicer v zraku izven panja z več troti. To kaže, da so bili naši prvi čebelarski pisci s konca 18. stoletja pri določenih ključnih spoznanjih s področja biologije čebel skoraj stoletje pred časom. Humlov prispevek je bil skupaj z Glavarjevimi dopolnitvami leta 1773 objavljen v glasilu Gornjelužiške čebelarske družbe. V slovenščino pa je besedilo leta 1948 prevedel Stane Mihelič.

Humel v svojem prispevku o prahi matice kot vir omenja čebelarja Mateja Furlana (1727–1780), ki je v tem obdobju kot duhovnik služboval v Mekinjah. Verjetno je omenjeni Matej Furlan tudi avtor obsežnejšega nemškega rokopisa z naslovom *Praktische Bieneneconomie* (Praktično čebelarstvo), ki ga je leta 1976 v slovenščino prevedel Leopold Debevec. Rokopis, ki je verjetno nastal okoli leta 1770, ni podpisan, a domnevamo, da je avtor tega rokopisa prav Matej Furlan, saj je njegov opis praha matice zelo podoben Humlovemu opisu. Poleg praha matice so v delu predstavljene še mnoge druge čebelarske teme, kot je biologija čebel, rojenje, čebelarjeva opravila in čebelje bolezni. Posebej zanimivo je obravnavano besedilo zaradi dejstva, da v njem najdemo verjetno enega najstarejših zapisov o poslikanih panjskih končnicah.

Prva znana upodobitev čebelnjaka pri nas na Valvasorjevem bakrorezu gradu Ig. Čebelnjak je viden na desni strani grajskega dvorišča pod drevesom. Vir: <https://commons.wikimedia.org>

Avtor svetuje, da naj bodo pročelja panjev poslikana, da jih v skladovnici lažje ločimo drug od drugega.

V zvezi s tem besedilom je potrebno omeniti še eno zanimivost, na katero je prvi opozoril Stane Mihelič, in sicer, da je del devetega poglavja, v katerem je predstavljen način spodbujanja rojenja čebel v praksi, skoraj dobesedno enak kot deveto poglavje že omenjenega Scopolijevega dela *De apibus*. Glede na to, da ni znana natančna letnica nastanka Furlanovega rokopisa, je nemogoče z gotovostjo trditi, kdo je pravi avtor tega dela besedila. Domnevamo, da je izkušnja Furlanova, saj za Scopolija ni znano, da bi čebelaril tudi v praksi.

Obravnavano besedilo, ki ga pripisujemo Furlanu, pa je tudi zadnji znani vir o čebelarstvu v naših krajih pred izidom Janševih čebelarskih učbenikov, ki so naše čebelarsko znanje dokončno poneli širom Habsburške monarhije. Prvo njegovo delo je izšlo leta 1771 z naslovom *Abhandlung vom Schwärmen der Bienen* (Razprava o rojenju čebel) in drugo že po Janševi smrti leta 1775 z naslovom *Vollständige Lehre von der Bienenzucht* (Popolni nauk o čebelarstvu). Obe njegovi deli, ki sta izšli v nemščini, sta doživeli več izdaj in bili prevedeni tudi v slovenščino. Drugo Janševo delo je v slovenščino prevedel Janez Goličnik in je izšlo leta 1792. Prvo Janševo delo pa je prevedel in precej dopolnil Peter Pavel Glavar, a njegovo delo ni delilo tako srečne usode, saj je ostalo v rokopisu.

Naše čebelarstvo je torej že pred Antonom Janšo imelo zelo prodorne čebelarje, ki so o svojih odkritjih tudi pisali in obveščali širšo strokovno javnost, tako da je glas o njih segal daleč preko meja domačih dežel. V tej luči je morda tudi lažje razumeti imenovanje do tedaj povsem neznanega Antona Janše za cesarskega učitelja čebelarstva na Dunaju. Očitno je sloves o naših prednikih kot dobrih čebelarjih že pred tem segel tudi do cesarskega Dunaja.

Dr. Simon Atelšek, raziskovalec v Sekciji za terminološke slovarje, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana

LITERATURA

- Debevec, Leopold. »Praktično čebelarstvo«. V: *Ob 200-letnici pisane besede o slovenskem čebelarstvu*. Ljubljana: Zveza čebelarskih društev Slovenije, 1976: 261–317.
- Mihelič, Stane. *Anton Janša, slovenski čebelar: njegovo življenje, delo in doba*. Ljubljana: Čebelarsko društvo za Slovenijo, 1934. – »Kako so opazovali praho matice leta 1769.« *Slovenski čebelar* 50, št. 1–2 (1948): 22–26.
- Navratil, Ivan. »Anton Janša, slavni kranjski čebelar.« V: *Spomenik o šeststoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem*. Ljubljana: Matica slovenska, 1883: 139–166.
- Petkovšek, Viktor. *J. A. Scopoli, njegovo življenje in delo v slovenskem prostoru*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977.
- Pirnat, Makso. »Čebelarstvo na Kranjskem pred 150 leti.« V: *Slovenski čebelar* 19/20 (1916–1917): 5–7, 37–39, 81–84, 122–124.
- Stanonik, Marija 1993: »Čebela – žlahtna spremljevalka slovenske kulture.« V: *Slovenski čebelar* 95/9 (1993): 239–244.
- Wester, Josip. 1935: »Ivan Anton Scopoli o kranjski čebeli in čebelarstvu.« V: *Slovenski čebelar* 38/6 (1935): 87–89, 104–107, 124–128.

Polona Kus, Petra Kržan, Matjaž Koman in Maj Juvanec

PO POTI KULTURNE DEDIŠČINE DO ČEBELJEGA PARKA ANTONA JANŠE

Vasi pod Stolom zaznamujejo bogata kulturna, tehniška in čebelarska dediščina ter lepota narave. Od tod je med drugimi na Dunaj odšel Anton Janša ter poučeval na čebelarski šoli v Augartnu, ki jo je ustanovila Marija Terezija. Janšev rojstni dan, 20. maj, bo v letu 2018 – po pričakovanjih svetovne čebelarske javnosti – postal svetovni dan čebel.¹

ŽIROVNICA

Na skrajnem severu Ljubljanske kotline, ob vznožju Stola, najvišjega vrha Karavank, leži deset vasi, združenih v občino Žirovnica. Moste, Breg, Žirovnica, Selo, Zabreznica, Breznica, Vrba, Dolslovče, Smokuč in Rodine skupno štejejo nekaj manj kot pet tisoč prebivalcev, upravno središče občine je na Breznici. Vasi zaznamujejo bogata kulturna, čebelarska in tehniška dediščina ter lepota narave. Tu so se rodili France Prešeren, Matija Čop, Fran Saleški Finžgar, Janez Jalen in Anton Janša. Rojstne hiše literatov in Janšev čebelnjak so osrednje točke na Poti kulturne dediščine Žirovnica. Pod Stolom je pred dobrim stoletjem pričela delovati prva javna elektrarna na Slovenskem, hidroelektrarna Završnica, danes spomenik tehniške kulture. Dolina Završnice z akumulacijskim jezerom in rekreacijskim parkom ponuja možnosti za oddih in gibanje v naravi. Iz doline vodijo pohodniške, kolesarske in konjeniške poti

na okoliške planine in vrhove. Med slednjimi ne gre spregledati Ajdne, osamelca z izjemnim razgledom, na katerem se nahaja pomembno poznoantično arheološko najdišče.

POT KULTURNE DEDIŠČINE ŽIROVNICA

Na Pot se podajmo v Vrbi, rojstni vasi prvega med slovenskimi pesniki. Tu so na ogled kar trije spomeniki državnega pomena – rojstna hiša Franceta Prešerna (1800–1849), cerkev sv. Marka in vaška lipa, obdana s šestnajstimi kamni, na katerih so nekdanj zasedali vrbenški gospodarji. Prešernova rojstna hiša je najstarejša v vasi. Na pobudo Frana Saleškega Finžgarja je bila leta 1937 odkupljena od Prešernove sorodnice Marije Vovk, preurejena v muzej in 21. maja leta 1939 slavnostno izročena v last slovenskemu narodu. Hiša je opremljena s predmeti iz Prešernovega časa. V kamri še vedno stoji njegova zibka, nedotaknjena je ostala črna kuhinja, v nekdanji kašči je urejena galerija.

Iz Vrbe nas Pot vodi v Žirovnico, kjer bomo obiskali dom Prešernovega prijatelja, jezikoslovca in bibliotekarja Matija Čopa (1797–1835). Poleg Čopove spominske sobe je v hiši na ogled nova, sodobna razstava o arheološkem najdišču Ajdna nad Potoki. Čopova rojstna hiša je obenem sedež Zavoda za turizem in kulturo Žirovnica – osrednja informacijska točka v občini.

Smerokazi na Poti kulturne dediščine nas sedaj vodijo skozi vasi Selo in Zabreznica na Breznico. Preden si ogledamo Janšev čebelnjak, naredimo še postanek pri aleji slavnih mož pred Osnovno šolo Žirovnica. Pet doprskih kipov velikih mož je

¹ Delegati iz 194 držav članic Organizacije Združenih narodov za prehrano in kmetijstvo so na 40. zasedanju konference 5. julija 2017 v Rimu dali polno podporo pobudi Slovenije, da se 20. maj razglasi za svetovni dan čebel. Slovenija je bila na konferenci zastopana z uradno delegacijo pod vodstvom ministra za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano mag. Dejana Židana, ki je v govoru poudaril, da je »čebelarstvo pri nas več kot samo ena od gospodarskih dejavnosti – vse bolj je povezano z načinom razmišljanja o okolju in ostalih družbenih vprašanjih«. S sprejemom resolucije in visoko podporo njenih držav članic se postopek v okviru FAO zaključuje in se bo nadaljeval v OZN. Tako bo slovenska pobuda za razglasitev 20. maja za svetovni dan čebel slej ali prej uveljavljena. Slovenija bo resolucijo za razglasitev svetovnega dne čebel vložila na 72. zasedanju generalne skupščine OZN jeseni letos [2017] s ciljem, da bi že naslednje leto prvič po vsem svetu obeleževali svetovni dan čebel (op. ur.)

Kvaliteten naravni prostor se preoblikuje v park, kjer bodo predstavljene medovite rastline. Zaključil se bo z informacijskim središčem. Idejna zasnova Delavnica d. o. o.

Vhod v informacijsko središče išče navdih v tipičnem slovenskem čebelnjaku, ki hkrati označuje vhod, povabi obiskovalca in je izložbeno okno za medene proizvode. Idejna zasnova Delavnica d. o. o.

Objekt je lesen, krit s škodlami. V razmerjih izhaja iz tradicionalne arhitekture, a je hkrati sodoben v zasnovi. Večina fasade se odpira in s tem neposredno poveže v park. Idejna zasnova Delavnica d. o. o.

delo akademskih kiparjev Jaka Torkarja, Bojana Kunaverja in Zdenka Kalina.

Anton Janša (1734–1773) je znanje o čebelah pričel nabirati pri domačem čebelnjaku na Breznici. Le ta je ob njegovi rojstni hiši stal do leta 1877. Danes na istem mestu stoji rekonstrukcija Janševega čebelnjaka. Na Breznici, ob cesti, ki vodi proti Begunjam, obiščemo še Janšev spomenik. Slovenski in avstrijski čebelarji so spomenik odkrili in ob njem posadili lipo leta 1973, ob 200. obletnici Janševe smrti. Slovesnost z odkritjem spominske plošče Antonu Janši in saditvijo lipe so priredili tudi na Dunaju.

Od spomenika stopimo čez cesto do farne cerkve na Breznici. Cerkev žalostne Matere Božje je ena izmed sedmih cerkva v fari. Spomenik pred cerkvijo, delo arhitekta Joža Plečnika, je bil postavljen v spomin na žrtve prve svetovne vojne.

Naš naslednji postanek bo v najmanjši izmed vasi pod Stolom, v Doslovčah. Dolenčeva kajža v Rebru na robu vasi je bila dom pisatelja Frana Saleškega Finžgarja (1871–1962). Skupaj s skednjem in kozolcem predstavlja muzej na prostem, ki priča o življenju kajzarjev ob koncu 19. stoletja. V kletnih prostorih je urejena razstava o Finžgarjevem življenju in delu.

Pot do Rodin nadaljujemo po pobočju nad vasmi, imenovanem Reber. Od tu se nam ponuja razgled na Deželo, Dolino in Julijce. Z Rebra se spustimo na Rodine, do cerkve sv. Klemenca in sosednje mežnarije. Pri Mežnarju se je rodil pisatelj Janez Jalen (1891–1966), avtor znamenitih *Bobrov*,² znan po svojem uporniškem duhu in hudomušnosti.

Z obiskom Jalnove hiše našo pot sklenemo. V Vrbo se vrnemo po Cesarski cesti, s katere se nam odpre še pogled na Karavanke, Stol, Prešernovo kočjo in sv. Lovrenca, s polja pa nas že pozdravlja sv. Marko.

Na Pot kulturne dediščine lahko vstopate na poljubnih točkah. Krožna pot meri 10 kilometrov, nanjo se lahko podate peš, s kolesom, se od točke do točke peljete z avtom ali avtobusom, prav posebno doživetje pa je popotovanje po Poti kulturne dediščine z lojtrnikom. Ob slovenskem kulturnem

² Mohorjeva družba Celje je leta 2016 izdala novo izdajo trilogije *Bobri* ter interaktivni strip *Bobri Voz* (op. ur.).

prazniku, 8. februarja, vsako leto poteka organiziran pohod po Poti kulturne dediščine, pospremljen s kulturnim programom na različnih prizoriščih, in v mesecu maju tek, imenovan Tek pod svobodnim soncem.

TEHNIŠKA DEDIŠČINA

V Mostah k ogledu vabi spomenik tehniške kulture – prva javna elektrarna na Slovenskem. Zgrajena je bila na pragu prve svetovne vojne na potoku Završnica. Potok so zajezili in od jezera zgradili rov do vodohrana v Rebru nad Žirovnico, od koder je voda pritekala v strojnico v Mostah. Gradnja je potekala tri leta. Kranjska deželna elektrarna Završnica je prvič oddala električno energijo v omrežje 25. februarja leta 1915. Bila je prva javna elektrarna na Slovenskem, prebivalce Zgornje Gorenjske pa je oskrbovala z elektriko 90 let. Njeno vlogo je leta 2005 prevzela Hidroelektrarna Moste. Strojnica HE Završnica je preurejena v muzej, odprt za obiskovalce.

DOLINA ZAVRŠNICE Z OKOLICO

Dolina Završnice je miren kotiček za sprostitve v objemu gora in priložnost za športne navdušence. Dolina z akumulacijskim jezerom, visoki vrhovi Karavank na severu in nižji greben Kamniško-Savinjskih Alp na jugu ponujajo prenekatero možnost za preživljanje prostega časa v naravi.

V okolici jezera se nahaja Rekreativni park Završnica, ki obsega igrišča za odbojko in tenis na mivki, nogometno igrišče, otroško igrišče, trim stezo, prireditveni prostor in prostore za piknike. V zimskem času so v dolini urejene tekaške proge in drsališče.

Sprehajanje po poteh, razpredenih po dolini, lahko dopolnimo z ogledom zgodovinskih spomenikov, kot so Turška jama, skrivališče za okoliške prebivalce v času turških vpadov, Titova vas, rekonstruirano partizansko taborišče iz leta 1944, in nekoliko višja Ajdna, poznana kot arheološko najdišče. Na tem 1046 m visokem osamelcu so arheologi odkrili ostanke poznoantične nasebine, ki je obsegala kar 25 objektov. Restavrirani in prekriti objekti so prosto dostopni, več o preteklosti Ajdne si obiskovalci lahko preberejo na razstavnih panojih. Najdbe z Ajdne hrani Gorenjski muzej Kranj,

Notranjost objekta je lesena, s toplim ambientom in možnostjo večnamenske uporabe prostora. Idejna zasnova Delavnica d. o. o.

nekatero, med njimi znamenita broška v obliki ptice, so na ogled na stalni razstavi v Čopovi hiši. Na Ajdno vodi označena planinska pot.

Na pobočjih Stola se druga za drugo razprostirajo razgledne planine: Potoška, Žirovniška, Zabreška, Doslovška in Smokuška. Povezane so s planinskimi potmi, privlačne tudi za kolesarje in konjenike. Valvasorjev dom pod Stolom, ki se ponaša z dvakratnim nazivom »naj planinska kočja«, je priljubljena točka za pohodnike in kolesarje ter najpogostejše izhodišče za vzpon na prvaka Karavank, 2236 metrov visok Stol. Koča na Stolu, ki nosi ime Franceta Prešerna, planincem nudi zavetje že več kot sto let.

Pestrost rastlinskega sveta, značilna za Karavanke, je še posebej izrazita na Zelenici. Planina v objemu Vrtače in Begunjščice, kjer na dan privre Završnica, v poletnih mesecih zacveti v vseh barvah. Dom pri izviru Završnice je izhodišče za že omenjeni Vrtačo in Begunjščico, Stol ter manj obljudena Palec in Zelenjak. Zelenica pozimi je dobro poznana med turnimi smučarji, dostopna tako iz Završnice koz z Ljubelja.

Dolina Završnice je odmaknjena od vsakodnevnega vrveža, a obenem hitro in lahko dosegljiva obiskovalcem.

TRADICIJA ČEBELARSTVA

Čebelarstvo ima na Gorenjskem, tako tudi v vasi pod Stolom, bogato tradicijo, o čemer je pisal že Valvasor. Uspešnemu čebelarjenju so botrovali

Panorama vasi pod Stolom.
Vir: arhiv Zavod za turizem in kulturo Žirovnica.

dobro poznavanje čebel, domiselne tehnike čebelarjenja in dobre lastnosti kranjske sivke (*Apis mellifera carnica*), avtohtone slovenske čebele. Odločilno vlogo pri razvoju čebelarstva ne samo na Slovenskem, temveč v Evropi, pa je odigral Brezničan Anton Janša. Čebelarjenja se je pričel učiti doma, v očetovem čebelnjaku. Leta 1766 je odšel na Dunaj z namenom, da bi študiral slikarstvo, postal pa je prvi učitelj čebelarstva na dunajski čebelarški šoli, ki jo je ustanovila Marija Terezija. Janša je med drugim učil, da čebel ne smemo moriti, vozil jih je na pašo, ovrigel je nauk, da so troti le vodonosci in ugotovil, da matico oplodijo v zraku. Z izboljšavami, ki jih je uvedel v način čebelarjenja, je povečal pridelek in gojenje čebel spremenil v gospodarsko panogo. Cesarica Marija Terezija je po njegovi smrti ukazala državnim čebelarским učiteljem, da smejo poučevati in čebelariti le po Janševih načelih. Strokovna dognanja Antona Janše, do katerih se je dokopal z načrtnim raziskovanjem,

so postala temelj sodobnega čebelarstva. Zapisal jih je v dveh knjigah, *Razprava o rojenju čebel* in *Popolni nauk o čebelarstvu*.

Ime Antona Janše je danes znano po vsem svetu, pomen njegovega dela pa je s časom pridobil nove razsežnosti, saj je od življenja čebel odvisna prehrana s hrano v svetu. Z namenom ozaveščanja javnosti o pomenu čebel in čebeljih pridelkov na pobudo Čebelarške zveze Slovenije in ob podpori Vlade Republike Slovenije potekajo prizadevanja, da bo rojstni dan Antona Janše, 20. maj, v Organizaciji združenih narodov razglašen za svetovni dan čebel.

Občina Žirovnica kot zibelka čebelarstva je čebelarstvu prijazna občina, aktivna na področju ohranjanja čebelarške tradicije, ozaveščanja javnosti o pomenu čebel in promocije čebelarškega turizma. V njenih prizadevanjih se ji na Zgornjem Gorenjskem pridružujejo občine Bled, Bohinj, Gorje, Kranjska

Gora in Radovljica. Njihov skupni cilj je priprava in izvedba različnih projektov, povezanih s čebelarstvom in čebelarškim turizmom, v letih 2017 in 2018 še posebej v luči obeleževanja prvega svetovnega dneva čebel maja leta 2018. Ob tej priložnosti v občini Žirovnica načrtujejo izgradnjo Čebeljega parka z informacijskim središčem Č'belca.

INFORMACIJSKO SREDIŠČE Č'BELCA

Na vzhodnem robu naselja Breznica bo Občina Žirovnica predvidoma v letu 2018 zgradila nov informacijski center ter uredila park medovitih rastlin z namenom široke promocije pomena čebel in čebelarjenja, ki izhaja iz rojstnega kraja čebelarja Antona Janše in tradicije čebelarstva pri nas. Ob objektu, v katerem bo interaktivno predstavljeno življenje in zanimivosti iz življenja čebel ter njihova vloga opraševalk v naravi, bo park. Tam bo v naravnem življenjskem okolju predstavljen ekosistem, ključen za obstoj čebel, tudi s čebelnjakom, ki bo omogočal poglede v čebelje panje.

Informacijsko središče je zasnovano kot sodoben objekt, ki tega ne skriva, vendar je del sonaravnega razvoja naselja ter harmonični sestavni del vaške strukture Breznice. Kljub sodobnemu programu ohranja razmerja ter nekatera druga tradicionalna pravila gradnje v tem okolju. Arhitektura črpa navdih iz bližnjega čebelnjaka Antona Janše, ne želi pa ga posnemati ali z njim tekmovati.

Nov objekt je pritličen, relativno ozek in dolg. Izmik iz geometrije okoliških prometnic omogoča vhod v objekt z zahodne strani, od koder bo prišlo največ obiskovalcev. Na vzhodni strani se objekt odpira proti parku oz. park »vstopi v sam objekt«. Meja med objektom, ki nudi zavetje pred atmosferskimi vplivi in parkom samim, je zabrisana, obiskovalec se prosto giblje po parku in objektu.

Objekt ima leseno konstrukcijo, ki je vidna tudi z notranje strani, strešna kritina so skodle, ki izražajo pripadnost vaškim izhodiščem oblikovanja. Preliv skodel na strehi v fasado pa že nakazuje sodoben program in sodoben pristop k zasnovi, ki ga dopolnjujejo funkcionalno nepogrešljive steklene površine. Vstopni del na zahodu je oblikovan kot negativ čebelnjaka, ki hkrati predstavlja nadstrešek,

Pogled iz Stagen proti Breznici 2012.
Vir: arhiv Zavod za turizem in kulturo Žirovnica, foto Polona Kus.

jasno označuje vhod v javni objekt in že predstavlja program objekta s svojim »izložbenim« oknom.

Objekt bo imel dvesto kvadratnih metrov površine. V večnamenskem prostoru bodo na sodoben način predstavljene čebele ter Anton Janša. Prostor se bo lahko uporabljal za delavnice, predavanja ter druge občasne dogodke. Drugi del objekta predstavlja t. i. pokuševalnica, kjer bo mogoče kupiti medene proizvode, poskusiti med in medene pijače ter pridobiti informacije tudi o širši ponudbi kraja.

Park bo nastal na vzhodnem delu, na travniku ki je že v sedanji obliki privlačen naravni prostor, katerega se zgolj nadgradi z minimalnimi posegi. Park je ključni sestavni del celotnega kompleksa. Objekt se s svojo celotno vzhodno fasado odpira in dejansko nadaljuje v parkovni del. Fizično vez z objektom predstavljajo t. i. programski okvirji, ki izhajajo iz objekta ter so razpostavljeni po parkovnem delu. Vsak programski okvir ima svojo vsebino, v njih bodo na privlačen način predstavljene čebele in njihova vloga opraševanja, delno bodo namenjeni posedanju ter za druge programe, kot npr. čebelnjak.

V parku prevladujejo medonosne rastline, sadno drevje in polja medonosnih travniških cvetlic. Skozi parkovni prostor se program čebeljega parka podaljšuje v sprehajalno medeno pot ter povezuje s Potjo kulturne dediščine.

Polona Kus, Petra Kržan, Matjaž Koman,
Zavod za turizem in kulturo Žirovnica
Maj Juvanec, arhitekt, Ljubljana

Tita Porenta

ČEBELARSKI MUZEJ V RADOVLJICI

Slovenija danes v svetu velja za zelo pomembno čebelarstvo državo z dolgo in bogato čebelarstvo tradicijo, ki jo zastopajo pomembni slovenski in na Slovenskem delujoči strokovnjaki. Mnogi panogo gojenja čebel-čebelarstvo imenujejo »poezija kmetijstva«, kar naj bi pomenilo, da čebel ne gojijo samo zaradi medu in opravevanja kmetijskih kultur, temveč preprosto zato, ker jih imajo radi, zato se je na Slovenskem razvila v čebelarstvo kulturo, po čemer se bistveno razlikuje od drugih svetovnih čebelarstev. Na Slovenskem se je že od nekdaj čebelarilo samo s kranjsko čebelo (*Apis mellifera carnica*), ki je druga najbolj razširjena vrsta medonosne čebele na svetu. Dediščino slovenskih čebelarjev danes ohranja Čebelarški muzej v Radovljici.

Čebelarški muzej v Radovljici, ustanovljen leta 1959, sodi med specialne muzeje in je edini pooblaščen muzej te vrste pri nas. Že od ustanovitve dalje deluje v Radovljiški graščini, od leta 1963 deluje kot enota Muzejev radovljiške občine. Za zbirke skrbi ena kustodinja, ki s pomočjo muzejske pedagogije in zunanjih vodnikov obiskovalcem posreduje bogato čebelarstvo dediščino na Slovenskem.

Sklep o ustanovitvi čebelarstva muzeja sega v leto 1929, ko je urednik *Slovenskega čebelarja*, Avgust Bukovec, čebelarje pozval k načrtnemu zbiranju čebelarstva predmetov. Bukovec je svojo idejo podkrepil s številnimi primerjavami in odličnim poznavanjem slovenske čebelarstva tradicije. Dobro se je zavedal izvirnosti slovenskega ljudskega čebelarstva, predvsem naših panjev (kranjčev, AŽ-panja in številnih drugih), orodja in svojstvenega načina čebelarjenja. Vedel je za množično odtekanje naših panjev s poslikanimi panjskimi končnicami vred v tujino, prav tako ga je skrbelo dejstvo, da v tedanjih slovenskih, pretežno pokrajinskih muzejih skoraj ni bilo razstavljenih čebelarstva predmetov, celo takih ne, ki so značilni za pokrajino, kjer deluje posamezen muzej. Po neuspelih prizadevanjih za ureditev razstavnih prostorov v Ljubljani v 30. letih prejšnjega stoletja, kjer so težka nabrana gradivo v prostorih nekdanje Čebelarne samo hranili, je napočil ugoden trenutek za nadaljevanje priprav na ustanovitev čebelarstva muzeja v Radovljici leta 1957. Radovljica kot staro turistično in zgodovinsko mesto je bilo

zaradi bližine Bleda in vasi pod Stolom, kjer so bili rojeni France Prešeren, Anton Janša, Janez Jalen, Fran Saleški Finžgar in Matija Čop kot nalašč za ureditev tovrstnega muzeja.

Na Gorenjskem sta delovala še dva izjemna čebelarja, v Bohinju Jan Strgar, v Mojstrani pa Mihael Ambrožič, ki sta s trgovino ponesla slavo naše kranjske sivke po vsem svetu.

Slovesno odprtje muzeja je bilo 3. julija 1959. Velik del gradiva je bilo zbranega po Gorenjskem, zlasti so se izkazali člani lokalnih čebelarstva društev, nekaj pa ga je odstopila iz svoje zbirke Zveza čebelarstva društev za Slovenijo. Stalna zbirka je sprva obsegala štiri prostore, v katerih so bili razstavljeni panji, čebelarstvo orodje, preparati in poslikane panjske končnice.

Leta 1963 so bili ustanovljeni Muzeji radovljiške občine, v katere so se združili do tedaj samostojni Kovaški muzej v Kropi, Čebelarški muzej in Muzej talcev v Begunjah.

Stalna razstava Čebelarstva muzeja je prvo večjo posodobitev in dopolnitev dočakala leta 1973 ob 200-letnici smrti Antona Janše. Muzej je pridobil dva nova prostora in izdal katalog.

Od leta 1977 naši obiskovalci v poletnih mesecih v opazovalnem panju lahko opazujejo tudi žive čebele. Leto kasneje je muzej pridobil sobo o apiterapiji, ki jo je opremil Biotični center Medexa. Po tem letu se je muzej začel uveljavljati tudi izven Slovenije (na mednarodnih simpozijih, s potujočo razstavo poslikanih panjskih končnic).

Aktualna stalna razstava *Čebelarstvo na Slovenskem*, odprta leta 2000, v petih razstavnih prostorih predstavlja tri ključne teme, ki zaznamujejo slovensko čebelarstvo: avtohtono raso čebele kranjsko sivko, svetovno priznane čebelarje in poslikane panjske končnice.

Prva razstavna soba predstavlja čebelarjenje od začetkov v votlih drevesnih deblih do sredine 19. stoletja. Pomemben mejnik v čebelarjenju na Slovenskem pomeni zasaditev ajde v 15. stoletju, ki je podaljšala poletno pašo v jesen in tako povečala čebelji pridelek. V 18. stoletju, v času razsvetljenstva, sta na področju čebelarstva delovala priznana slovenska čebelarstva učitelja, pisca in čebelarja: Anton Janša in Peter Pavel Glavar. Anton Janša (1734–1773), rojen na bližnji Breznici, je bil z dekretom avstrijske cesarice Marije Terezije leta 1770 nastavljen kot učitelj čebelarstva na čebelarški šoli na Dunaju. V dveh knjigah (*Razprava o rojenju čebel*, 1771, prevedel Avgust Bukovec, Ljubljana, 1906 in učbenik *Popolni nauk za čebelarje*, ki ga je prevedel Janez Goličnik, Celje 1792) je prikazal lasten način čebelarjenja, ki ga je uspešno izvajal na dunajski šoli, in nekaj pomembnih ugotovitev iz biologije čebel. Duhovnik Peter Pavel Glavar (1721–1784), rojen na Kranjskem, je bil uspešen kmetijski in čebelarstvo gospodarstvenik, pisec predlogov za izboljšanje čebelarstva in uvajanje čebelarstva šol ter avtor prvega slovenskega čebelarstva teksta.

Gradivo v drugem razstavnem prostoru zajema značilnosti slovenskega čebelarstva v času od sredine 19. do sredine 20. stoletja. Številno razstavljeno izpopolnjeno čebelarstvo orodje in razni tipi panjev pričajo, da se je čebelarstvo precej razmahnilo. V tem času so se slovenski čebelarji začeli povezovati. Leta 1898 je bilo ustanovljeno Slovensko čebelarstvo društvo, ki je začelo izdajati strokovno revijo *Slovenski čebelar*, ki jo beremo še danes. Slovenska čebelarja Jan Strgar (1881–1955) in Mihael Ambrožič (1946–1904) sta z vzrejo matic in trgovanjem s čebelami postavila kranjsko sivko na svetovni zemljevid. Anton Žnideršič (1874–1947) je skonstruiral sodobni AŽ-panj,¹ še danes najbolj uporabljan

¹ Skladovnični panj na hladno stavbo z 2 x 9 ali 2 x 10 sati po Albertijevem vzoru, z upravljanjem od zadaj in s satniki zunanje mere 410 mm x 260 mm, ki so enaki v plodišču in medišču, imenovan po konstruktorju Antonu Žnideršiču (*op. ur.*). Vir: Bokal, Ljudmila, Gregori, Janez ur. Čebelarški terminološki slovar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008: 26.

Doprsni kip Antona Janše v Čebelarškem muzeju v Radovljici. Vir: Fototeka Čebelarstva muzeja v Radovljici, foto: Mirko Kambič.

Pogled na stalno razstavo Čebelarstva muzeja, zbirka panjev in čebelarstva pripomočkov. Vir: Fototeka Čebelarstva muzeja v Radovljici, foto: Mirko Kambič.

Panja kranjiča.

Vir: Fototeka Čebelarskega muzeja v Radovljici, foto: Mirko Kambič.

Zbirka poslikanih panjskih končnic Čebelarskega muzeja.

Vir: Fototeka Čebelarskega muzeja v Radovljici, foto: Mirko Kambič.

panj v slovenskem prostoru. Osrednji del muzeja je namenjen predstavitvi poslikanih pročelnih deščic panjev – poslikanim panjskim končnicam. Kot zanimive slikarije z različnimi motivi na prednjih straneh ljudskih panjev kranjičev so se pojavile sredi 18. stoletja. Med ustvarjalci teh podob so se znašli tako šolani slikarji, kot ljudski samouki in celo čebelarji sami. Za predloge izbranih motivov so služile upodobitve cerkvene umetnosti, ilustrirana biblija, podobice, slike na steklo, grafični listi. Do sedaj znano motiviko sestavlja preko 600 različnih motivov. Številnejši in starejši so motivi z nabožno vsebino. Med najbolj pogosto upodobljenimi sta Marija kot univerzalna zaščitnica, ki je naslikana tudi na najstarejši znani končnici iz leta 1758. Skupino posvetnih motivov sestavljajo domišljijiski prizori (npr. živali v človeški vlogi, norčevanje iz rokodelcev, iz človeških napak), lovski prizori, zgodovinske teme (vojaški prizori, zgodovinske osebnosti) in prizori iz vsakdanjega življenja. Poslikavanje končnic, ki je doživelo razcvet med 1820 in 1880, je na prehodu v 20. stoletje začelo zamirati. Slikanje na pročelne deščice panjev je posebnost slovenskega alpskega prostora in nepogrešljiv del slovenske ljudske umetnosti.

V tako imenovani biološki sobi se obiskovalec seznanja z biologijo avtohtone slovenske rase kranjske čebele ali kranjske sivke. Makro posnetki čebel, predstavitev glavnih čebeljih paš, zvoki iz panja, žive čebele v opazovalnem panju (od spomladi do jeseni) in posnetki čebeljih paš nazorno prikazu-

jejo življenje in delo čebel. Glavno temo zaokrožuje predstavitev simbolike, ki jo izraža lik čebele. Čebele so krasile npr. medalje, denarna sredstva, pročelja bank in zavarovalnic, grbov ...

Med glavne čebelje pridelke štejemo med, vosek, propolis, cvetni prah, matični mleček in čebelji strup. Iz teh sestavin so Slovenci v svojem vsakdanjem in prazničnem življenju najprej uporabljali med (kot sladilo in peko medenih kruhkov, za izdelavo priljubljene medice) in vosek (predvsem za razsvetljavo, v cerkvenih procesijah in za votivne podobe). Sčasoma so se čebelji pridelki splošno uveljavili v kulinariki, medicini in obrti. Na razstavi so vidni loški in dražgoški kruhki ter lectova srca in izdelki iz voska znanih domačih svečarskih delavnic.

Z delom gorenjskega tipa čebelnjaka v naravni velikosti in sodobnim čebelarskim orodjem je ponazorjeno sodobno čebelarjenje, hkrati je prostor namenjen video predstavitvam, ki govorijo o čebelah in čebelarjenju na Slovenskem. Obiskovalci si lahko ogledajo dokumentarni film o življenju slovenske avtohtone vrste čebele – kranjske sivke v treh jezikih.

Pot skozi muzej se zaključuje v prostoru za občasne in priložnostne razstave, vezane na čebelarstvo. K uveljavljanju Čebelarskega muzeja v Sloveniji in zunaj nje pomaga tudi potujoča razstava panjskih končnic, ki je bila doslej predstavljena, tudi v sodelovanju s slovenskimi veleposlaništvii, po evropskih muzejih in galerijah, med drugim na Dunaju, v Münchnu, Zürichu, Szombathelyu,

Spittalu ob Dravi, Tolmezzu, v Freisungu in Berlinu, v Dublinu, v Limericku na Irskem (v času vstopa Slovenije v EU), v Aarhusu na Danskem, v Parizu, v Bruslju in Ivančicah (Češka).

Obiskovalci svoje doživetje muzeja lahko dopolnijo z udeležbo na delavnici *Izdelki iz čebeljega voska*, našim najmlajšim sta v pedagoškem kotičku na voljo pobarvanka *Čebelica Cvetka* in učni čebelnjak, šolski mladini pa delovni zvezek Čebelarskega muzeja. V muzejski trgovini je na voljo strokovna literatura, med in drugi spominki.

Leta 2009 je Čebelarski muzej s priložnostno razstavo praznoval svojo 50-letnico delovanja.

V letu 2015 je dolgoletno kustodinjo Ido Gnilišak zamenjala nova kustodinja. Danes Čebelarski muzej pri svojem delu tesno sodeluje s slovenskimi čebelarji, Čebelarsko zvezo Slovenije (ČZS) in Čebelarskim razvojno-izobraževalnim centrom v Lescah. V prizadevanjih za promocijo razglasitve 20. maja kot mednarodnega dneva čebel smo podprli ČZS s prodajo promocijskih priponk in pripravo občasnih in promocijskih razstav. Zelo odmevna je bila razstava *Ohranimo čebele*, ki si jo je na Ljubljanskem gradu v letu 2016 ogledalo prek 34.000 obiskovalcev.

Osnovne naloge Čebelarskega muzeja tudi v bodoče ostajajo evidentiranje, dokumentiranje, hranjenje, ohranjanje, proučevanje, posredovanje in promocija čebelarske dediščine ter povezovanje s strokovno in laično javnostjo.

Čebelarski muzej je ob ustanovitvi leta 1959 hranil okoli 300 predmetov, danes je njihovo število naraslo na prek 2000. Razvrščeno je v različne zbirke. Med zbirkami je najštevilčnejša zbirka poslikanih panjskih končnic, ki jih je skoraj 800. Žal je le majhen njen del razstavljen na stalni in potujoči razstavi in objavljen v treh katalogih. Povpraševanje po različnih motivikah je precejšnje. Zanimive so razne zgodbe, ki jih zlasti pripovedovalci zgodb v tujini radi interpretirajo različni javnosti. Poslikavanje panjskih končnic je danes zelo priljubljeno med mojstri domače obrti, pa tudi pri raznih samoukih, ki deščice poslikavajo

po starih motivih za svoje veselje. Zbiranje končnic je danes precej težje, saj se njihove vrednosti zaveda vse več zasebnih zbiralcev.

Izjemno zanimiva, vendar manj strokovno obdelana je zbirka čebeljih panjev, ki jo sestavljajo številni različni domači panji, od najstarejših korit, polklad, raznih oblik kranjičev in košev do novejših, predelanih in prilagojenih tipov panjev s premičnimi satnicami (skočidolski, Porentov, Ambrožičev, Žnidaršičev, eksportni, Jurančičev in drugi). Za večino je znano, da so jih naši čebelarji skladali v čebelnjake in jih prevažali na različne paše.

Med čebelarskim orodjem so zanimivi nekateri starejši pripomočki kot so matičnice za delo z matricami, pitalniki za dohranjevanje čebel v panjih, prestrezala in vrše za lovljenje rojev, kadilniki, čebelarska zaščitna obleka, točila za med, stare stiskalnice medu in voska ter priprave za izdelovanje satnic in vzrejo matic.

V dokumentarni zbirki Čebelarski muzej hrani tudi obsežno fototeko, diapozitive in dokumentarno gradivo o naših znanih in manj znanih čebelarjih, čebelarskih društvih itd. Med čebelarji zavzema posebno mesto Anton Janša, ki so se mu slovenski čebelarji posvečali največ pozornosti, saj velja za našega najpomembnejšega čebelarja.

Čebelarski muzej ima tudi obsežno strokovno knjižnico. V njej hranimo tujo strokovno literaturo s področja čebelarstva in izbrano tujo strokovno periodiko, domačo čebelarsko strokovno periodiko (*Slovenski čebelar*, *Kranjska č' bela...*), starejše čebelarske tiske (antikvarno gradivo), domačo strokovno literaturo s področja čebelarstva, publikacije čebelarskih združenj in društev, slikanice in knjige za pedagoške namene na temo čebelarstva, izdaje Čebelarskega muzeja (katalogi panjskih končnic, zborniki, bibliografije pristojnega kustosa), neknjižno gradivo (drobni tisk, hemeroteke, rokopisi, gradivo pridobljeno na izobraževanjih). V akcijijski knjigi je vpisanih preko 2550 enot knjižnega gradiva.

Mag. Tita Porenta, kustodinja,
Čebelarski muzej Radovljica

Janez Gregori

ČEBELE, NAŠE ŽIVLJENJSKE SPREMLJEVALKE: KAJ JIH PESTI

Kadar slišimo ime čebele, navadno pomislimo na tiste pridne žuželke, ki nam prinašajo med, ni pa dobro preveč vtikati nosu vanje, ker nas lahko prav boleče pičijo. Vendar, kadar govorimo o čebelah na splošno, je to zelo širok pojem, ki označuje tiste žuželke iz reda kožekrilcev, ki imajo na svojem telesu organe za prenašanje cvetnega prahu, ki ga nabirajo za hrano svojemu naraščaju, ličinkam. In nabirajo tudi medicino.

ZA ZAČETEK NEKAJ O VRSTAH ČEBEL

To so razne vrste samotarsko živečih čebel, katerih samice v primernem prostoru, rovu v lesu ali zemlji, ki ga izkoplje sama, ali pa kar v prazni polžji hišici, pripravi svoje gnezdo. Vanj nanosi cvetni prah, pomešan z medicino, nanj odloži jajček, vhod v gnezdo zadela – in delo je končano. Ko se jajčece izleže, ima ličinka že pripravljeno hrano, se kasneje zabubi in iz gnezda izleti mlada čebela, ki svoje matere nikoli ne vidi. Tej skupini čebel pogovorno rečemo čebele samotarke.

Med čebele uvrščamo tudi čmrlje, saj imajo na zadnjih nogah ščetinice oblikovane v tako imenovane koške, v katerih prenašajo v gnezdo grudice cvetnega prahu. Živijo že v manjših družinskih skupnostih, prezimijo pa samo oprasene samice, ki naslednjo pomlad na novo zgradijo svoje gnezdo. Da čmrlji nabirajo tudi medicino, smo otroci dobro vedeli, ko smo iskali njihova gnezda, da bi jo s pomočjo slamice nekaj ukradli iz voščenih lončkov!

In koliko vrst čebel je v Sloveniji? Do sedaj jih je bilo ugotovljenih že več kot neverjetnih 560, od tega okoli 30 vrst čmrljev!

ČEBELE V DAVNI PRETEKLOSTI

Milijone let so nastajale različne skupine žuželk, se prilagajale svojemu okolju in se po svoji zgradbi in delovanju telesa, zaradi različnih življenjskih razmer, vse bolj razlikovale med seboj; nastajale so nove vrste. V skupini kožekrilcev so se oblikovale čebele, ki jim je znanost dala ime *Apis mellifera*, medonosne čebele. Nastale so na prostranstvih Evrope,

Afrike in Male Azije. V vsem tem ogromnem prostoru je torej medonosna čebela avtohtona, je prvotna, prvobitna ali domorodna – če uporabimo tudi domače izraze. Na tem prostoru je edini predstavnik rodu *Apis*, več vrst tega rodu pa jih živi še v Južni in Jugovzhodni Aziji. Na tem širnem območju svoje razprostranjenosti je medonosna čebela naseljevala kraje, kjer so bile razmere toliko ugodne, da je lahko preživela. Bila je člen tamkajšnjih ekosistemov – in taka je ostala do danes. Podnebne razmere so se v dolgih obdobjih spreminjale, čebele so svoj življenjski prostor razširjale v predele, ki so postajali bolj gostoljubni, umikale pa iz predelov, kjer je gostoljubje zamrlo. V času ledenih dob se je temperatura na zemeljski površini zniževala, s severa sta se širila sneg in led. Rastlinstvo je izginilo in z njim tudi čebele – oboji so se pomaknili daleč proti jugu. Večino Evrope sta v ledenih dobah prekrivala sneg in led, za življenje ugodne razmere so bile edino v sredozemskih predelih. Ko pa sta se led in sneg ob naslednji otoplitvi začela pomikati proti severu, so tjakaj začeli prodirati tudi rastlinstvo in nanje vezano živalstvo.

Po zadnji ledeni dobi, ki se je končevala v obdobju pred okoli 13.000 do 10.000 leti, se je medonosna čebela širila proti severu. Zaradi osamitev, morij in gorovij, so se začele populacije razvijati neodvisno druga od druge, nastajati so začele vse večje razlike. Medonosna čebela je v Evropi zasedla vse prostore, kjer ji je bilo omogočeno življenje. Ko se je tu naselil človek, so čebele tam že bile. Začel se je zblíževati z njimi, jih gojiti.

ČEBELJA DRUŽINA

Oglejmo si, kako zgleda čebelja družina, ki se je naselila v duplu, že dolga obdobja pa jih imajo tudi čebelarji v panjih. V družini je navadno ena sama matica, to je spolno zrela samica, ki zalega jajčeca, iz katerih se v satnih celicah, kamor jih odloži, razvijejo čebele delavke, če so jajčeca neoplojena, se iz njih razvijejo troti. Mlade čebele matico neprestano krmijo z matičnim mlečkom, ki ga izločajo iz goitnih žlez. Matica lahko dnevno zaleže tudi več kot 2000 jajčec in jo po skupni masi presegajo!

V družini so najštevilčnejše čebele delavke, samice, ki nimajo razvitih spolnih organov. Na višku razvoja jih je v panju od približno 40.000 do 80.000, odvisno od plodnosti matice in prostornine panja. Opravljajo vsa dela v panju, negujejo zalego, skrbijo za čistočo in še nekaj nadvse pomembnega: gradijo satje. Na trebušni strani zadka ima delavka štiri pare voskovnih žlez, ki izločajo vosek v obliki majhnih luskinic. Delavka jih s čeljustmi pregnete in vdela v nastajajoče šestero kotne celice. Med zunanjimi deli, ki jih opravljajo delavke, je stražarjenje na vhodu v panj, žrelu, prinašajo vodo, cvetni prah, imenovan obnožina, ker ga tovorijo v koških na zadnjih nogah in pa seveda medicino, ki jo nabirajo na cvetovih žužkocvetnih rastlin. V panj prinašajo tudi mano, odlično surovino za med, ki jo izločajo ušice in kaparji na rastlinah, zlasti drevju.

Od zgodnje pomladi do jeseni so v družini tudi troti, samci, ki se razvijejo iz neoplojenih jajčec. Njihovo število je od nekaj sto, pa tudi do več kot tisoč. Njihovo življenjsko poslanstvo je prvenstveno parjenje z maticami, kar poteka v zraku. Troti v panju ne opravljajo kakšnih posebnih del, grejejo zalego in s svojo prisotnostjo ustvarjajo delovno vzdušje v družini. Na jesen jih čebele izženejo iz panjev.

Vsi ti naštetih osebki pa ne bi mogli živeti in delovati, če ne bi bilo satja, ki ga delavke gradijo v navpični legi. V celicah satja se razvija zalega, vanj delavke skladiščijo cvetni prah in zaloge medu. Vse to se dogaja v temi dupla ali panja, vsi osebki delujejo usklajeno, kot nekakšen super organizem, potrebne informacije pa se prenašajo v glavnem po satju. Zato je na vprašanje, kaj sestavlja čebeljo družino, odgovor, da so to matica, delavke, troti in satje.

Cvetni prah čebela prenaša v košku zadnjih nog.
Foto: Janez Gregori.

Matica je duša čebelje družine.
Foto: Janez Gregori.

Še na kratko o rojih, s katerimi se razmnožujejo čebelje družine. Ko se v panju namnožijo čebele do take mere, da prostor postaja pretesen, matica začne zalegati oplojena jajčeca v nekoliko večje okrogle osnove celic, obrnjene navzdol, katerih stene delavke podaljšajo in takim tvorbam pravimo matičniki. Po osmih dneh se ličinke v njih zabubijo in čebele jih pokrijejo s pokrovcem, ki prepušča zrak in omogoči dihanje v celici. Ko so prvi matičniki pokriti, čebele in matica postanejo nemirne. Kmalu začnejo čebele silovito buriti iz panja in odleti jih približno polovica vseh. Pridruži se jim matica in tudi nekaj trotov, kratek čas krožijo, nato pa se vsa množica usede na kakšno vejo. Nastane velik grozd čebel, roj. Čebelar ga pospravi v panj in tako pride do nove čebelje družine. Iz starega panja lahko odleti še naslednji roj ali dva, z mladimi maticami, ki se morajo kasneje šele oprašiti, to je, spariti se s troti.

ČLOVEK JE ZAČEL ČEBELE GOJITI

Za svoj obstoj čebele potrebujejo hrano: beljakovinski del hrane predstavlja cvetni prah, sladkorni pa med, ki ga dobijo v medovnikih cvetnic ali kot izločke listnih ušic in kaparjev – če stvar zelo ponostavimo. Ker pa je med teknil tudi ljudem, so najprej ropali čebelja gnezda, kasneje pa so videli, da je bolje, če čebelam odvzamejo le del medu, tako da družina preživi in ponovno lahko od nje dobijo med. Kasneje so dele debla, v katerega duplu so bile čebele, klade, odnesli do svojega bivališča. Tako so imeli nad čebelami boljši nadzor, pa tudi bolj na varnem so bile, saj je imel med rad tudi sladkosnednež medved. Ljudje so začeli čebele gojiti in to poteka do današnjega časa. Napravijo jim domovanja, navadno iz lesa, ki jih imenujemo panji. So različnih izvedb, nekatere zlagajo v skladovnice v čebelnjakih, so tako imenovani skladovnični panji, druge spet postavljajo posamično na prostem in njihovo prostornino povečujejo z dodajanjem naklad s sajtem, in take panje imenujemo nakladni panji. Čebel človek verjetno ni dosti spremenil (mogoče malo z večnim krmljenjem s sladkorjem), domnevamo, da so ostale take, kot so bile nekoč v divjini.

Med živalmi, ki jih gojimo, je čebela posebnost: edina je ostala neudomačena, edina med njimi se lahko pari z divje živečimi predstavniki svoje vrste

in z njimi vzdržuje genski pretok. Živi tako, kot je živela v davnini, njeno življenje vodijo naravni nagoni, odziva se vplivom svojega življenjskega okolja. Človek se bolj ali manj skuša temu prilagoditi in jo kolikor mogoče usmerjati po svojih željah.

Živali, ki jih človek goji, je z dolgoletno selekcijo preoblikoval po svojih potrebah in nastale so številne oblike, kot so konji, krave, drobnica, kokoši itd., ki jih označujemo kot pasme. Če jih prepustimo same sebi, so z leti, v kolikor so sposobne preživeti, vse bolj podobni svojemu divjemu zarodniku (na primer divje živeči mestni golobi in zarodnik skalni golob). V preteklosti so tudi pri čebelah govorili o pasmah (in nekateri pri tem še vztrajajo). Vendar pa je dejstvo, da so se medonosne čebele oblikovale v različne oblike zaradi naravne selekcije, in jih je znanost prepoznala kot samostojne podvrste ali rase.

KRANJSKA ČEBELA, NJENA RAZŠIRJENOST IN NJENO IME

Po zadnji ledeni dobi je šel val naseljevanja čebel tudi prek Balkana proti severu in zahodu. Ko so se podnebne razmere umirile, so se osamljene populacije na jugu Balkana začele razvijati samostojno, nastajale so vse večje razlike.

Raziskovalci so začeli ugotavljati, da se populacije medonosne čebele, ki zaradi naravnih ovir nimajo medsebojnih stikov, tudi v posameznih predelih Evrope, razlikujejo med seboj. Opisali so jih kot samostojne podvrste ali rase. Čebelo iz naših krajev je August Pollmann leta 1879, po primerkih, ki mu jih je poslal Emil Rothschütz iz Podsmreke pri Višnji gori, opisal kot kranjsko čebelo, *Apis mellifera carnica*, z nemškim imenom »Kraimer Biene« in »Krainische Biene«. Ime »kranjska čebela« je bilo tedaj v čebelarskem svetu že v splošni uporabi, na Kranjskem je celo že od leta 1872 izhajal čebelarski časopis z imenom *Kraimer Biene*; angleško govoreči svet jo imenuje »Carniolan Bee«, kar pomeni kranjska. V slovanskih jezikih jo povsod navajajo kot kranjska čebela. Prvobitna razširjenost kranjske čebele je na prostoru od vzhodnih Alp in Visokih Tur, po črti Dunaj – Brno, pa vse do Karpatov, severnih predelov Makedonije in jadranske obale. Na vsem tem obširnem prostoru je prvobitna, je avtohtona.

Matica se razvija v matičniku, veliki kroglasti podolgovati celici, obrnjeni navzdol. Foto: Janez Gregori.

Avtorjev čebelnjak. Foto: Janez Gregori.

Na jugu Balkana je znanost razpoznala samostojne podvrste, kot so makedonska (*A. m. macedonica*), grška (*A. m. cecropia*) in kretska čebela (*A. m. adami*). V večjem delu srednje in severne Evrope je medonosna čebela prepoznana kot podvrsta temna čebela (*A. m. mellifera*), na Apeninskem polotoku pa kot italijanska čebela (*A. m. ligustica*).

Omenimo še buckfaško čebelo, s katero tudi čebelarji ponekod v Evropi. Njen nastanek ni naraven, ampak jo je vzredil Adam Kehrle (ali Brat Adam) iz angleške opatije Buckfast, ko je s križanjem raznih ras iskal primerno čebelo, s katero bi lahko čebelarili na Britanskem otočju, potem, ko je bolezen pršičavost tamkajšnjo avtohtono čebelo uničila skoraj do izumrtja. Buckfaška čebela je umetno vzrejena čebela, križanec različnih ras in kot taka nima znanstvenega imena. Edino njej bi, pravzaprav, lahko rekli, da je pasma.

ZAČETKI TRGOVANJA S ČEBELAMI

Takšna je bila naravna razširjenost podvrst medonosne čebele v Evropi. Z začetkom trgovanja s čebelami pa so se stvari začele počasi spreminjati. Obširna ozemlja, kot so Severna in Južna Amerika ter Avstralija, medonosne čebele niso poznala. To je bil »prazen« prostor, ki so ga naseljevale razne vrste neželatih čebel. Trgovina s čebelami ga je začela zapolnjevati. Čebele so prodajali tudi v predele, kjer so že bile domače podvrste medonosne čebele. In začelo se je mešanje. Tisoči in tisoči družin kranjske čebele, na primer, so romali

v Nemčijo – in tam izpodrivali njihovo avtohtono čebelo. Velika propaganda je bila za italijansko čebelo in tudi to so naseljevali v različne prostore, kjer so domače čebele že bile. Prihajalo je do tako imenovanega genetskega onesnaževanja, do genetske polucije. Kranjska čebela je danes razširjena na vseh kontinentih in je po številu družin, s katerimi čebelarji, takoj za italijansko. Vendar pa so te kranjske čebele v veliki meri križane z drugimi rasami, predvsem italijansko.

Svoj prispevek so v času rojenja dodajali tudi čebelarji prevaževalci na dolge razdalje. Tako naj bi, kot smo slišali poročati strokovnjake na kongresu Apimondije v Ljubljani leta 2003, kretska čebela, živeča na Kreti, že domnevno izumrla – prav zaradi pritiska drugih čebeljih ras, ki so jih tjakaj vozili številni prevaževalci. Mešanje ras se je vedno bolj stopnjevalo in v evropskem prostoru zavzelo obširna območja.

LOKALNE POPULACIJE KRANJSKE ČEBELE

Čebele so se prilagajale krajevnim razmeram, pašnim in podnebnim. Prilagajale so se tako telesno, kot tudi vedenjsko. V Sloveniji so nastajale edinstvene lokalne populacije čebel, ki jih je stroka lahko prepoznavala kot posamezne krajevne rodove ali ekotipe, izkustveno pa jih prepoznavajo tudi čebelarji sami, predvsem njihovo prilagojenost na izkoriščanje lokalnih gozdnih paš. Čebelarska stroka, pri nas zlasti dr. Jože Rihar, jih je identificirala in jim dala tudi ime: alpski,

dinarsko-kraški, panonski in mediteranski ekotip kranjske čebele. Že iz njihovih imen lahko zaključimo, v katerih predelih Slovenije so razširjeni. Svoje ekotipe predstavljajo čebelarji tudi naši sosede, Korošci (zgornje- in spodnjetirolski ter karavanški ekotip) in Hrvati (gorski, panonski in mediteranski ekotip).

Evropska usmeritev je, da se ohranja kranjsko čebelo na ravni krajevnih rodov ali ekotipov, zato se tudi obravnavani vidiki ogroženosti nanašajo v veliki meri na ekotipe. Skrajni čas je že, da določimo območja v Sloveniji, kjer bi, kot gensko banko v naravi, ohranjali lokalne populacije (če sploh še kje so) in preprečili vsako mešanje s čebelami sumljivega izvora.

GENETSKO ONESNAŽEVANJE KANJSKE ČEBELE

Ogroženost kranjske čebele je treba iskati predvsem v smeri njene vse večje izpostavljenosti genetskemu onesnaževanju, križanju s tujerodnimi čebelami, ki so jih, in jih nekateri še, nehote ali lahkomišelnost hote, vnašajo v Slovenijo. Spomnimo se, da so prav to vprašanje izpostavili že v znameniti »Spomenici«, ki jo je leta 1920 predložil Odssek za varstvo prirode in prirodnih spomenikov Muzejskega društva v Ljubljani in je bila naslednje leto sprejeta, navedene, katere rastline in živali je treba nemudoma zavarovati, »ako se hočemo obraniti sicer opravičenemu očitku nekulturnosti in nepojmovanja važnosti prirodnega varstva.« Spomenica je izjemno pozornost namenila tudi kranjski čebeli. V njej je, med drugim, zapisano: »Varuje naj se tudi kranjska čebela kot naravni spomenik ... S prirodopisnega in narodnogospodarskega stališča je potrebno, da se kranjska pasma ohrani. Nevarnost, ki preti tej pasmi, ne obstaja v tem, da bi se čebelarstvo v naših krajih opustilo, marveč v tem, da bi se ta pasma ne pomešala s krvjo drugih pasem in bi izgubila na ta način svoje specifične vrline. Zato naj se prepove uvoz živih čebel in matic v kraje, kjer je doma kranjska čebela ...« Po skoraj sto letih moramo priznati, da glede reševanja tega vprašanja nismo prišli ravno daleč. Če sploh smo.

Za enkrat nimamo ustreznega pregleda, kakšna je pravzaprav grožnja – ugotavljamo njene posledice, ki so marsikje hujše kot navadno mislimo in

govorimo. Nevarnost prihaja tako iz tujine, kot tudi znotraj Slovenije. V Sloveniji je namreč zakonsko dovoljeno gojiti samo kranjsko čebelo (Zakon o živinoreji, 18/2002, 70 člen).

Vse bolj meša štrene čebelji križanec, buckfaška čebela. Nekateri evropski čebelarji so zaslutili v njej dobro trgovsko blago in jo ponekod v Evropi nekontrolirano uvajajo. Žal so poznani vnosi buckfaške čebele tudi pri nas. To ni samo grožnja genetskega onesnaževanja kot takega, ampak lahko prihaja pri potomcih omenjenih križancev in kranjske čebele tudi do neugodnih vedenjskih (etoloških) sprememb. Pri potomcih križanja buckfaške in kranjske čebele, lahko prihaja do povečanja agresivnosti in delo s čebelami je skoraj nemogoče, opozarja Adam Kehrlle. To lahko predstavlja veliko nevarnost za ljudi, če so čebelnjaki blizu naselij – kar pa je tak primer v mnogih predelih Slovenije.

KAKO PRAVZAPRAV PREPOZNA MO KRIŽANCE?

Temeljit odgovor lahko dobimo samo na osnovi genetskih raziskav, ki edine lahko postavijo »stvari na svoje mesto«. Veliko pa lahko pove že zunanost čebel, to je njihov fenotip. Kranjska čebela ima temne zadkove obročke, na katerih so široki prečni pasovi kratkih sivih do rumenkasto sivih dlačic (tomenta). Zato je čebela videti siva (od tod tudi ime sivka). Pri italijanski rasi pa sta vsaj dva prva obročka na zadku rumenkasta in podobno je tudi pri buckfaški čebeli. Zato križance zlahka prepoznamo: imajo vsaj prvi obroček na zadku rumenkast. Križancev s čebelami, ki imajo temne zadke, po obarvanosti ne moremo prepoznati.

BIOTSKA DIVERZITETA IN KANJSKA ČEBELA

Danes se vse pogosteje govori in razmišlja o biodiverziteti, o njenem ključnem pomenu pri razumevanju medsebojnih odnosov v živem svetu. Posvečen ji je celo svetovni dan, 22. maj! Poleg izraza biodiverzitet (*bios = življenje; diversa = razno, raznoterosti*), za isti pojem uporabljamo tudi soznačnici biotska raznovrstnost (*biotičen = življenjski, ki se tiče življenja*) in biotska pestrost. S temi izrazi se vse več srečujemo tudi v čebelarškem besedovanju.

Pod pojmom biodiverziteta razumemo širok spekter pojavov in ravni, ki odražajo in vzdržujejo spremenljivost živega sveta. Najpogosteje jih prepoznavamo na vrstni ravni. Poenostavljeno lahko rečemo, več je rastlinskih ali živalskih vrst na določeni površini, višja je biodiverzitet.

Pri medonosni čebeli ne moremo govoriti o raznovrstnosti, saj gre za eno samo vrsto. Zato se posvečamo njeni diverziteti na genetski ravni. Geni so nosilci lastnosti, njihov zapis se dedujejo z generacije na generacijo, tako že milijone let; rečemo lahko, da so geni večni. Vsako živo bitje nosi v svojem genetskem zapisu (genotipu) zapis za vsako beljakovino, ki gradi njegovo telo, za vsako posamezno obliko svojega telesa, za vsak barvni vzorec, za vsak fiziološki proces in za vsak vedenjski odziv. In ta zapis se prenaša z generacije na generacijo. Genetska diverzitet znotraj populacije je seštevček genetskih diverzitet posameznih osebkov, genomov. Celota vseh genetskih zapisov je genski sklad populacije.

Zakaj je genetska diverzitet pri čebelah tako pomembna? Večja je pestrost genskih zapisov, torej večja je njihova heterogenost, večja je možnost kombinacij in verjetnost, da se pojavijo dedne spremembe, mutacije. V primeru, da so pozitivne, lahko pride do sprememb, ki dajejo osebkom določeno prednost pri preživetju pred drugimi. To je temelj prilagajanja na življenjske razmere, temelj preživetja čebel. Pri njih so pozitivne mutacije ključnega pomena, iz generacije v generacijo se lahko bolj prilagajajo razmeram, v katerih živijo, zlasti podnebnim razmeram, oziroma njihovim spremembam. Preprosto bi rekli, da postajajo vse bolj odporne.

V naravi čebel je, da same skušajo poskrbeti za čim večjo gensko pestrost, čim večjo gensko heterogenost in da ne pride do parjenja v sorodstvu. Matica se spari z velikim številom trotov, tudi čez dvajset, v povprečju z dvanajstimi, ki prenašajo svoje genske zapise na potomce. Troti se v času prave zbirajo v zraku, na tako imenovanih trotoviščih, v bližini svojega doma; tam preprosto zato, ker morajo občasno poleteti domov, da se oskrbijo s hrano, energijo za letenje. Matice, nasprotno, večinoma poletijo daleč od svojega čebelnjaka, registrirali so jih tudi že na 7 kilometrski oddaljenosti, tako

da pridejo do trotov, s katerimi niso v sorodstvu. Tudi roji se hočejo oddaljiti od doma. Poskusi so pokazali, da raje izberejo bolj oddaljeno domovnanje, tam okoli 3 km od svojega prvotnega doma.

Tako delajo čebele, da pride do čim manj parjenja v sorodstvu, da se ohranja čim večja heterogenost genskih zapisov. Kaj pa čebelarji? Žal pogosto nasprotno kot čebele. S svojimi dejavnostmi, zlasti malomarnim oskrbovanjem čebel, katerega posledica so zaskrbljujoče zimske izgube družin, in za pokritje izgub nekritičnim nabavljanjem matic oziroma družin od koder koli, povzročajo vse večje siromašenje obsega genskih zapisov, siromašenje genskega sklada populacij. Povzročajo vse večjo genetsko homogenizacijo, z vsemi njenimi negativnimi posledicami, kot so zmanjšanje odpornosti ali zmanjšanje zmožnosti prilagajanja.

PROPADANJE ČEBEL IN NJIHOVIH DRUŽIN

Ogroženost čebel najbolj neposredno dojamemo, kadar, zlasti spomladi, prihaja do posameznih zastrupitev čebel, navadno zaradi fitofarmaceutskih (FFS) sredstev, ki jih kmetijci uporabljajo za zaščito poljskih kultur. Pred čebelnjaki vidimo ležati cele kupe mrtvih čebel ležati. Propadejo lahko posamezne družine ali vse družine v čebelnjaku. Zavedati pa se moramo, da propadejo tudi številne druge vrste, predvsem čebele samotarke in čmrlji, Neopazno izginjajo. V današnjem žargonu bi rekli, da so »kolateralna škoda« ...

Zimsko propadanje čebeljih družin je najbolj usodna razsežnost ogroženosti kranjske čebele pri nas, prihaja do nepovratnih izgub. Prihaja do počasnega izumiranja edinstvenih lokalnih populacij, genski sklad, ki je nastajal milijone let, počasi peša, lokalne populacije izginjajo in z njimi tudi dragoceni genski zapisi. Zadnje zime prihaja do povečanih izgub čebeljih družin, ponekod obsega že katastrofalne razsežnosti. Za preteklo zimo se za Slovenijo poluradno omenja propad 20 odstotkov družin, iz nekaterih predelov države pa poročajo, da izgube ocenjujejo na do 70 odstotkov. Lahko si izračunamo, kakšno izgubo to pomeni pri 160.000 čebeljih družinah, kolikor jih ocenjujejo za našo državo. Vzroki zimskih izgub so nejasni, posredi so verjetno razne bolezni, svoje prispeva tudi malomarnost čebelarjev, ki družine jeseni ne rešijo

zajedavcev varoj zadosti učinkovito, in čebele ne oskrbijo z zadostno količino kakovostne hrane za prezimovanje.

Čebelje družine lahko prizadenejo skrajne vremenske spremembe, ki so tudi pri nas vse bolj spoznavne. Prizadete so lahko zaradi suše v poletnem času, ko se čebelarji ne nadejajo, da je prekinjena vsakršna paša in čebele propadejo zaradi lakote. Takšno je bilo poletje 2007, ko so v Sloveniji zaradi lakote propadle številne družine, predvsem v severovzhodnem delu države.

Največja zdravstvena težava čebel, s katero se srečujemo čebelarji, je zajedavska bolezen varoza, ki jo povzroča pršica varoja (*Varroa destructor*). Pri nas se je pojavila v 80. letih prejšnjega stoletja in se hitro razširila. Čebelja družina zanesljivo propade, če ji ne priskoči na pomoč čebelar, z ukrepi, ki zmanjšujejo število zajedavcev.

S pojavom varoze se je močno povečal odstotek že pozno jeseni ali pozimi propadlih družin, lahko do dramatičnih razsežnosti, ko je spomladi v čebelnjaku živa komaj še kakšna – ali pa nobena.

Pri oceni umrljivosti zaradi varoze je potrebna previdnost, saj kot posledico delovanja varoj v svetu, kot tudi pri nas, ugotavljajo vse več različnih viroz s smrtnimi učinki. Varoje namreč prebodejo kutikulo čebel ali njihovih bub, da lahko pijejo njihovo hemolimfo. Pri tem nastane rana, ki omogoči virusom vstop v telo gostitelja.

Zimske propade družin lahko pospeši pogojna bolezen nosemoza, katere povzročitelj je *nosema*, *Nosema apis*. V novejšem času se vse bolj širi, še vedno slabo poznana, azijska *nosema*, *N. ceranae*, ki lahko napada čebelje družine že v poletnem času.

Do propada družin prihaja tudi zaradi drugih bolezni, predvsem zaradi hude gnilobe, ki se je pri nas nekako ne znamo rešiti in vsako leto zahteva svoj davek.

Kranjsko čebelo velikokrat ogrožajo kar čebelarji sami, najbolj prikladen izraz za takšno ravnanje je kar malomarnost. Krivi so za marsikaj od naštetega, če se premalo posvečajo svojim varovankam in prihaja do odmiranja zaradi lakote in posledic varoze. Ali lahkomišlno segajo po čebelah, ki k nam ne sodijo in prihaja do neželenih križancev.

Izpostaviti je treba slabo strokovno podkovanost nekaterih čebelarjev, ki pravzaprav ne vedo, kako bi morali ukrepati, da družine ne bi propadle. Ali se za to preprosto premalo zanimajo. Pri nas vsak lahko goji čebele – pa ne bi bilo slabo, če bi komu to prepovedali!

IN ZA KONEC ...

Velika pomanjkljivost je, da nimamo točnega pregleda, koliko čebeljih družin propade v Sloveniji in se iz leta v leto srečujemo s približnimi ocenami.

Uporabo FFS je treba kar najbolj omejiti, najbolj strupena za žuželke pa prepovedati – kar se, na srečo, pri nas že nekaj let dogaja. Nujno je sodelovanje med kmetijci in čebelarji, da se slednji lahko pripravijo na načrtovano tretiranje poljščin s FFS, čebele začasno zadržijo v panjih ali pa jih pravočasno odpeljejo.

Poleg skrbi za zdravstveno varstvo in pravočasno krmljenje čebel, bi morali bolj skrbeti tudi za njihovo rasno čistost in ohranjanje biodiverzitete. Ključnega pomena so razpršena tradicionalna mala čebelarstva, kjer zaradi stacionarnega načina čebelarjenja ni prihajalo do mešanja čebel. So neke vrste genska banka v naravi, ki pa je vse bolj ogrožena, grozi ji bankrot. Pri tem je še kako dragocen vsak čebelnjak, kjer se pri čebelah še ohranjajo prvotni genetski zapisi, vsaka lokalna populacija čebel, kjer ne prihaja do mešanja z drugimi ekotipi. V bolj odročnih krajih so čebelnjaki, bolj so dragocene čebele v njih.

Janez Gregori, profesor biologije in čebelar,
Podkoren

Klemen Jerina

PREHRANSKE ZNAČILNOSTI SLOVENSКИH MEDVEDOV, MÉD-VÉD-OV, MÉD-JÉD-OV?

Dostopnost hrane je eden glavnih dejavnikov, ki vpliva na preživetje in življenjski uspeh vseh živalskih vrst, tudi človeka. Prav iskanju hrane in prehranjevanju živalske vrste praviloma namenjajo največji delež aktivnega časa. Hrana ključno vpliva na prostorsko razporeditev in zastopanost živalskih vrst tako globalno kot lokalno.

Hrana je bila in je tudi eno osnovnih gibal evolucije, saj so se osebk in vrste telesno ter vedenjsko spreminjali in prilagajali tako, da so bili pri prehranjevanju čim uspešnejši oziroma so s hranjenjem dobili dovolj energije. To je privedlo do izjemne pestrosti rešitev. Pomislimo na skrajne razlike med vrstami, npr. na razlike v telesni zgradbi domačega goveda in nočnih metuljev. Prvo je tipična pašna vrsta, ki je za pašo razvila gobec – učinkovit kot majhna kosilnica, in zapleten 4-delni želodec (vamp), v katerem s pomočjo simbiotov razgrajuje trave, ki so sicer energijsko revne. Metuljev ustni aparat pa se je razvil v sesalo, s katerim metulji srkajo nektar z dna cvetov rastlin, ob tem pa, kot protiuslugo, slednje še oprashijo.

Kot hrana lahko nastopajo tako rekoč vse organske snovi in tkiva, ki so jih proizvedle rastline, živali ali glive. Hišnim kozličkom tekne suh mrtev les, po telesni masi ne tako različnim kolibrijem pa cvetlični nektar. Prva vrsta je hladnokrvna in lahko zaradi majhne porabe energije preživi tudi ob najskromnejši hrani, druga pa toplokrvna. Tako kot druge vrste ptic vzdržuje visoko stalno telesno temperaturo (ta je pri pticah v povprečju okoli 2 °C višja kot pri sesalcih), poleg tega je majhna in ima zato neugodno razmerje med površino in prostornino telesa, zaradi česar hitro izgublja toploto. Za preživetje tako potrebuje veliko energije, ki jo lahko dobi le iz najbolj kalorične hrane, kot je nektar. Ko je v nekem prostoru na voljo hrana,

se bo prej ali slej tam pojavila tudi živalska vrsta, ki jo bo izkoriščala. Glede izvora hrane vse živalske vrste delimo v tri večje skupine: rastlinojede, mesojede in vsejede. Glede na pestrost hrane pa na take, ki se hranijo le z malo viri, in take, ki lahko izkoriščajo najrazličnejše vrste hrane.

Rjavi medved je prehransko ena zanimivejših živalskih vrst. Je vsejed z izredno širokim spektrom virov hrane – od gob, nevretenčarjev, jagodičja, mrhovine, mastnih semen drevesnih vrst, do trav in zeli. V vsakem delu leta in povsod izbira bogatejša prehranske vire. Temu primerno, skladno z dostopnostjo hrane, se njegova prehrana spreminja med deli leta, iz leta v leto, in v prostoru. Medved se hitro navadi tudi na bogate vire hrane, ki jih v prostor – hote ali nehote – vnašamo ljudje, npr. na ostanke hrane na nezavarovanih smetiščih, nezavarovano drobnico, njivske pridelke, hrano, s katero krmišča zalagajo lovci (npr. na koruzo, v preteklosti mrhovino). Večina težav, ki jih imamo ljudje z medvedom, je povezanih prav z njegovim prehranjevanjem z antropogenimi (človeško po-gojenimi) viri hrane.

METODE PREUČEVANJA PREHRANE MEDVEDOV

Prebavni trakt medveda je po sestavi dokaj podoben človeškemu. Je bistveno krajši od trakta velikih rastlinojedcev. Medvedi zato razmeroma slabo prebavljajo manj hranljivo in teže prebavljivo rastlinsko hrano. Hrano praviloma tudi slabo prežvečijo, zato so v njegovih iztrebkih opazni manjši ali večji deli še neprebavljene hrane – cela semena, živalska tkiva (npr. hitin¹ žuželk in dlaka živali) ... Za preučevanje medvedove prehrane zato pogosto uporabljamo metodo makroskop-

¹ Roževini podobna snov, iz katere je zunanje ogrodje, oklep členonožcev (op. ur.).

Družinski obisk krmišča za medvede. Krmišče je dvignjeno od tal in pokrito s težjim pokrovom, kar odvrne obiske večine nečiljnih živalskih vrst. Foto: Miha Krofel.

skega pregleda vsebine iztrebkov. Iztrebke z različnih območij in iz različnih letnih časov zberemo, pregledamo in njihovo vsebino ločimo na posamezne sestavine ter izmerimo njihove deleže. Iztrebke najlaže najdemo ob medvedovih počivališčih, kjer spi čez dan, na gozdnih cestah in poteh ter ob krmiščih.

Na ta način smo v Sloveniji analizirali prehrano medvedov v vseh letnih časih in na vseh glavnih območjih, kjer medved živi. Poleg metode analize iztrebkov se lahko, vendar redkeje, uporablja tudi metodo opazovanja v naravi, metodo stabilnih izotopov, metodo maščobnih kislin in genetiko.

POMEN VEČJIH ŽIVALI IN NJIHOVE MRHOVINE V MEDVEDOVI PREHRANI

Medved v Sloveniji – proti splošnemu prepričanju – zelo redko lovi večje divje živali. Ko smo z GPS telemetrijskimi ovratnicami eno leto spremljali več kot 30 medvedov, smo npr. ugotovili le nekaj takih primerov. Medvedi, zlasti odrasli samci, so ob visokem snegu lovili divje prašiče ali pa izčrpana teleta jelenjadi. Prvi se v zelo globokem snegu zaradi kratkih nog vdirajo do trebuha in težko bežijo. Večje vrste divjih živali pa medvedi uspešneje lovijo zlasti takoj po njihovi kotitvi. Pri nas medved spomladi išče mladiče srnjadi (ki se nekaj časa po kotitvi sploh ne premikajo), še prej pa gnezda z mladiči divjih svinj. Vendar so taki dogodki verjetno redki.

Bistveno pogostejši so v severnih deželah. Ponekod v Skandinaviji medvedi na primer uplenijo več kot četrtino vseh mladičev losa.

Bistveno lažji plen od divjih živali so domače živali, npr. ovce in koze, evidentirani pa so tudi primeri plenjenja kokoši in mladih telet goveda ter celo rib. Z udomačevanjem so te živali izgubile večji del proti-plenilskega vedenja, zato jih je lažje uloviti. Zdi se, da do plenjenja domačih živali prihaja povsod, kjer te žive na območju medveda in niso primerno zaščitene. Za zmanjševanje škodnih primerov je zato ključna dobra zaščita.

Medved je slab plenilec, a odličen mrhovinar – eden najučinkovitejših v naših gozdovih. Ima izredno razvit voh. Mrhovino in drugo hrano lahko ob pravem vetru zazna na nekaj kilometrov (tuje raziskave kažejo, da do 10 km). Poleg tega je dovolj močan, da odpodi vse druge mrhovinarje, pa tudi prave plenilce od njihovega plena. Pogosti so primeri, ko medved sledi volkovom ali risu in jim plen ukrade (t. i. kleptoparazitizem). Na območju dinarskega gorstva medved najde okoli 1/3 vseh risovih plenov srnjadi.

Mrhovina divjih živali (zlasti jelenjadi in srnjadi) je v prehrani medveda najpogostejša takoj po koncu njegovega zimskega spanja. Tedaj energijsko predstavlja skoraj 1/3 vse medvedove hrane. Potem njen pomen do junija upade, tako da njen letošnji delež znaša samo še 7 %. Sezonske razlike so skladne z razpoložljivostjo: po koncu zime je v naravi veliko mrhovine, saj je zima najtežji čas za živali in je vse ne preživijo. Sneg poginule živali »konzervira« do pomladi. Poleti in jeseni je pogina manj, tudi razkroj trupel poteka zelo hitro. Zanimiv je primer iz Skandinavije, kjer so opazovali, ko je v čredo severnih jelenov udarila strela in jih ubila. Našel jih je medved in jih zvelkel v bližnje močvirje ter potopil pod vodo. Trupla jelenov so bila v močvirju, ki je brez kisika, dobro konzervirana. Medved se je z njimi postopno hranil več kot mesec dni.

MRHOVIŠČA KOT UKREP ZMANJŠEVANJA NAPADOV MEDVEDA NA DOMAČE ŽIVALI?

V preteklosti so lovci v Sloveniji zelo pogosto krmili medvede z mrhovino domačih živali (predvsem goveda) na krmiščih – t. i. mrhoviščih. To-

vrstna tradicija sega več kot sto let v preteklost na veleposestva na jugu države – v kočevske in snežniške gozdove (mrhovišča so takrat imenovali »Luderplatz«). Še pred desetletjem je bilo krmljenje z mrhovino celo obvezno. Na vsakih 6000 hektarov lovnih površin na območju medveda so morali lovci redno vzdrževati vsaj eno mrhovišče. Krmljenje so izvajali zaradi lažjega lova medveda, pa tudi zaradi spremljanja njegovega stanja (trendi številčnosti, rodnost). Poleg tega so bili mnogi praktiki prepričani, da krmljenje z mrhovino učinkovito zmanjšuje napade medveda na drobnico, medveda zadržuje v gozdu, skratka, da ukrep uspešno zmanjšuje težave z medvedom.

Ob sprejemu Evropske zakonodaje leta 2004 je bilo krmljenje medvedov z mrhovino domačih živali v Sloveniji čez noč prepovedano. V tistem desetletju so naraščali konflikti z medvedom, zlasti napadi na drobnico. Mnogi so porast konfliktov pripisali prepovedi krmljenja. Razlaga je logična: medved pač rabi beljakovinsko hrano, če je ne dobi na mrhoviščih, si bo z njo postregel na pašnikih z drobnico. Kasneje je bilo o tem vprašanju izvedenih več raziskav. Nobena ne kaže, da bi mrhovina v resnici zmanjševala napade na drobnico ali druge konflikte.

Medved se je z mrhovino domačih živali hranil le spomladi, podobno kot z mrhovino divjih živali, v manjši meri pa tudi pozno jeseni. Spomladi je delež mrhovine znašal okoli 30 %, celoletno povprečje pa le še 12 %, kar je bistveno manj od skupnega deleža vseh naravnih beljakovinskih virov hrane, ki znaša okoli 30 %. Zgodaj spomladi in pozno jeseni, ko so se medvedi sploh hranili na mrhoviščih, se drobnice še ne pase, ali pa se je ne pase več. Primerjave tudi kažejo, da mrhovišča za medveda niso bila nič bolj priljubljena od krmišč s hrano rastlinskega izvora (zlasti s koruzo). Naše raziskave so pokazale, da je bil porast napadov na drobnico v obdobju prepovedi krmljenja z mrhovino zelo verjetno predvsem posledica tedanjega naglega porasta reje drobnice (in njene paše v naravi), slabe zaščite drobnice, pa tudi porasta številčnosti medvedov. Pomen krmljenja z mrhovino še preučujemo. Krmišča z mrhovino in krmišča s koruzo spremljamo s foto-pastmi – kamerami, ki nepretrgoma snemajo vse »obiskovalce« krmišč.

Medvedji iztrebek, poln rastlinskih semen. Medvedi imajo razmeroma kratek prebavni trakt in zato manj temeljito prebavo. So pomembni raznašalci semena številnih grmovnih in drevesnih vrst, s katerimi se hranijo. Prehrano medveda je mogoče dobro preučiti s pregledovanjem vsebine iztrebka. Foto: Miha Krofel.

Tako bomo zanesljivo ugotovili, ali medved kakor koli izbira med mrhovišči in krmišči z rastlinsko hrano. Dosedanje ugotovitve kažejo, da razlike niso pomembne in je treba za zmanjševanje napadov na drobnico uporabiti druge ukrepe, predvsem dobro zaščito.

NEVRETEŃARJI

Čeprav si to težko predstavljamo, so glavna medvedova mesna hrana in njegove glavne plen-ske vrste drobni nevretenčarji, zlasti žuželke. Med njimi se najpogosteje znajdejo mravlje (bodisi jajčeca, ličinke ali odrasle živali), ličinke raznih vrst hroščev in metuljev, ki žive v mrtvih štorih, ose, čmrlji in čebele. Mravlje so za medveda prava poslastica, o čemer pričajo številna razkopana mravljišča. Razdrti štori izdajajo medvedovo iskanje ličink in bub hroščev v lesu. Hranjenje z osami in divjimi čebelami pa dokazujejo izkopani osirji v tleh in čebelja gnezda v votlih deblih ali v zemlji. Ose so v medvedovi prehrani pogoste zlasti v pozno poletnih mesecih t. i. »osjih let« (tj. v letih, ko je os več). Takrat neredko najdemo medvedove iztrebke, ki so zaradi neprebavljivega rumeno-črnega hitina osjih zadkov, delno rumeni. Ker je medved po večini telesa bogato porasel z dlako, mu ose tam ne morejo do živenga; gole pa ima smrček in seske. Vendar nagrada očitno odtehta kdaj tudi

Medved je pregovorno sladkosned, vendar ima vsaj tako kot med rad tudi čebele. Odtis medvedove šape na satnici razdrtega čebelnjaka. Foto: Miha Krofel.

številne pike; očitno medvedu tekne pikantno začinjeno meso.

Nevretenčarji se v prehrani medveda pojavljajo skladno z dostopnostjo v naravi. Spomladi začno naraščati in dosežejo vrh v poletnih mesecih – junija in julija –, ko njihov delež znaša v povprečju skoraj 70 %, zatem pa do septembra upadejo. Skupni delež nevretenčarjev v celoletni prehrani medveda po oceni znaša prek 20 %, kar je več kot vsi ostali beljakovinski viri skupaj. Verjetno je ta delež v resnici še večji, saj poleti medvedi stikajo za mrhovino divjih živali, ki je polna ličink mrhovinarskih žuželk, in jedo ličinke, ne mrhovine. Ličink v iztrebkih ne moremo enostavno zaznati, saj so večinoma prebavljene. Medved si med hranjenjem z ličinkami pomaga s šapo in si jih »nagrabí« v gobec. Zatem se pogosto še »odišavi« – ko se povalja po koži poginule živali.

Med nevretenčarsko hrano sodi tudi kranjska čebela, kar dokazujejo razdrti čebelnjaki na območju medveda. Po splošnem prepričanju medved odpira čebelnjake zaradi medu, saj je pregovorno sladkosned, vendar pa mu gredo verjetno vsaj toliko v slast tudi čebelje ličinke, ki so polne maščob in beljakovin. Kakor koli že, medved je pri iskanju divjih in domačih čebel ter čebelnjakov zelo uspešen. To so ljudje že davno opazili in temu primerno tudi poimenovali medveda. Ime méd-véd namreč označuje nekoga, ki ve, kje je med, kako ga najti. Lahko pa gre tudi za spremembo iz besede méd-jéd, ki bi označevala ljubitelja medu.

JAGODIČJE

Del leta se medvedi pri nas hranijo tudi z jagodičjem (gozdne jagode, maline, robide, borovnice), s sladkimi plodovi grmovnic (drnulje rumenega drena, šipek, plodovi črnega trna) in divjih ter udomačenih drevesnih vrst (lesnike in jabolka, divje in domače hruške, jerebika, plodovi mokovca). Vse te vrste so zoonorne, tj. prilagojene, da njihovo seme raznašajo živali. Zato so tudi razvile vabo (jabolko, sladka ovojnica šipka, jagoda), ki živali pritegne, da seme/plod pojedó. Seme je za varovano pred prebavo in ostane kaljivo v iztrebkih. Medvedi so zelo primerni raznašalci semen rastlinskih vrst, saj hrano slabo prebavijo in zato ne uničujejo semen. Poleg tega iztrebek predstavlja za seme oz. za vzniklo rastlino bogat začetni substrat – zalogo gnojila.

V Sloveniji jagodičje energijsko ni zelo pomembna sestavina medvedove prehrane, pomembnejše je sadje gozdnih in domačih vrst (npr. lesnike in jabolka). Skupni delež vseh sadežev v celoletni medvedovi prehrani znaša okoli 10 %. Povsem drugače pa je v severnih deželah borealnega pasu, kjer se lahko v delu leta medvedi hranijo le z jagodičjem. Tam zlahka najdemo iztrebke, ki so v celoti sestavljeni iz ostankov borovnic in zato povsem črni. Verjetno pa sta jagodičje in sadje tudi pri nas visoko na medvedovi prehranski lestvici; medvedje si zapomnijo ter predvidijo, kje in kdaj ju bodo lahko dobili. Zabeležili smo več primerov, ko so spremljani medvedi vse leto živeli sredi gozda. Jeseni pa so, ravno ob pravem času, odšli v – tudi prek 20 kilometrov oddaljeno – opuščeno vas, kjer so prav tedaj dozorele slive ali jabolka.

MASTNA SEMENA DREVESNIH VRST

Medved pri nas zimo praviloma prespi, zato si mora jeseni izdatno povečati maso. Podkožno maščevje mu služi kot ozimnica – energijska zalog, s katero preživi zimo. Do pomladi medved lahko izgubi do tretjine, dlje na severu pa celo še večji delež predzimske telesne mase. Da bi se čim hitreje zredili, medvedi jeseni jedó več in izbirajo najbogatejše prehranske vire, pogosto tudi take s povečano vsebnostjo maščob. V letih in na območjih, kjer je veliko mastnih semen drevja (npr. žira, želoda, kostanja), se medvedi jeseni lahko v celoti

specializirajo na iskanje mastnih semen, saj so ta zanje tedaj idealna hrana. Jeseni leta 2016, ko je bukev obilno obrodila, smo npr. dva meseca pred zimo spremljali medvede, ki so se prehranjevali izključno z žirom. Najdejo ga tako, da odgrnejo listje in potem z golih tal trikotna semena zajamejo z jezikom. Bogate sestoje s semeni medvedi dobro poznajo in se v njih zbirajo iz širokega zaledja. Semena jedó še drugo leto po koncu zime, dokler seme vzklije. V celoletni prehrani medveda znaša energijski delež semen skoraj 20 %, jesenski viški pa znašajo do 100 %. V letih, ko bukev obrodi, medvedi bistveno redkeje zahajajo na krmišča in v bližino človeka; z medvedi je manj konfliktov, celo pogostnost povozov medvedov na cestah in železnici strmo upade.

DRUGI NARAVNI VIRI HRANE

Poleg naštetih virov hrane medvedi jedó tudi gobe, zeli in trave. Spomladi, takoj zatem, ko se zbudijo, jim tekne čemaž – rastlina, ki je latinsko ime dobila po medvedu *Alium ursinum* – medvedji česen. Pozneje medvede lahko videvamo, ko se pasejo na travnikih; v delu leta se zelo pogosto pojavljajo na suhih travnikih, kjer iščejo cvetove grenkoslada. Znani so tudi primeri, ko so doječe medvedke kopale in jedle korenine kumine, kar je verjetno predvsem dietetičnega pomena. Domnevamo, da kumina lajša prebavo tudi mladičem, ki jih medvedke dojijo.

HRANA NA KRMIŠČIH

Krmljenje medvedov in drugih prostoživečih živali je v Sloveniji in drugih državah, kjer je prevladovala nemška lovska šola, zelo intenzivno. Medvedi se na krmiščih poleg prej omenjene mrhovine domačih živali (ki je zdaj prepovedana) hranijo predvsem s koruzo in z drugimi žitaricami. Krmišča so lahko prvenstveno namenjena medvedom ali drugim vrstam divjadi, predvsem jelenjadi in divjemu prašiču. Krmljenje ima na medvede v Sloveniji zelo velik vpliv. Hrana s krmišč nastopa v prehrani skozi vse leto, od pomladi do jeseni in celo pozimi ter verjetno skrajšuje obdobje medvedovega zimovanja. Njen skupni energijski delež znaša prek 20 % za žitarice, v preteklosti je dodatnih 10 % doprinesla še mrho-

Večino težav z medvedom nastopa, ko ta blizu človeka išče hrano, kot so klavni odpadki, ostanki hrane v smetnjakih in kompostnikih. Slika: testiranje medovarnega kompostnika, ki je sredi snežniških gozdov dobro prestal vse medvedove poskuse. Foto: Klemen Jerina

vina domačih živali. Sezonski ekstremi lahko na nekaterih območjih znašajo prek 70 %. Hrana na krmiščih je predvidljiva v prostoru in času. Zato je prehranjevanje na krmiščih preprosto in so dobički med vloženo ter pridobljeno energijo veliki, nekajkrat večji kot ob hranjenju v prosti naravi. Posledično lahko krma povečuje telesno kondicijo živali, večja rodnost in populacijske gostote, hkrati pa povečuje potrebe po večjem odstrelu z namenom regulacije. Krmišča so pogosto osrednje točke medvedovega življenjskega prostora. Krmljenje medvede na neki način delno udomačuje, kar ni zeleno. Po drugi strani pa krmišča zlasti jeseni dokaj uspešno zmanjšujejo zahajanje medvedov v naselja in manjšajo konflikte s človekom. Poleg tega omogočajo spremljanje in opazovanje medvedov ter olajšujejo njihov odstrel.

DRUGI ANTROPOGENI VIRI HRANE

Medved je vsejed in prehranski oportunist. Hitro se navadi tudi na povsem antropogene vire hrane. Veliko tujih in domačih raziskav enotno kaže, da je velik del letnega cikla eden glavnih razlogov za zahajanje medveda v bližino človeka prav tam prisotna hrana, npr. klavski odpadki,

Rjavi medved je po prehrani ena zanimivejših živalskih vrst. Foto: Miha Krofel.

neurejena smetišča, ostanki hrane v smetnjakih in kompostnikih. Spomladi in zgodaj poleti, ko se medvedi pariyo, lahko v bližino človeka začasno pridejo tudi zaradi varnosti. Medvedke z mladiči in nedorasli samci se tako umikajo pred dominantnimi samci, saj ti lahko tedaj njim nesorodne mladiče in mlajše medvede tudi ubijejo. Nenavadno – medvedi torej blizu človeka iščejo varnost pred drugimi medvedi. Vendar so taki dogodki primerjalno vseeno redki. V večini primerov medvede v bližino človeka pritegnejo

antropogeni viri hrane. Nagrade v obliki hrane si dobro zapomnijo in postopno začno povezovati bližino človeka s hrano. Tako sčasoma izgubljajo strah pred človekom. Zato je eden ključnih ukrepov za učinkovito zmanjševanje težav z medvedom, kot so njegovo zahajanje v naselja, dosledno zmanjševanje dostopnosti hrane v in ob naseljih.

Izr. prof. dr. Klemen Jerina,
Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire,
Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani

Marko Cvetko, Miha Jernejčič, Tine Schein in Jošt Stergaršek

NOTRANJSKI REGIJSKI PARK

Notranjski regijski park leži znotraj meja občine Cerknica in obsega dobrih 222 km². Ustanovljen je bil leta 2002 z namenom, da se ohranjajo, varujejo in raziskujejo naravne in kulturne vrednote tega območja. Odlikujejo ga visoka stopnja ohranjenosti naravnih življenjskih prostorov, številni naravni spomeniki, izjemna pestrost živih bitij, na drugi strani pa razpoznavna kulturna krajina, ki jo je zaznamoval dolgotrajen kakovosten preplet človeka in narave, ponaša se z veliko ekološko, biotsko in krajinsko vrednostjo.

Planinski vrhovi z dih jemajočimi razgledi, pisani travniki, presihajoče jezera, naravni mostovi, mističen podzemni svet, kristalno čisti potočki in čarobni gozdovi – vse to na razmeroma majhnem območju Notranjskega parka. Apnenčasta in dolomitna podlaga sta v sodelovanju z vodo zgradili veličastne kraške pojave. Vode iz presihajočega Cerkniskega jezera, enega večjih te vrste v Evropi, se stekajo pod zemljo in pridejo na plano v Rakovem Škocjanu, nekdanji jami, kateri se je udrl strop. Nanj nas še vedno spominjata dva veličastna kamnita mostova. Le nekaj kilometrov stran najdemo Križno jamo, svetovno znano jamo z več kot 40 podzemnimi jezerci.

Kalvarija v Križni jami, najmarkantnejši del podzemnega sveta v trikotniku med Loškim poljem, Cerkniskim poljem in Bloško planoto. Foto: Gašper Modic.

Pobočja, ravnice, gozdovi in grape Notranjskega regijskega parka nudijo dom marsikateri rastlinski vrsti, ki prevzame še tako razvjenega občudo-

valca. Hkrati okolje gosti najbolj drobnega polžka, najkrepkejšega medveda in vse vmes. Tukajšnje življenje že od nekdaj privablja naravoslovce in ljubitelje narave, vsakič pa ponudi nekaj novega, še ne vidnega. Pestra geološka zgodovina je pripravila ugodne rastne razmere za številne rastline in živali, tako da Notranjski park velja za eno od vročih točk biodiverzitete v Sloveniji.

RASTLINSTVO IN ŽIVALSTVO PARKA

Tu so opazovali 276 vrst ptic – polovico vseh evropskih vrst; tu živi 45 vrst sesalcev – polovica vseh evropskih vrst; tu leta 125 vrst dnevnihi metuljev – slaba tretjina vseh evropskih vrst; tu se mresti tudi 15 vrst dvoživk – skoraj četrtina vseh evropskih vrst dvoživk ... Biotska pestrost tega območja je res izjemna!

Samec repalščice (*Saxicola ruberta*).
Vir: arhiv Notranjskega regijskega parka.

Zapleteni dinamiki gibanja voda so se prilagodile rastline. Na močvirskih predelih lahko naj-

Cerkniško jezero – srce Notranjskega parka.
Foto: arhiv Notranjskega regijskega parka.

demo tri vrste 'mesojedih' rastlin. Na poplavnih območjih vsako leto najdemo amfibijske rastline. Te so se presihanju vode prilagodile do te mere, da enako dobro uspevajo v vodi in na kopnem.

Vlažni travniki nudijo odlične pogoje za rast mnogim ogroženim vrstam. Ilirski meček in orhideje, majske in mesnordeče prstaste kukavice, močvirne kukavice ter navadne močvirnice, tu cvetijo v velikem številu.

Ob jamskih vhodih in udornicah je opazna razporeditev rastlinstva, ki jo pogojeta nižja jamska temperatura in manjša razpoložljivost svetlobe. Tako na dnu udornic najdemo le še mahove, z vzpenjanjem na površje pa se počasi vrstijo različne rastline.

Tu najdemo endemno jamsko favno. Prazne hišice podzemnih polžev oblikujejo naplavine ob izviri Raka. Skrita dolina je zatočišče vodnih ptic, kot so mali ponirek, siva pastirica in povodni kos. Potok Rak naseljujejo tudi različne vrste rib. Klen, ščuka, linj, potočna postrv in pisanec so tu od nekdanj, nekaj vrst pa je sem zanesel človek.

CERKNIŠKO JEZERO

Cerkniško jezero, srce Notranjskega parka, je eno največjih presihajočih jezer v Evropi. Vsako leto se pojavi na kraškem polju, ujetem med Javorniki na eni ter Bloško planoto in Slivnico na drugi strani. V suhem delu leta jezero izgine, tako da je tu v enem letu moč na istem kraju veslati, ribariti, se sprehajati in kositi travnik!

Jezero se na Cerkniškem polju praviloma zadrži okoli devet mesecev na leto. Navadno se voda razlije po površini dobrih 20 km², ko pa je vode največ, površina jezera meri skoraj 30 km². Ko je polno, je Cerkniško jezero največje jezero v Sloveniji.

Cerkniško jezero je prvič omenjeno že v antiki, na zemljevidih Evrope pa se pojavlja vse od 15. stoletja. V njegovo delovanje se je prvi poglobil Janez Vajkard Valvasor, kar mu je prineslo članstvo v londonski Kraljevi družbi. Tu je zibka krasoslovja in terminov, kot sta kraško polje in presihajoče jezero.

Pomen presihajočega Cerkniškega jezera torej daleč presega meje Slovenije. Danes je Cerkniško jezero, skupaj z Rakovim Škocjanom in Križno jamo, razglašeno za mednarodno pomembno mokrišče – Ramsarsko območje, zaradi pomena za življenje ogroženih ptic pa še za Natura 2000 območje.

S presihajočim Cerkniškim jezerom je že od nekdaj povezan tudi človek. Z obilico rib in divjadi je Jezero privabljalo in preživljalo ljudi od kamene dobe dalje. Generacije marljivih rok so ne nazadnje sooblikovale značilno krajino na vlažnih tleh jezerske kotanje in z vzdrževanjem poplavnih travnikov še danes zagotavljajo življenjski prostor ogroženim rastlinam in živalim.

Presihanje Cerkniškega jezera

Preplet časa, vode in kamnin je ustvaril fenomen presihanja, ki žene življenje na čudovitem kraškem polju. Cerkniško jezero je presihajoče, saj se napolni po dolgotrajnih padavinah, v suhem delu leta pa presahne.

Jezero se po Cerkniškem polju razlije, ko je **dotok vode** večji od odtoka. V dveh do treh dneh ga napolnijo obilne jesenske padavine, spomladi svoj del prispeva še taljenje snega. Voda v Cerkniško jezero priteka skozi podzemlje z Bloške in Vidovske planote, iz Loške doline ter izpod Javornikov. Edini površinski dotok je rečica Cerkniščica.

Odtokanje vode je počasnejše. Jezero v času brez padavin presahne v treh do štirih tednih. Vsa voda iz jezera odteče v podzemlje, torej je odtok Cerkniškega jezera v celoti kraški in Cerkniško polje tipično kraško polje.

Podzemski odtok vode je zapleten. Cerkniško jezero je **geološko razvodje** in voda iz njega odteka

na dve strani. Del vode odteče skozi požiralne jame v Jamskem zalivu in na dan privre v slikoviti kraški dolini Rakov Škocjan kot rečica Rak. Drugi del vode iz Cerkniškega jezera odteče skozi ponikve, požiralnike in estavele v jezerskem dnu neposredno v izvire Ljubljanice na robu Ljubljanskega barja.

Življenje ob Cerkniškem jezeru

Jezero je prihajalo in odhajalo, človek pa se je moral temu nenehno prilagajati. Zaradi presihanja jezera se je na Notranjskem razvil poseben čoln, drevak, ki je prebivalcem omogočal čolnarjenje tudi v plitvinah. Muhasto jezero je vplivalo tudi na ostale obrti in dejavnosti. Ribištvo je bilo močno povezano z nihanjem jezera. Ob presihanju jezera so ribiči reševali ribe in jih spuščali v zajezena območja, kjer so se obdržale do naslednjega dviga gladine. V Muzeju Cerkniškega jezera si lahko ogledamo model presihajočega jezera in zbirko orodij, ki so jih ljudje včasih uporabljali za ribolov, v Hiši izročila pa predstavljajo bogato nesnovno dediščino.

Drevak se je uporabljal za pester nabor aktivnosti, transport tovora, živine in ljudi, ribolov in lov divjadi. Dolžina drevaka je bila odvisna od tega, za kaj so čoln potrebovali. Drevak za prevoz ljudi je meril okrog 7 m, za transport živine pa okrog 12 m.

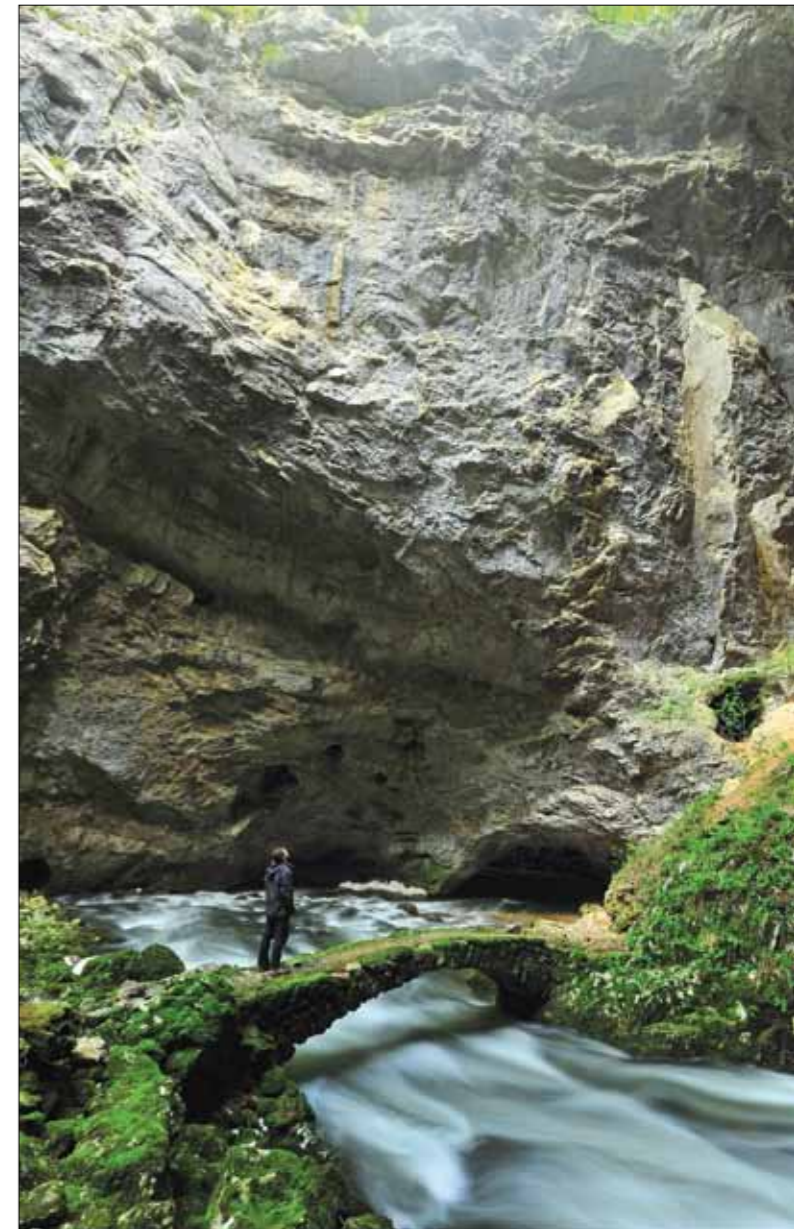
RAKOV ŠKOCJAN

Obisk te slikovite kraške doline, nastale iz kraške jame z udiranjem in rušenjem stropa, nikogar ne pusti ravnodušnega!

Oddih v senci stoletnih hrastov, razgled z veličastnega Velikega naravnega mostu, vrnitev skozi čas ob razvalinah cerkvice Sv. Kancijana, osvežitev z jamskim zrakom pod slokim naravnim obokom Malega naravnega mostu ali sprehod po mehki podlagi urejene pešpoti ob visokoraslih hojah je vedno znova nepozabno doživetje ...

Tu smo na popoldanskem sprehodu priča milijone let trajajočim geološkim procesom, ki so to kraško dolinico oblikovali. Zato nominacija Rakovega Škocjana za uvrstitev na seznam Svetovne naravne dediščine UNESCO sploh ne preseneča.

Rakov Škocjan je kraška dolina ob severnem vznožju Javornikov, nastala z udiranjem in ruše-

Pod Malim naravnim mostom. Foto: arhiv Notranjskega regijskega parka.

njem stropa kraške jame. To dokazujeta 42 m visoki Mali naravni most, 37 m visoki Veliki naravni most ter soteski za njima.

Po dnu ravnega ilovnatega dna vijuga potok Rak, obdan z lazi in poplavnimi travniki. Rak polnijo vode, ki se skozi podzemlje stekajo s Cerkniškega polja in izpod Javornikov. Rečica priteče na površje iz Zelških jam na vzhodni strani doline, ponikne pa v Tkalca jami na zahodnem delu.

Skupaj s Cerkniškim jezerom in Križno jamo je Rakov Škocjan razglašen za mednarodno pomembno

mokrišče – Ramsarsko območje. Dolina je tudi prvi slovenski krajinski park, ustanovljen že leta 1949. Po dolini je, kot se za tako naravno znamenitost spodbodi, speljana tudi naravoslovna učna pot.

KRIŽNA JAMA

Križna jama je ena najlepših vodnih turističnih jam v Sloveniji. Dvaindvajset smaragdih jezer povezuje kot solza čist podzemni potok, v stranskih rovih ležijo prastare kosti jamskih medvedov, po številu vrst pravih jamskih živali pa sodi Križna jama med najbogatejše jame na svetu!

Križna jama je sedmi najdaljši jamski sistem v Sloveniji. Človek jo obiskuje že od neolitika dalje, še prej pa je v njej gospodaril zdaj žal izumrli jamski medved. Hoje po poteh, ki so jih tisoče let uporabljali jamski medvedi, in veslanja po jezerih v kraškem podzemlju ne boste nikoli pozabili!

Čarobna privlačnost Križne jame so njena jezera. Do sedem metrov globoka podzemna jezera, po katerih lahko v okviru vodenega programa tudi zaveslamo s čolnom, so se oblikovala za sigastimi pregradami. Te so nastale, ker je na brzicah izločanje sige iz vode hitrejše kot na počasnejših delih vodotoka.

Vhod v Križno jamo je nekje na sredi med Bloško planoto, Loško dolino in Cerkniskim poljem. Če krenemo po glavnem kraku jame, imenovanem Jezerski rov, od vhoda v smeri proti toku vode, pridemo do razcepa Kalvarija, kjer se jama razdeli na Blata in Pisani rov.

Po teh dveh rovih teče voda, ki v Križno jamo priteka z Blok, se pretaka med jezeri in svojo pot nadaljuje v Novo Križno jamo, ki je za obiskovalce zaprta. Voda se nato ponovno pojavi na površju v izviru Štebrskega Obrha na robu Cerkniskega polja.

SLIVNICA

Zaradi čudovitega razgleda na Cerknisko jezero in Notranjsko podolje so si Slivnico za svoje domovanje izbrale coprnice z Uršulo na čelu. O hudobiji slivniških čarovnic, ki so bojda v Coprniški jami tik pod vrhom kuhale svoje napoje, zvarke, predvsem pa dež in ujme, je pisal že Janez Vajkard Valvasor ...

Danes je ta gologlavi hrib priljubljena izletniška točka in do planinskega doma tik pod vrhom

vodi pot iz vsake vasi ob njegovem vznožju. Če se boste prepustili čarobnosti sončnega zahoda in se v temi vračali v dolino, se ne bojte, čarovnice so se že dolgo tega umaknile v manj obljudene kraje. Prav lahko pa se zgodi, da srečate medveda!

Najvišji vrh hriba, ki se na severni strani dviga nad presihajočim Cerkniskim jezerom, je Velika Slivnica. Oblo sleme Slivnice od Bloške planote ločujejo dolina Cerknishčice in grape njenih pritokov. vzdolž njenega vznožja je na južni strani nanizanih nekaj manjših kraških izvirov, ki pomagajo polniti jezero, ter nekaj vasi, ki so zrastle ob glavni cesti v Loško dolino in na Bloke.

Arheološke najdbe z Gradišča kažejo, da so Slivnico ljudje naseljevali že v prazgodovini in antiki. Kasneje so na njenih pobočjih kopali kremen in ga vozili v glažute na Javornikih, gozdarstvo in v manjši meri pašništvo pa sta živa še danes.

JAVORNIKI

Mogočni hrbet Javornikov od nekdanj bdi nad presihajočim Cerkniskim jezerom in kleše značaj notranjske pokrajine in njenih prebivalcev. Čarobni bukovo-jelov gozd Javornikov kljub bližini glavnega mesta, Ljubljane, ostaja divji in skrivnosten. Medved, volk in ris so tu doma, človek pa je dobrodošel gost.

Javorniki so nižji del Snežniške planote med Cerkniskim poljem na severu in Pivko na jugu. Raztezajo se od Postojnskih vrat in Malega Javornika na severozahodu do Mašuna in Leskove doline na jugovzhodu. Strmo severno pobočje gozdnatih Javornikov se nad Cerkniskim jezerom dvigne v visoko kraško planoto, ki jo razgibajo kopaste vzpetine, globoki doli, vrtače, brezna in ledene jame.

Masiv Javornikov ustavlja topel in vlažen zrak, ki proti severu prodira z Jadrana, in s tem daje pečat podnebnju osrčja Slovenije. Za območje so značilne obilne padavine, ki napajajo presihajoča jezera na obeh straneh grebena, Cerknisko in Pivška jezera, ter izvire rek Pivke in Reke.

Javorniški gozdovi se nadaljujejo v gozdove snežniškega pogorja in Gorskega kotarja. Skupaj predstavljajo največji strnjeni gozdni kompleks v tem delu Evrope, divjim živalim dom, domačinom vir gradbenega materiala in kuriva ter vez s primorskim delom Slovenije, prav vsem obiskovalcem pa nudijo sprostitev in stik z neokrnjeno naravo.

MENIŠIJA

Na Menišiji, kjer se širni bukovo-jelovi gozdovi prepletajo s pisanimi travniki, vladajo zakoni narave in njeni najbolj divji predstavniki – medved, volk in ris. Ljubitelju narave ure tu minevajo kot minute.

Menišija je gozdnata visoka kraška planota med Cerkniskim in Planinskim poljem, dolino Cerknishčice in Otavščice ter logaškimi Ravniki, Ljubljanskim barjem in Krimom. Približno 15 km dolga in 6 km široka planota je visoka okoli 700 m in poteka v dinarski smeri severozahod-jugovzhod. Večji del Menišije porašča gozd, v katerem se ni težko izgubiti ...

Planoto Menišijo gradita jurski apnenec in triasni dolomit. Apnenec prevladuje na severozahodnem, z gozdom poraslem delu. Na jugovzhodu prevladuje dolomit, kjer je bil gozd v preteklosti deloma izkrčen in obdelan. Tu so bile od 13. stoletja dalje posesti kartuzijanskega samostana v Bistri, od koder je prek Menišije v Cerknico vodila tudi t. i. samostanska pot.

SOTESKA IŠKE IN ZALE

Kristalno čisti rečici Iška in Zala sta svoji strugi vklesali v slikoviti soteski na skrajnem severnem delu Notranjskega parka in s svojim značajem na Notranjsko vnesli pridih alpskega sveta.

Iška izvira v povirjih na robu Bloške planote in se od tu v ozki soteski, vrezani globoko v dolomit, prebija proti severu. Z obeh strani jo napajajo bistri potočki, najdaljša in najbolj razvejana med njimi sta Opečnik in Črni potok.

Zala izvira pod Vidovsko planoto. Na svoji poti proti Iški, s katero se združi v Vrbici, je ustvarila slikovito dolino z značajem soteske, kjer številne brzice, slapišča in slapovi mrzlo rečico polnijo s kisikom in otežujejo prehodnost doline.

Notranjski regijski park lahko spoznavate tudi na kolesu. Foto: arhiv Notranjskega regijskega parka.

Rečici z alpskim značajem, nad katerima se dvigajo prepadne karbonatne stene z značilnim rastjem, sta zaradi neokrnjenosti in naravovarstvenega pomena del Natura 2000 območja.

AKTIVNOSTI

Notranjski park s svojo bogato naravno in kulturno dediščino ponuja pester nabor možnosti preživljanja prostega časa. Od krajših in daljših sprehodov ob prelepah naravnih in kulturnih znamenitostih do čolnarjenja, kolesarjenja, panoramskih voženj s konjsko vprego, raziskovanja podzemnih jam in opazovanja divjih živali. Pred obiskom parka je smiselno premisliti, kaj želimo videti in se na obisk ustrezno pripraviti.

Marko Cvetko, Miha Jernejčič, Tine Schein in Jošt Stergaršek, Notranjski regijski park

Nataša Moršič

KRAJINSKI PARK GORIČKO

Goričko. Mehko oblikovano, nizko gričevje na skrajnem severovzhodu Slovenije se je iz nekdanjih vulkanskih kraterjev in obronkov Panonskega morja z delom ljudi preoblikovalo v mozaični preplet gozda, njiv, travnikov, sadovnjakov in vinogradov, med katerimi vijugajo reke in potoki.

PISAN MOZAIK KULTURNE KRAJINE

V evropskem merilu edinstvena krajinska slika Goričkega je poleg visoke življenjske raznovrstnosti razlog, da je območje od leta 2003 zavarovano kot krajinski park. Cilj ohranjanja življenjske raznovrstnosti in krajinske pestrosti v sozvočju z naravi prijaznim kmetovanjem in gospodarjenjem z naravnimi viri, ter spodbujanjem povezovanja znotraj in izven meja, se uresničujejo z delovanjem Javnega zavoda Krajinski park Goričko. Zavod deluje na področju varstva narave, raziskovanja in ohranjanja naravne ter kulturne dediščine, kot tudi ozaveščanja v smeri naravi prijaznega razvoja. Povezovanje v Trideželni park Goričko-Raab-Örség ne vzpostavlja stika le med upravami parkov, temveč v obliki skupnih dogodkov ter čezmejnih projektov povezuje prebivalce in krepi prepoznavnost območja v Evropi.

Pisan mozaik kulturne krajine Goričkega vabi k raziskovanju s številnimi biseri naravne in kulturne dediščine. Največji med njimi je zagotovo grad v istoimenskem naselju Grad.

Grad pri Gradu. Foto: Črt Slavec.

Spomeniki preteklosti pričajo o dogodkih in ljudeh, ki so tu bivali, gospodarili ali zgolj raziskovali to območje. V spomin ali opomin stojijo skriti med griči in čakajo obiskovalce z zanimivimi zgodbami o preteklih časih. Nastali so zaradi aktualnega dogajanja, pa naj je to obrambni stolp gradu, knjiga v prekmurskem jeziku, lončena posoda ali bogat mozaik v cerkvi. Njihovo obliko, pomen in veličino lažje razumemo, če poznamo zgodovino območja in vpetost v dogajanje v evropskem in svetovnem merilu.

ŽIVETI Z NARAVO IN USTVARJALNOSTJO LJUDI

Današnja gričevnata podoba Goričkega odraža nemirno spreminjanje zemeljske skorje z delovanjem vulkanov in umikanjem Panonskega morja. Reke so s prinašanjem in odnašanjem proda, peska in gline oblikovale mehko zaobljeno pokrajino. Najvišji vrh Goričkega Sotinski breg se dviga 418 m nad morjem. Mineralni vrelci, ki med njivami v dolini Ledave vrejo na površje s seboj prinašajo okus po raztopljenih mineralih podzemlja. Med mozaikom gozda in obdelovalnih površin se vijejo reke, potoki in ceste, ki vodijo do naselij. Hiše iz blata in ilovice, pokrite s slamo, so zamenjale zidane (pre)velike hiše, ki pritegnejo pozornost s pisanimi barvami fasad in netipičnimi oblikami.

V tem delu Slovenije pade najmanj padavin, le okrog 800 mm v letu. Voda je v preteklosti pogajala velike mlinske kamne in mlela pšenico, rž in koruzo. Danes obratujejo le nekatere oljarne iz katerih diši po sveže stisnjenem bučnem olju. Slabo rodovitna, sprana prst je zaradi ugodne klime kalila semena kulturnih rastlin, ki so ob

Maslenice in perunike. Foto: Kristjan Malačič.

umnem gospodarjenju zagotovile hrano ljudem in živini. Kolobarjenje in raznolikost kultur na malih kmetijah so dopolnjevali z različnimi obrtni in dejavnostmi, ki so zagotovile dodaten zaslužek. Opuščanje malih kmetij, upad rokodelskih delavnic in izseljevanje predvsem vzhodnega dela Goričkega, siromaši mozaičnost in številčnost prebivalstva Goričkega. Krajina se še vedno spreminja in daje priložnosti predvsem za usmerjanje k naravi prijaznemu načinu gospodarjenja z naravnimi viri in prostorom. (Prim. Stanka Dešnik, *Na zelenem otoku presahlega morja*, 9–11 str.)

Nizko gričevje s cvetočimi travniki in sadovnjaki privlači vse več kolesarjev in pohodnikov. Za slednje Goričko društvo za lepše vütro v izkaznici za pohodnike združuje čez 40 vodenih pohodov v letu.

Jezerca, ki so nastala z zajezitvami goriških potokov so se zlila z naravo in nudijo življenjski prostor številnim redkim rastlinskimi ter živalskimi vrstami. Reka Ledava napaja Ledavsko jezero v Kraščin in skupaj z mokrotnimi travniki ter glavatimi vrbami vabi ljubitelje narave. Bukovniško jezero poleg sprostitev v naravnem okolju ponuja točko z blagodejno zemeljsko energijo. Hodoško jezero ni le raj za ljudi. Tam kraljuje vidra, ki je rdeča nit učne poti ob jezeru. Glavna junakinja učne poti v Cankovi pa je lisica, ki pohodnike popelje po Fuksu grabi. Ježek je vodnik po učni poti, ki pripelje pohodnika do Tromejnika. Najdlje nad krajino, že 700 let, bdi Tetajni kostanj v Križevcih, ki ima obseg 940 cm.

Evangeljska cerkev v Križevcih. Foto: Lado Klar.

Na podobo krajine vplivajo naravne in družbene razmere. Lahko jo siromašijo ali bogatijo. Spremembe v naravi se dogajajo počasi in jih merimo v milijonih let. Spreminjanje, ki ga lahko opredelimo kot antropogeno, se je zgodilo v zadnjih 2 in pol tisočletjih. Območje današnje Slovenije, severneje od reke Mure, je od prvih naselitev stičišče narodov, religij, jezikovnih skupin in kulture.

V VALOVIH ZGODOVINE

Antropogeni elementi vplivajo na kulturno krajino Goričkega že vse od prve naselitve, ki sega v stari vek. Prvo večjo sled v krajini je pustila rimska naselitev in njene sledi so v pokrajini vidne še danes. Goričko je že od 9. stoletja na stičišču treh etničnih skupin: Slovanov, Germanov in Madžarov. Slovani so to območje začeli naseljevati najverjetneje že konec 7. stoletja. S sprejetjem fevdalizma in krščanstva so si zagotovili prevladujoč kulturni ter posledično politični položaj, z razliko od istočasno prisotnih Avarov. Na etnično podobo Goričkega so enako odločilno vplivali madžarski vdori v drugi polovici 9. stoletja ter njihova ustalitev v Panonski nižini, ki je povezana s koncem nomadskega načina življenja ter sprejetjem krščanstva, kot evropske religije. S kolonizacijo in vpeljavo fevdalnega reda je Goričko na začetku 12. stoletja dokončno prešlo pod ogrsko, civilno kot tudi cerkveno upravo. Obrambni pas se je premaknil na reko Kučnico skoraj do Radgone, kjer še dandanes poteka meja med Slovenijo in Avstrijo. V tem času se je ustalila tudi slovensko-nemška etnična meja na zahodu Goričkega.

V 16. stoletju so območje zaznamovali turški vpadi in novo versko gibanje imenovano reformacija. Novo vero so hitro sprejeli takratni fevdalni gospodje Széchy in Batthyány. Iz gradov se je širila na županije in s pomočjo domačih pridigarjev na prebivalstvo. V obdobju med letoma 1590–1671 so bile vse župnije v upravljanju protestantov, evangeličanov in kalvincev. Iz avstrijskih dežel pregnani protestanti so našli zatočišče na gradovih in dvorcih vse do začetka rekatolizacije. Cerkev postanejo ponovno katoliške. S protestantizmom je Goričko in celotno Prekmurje dobilo, podobno kot v preostali Sloveniji, prve knjige in s tem prekmursko književnost. Prekmurska knjižna beseda je bila vzpostavljena kot slovenska beseda, vendar zaradi svojih posebnosti kot samostojna jezikovna entiteta. Leta 1715 je Franc Temlin¹ v Nemčiji izdal prvo tiskano prekmursko knjigo, prevod Luthrovega malega katekizma z naslovom *Mali katechismus*. Tiskana beseda pomeni novo stopnjo zavedanja in pripadnosti Prekmurcev. Štefan [tudi Števan] Kūzmič je v svoji najpomembnejši knjigi, prevodu Nove zaveze Svetega pisma (1771) v Predgovoru poudaril enakost in tudi razlike z ostalimi Slovani, predvsem s Štajerci in Kranjci.

Prvi turški vpadi so se zgodili v začetku 16. stoletja. Podložniki so poleg davkov in tlake morali pomagati pri utrjevanju gradov ter plačevati davke tudi Turkom. Po bitki pri Monoštru 1664, ko so Turki premagani in izgnani iz Panonske nižine, začnejo s plenjenjem in požiganjem Kruci (ogrski kmečki uporniki), ki zavzamejo vse prekmurske gradove. Med takratnimi fevdalnimi posestvi na tem območju izstopa gornjelendavsko zemljišče (s središčem v današnjem gradu Grad). V času lastništva grofa Nikolaja iz Vasvarja (12. stoletje) in rodbine Amade (13. stoletje) se je posestvo razširilo od meje med Kučnico, posestvom Dobra (Neuhaus) do reke Mure. Naslednja rodbina Széchy si je prilastila še posestvo Dobra in tako upravljala z največjim posestvom v današnjem Pomurju. Po izumrtju rodbine Széchy se je posestvo začelo dro-

biti in po družbenih spremembah sredi 19. stoletja, prišlo v last do tedaj nesvobodnih kmetov. Spreminjanje tlačanov v podjemne delavce in pozneje hitra industrializacija v Evropi povzročita migracije in izseljevanje v večja mesta. Ruralna pokrajina Goričkega je pričela zaostajati, kar je povzročilo izseljevanje.

Gospodarske spremembe so se odražale tudi v nacionalni strukturi prebivalstva. Mali kmetje in bajtarji, ne glede na narodno pripadnost, so bili v enakem položaju. Novi nosilci urbanega življenja so postali uradniki, zdravniki, bankirji in trgovci, večinoma Madžari ali Judje. Slovence najdemo večinoma med duhovniki in učitelji. Po razpadu Avstro-Ogrske monarhije po 1. svetovni vojni se meje v Evropi na novo vzpostavijo. Po mirovni konferenci v Parizu 12. avgusta 1919 je Prekmurje zasedla vojska Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Goričko se združi z matičnim narodom.

Izven meja slovenstva ostane Porabje, ki pripade Madžarski. Agrarna reforma ni prinesla pričakovanega izboljšanja goričkemu kmetu. Velik delež gozda in slabo rodovitna zemlja je kmete prisilila v izseljevanje in sezonsko delo v Vojvodino, Slavonijo, Francijo in Nemčijo. V 2. svetovni vojni se je Prekmurje leta 1941 zopet znašlo pod Madžarsko okupacijo. Vojna vihra je območju prizanesla. Pečat je pustila močna madžarska propaganda in mobilizacija. Le redki niso bili poslani na fronto ali prisilno delo. Boljše življenje je prebivalce Goričkega doletelo šele v drugi polovici 60-ih let, ko je politična ureditev omogočila odprtost proti zahodu, izboljšal se je standard s prihodom elektrike, cestnih povezav in javnega prevoza ter širitvijo industrije v Murski Soboti. Le kmetije so ostale male in nedonosne. (Metka Fujs, *Na zelenem otoku presahlega morja*, 19–28 str.)

Za slovenski živelj neugodno naravno in politično okolje je narod utrdilo ter ga kalilo v strpnosti in skromnosti, kar mu je omogočilo preživetje. Kljub tuji oblasti in verskim preobratom so na območju nastali pomembni spomeniki že v obdobju od 10. do 13. stoletja, katere lahko občudujemo še danes.

Grad Grad je v mnogih stoletjih dobil značilno razgibano, mnogokotno podobo. Prepoznavno baročno podobo mu dajejo več nivojski

arkadni hodniki. Zgodovina stavbe je zelo pestra in skriva romanske, poznogotske, renesančne in baročne značilnosti. Iz prvega obdobja gradu se je do danes ohranil glavni gotski vhodni portal, ki je bil opremljen z dviznim mehanizmom za spustno mrežo. Baročni pečat daje grajska kapela z zvonikom iz sredine 18. stoletja. Grad obiskovalce vabi s predstavitvijo naravne in kulturne dediščine Goričkega. V prostorih obsežnega grajskega kompleksa deluje Javni zavod Krajinski park Goričko. Z delovanjem zavoda se v grad vračajo kulturne, naravoslovne in etnološke vsebine. S tem se nadaljuje pred skoraj tisočletjem začeta zgodba.

UMETNOSTNOZGODOVINSKI ODTISI

Rotunda v vasi Selo je izjemen umetnostnozgodovinski spomenik, biser romanske arhitekture in gotskega stenskega slikarstva. Najverjetneje je zgrajena v začetku 13. stoletja. Današnje poslikave strokovnjaki datirajo v 15. stoletje in prikazujejo pasijonske prizore.

Na Goričkem po romanski arhitekturi izstopa tudi manj znana enoladijska opečna cerkev sv. Martina v Domanjševcih. Odlikujejo jo zvonik, polkrožni apsidalni zaključek ter kamnit, stopničasto poglobljen južni portal z ikonografijo *Jagnjeta božjega* v prefiguraciji leva. (Janez Balažič, *Na zelenem otoku presahlega morja*, 31. str.)

Na Goričkem je svoj pečat pustil arhitekt Jože Plečnik v cerkvi Marijinega vnebovzeta pri Gradu. Spada med zadnja arhitektova dela s primerom odprte konstrukcije cerkvene ladje in lončenimi detajli. Bela golobica – župnijska cerkev Gospodovega vnebohoda v Bogojini je njegova stvaritev iz let med 1925–1927 in je že od daleč vidna po okroglem zvoniku. Plečnik je starejšo, v jedru romansko in v 14. stoletju gotizirano cerkvico vključil v novo cerkev, ki je med najlepšimi sakralnimi objekti 20. stoletja na Slovenskem. Najsodobnejše sakralno-umetniško delo se nahaja v cerkvi sv. Helene na Pertoči. Veličasten mozaik jezuita patra Marka I. Rupnika, končan v letu 2009, obsega celoten prezbiterij cerkve in skriva globok teološki pomen.

Goričko odlikuje izjemna verska pestrost. Poleg katoliške skupnosti je številčna evangeličanska ter skupnosti drugih protestantskih vej: baptisti,

Rotunda v Selu. Foto: Kristijan Malačič.

kalvinci, adventisti, binkoštniki. Najstarejša evangeličanska cerkev v Križevcih je nastala v poznogotskem obdobju.

Tromejni kamen je stična točka treh narodov in treh jezikov. Ločenost od drugih slovenskih pokrajin se odraža v narečju, ki ga govorijo prebivalci levega brega reke Mure. Še zanimivejša, arhaična govorica se je razvila v slovenskem Porabju. V sedmih slovenskih vasicah, ki so ostale odrezane od slovenstva po 1. svetovni vojni so prebivalci madžarskim besedam dodajali slovenska obrazila in nastajale so nove – porabske besede.

TEPSIJE, PÜTRE, KROPNJAČE PA DOBRE DOMAČE POGAČE

Tesna povezanost prebivalstva z naravo in njenimi danostmi se je odražala v vsakdanjem življenju Goričancev. Poleg poljedelstva, živinoreje, vinogradništva in čebelarstva so imele velik pomen domače obrti in dejavnosti. Vse, česar niso pridelali ali izdelali sami, so kupili na sejmih. Med najbolj razširjene domače obrti in dejavnosti so spadale lončarstvo, čevljarstvo, krojaštvo, šiviljstvo, medicinarstvo, mlinarstvo in žagarstvo. Številni so bili lončarji, ki jih danes najdemo le še v Pečarovcih, Lemerju in Filovcih. Za potrebe tkalstva so na Goričkem pridelovali lan in konopljo. Na območju so delovali še kovači in slamo krovci.

Arhitektura je bila preprosta. Hiše so bile grajene iz lesa in ilovice, s primesjo slame, beljene z apnenim premazom ter pokrite s slamnato streho.

¹ Temlin Franc (Ferenc), prekmurski protestantski pisec, rojen neznano kdaj na Krajni v Prekmurju, umrl neznano kdaj in kje. O njegovem življenju vemo le, da je bil 15. oktobra 1714 imatrikuliran na univerzo v Halle kot »Murray szombathiensis Hungarus« (op. ur.).

Lončar Zelko. Foto: Jože Pojbič.

Prekmurska gibanica. Foto: Jože Pojbič.

V delovnih in letnih šegah so se do danes ohranili nekateri stari kulturni elementi panonskega prostora. Povezani z vero in starimi poljedelskimi čarodejnimi obredi so bili dogodki kot je Borovo gostüvanje. Na sramoto vasi, kjer ni bilo poroke, so v pustnem času pripravili poroko z borom. Ob veliki noči je še vedno prisotno izdelovanje remenk s praskanjem ali tehniko batik.

Jedilnik goričkega človeka je bil vezan na sezonski pridelek. Tudi danes najprepoznavnejša je prekmurska gibanica z devetimi plastmi nadevov iz skute, maka, orehov in jabolk. Praznično leto so dopolnjevale kolone, ko so zaklali prašiča in pripravili krvavice in skuhalii büjto repo. (Jelka Pšajd, *Na zelenem otoku presahlega morja*, 51–54 str.)

Kljub hitremu spreminjanju družbe in s tem navad, se tradicionalna znanja ter šege ohranjajo v rokodelskih spretnostih in družabnem življenju. Na Goričkem delujejo mojstri domačih obrti in dejavnosti, katerim se pridružujejo predvsem mlajši rokodelci, ki uporabljajo sodobnejše materiale in tehnike. Povezuje jih kolektivna blagovna znamka Krajinski park Goričko, katere namen je ohranjanje tradicionalnih veščin ter promocija izdelkov pridelanih ali predelanih na naravi prijazen način. Promociji izdelkov domače obrti in dejavnosti ter ohranjanju ljudskega izročila ter kulinarike je namenjen Grajski bazar v sredini oktobra na dvorišču gradu.

Na gradu Grad je Središče za obiskovalce, ki domačim in tujim gostom poleg izdelkov goričkih rokodelcev ponuja tudi informacije iz celotnega območja Krajinskega parka Goričko. Med drugim sta v grajski trgovinici na voljo tudi knjižici *Na zelenem otoku presahlega morja* in *Goričko in Porabje povezana v kulturi*, ki sta rdeča nit članka. Obiskovalce popeljeta po 11 občinah in v Slovensko Porabje z izjemnimi naravnimi in kulturnimi biseri. Za lažje raziskovanje območja je v središču na voljo zemljevid z informacijami o naravni in kulturni dediščini, nastanitvami, kulinarike ter izdelki domače obrti in dejavnosti. Za doživetje ugodja bivanja v grajski tišini so na voljo štiri spalnice s skupaj desetimi posteljami in kolesi, na katerih si lahko aktivno ogledate okolico.

Nataša Moršič, naravovarstvena sodelavka,
Krajinski park Goričko

VIRI

Dešnik, Stanka. *Goričko in Porabje povezana v kulturi*. Grad: Javni zavod Krajinski park Goričko, 2012.

Just, Franc ur. *Goričko – na zelenem otoku presahlega morja*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2008.

Kuštor, Valerija. 2006. *Krajinski park Goričko živi z naravo*. Grad: Javni zavod Krajinski park Goričko, 2006.

Barbara Ploštajner

KOZJANSKI REGIJSKI PARK

Kozjanski park, pokrajina na vzhodu Slovenije, je eno najstarejših in najobsežnejših zavarovanih območij v Sloveniji. Zavarovano območje s statusom regijskega parka je mozaik predalpskega Posavskega hribovja, gričevja, ravníc ob Sotli ter ohranjene narave in bogate kulturne dediščine.

Bukovi gozdovi na Orlici, hribovski travniki na Vetrniku in Oslici, visokodebelni travniški sadovnjaki na gričevnatih pobočjih, mokrišča ob Sotli, soteske in grape so življenjski prostori številnih rastlinskih in živalskih vrst, med katerimi so tudi mnoge redke ali ogrožene.

V ohranjeno naravo je vtakno stoletno delo človeka: mogočni gradovi, prastare cerkve in romarska središča, srednjeveški trgi ter značilne kozjanske domačije s skrbno obdelano zemljo.

Visoka stopnja biotske raznovrstnosti uvršča Kozjanski park med najpomembnejša naravovarstvena območja v Sloveniji in Evropi, saj spada večji del parka v evropsko pomembna posebna varstvena območja NATURA 2000.

Od leta 2010 je širše območje parka z okolico tudi biosferno območje »Obsotelje in Kozjansko«, kot del UNESCO programa »Človek in biosfera« (MAB) predvsem zaradi dolgoletnega zgledega sožitja človeka in narave.

ODPRTA »KOZJANSKA DUŠA«

Urejene pešpote, kolesarske steze, organizirani pohodi ter številne prireditve s prikazi tradicije in sodobnega ustvarjanja povezujejo naravne lepote, kulturno dediščino in ljudi.

Kozjansko jabolko iz travniškega sadovnjaka je postalo simbol varovanja narave, ohranjanja dediščine in tradicije, zdravja ter prepoznavnosti zavarovanega območja Kozjanskega regijskega parka.

Kozjanski regijski park sega od mejne reke Sotle preko sadjarsko-vinogradniškega gričevja do predalpskih hribov Posavskega hribovja.

Mejna reka Sotla je nižinska reka z izrazitimi meandri in mrtvicami, kjer domujejo bobri, vidre

in vodomci, ki so naselili tudi Bistrico, največji pritok Sotle.

Nižinsko Obsotelje se počasi dviga v gričevnat sadjarsko-vinogradniški svet, kjer so se še ohranili sadovnjaki tradicionalnih sort jablan, hrušk, sliv, orehov in drugih sadnih vrst. V travniških sadov-

Meandri Sotle. Foto: arhiv Kozjanskega parka.

Trg Podšreda s Starimi Svetimi gorami. Foto: arhiv Kozjanskega parka.

njakih gnezdiijo številne vrste ptic od vijeglavke, zelene žolne, rjavega srakoperja, smrdokavre do skovika in velike uharice. Jabolka starih sadnih sort visokodebelnih travniških sadovnjakov so glavne zvezde prepoznavnosti parka. Na kmetiji Čerček blizu Podšrede je kolekcijski sadovnjak z vsemi doslej odkritimi sortami in ekološka drevesnica tradicionalnih sort, v Podšredi pa je v sezoni aktivna polnilna linija za pristen, zdrav in odličen sok iz jabolok starih sadnih sort. V Podšredi, ki je po zasnovi srednjeveški trg, se vsak drugi vikend v oktobru dogaja legendarni Praznik kozjanskega jabolka, ki je eden največjih in najbolj obiskanih okoljskih dogodkov v državi, kjer se s svojo, na okolju prijazen način pridelano hrano ali izdelki, predstavljajo domačini, pa tudi gostje od drugod, tudi iz tujine.

Gričevje polagoma prehaja v še višje hribovje Kunšperške gore, Orlice, Vetrnika, Bohorja in Rudnice, poraslo z bukovimi gozdovi in visokimi suhimi travniki, ki so pravi biser v pestrosti rastlinskih in živalskih vrst. V pomladanskih in poletnih mesecih so nepopisno lepi hribovski travniki prave enciklopedije številnih rastlinskih in živalskih vrst od nenavadnih cvetov kukavičevk, metuljev, kobilic, številnih trav in gliv vlažnic. S kančkom sreče lahko v strmih gozdnatih pobočjih srečamo gamsa in včasih celo rjavega medveda, med odhajajočim snegom pa rumeno cvetočo jarico.

Kozjanski park je s svojo razigrano krajinsko razgibanostjo in izredno biotsko pestrostjo obiskovalcu zanimiv v vseh letnih časih. Spomladi s cvetočimi sadovnjaki in travniki, poleti s parkovnimi aktivnostmi, jeseni s Praznikom kozjanskega jabolka in pozimi z mirom. Vabi tudi prislovično dobra in odprta »kozjanska duša«.

BIOTSKA RAZNOVRSTNOST V KOZJANSKEM PARKU

- V kolekcijem sadovnjaku na Čerkovi domačiji na Gradišču rastejo 102 sorti tradicionalnih in avtohtonih sort jablan ter 60 sort hrušk.
- V travniških sadovnjakih prebivajo številne vrste ptic, ki spadajo že med redke ali ogrožene: vijeglavka, pivka, rjavi srakoper, pogorelec, črna žolna, sršenar, velika uharica, mali skovik, zlatovranka, smrdokavra.
- Od spomladi do poznega poletja nas presenečajo nenavadni cvetovi 40 vrst orhidej –kukavičevk.
- Na območju parka je bilo odkritih preko 1200 vrst metuljev (od 3600 znanih v Sloveniji) in 62 vrst kobilic.
- V peskokopu Župjek na Bizeljskem gnezdi 50 parov živopisanih ptičev čebelarjev.
- V naše vode, Bistrice in Sotlo se je vrnil naš največji glodavec – bober, ki je do nedavnega veljal za izumrlega.
- Ob bregovih Bistrice in Sotle živi vidra.
- Mikologi so odkrili 20 vrst gliv vlažnic na enem rastišču, kar je evropskega pomena.
- Najden je bil par hrošča nosorožca (*Aesalus scarabaeoides*), kar je komaj druga najdba te vrste po 19. stoletju.
- 78 naravnih vrednot – od skalnih osamelcev, kraških jam, potokov in rek, izjemnih dreves, gozdnih rezervatov, do rastišč redkih ali ogroženih rastlinskih vrst.
- Na rastiščih lahko občudujemo navadno jarico, Blagajev volčin – kraljevo rožo, lepi čveljc, kranjsko in turško lilijo, bavarsko popkoreso, bodečo in širokolistno lobodiko.
- Ob vodah prebivajo vodomec, povodni kos, črna štoklja.
- V poletnih mesecih lahko opazujemo rogača, alpskega in bukovega kozlička.

OD TRŠKE NASELBINE DO LURŠKE JAME

Podšreda

V srednjeveški trški naselbini, kulturnem spomeniku, je danes uprava Kozjanskega parka, kjer so na ogled multivizijske predstavitve in manjše razstave o zavarovanem območju. V trgu si lahko ogledamo pranger – sramotilni steber, cerkev Sv. Janeza, sadjarski tron, rastlinsko čistilno napravo, Levstikov mlin ob reki Bistrici in se podamo na pešpot po okolici Podšrede.

Praznik kozjanskega jabolka

Vsako leto drugi vikend v oktobru se v trgu odvija prireditve – okoljski sejem z dušo, ki ga spremlja bogat strokovni, kulturni in družabni program. Osrednja prireditve v Kozjanskem parku je posvečena kozjanskemu jabolku, jablani in travniškemu sadovnjaku.

Grad Podšreda

Sredi bukovih gozdov, v osrčju Orlice, ki je območje Nature 2000, stoji »najbolj grajski med gradovi na Slovenskem«. Grad iz 12. stoletja, ki sodi med najpomembnejše objekte romanske arhitekture na Slovenskem, živi polno in bogato življenje tudi v 21. stoletju. V nekdanjih grajskih kletih je predstavitev zavarovanega območja Kozjanskega regijskega parka. Sodobna predstavitev glažutarskega stekla odkriva mojstrovine kozjanskih gozdnih steklarn – glažut, vsako leto pa se na gradu predstavljajo priznani umetniki.

Travniški sadovnjak na Čerkovi domačiji na Gradišču

V kolekcijem sadovnjaku spoznavamo tradicionalne in avtohtone sorte jablan in hrušk, opazujemo ptice in spoznavamo, kako nam pri obdelovanju sadovnjaka pomagajo koristni organizmi.

Ribnik in Kolarjeva domačija na Trebčah

Ribnik na Trebčah je eno največjih mrestišč za dvoživke – žabe. Ljubitelji narave ste vabljeni, da pomagate pri ročnem prenosu dvoživk preko prometne ceste. Kolarjeva domačija ob ribniku, bližnji Senik ob reki Bistrici ter Javerškova domačija so močno povezani z življenjem Josipa Broza Tita in prikazujejo nekdanjo povezanost človeka z naravo.

Foto: arhiv Kozjanskega parka.

Soteska Bistrice

Sredogorska reka Bistrice je med Trebčami in Zagajem v dolžini 3 km zarezala najslikovitejšo in najbolj ohranjeno rečno sotesko v vzhodni Sloveniji. Soteska je naravni spomenik ter geomorfološka, hidrološka in ekosistemska naravna vrednota državnega pomena, ki predstavlja odlično ohranjen del rečnega ekosistema.

Svete gore

Svete gore nad Bistrice ob Sotli, ki so bile poseljene že v rimskih časih, so eno najstarejših romarskih središč na Slovenskem z romarsko Marijino cerkvijo, Jurijevo, Martinovo in Lurško kapelo ter kapelo sv. Sebastijana in Fabijana. Posebej zanimiva je Jurijeva kapela iz predromanske dobe zaradi še nerazvozanega napisa in podobe – oransa.

Pilštanj – po poti ajdov

Skalni osamelec Ajdovska žena, rumeno cvetoča drnula, pranger, ostanki gradov Hartenstein in Peilenstein, prafarna cerkev Sv. Mihaela, mistične trške hiše in hrib Vina gora so tisti, ki nas vabijo na Pilštanj.

Dolina Olimskega potoka in Olimje

Geološka pot po Rudnici in Virštanju dopolnjuje bogato turistično ponudbo doline Olimskega potoka ter Olimja, ki se ponaša z zlato medaljo na izboru za Evropsko vas leta. V minoritskem samo-

Visokodebelni travniški sadovnjaki so simbol prepoznavnosti Kozjanskega parka. Foto: arhiv Kozjanskega parka.

stanu je ena najstarejših lekarn v Evropi in lepo urejen zeliščni vrt. Skozi dolino se vije drevored tradicionalnih sort hrušk, vzgojenih v drevesnici Kozjanskega parka.

Gnezdišče čebelarja na Bizeljskem

V peskokopu Župjek pri Bizeljskem je gnezdišče živopisanega ptiča čebelarja (*Merops apiaster*). To zelo redko poletno vrsto lahko spremljamo iz opazovalnice pod gnezdilno steno od konca aprila do sredine avgusta.

Repnice

Peščene jame iz silikatnega peska so se pred približno dvesto leti pojavile v okolici Bizeljskega za shranjevanje pridelkov in sadja, danes pa služijo kot vinske kleti. Vas Brezovica je najbolj znana po teh edinstvenih naravnih vinskih kletih.

Gruska

Gruska, naravni spomenik ter geomorfološka in hidrološka naravna vrednota državnega pomena, je kraška izvorna zatrepna dolina, ki se začne s 30 metrov visoko previsno steno. Pustčavnikova jama in izvorni rov potoka Gruska sta jami v pravem pomenu besede. Skozi Grusko nas popelje urejena pot z opisi rastlinskega in živalskega sveta.

Vetrnik in Oslica

Najvišji, predalpski predeli Kozjanskega parka dosega nadmorsko višino med 600 in 900 metri. Sonaravno kmetovanje je ustvarilo enega najlepših in najbogatejših habitatov – hribovske suhe travnike z izredno biotsko pestrostjo, posebej izstopajo orhideje, metulji in gobe vlažnice. Travniki so najlepši od maja do avgusta, oktobra pa lahko občudujemo gobji svet.

Soteska Zelenjak

Pod vasjo Kunšperk reka Sotla zareže 1,5 km dolgo dolomitno sotesko, ki je naravni spomenik ter geomorfološka, hidrološka in ekosistemska naravna vrednota državnega pomena. Reka prereže skrajni vzhodni del Posavskega hribovja – pobočja Kunšperka na slovenski in Cesarskega brda na hrvaški strani. V pobočju nad sotesko in do gradu vodi gozdna pot.

Lurška jama

Lurška jama je spodmol v peščenjaku, širok 40 m in visok 17 m. Tu je izvir pitne vode, ki ji pripisujejo zdravilno moč, predvsem pri zdravljenju oči.

Pred okoli 100 leti so tu postavili oltar in opravljali cerkvene obrede, danes se v lepo urejenem spodmolu odvijajo tudi številne kulturne prireditve.

Pohodništvo

V Kozjanski park se lahko odpravite na krajše enodnevne ali daljše večdnevne pohode in sprehode. Tu je namreč več označenih in urejenih poti:

Pešpot Podsreda (32 km, krožna pot), ki povezuje naravne in kulturne znamenitosti v okolici trga Podsreda, ima tri izhodišča: trg Podsreda, grad Podsreda in Trebče.

Pešpot Pilštanj in Vodna učna pot Lesično (5 km, krožna pot) povezuje naravno in kulturno dediščino trga Pilštanja z reko Bistrico ter razgledno točko na hribu Vina gora.

Geološka učna pot (10 km, krožna pot), ki poteka okoli naselja in samostana Olimje, z 21 geološkimi točkami prikazuje geološko zgodovino in geološke posebnosti Kozjanskega. Ob poti je vredna ogleda še marsikatera naravna in kulturna znamenitost.

Učna pot Travnik - Vetrnik (2 km, krožna pot) vodi okoli najvišjega vrha Vetrnika (708 m) in poleg izrednih razgledov po kozjanski pokrajini obiskovalcu prikaže bogastvo in raznolikost habitata suhih travnikov. Najprimernejši čas za obisk je v juniju in juliju, ko so travniki v polnem razcvetu.

Bizeljske pešpoti

obsegajo sklop poti okoli naselja Bizeljsko, ki vključujejo značilno kulturno krajino ter naravne in kulturne posebnosti:

Pot k repnicam (krožna pot, 9 km) vodi iz Stare vasi na Bizeljskem v vas Brezovica, ki slovi po repnicah.

Kozjanski park se ponaša s preko 40 vrstami kukavičevk. Foto: arhiv Kozjanskega parka.

Vidova pot (4 km) vodi od repnic mimo Etnografske zbirke preko vinorodnih bizeljskih gričev do cerkve Sv. Vida.

Grajska pot (13 km) vodi iz naselja Bizeljsko do gradu Bizeljsko.

Pot po Orešju (8,5 km) obiskovalca popelje po Orešju, znanem po orehih in ugodni klimi z mediteranskim vplivom.

Pot ob Sotli (12,5 km) pelje po travnikih ob Sotli in nima nobenega vzpona.

Emina romarska pot povezuje kraje, ki so povezani z življenjem sv. Eme.

Marijina romarska pot povezuje slovenska in hrvaška Marijina svetišča ter izjemno bogato kulturno in naravno dediščino ob poti.

Evropska pešpot E7 vstopi v park v Križah, preči Orlico in se s Svetih gor spusti v dolino Bistrice ter preko vinorodnega gričevja vodi popotnika do Olimja, kjer zapusti območje parka.

Zasavska planinska transverzala pelje pohodnika po predalpskem vzhodnem Posavskem hribovju (Orlica, Vetrnik, Bohor).

Osebna izkaznica parka

Površina: 20.650 ha

Leto ustanovitve: 1981

Ustanovitelj: Republika Slovenija

Uprava: Javni zavod Kozjanski park,
Podsreda 45, 3257 Podsreda

www.kozjanski-park.si

Barbara Ploštajner, Kozjanski regijski park

Marjan Bradeško

KUPIL SEM!

Da bosta zadovoljna oba: kupec in prodajalec

Se vam je že zgodilo, da ste vsi navdušeni komu kaj pokazali in rekli: »Kupil(a) sem!« Seveda, kupili ste! Prav vi! Gotovo pa se spomnite tudi trenutkov, ko ste rekli: »Prodali so mi.« Domnevam, da slednjega niste izrekli s kakšnim pretiranim veseljem, bolj je bilo pri tem čutiti jezo. V čem je torej razlika med »Kupil(a) sem« in »Prodali so mi«?

Ko rečete, da ste nekaj kupili, gre za vašo odločitev, za izpolnitev potrebe, pogosto želje, ki ste jo morda že dolgo nosili v sebi, morda gre celo za uresničitev načrtov, ki so se vam zdeli tako rekoč sanjski, npr. nakup avta, hiše, dragocenega predmeta. Ko pa rečete, da so vam nekaj prodali, je to po navadi tedaj, ko vam prodajalec kaj vsili, prodaja nekaj nekakovostnega, predragega ... kaj, s čimer vsaj v določeni meri niste zadovoljni. In ste vzeli, ker pač drugega ni bilo, ker ste bili vljudni in ste se želeli »vsiljivca« znebiti, skratka, iz navdušenja gotovo niste kupili.

Kako naj torej prodajalec in stranka sodelujeta, da bo odnos kar se da pristen, da ne bo pustil slabega okusa pri nikomer, da bo prinesel zadovoljstvo obema – tistemu, ki prodaja, in tistemu, ki kupuje? V kupoprodajnem odnosu je bistvena predvsem vloga prodajalca, nekaj pa lahko k dobremu odnosu prispeva tudi kupec sam. Ne nazadnje ima tudi kupec določene dolžnosti.

Foto: Marjan Bradeško.

ODNOS JE ČEZ VSE

Kot je pri vseh medčloveških odnosih ključnega pomena odnos, naravnost, pristop, tako je tudi v prodaji. Profesionalen, spoštljiv in pošten odnos prodajalca do kupca, prijaznost, navdušenje nad izdelkom ali storitvijo, ki jo prodajalec ponuja kupcu – vse to vodi k zadovoljnemu kupcu. Sta pa seveda v tem odnosu vedno dva in tudi kupec mora prispevati svoj del. Kupec, ki sam ne ve, kaj bi, ki ne zna izraziti svoje želje ali potrebe oziroma ne zna (noče?) vprašati za nasvet, seveda od prodajalca dobi manj, kot bi lahko. Kupec, ki prodajalca bolj izziva kot pa želi od njega kupiti, ki ne zna ali noče jasno reči da ali ne, ne nazadnje trati prodajalčev (in svoj) čas – in spet sta nezadovoljna na koncu oba, prodajalec in kupec sam.

Jasno je, da je prodajalec tisti, ki vodi prodajni postopek, pa čeprav je tudi kupec lahko zelo dejaven (sprašuje, komentira, glasno razmišlja, ugovarja, se pogaja). Prodajalec je pač mnogo več kot prodajalec – je zaupanja vreden svetovalec, človek, ki pozna izdelek ali storitev, ki kupca zna navdušiti. Prodajalec ve, kako bosta izdelek ali storitev kupcu najbolje koristila, in se zna željam, potrebam in svetu kupca prilagoditi tako, da nazadnje kupec sam verjame, da je – kupil. In ne, da mu je prodajalec prodal, če že ne kar vsilil izdelek ali storitev. Seveda smo v tem odstavku govorili o dobrem prodajalcu, o poštem prodajalcu, o prijaznem prodajalcu. Zato pogledjmo nekaj stvari, ki iz slabega ali povprečnega prodajalca naredijo – odličnega. Takega, h kateremu se kupec z veseljem vrača.

NA KUPCA SE JE TREBA PRIPRAVITI

Neurejen prodajalec, ki komaj ve, kaj prodaja, in ga kupec preseneti, nima veliko možnosti, da bo kaj prodal. Zato gotovo na prvo mesto pri pripravi prodajalca na stranko sodijo osnovne človeške vrline – spoštovanje, točnost, prijaznost. Vse skupaj lahko damo pod skupni imenovalec: profesionalnost. In k spoštljivemu odnosu do kupca sodi tudi prodajalčeva urejenost – od videza do čistoče. Ljudje se pač ob urejenih ljudeh počutimo bolje. Točnost oziroma odzivnost je tudi lastnost, ki je dober prodajalec nikakor ne sme zanemariti. Če se je dogovoril za sestanek ali obisk, se roka drži. Če pride kaj vmes, prodajalec stranko obvesti. Če prodajalec obljubi odziv do določenega roka, potem to stori. Pa naj bo pri velikih poslih ali majhnih storitvah. Prijaznost pa le še nadgradi dober odnos – in tu gre za prijaznost že tedaj, ko prodajalec niti približno ne ve, ali bo kaj prodal, gre za prijaznost, ko je stranka »sitna« ali se trdo pogaja, in gre za prijaznost potem, ko je stranka že kupila. Tu ne gre za daj-dam, tu gre za brez-pogojni dam – dam prijaznost, ne da bi vedel, ali bom kot prodajalec v zameno kaj dobil. Verjetno pa bom dobil več, kot če sem neprijazen.

Naslednja pomembna zadeva v pripravi na stranko je seznanjanje s stranko – še preden se pojavi. V velikih poslih gre za pravo študijo morebitnega kupca, v trgovini je dobro že, če približno predvidimo, kdo in po kaj bo prišel in zakaj in ob kakšnih urah in kako se mu bo mudilo ipd. Morda potrebujemo le nekakšen profil kupca, pa bo gotovo bolje, kot če o kupcu sploh ne razmišljamo. Lepo je tudi, če imamo pripravljenih nekaj besed navdušenja, da kupcu pomagamo pri odločitvah, vsekakor pa k prodajni naravnosti sodi stalna želja pomagati kupcu, vedno znova ga poskusiti razumeti. Če je stranka znana vnaprej – npr. pri storitvah, kjer se stranka najavi (restavracija, frizer, zdravnik), je prav, da se o stranki pozanimamo – zakaj prihaja, s kakšnimi željami in potrebami, preverimo, če smo v preteklosti že imeli opravka s to stranko ipd. Bolje ko se pripravimo na prodajo, bolj zadovoljna bo stranka odšla in večja bo verjetnost, da se bo ponovno vračala.

Foto: Marjan Bradeško.

POZNAVANJE IZDELKA ALI STORITVE IN PRILAGAJANJE KUPCU

Danes, ko je izdelkov na trgu ogromno, je prodajalcu vsaj pri široki potrošnji res težko poznati izdelek v podrobnosti. Pa vendarle – z osnovnim poznavanjem, kaj izdelek je, kaj omogoča, bo prodajalec kupcu gotovo lažje pomagal k odločitvi o nakupu. Ko pa gre za večje in dražje izdelke ali zapletene storitve, pa je poznavanje lastnosti in vsebine nujno. Še več. Poznavanje lastnosti izdelka ne pomaga nič, če prodajalec ne zna izpostaviti tistih, ki bodo stranki prišle najbolj prav in jo prepričale v nakup. Nekomu je pri nakupu avtomobila najpomembnejša varnost, drugemu nizka poraba, tretjemu konjske moči, četrtemu prostornost ... In

Foto: Marjan Bradeško.

tako naprej. Zato je naloga prodajalca, da pozna lastnosti avtomobila in jih zna prilagoditi kupcu – seveda je treba kupca poslušati in spraševati. Podobno je v gostilni. Nekdo pride tja lačen in mu je najpomembnejša količina, drugemu zdrava hrana, tretjemu nekaj, česar še ni pokusil, četrtemu – dober nasvet, ker se sam pač ne zna odločiti. Zato je nedopustno, ko v gostilni na enostranskem meniju kot gost najdem neko jed in vprašam, kaj vse je v njej (pa tu ne mislim na alergene), pa gre natakar trikrat v kuhinjo vprašati. Tak natakar ni prodajalec ne svetovalec, je navaden – pobiralec naročil in prinašalec naročenega. To pa je premalo za to, da bi gostilna veljala za prijazno, privlačno, vredno obiska. In oba zgornja primera lahko posplošimo na prav vsako dejavnost, kjer se lahko zgodi – prodaja.

Kupci so vseh vrst in nekateri si pač »izmišljujejo«. Tu ne mislim na tiste, ki so res »sitni« in hočejo »ptičje mleko«, pač pa na preproste želje, ki so dostikrat lahko uresničljive. Spet lahko gremo v vsem znan svet restavracij. Če so v meniju med predjedmi sardelice, na ribji plošči kot glavni jedi pa jih ni, ima vsak pravico vprašati, če je sardelice mogoče dodati v glavno jed ali jih zamenjati s čim. Seveda je lahko odgovor tudi ne, zelo verjetno pa

bodo v dobri gostilni to storili brez težav. Le, če bosta tako natakar, ki prisluhne gostu, in kuhar, ki jedi pripravlja, imela nekaj dobre volje, ob predpostavki, da tudi vodja restavracije tako prilagodljivost podpira. Namreč, prodaja prav vsak zaposleni, če ne neposredno, pa posredno. Od snažilke do vodstva. Za prodajo ni potrebno imeti naziva prodajalec, za prodajo je potreben posluš, prodajna naravnost, želja pomagati vsaki stranki, s katero se srečamo. Pa četudi tedaj nismo v vlogi prodajalca.

DOBRONAMERNOST, ODKRITOST IN POŠTENOST

In prav tu se začenja, ostaja in končuje najpomembnejši del prodaje. Mnogi govore o prodajnih tehnikah, ki so lahko brž manipulacija, premalo pa govore o prodajni naravnosti. Preprosto rečeno o želji, da kupcu pomagamo. Da mu rešimo težavo, da mu izpolnimo željo, da, celo sanje, ko gre za dolgo načrtovan nakup, za katerega je kupec zbiral sredstva morda veliko let. In pri tem morajo prodajalca voditi dobronamerne želje. Stranka pač ne želi biti »prinešena okoli«, za svoj denar želi dobiti primeren izdelek ali storitev, zelo slabo se bo počutila, če odkrije, da ni vse tako, kot je bilo rečeno ali predstavljeno. Zato mora biti prodajalec odkrit in pošten, pa četudi prodaja manj kakovosten izdelek – pač kupcu pove, da to ni prvovredna zadeva, toda ob primerni ceni je vse prav. Če bi npr. prodajalci sadja gnilo zavržli, slabo sadje pa ponudili za polovično ceno – bi bilo vse v redu. Žal je podobnih primerov v prodaji preveč. Prikrivanje, lažne obljube – vse to je nepoštenost in ne more voditi v dober odnos med kupcem in prodajalcem, pusti pa grenak priokus pri stranki in morda tudi pri prodajalcu, če le ima kanček vesti. Iz prodajnega odnosa morata pač oba – tako prodajalec kot kupec – priti zadovoljna. Prodajalec je prodal, kupec kupil – in oba sta to storila za pošteno ceno.

Jasno je, da kupec potrebuje včasih nekaj »spodbude« in prodajalec, ki kupca ne spodbuja in navdušuje, ne bo prodal. Kajti ljudje smo včasih neodločni, zato nas je treba navdušiti, nam pomagati pri odločanju, nam svetovati. Prodajalec pač mora biti svetovalec, vodnik pri nakupovanju, to pa naj stori tako, da bo nazadnje

kupec imel občutek, da se je za nakup odločil sam – pa čeprav mu je prodajalec malo pomagal. Če samo pokukamo spet v restavracije – dober natakar bo neodločnemu gostu iskreno priporočil nekaj, kar ima sam rad, nad čimer je nek gost bil navdušen prejšnji dan, kar je novost v njihovi kuhinji, kar je sezonsko ... idej lahko vsak najde dovolj.

K dobronamernosti in dobremu odnosu, posebej to velja za stalne stranke, za zveste kupce, sodi tudi – nekaj več. Ob teh besedah vsi najprej pomislijo na popust, morda na nek dodaten izdelek, kupon za unovčenje pri naslednjem nakupu. Vse to je sicer »nekaj več«, vendar mora to kupcu res nekaj pomeniti. Ničkolikokrat so mi ob prodaji ali kot zvesti stranki dali kake ničvredne predmete, ki jim pač niso šli v promet, kupone za nekaj, česar nisem nikoli uporabil (ali mogel uporabiti) ipd. Če prodajalec nima ničesar, kar kupcu nekaj pomeni, mu še vedno lahko nameni prijaznost, nasmeš, dobro besedo, nasvet.

PA ŠE VLOGA (IN DOLŽNOSTI) KUPCA

Čeprav je prodaja delo prodajalca, je zaradi odnosa vanjo vedno vključena stranka, kupec. Ne le kot tisti, ki nekaj dobi (v zameno za plačilo), pač pa tudi kot tisti, ki v postopku dejavno sodeluje. In kot v vsakem odnosu, imata tudi v kupoprodajnem odnosu dolžnosti obe strani. Tako kot mora biti prodajalec spoštljiv do kupca, mora biti tudi kupec spoštljiv do prodajalca, znati pohvaliti dobre stvari in ob težavah ohraniti dostojanstvo. In čeprav pravijo, da je kupec kralj, mora tudi kot kralj ravnati človeku primerno. Žal prevečkrat vidimo stranke, ki so dejansko »pacienti«, ki v vsaki stvari vidijo težavo, če je ni, pa jo ustvarijo. Morda le zato, da si dvigajo pomembnost. Tu lahko navedem primer, ki sem ga videl pred kratkim. Gospod je na večerjo v imenitno restavracijo pripeljal spremljevalko in ker se je (po mojem mnenju) želel malce »pokazati«, je zavrnil odlično pripravljeno jed (sam sem jedel enako), ker ji je ne vem kaj manjkalo. V opravičilo (ravnali so zelo profesionalno) so jima

prinesli kozarček penine – in gospod je objel kozarec s celo dlanjo. Torej le ni bil tak poznavalec, kot se je morda hotel pokazati.

Na drugi strani med dolžnostmi kupca pa je lastnost, ki jo tudi premalokrat vidimo – da se kupec zna potegniti zase. Da zna reči, če je kaj narobe, in to na spoštljiv način, da zna zahtevati, kar je pošteno plačal. Saj se tudi prodajalec ne more izboljšati, če ne ve, da je kaj narobe. In dober prodajalec bo znal sprejeti pripombe in jih tudi reševati – najmanj, kar lahko naredi, je, da se iskreno opraviči. In prav tu imamo v naši deželi veliko težavo – vsaka pripomba je brž razumljena kot kritika, celo kot napad, in večina prodajalcev se odzove z jezo, protinapadom, aroganco. Zato dostikrat kupčeve pripombe ostanejo neizrečene, saj si vsak reče »Ne morem nič spremeniti, kaj hočemo?« ali pa »Bom raje tiho in se ne razburjal.« Če bi težave oboji – prodajalec in kupec – jemali kot stvar, ki jo je potrebno rešiti v dobrem duhu in v obojestransko zadovoljstvo, bi gotovo videli več zadovoljnih kupcev, več zadovoljnih prodajalcev in več strank, ki se z veseljem vračajo. Ker se prodajalec ob težavah ustrezno odzove – se opraviči, naredi načrt rešitve in ga izvede. Ena mojih zvestih strank je prav ta vrstni red navedla kot razlog, zakaj ostaja z nami že mnoga leta.

DA BOSTA ZADOVOLJNA OBA!

Kako smo že začeli? Z vzklikom »Kupil sem!« Za tem stoji dobronameren, spoštljiv, zaupljiv odnos med prodajalcem in kupcem, za tem stoji človeško dostojanstvo, želja, storiti nekaj dobrega, želja, da v kupoprodajnem odnosu nihče ne izgubi. Pač pa vsak pridobi – kupec nekaj, kar želi ali potrebuje, prodajalec primerno nagrado za izdelek in trud pri prodaji. Le tako sta lahko zadovoljna oba. In želimo si, da bi kupoprodajni odnos še naprej – ali pa še bolj – preveval pristen človeški odnos. Pred vsem ostalim!

*Mag. Marjan Bradeško,
avtor knjige Prodajte s srcem*

Martin Lisec

KOMUNIKACIJA GRADI SKUPNOST

Ljudje smo večplastna bitja. Priznani slovenski antropolog dr. Jože Ramovš omenja šest razsežnosti človekovega bivanja: telesno, duševno, duhovno, razvojno, bivanjsko in socialno. Vsaka od teh ravni ima nekatere posebnosti in značilnosti. Telesna razsežnost, na kateri temeljijo druge, višje človekove razsežnosti, obsega telo in številne zapletene biološke in fiziološke procese. Telo, ki nam je dano, ne določa le človekovega zunanjšega videza, ampak je »instrument«, s pomočjo katerega ljudje uresničujemo različne funkcije in opravljamo različne naloge v življenju.

V človekovo duševno razsežnost spadajo človekova čustva, občutki, mišljenje, navade in obnašanje. Po prepričanju Viktorja Frankla je duhovna razsežnost tista, v moči katere je človek pravzaprav človek. Samo pri človeku opazimo »dvig psiho-fizične ravni v duhovno dimenzijo«. Za Frankla je duhovna razsežnost antropološka, in ne metafizična resničnost. V duhovno razsežnost spadajo vrednote, za katere se človek odloča, človekov smisel, posebej pa človekova svoboda in njegova odgovornost za sprejete odločitve.

Razvojna razsežnost človeka kaže na to, da je človek bitje, ki se nenehno razvija, raste, da človek šele z zadnjim dihom dokončno izpolni svoj namen in svoje poslanstvo na zemlji. Bivanjska razsežnost je človekovo nenehno spraševanje o smislu življenja, njegovo iskanje lastnega smisla v različnih življenjskih obdobjih pa tudi odkrivanje smisla v zgodovini in v dogodkih, v katere je človek vpleten.

Končno je tu še človekova socialna razsežnost, ki nakazuje na to, da je človek bitje odnosov, da šele ob drugem odkriva svoj pravi obraz ter da gradi svojo lastno identiteto v veliki meri tudi na način, da uresničuje in uresniči svoje poslanstvo v različnih skupnostih, katerim pripada. Ker je človek socialno bitje – torej bitje odnosov –, je zato nujno tudi bitje komunikacije. Ravno kakovostna komunikacija omogoča posameznikom, da gradijo trdne, dobre, osvobajajoče in konstruktivne medsebojne odnose.

ZLOMLJENA KOMUNIKACIJA

Na prvih straneh Svetega pisma beremo (prim. 1 Mz 1,1–31), kako je Bog s svojo stvariteljsko

besedo ustvaril vse, kar obstaja: najprej svetlobo, nato nebo, potem vode in kopno, zatem rastline, sonce, vesolje in živali ter, na koncu, človeka. Toda kmalu je ugotovil: »Ni dobro za človeka, da je sam; naredil mu bom pomoč, ki mu bo primerna. Gospod Bog je tedaj storil, da je na človeka leglo trdno spanje in je zaspal. Vzel je eno njegovih reber in tisto mesto napolnil z mesom. Gospod Bog je iz rebra, ki ga je vzel človeku, naredil ženo in jo pripeljal k človeku« (1 Mz 2,18; 21–22). Bog človeka ni ustvaril kot posameznika, ustvaril ga je v dvojini, ustvaril ga je v skupnost in za skupnost: »Bog je ustvaril človeka po svoji podobi, po Božji podobi ga je ustvaril, moškega in žensko je ustvaril« (1 Mz 1,27).

Prve strani Svetega pisma pripovedujejo tudi o harmoniji in prosojnosti prvih odnosov, ki so se vzpostavili na zemlji: med možem in ženo, med njima in stvarstvom ter med njima in Bogom, ki je »ob dnevnem vetriču hodil po vrtu« (1 Mz 3,7). Ne le Adam in Eva, tudi Bog in človek sta si v raji zrla iz oči v oči, iz obličja v obličje, se družila »ob dnevnem vetriču« in ob tem v polnosti živela vsak svojo identiteto brez strahu, sramu, utesnenosti in nelagodja. Toda potem ko je človek jedel prepovedan sad z drevesa spoznanja, se je vse spremenilo: možu in ženi so se »odprle oči in spoznala sta, da sta naga« (1 Mz 3,8). Svoje razgaljenosti sta se začela sramovati, sešila sta si predpasnika iz smokvinih listov ter se skrila pred Bogom, ko je prišel v vrt. Njune medsebojne odprtosti in prosojne komunikacije med Bogom in človekom je bilo konec, v čistost odnosov se je naselilo nekaj, kar je za vedno ranilo, zaznamovalo,

zlomilo njihove medsebojne vezi. Po tem dogodku je Bog izgnal človeka iz raja »obdelovat zemljo, iz katere je bil vzet« (1 Mz 3,23). Po izgonu iz raja sta prva starša rodila svojega prvega sina.

Do sem svetopisemski pripoved. V antropološkem smislu lahko prav v opisanem prepoznamo »izvirni greh prvih staršev«. Prva starša nista rodila svojih sinov v harmoniji raja, v obdobju, ko so bili odnosi odprti, pretočni, ko ni bilo ne v Adamu ne v Evi senc strahu, sramu in negotovosti. Otroka sta rodila potem, ko sta se sramovala drug pred drugim, ko sta se začela drug pred drugim skrivati in ko je bil njun odnos z Bogom skaljen, zlomljen; tudi pred njim sta se skrila. Nista se skrivala samo zaradi telesne golote, ampak zlasti zaradi duševne in duhovne razgaljenosti, ki sta jo čutila. Od takrat smo ljudje zaznamovani s tem *izvirnim grehom zlomljenih odnosov*. Od prvih otrok naprej se vsi otroci rojevajo v odnose, ki niso nikoli popolni, ampak vedno – enkrat bolj, drugič manj – razbiti, načeti, ranjeni. To so nesoglasja med možem in ženo, med tačco in snaho, med brati in sestrami, med sorodniki, med vaščani, meščani, med člani skupnosti ... Otroci se rojevajo ljudem, ki nosijo v sebi strah, sram, ki se skrivajo drug pred drugim, ki bežijo v svoj svet. V tako »štalo« (kot po domače radi pravimo slabim medsebojnim odnosom), se rojevajo otroci vseh generacij. V tem smislu je zanimivo brati v evangeliju, da se je tudi Jezus, ki je bil v vsem, razen v grehu, preizkušen kakor ljudje (prim. Heb 4,15), rodil v – štali! Drži dobesečno: rodil se je v zlomljen odnos med Jožefom in Marijo. Jožef je bil pravičen in Marije ni hotel osramotiti, zato je sklenil, da jo bo odslavljal, tako na skrivaj ... (prim 1 Mt 1,19).

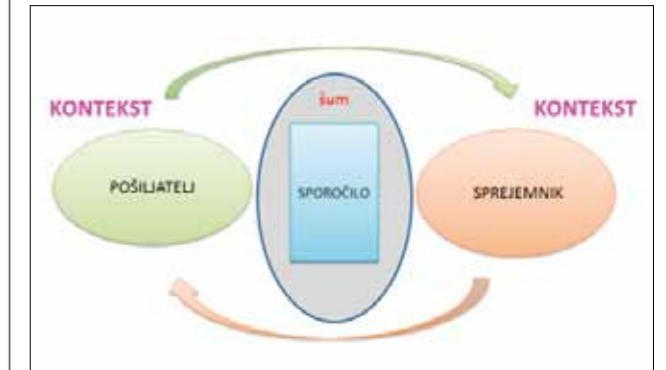
Vse generacije ljudi in vsi posamezniki si celo življenje prizadevajo v medsebojnih odnosih zapolniti to špranjo razklanosti ter vzpostaviti tako ravnovesje, ki jim omogoča (včasih zgolj minimalno) sožitje in sobivanje.

KOMUNIKACIJSKI KROG

Komunikacija je ustvarjalna, večplastna, dinamična, nikoli dokončna ter neredko zapleten interakcijski proces, ki zahteva nenehno sodelovanje vseh, ki so vključeni v proces komunikacije. S pomočjo komunikacije prenašamo in sporočamo drugim informacije, občutja, ideje, mnenja in stali-

šča. Temeljni smisel komunikacije je, da vzpostavi stik, povezavo med različnimi subjekti. Komunikacija je učinkovita samo v primeru, če uspe različnim osebam vzpostaviti resničen notranji stik.

Komunikacija poteka v tako imenovanem komunikacijskem krogu, ki ga na jasen (in poenostavljen) način prikazujemo v naslednji grafiki.

Na kratko opišimo posamezne prvine komunikacijskega kroga:

Pošiljatelj je tisti, ki želi drugemu kaj sporočiti, zato oblikuje sporočilo in spodbudi interakcijo med dvema subjektoma. Oblikovanje sporočila se imenuje tudi kodiranje. Pomembno je, da je sporočilo kodirano na način, ki je sprejemniku domač in razumljiv, kajti samo tako bo lahko sporočilo (pravilno oziroma sploh) razumljeno.

Sprejemnik je oseba, ki sprejme sporočilo pošiljatelja in pošlje pošiljatelju povratno sporočilo. S tem je komunikacijski krog sklenjen.

Komunikacijski kanal je pot, po kateri potuje sporočilo in ki omogoča prenos sporočila od pošiljatelja k sprejemniku. Komunikacijski kanal je omejen s količino informacij, ki jih lahko prenese.

Sporočilo je vsebina, ki se oblikuje v vsakokratnem prenosu informacije med pošiljateljem in prejemnikom. Sporočilo oblikujemo na različne načine – z besedo, tonom glasu, poudarki, neverbalno komunikacijo ... Smisel sporočila je, da prenese prejemniku pomen, ki ga je imel v mislih pošiljatelj.

Šum imenujemo v komunikaciji vse tisto, kar zmoti ali ovira proces prenosa sporočila od pošiljatelja k sprejemniku, zaradi česar prihaja do nesporazumov, napačnega razumevanja ali celo blokade, zastoja komunikacijskega procesa.

Povratno sporočilo, ki ga tvori prejemnik, je pravzaprav »sporočilo o učinku prejetega sporo-

čila«. Ko se prejemnik sporočila odzove in sporočilo vrne pošiljatelju, je komunikacijski krog sklenjen.

V komunikaciji je izredno pomemben **kontekst** vseh subjektov, ki so vključeni v komunikacijski krog. Gre za tako imenovane osebne filtre, ki so ponotranjeni v vsakem posamezniku. Kontekst določa, kaj je komu v posamezni komunikacijski situaciji pomembno, kaj ga motivira, kakšna so njegova prepričanja in stališča, (v) kaj verjame itd. Kontekst določajo tako pretekle izkušnje kakor konkretna komunikacijska situacija. Upoštevanje konteksta je v kakovostni komunikaciji izredno pomembno, kajti če prezremo kontekst, je komunikacija močno otežena, včasih celo nemogoča. Najbolj jasno se vidi, kako je kontekst pomemben, v dialogu med različnimi narodi, verami in kulturami.

RAVNI IN RAZSEŽNOSTI KOMUNIKACIJE

Komunikacija poteka na verbalni in neverbalni ravni.

Glavni način komuniciranja med ljudmi je komunikacija s pomočjo jezika ali, kot ji pravimo, besedna, verbalna komunikacija. Jezik je del kulture, je »sredstvo« sporazumevanja, komunikacije, a je hkrati več kot to: jezik omogoča simboliziranje naših (spo)znanj in izkustev, njihovo »kopičenje« (akumuliranje) in delitev z drugimi ljudmi. Prav s pomočjo jezika se akumulirano znanje in izkustva prenašajo iz roda v rod.

Poleg uporabe besed, jezika, je v komunikaciji izredno pomembna neverbalna, nebesedna komunikacija. Brez neverbalne ravni bi bilo komuniciranje togo, osiromašeno pomenov, številnih čustvenih odtenkov, simbolov. Z neverbalno komunikacijo pokažemo svoje zanimanje, interes, navzočnost oz. odsotnost, naveličanost, jezo, dolgčas itd.

Ko govorimo o neverbalni komunikaciji, imamo v mislih tri plasti: govorico telesa, glas in proksemiko.

1. Govorica telesa: mimika oči, čela, obrvi, obraza ter gibi oziroma položaj rok, nog, prstov, ramen in glave.

2. Glas in zvočna podoba govora: ton glasu, višina glasu, hitrost govorjenja, uporaba premorev, tišine.

3. Proksemika: v komunikaciji je izredno pomembna uporaba prostora. Ločimo med intimnim,

socialnim in javnim prostorom, pri čemer imamo v mislih fizično oddaljenost med subjekti komunikacije. Zelo pomembno je, da v komunikaciji ne prestopamo meja, ki so za posamezne oblike komunikacije značilne. Ljudje na telesni ravni začutimo, ali kdo na neverbalni ravni prestopi dovoljeno mejo in vstopi v naš (intimni, socialni ali javni) prostor.

Glede na razsežnost, obliko in način komuniciranja poteka komunikacija na sedmih ravneh:

1. znotrajosebna ali intrapersonalna komunikacija,
2. medosebna ali interpersonalna komunikacija,
3. komunikacija v skupinah (skupinsko komuniciranje),
4. komunikacija v institucijah (organizacijsko komuniciranje),
5. javna komunikacija,
6. množična komunikacija in
7. medkulturna komunikacija.

Ljudje smo nenehno vpeti v komunikacijo v večplastni proces komunikacije, kajti ljudje preprosto ne moremo ne komunicirati.

UČENJE LEPE, KONSTRUKTIVNE KOMUNIKACIJE

Iz izkušnje vemo, da je kakovostna komunikacija ključna za človekov osebnostni razvoj ter za uspešno in zadovoljivo sožitje z drugimi tako v osebem življenju kakor tudi na poklicnem področju. Kakovostna komunikacija omogoča uspešno doseganje ciljev na različnih področjih. V zadnjem desetletju, dveh smo se ljudje v zahodnih družbah zavedli pomena in potrebnosti vseživljenjskega učenja. Ker se komunikaciji s soljudmi – kot rečeno – ne moremo izogniti in ker smo pravzaprav nenehno vpeti v interakcijo z drugimi, včasih zmotno mislimo, da je samoumevno, da *znamo* komunicirati. Seveda znamo, o tem ni dvoma, toda hkrati je pomembno, da ostajamo posebej na področju komunikacije v drži nenehne pripravljenosti za učenje in poglobljanje. Najsi bomo še tako izurjeni v komunikaciji, lahko vedno komuniciramo še bolje! Boljše komunikacije se lahko učimo iz lastnih izkušenj, predvsem iz lastnih spodrsljajev, iz opazovanja drugih in z utrjevanjem že usvojenih

ter učenjem novih komunikacijskih veščin, zlasti takih, ki nam v vsakdanjem življenju omogočajo, da (za)živimo bolj polno, bolj harmonično življenje.

Omenili bomo dve ključni komunikacijski veščini, ki vsaka zase vsebujeta celo vrsto vidikov in sta temelj kakovostnih odnosov – to sta poslušanje in ustvarjalno sobivanje s konflikti.

• **Poslušanje** je temelj vsake komunikacije. Iz zgoraj opisanega komunikacijskega kroga je jasno, da bo sprejemnik lahko razumel in sprejel sporočilo samo in zgolj v primeru, če posluša tistega, ki mu želi kaj sporočiti. Brez poslušanja se komunikacijski krog preprosto ne more vzpostaviti. Resnično (aktivno) poslušanje je sestavljeno iz treh osnovnih prvin: iz očesnega stika (ko poslušamo, gledamo sogovornika v oči), odprte drže telesa (s čimer sogovorniku na neverbalni ravni izražamo svoj interes, pozornost) in pritrjevanja (kimanje, pritrjevanje z »mhm«, »ja« itd.). Ko poslušamo, je primerno, da sogovorniku zastavljamo t. i. odprta vprašanja, ki spodbujajo sogovornikovo pripovedovanje. S procesom (aktivnega) poslušanja lahko sogovornik občuti našo empatičnost in bližino ter se posledično čuti slišane in razumljene. Zanimivo je pomisliti, kakšno komunikacijsko sporočilo nosi v sebi dejstvo, da nam je narava dala dve ušesi in samo ena usta.

• **Ustvarjalno sobivanje s konflikti** je temelj vsakega kakovostnega odnosa. Konflikti so vedno neizbežen del komunikacijskega procesa. Z drugimi besedami: šumu v komunikaciji se ne moremo izogniti. Moje izkušnje s področja psihoterapije in mediacije kažejo, da je prav od kakovosti upravljanja konfliktnih situacij v veliki meri odvisna resnična kakovost in zlasti trdnost in trajnost posameznih odnosov. Konflikti so nekaj običajnega, nekaj, kar se preprosto dogaja, kar samo po sebi ni ne dobro ne slabo. Od načina reševanja konfliktov pa je odvisno, kako bo (če bo!) odnos potekal v prihodnje. Ker smo ljudje v konfliktnih položajih vedno tudi močno čustveno obremenjeni, navadno ni dovolj, da konflikte, sploh bolj zahtevne, rešujemo zgolj »po občutku«. Smiselno se je seznaniti z različnimi tehnikami upravljanja konfliktnih situacij – od povzemanja, zastavljanja pravih vprašanj, osredinjenja na bistvo do preokvirjanja, ločevanja stališč od interesov in, ne na-

zadnje, do humorja. Ob tem je treba opozoriti tudi na možnost, da lahko najtežje konflikte rešujemo tudi z mediacijo, torej s pomočjo tretje osebe. K mediaciji se navadno zatečemo takrat, ko želimo rešiti konflikt in ohraniti odnos.

KOMUNIKACIJA GRADI SKUPNOST

Ljudje današnjega časa imamo pogosto občutek, da se vse dogaja z bliskovito naglico, da je življenje polno stresa, skrbi, človek občuti notranjo nemoč, doživlja številne pritiske doma, v službi, kopičijo se obveznosti in delo ... Res je, vsega je veliko, vse se hitro dogaja. Toda tisto, kar je danes resnično težko, je obvladovanje odnosov, ohranjanje notranjega stika z ljudmi, s katerimi delimo pot življenja. Ljudje v službah trpijo ne predvsem zaradi zahtevnosti ali obsega dela, ki ga morajo opraviti (s tem seveda ne podcenjujemo dela kot takega), ampak zaradi odnosov, v katere so vpeti na delovnem mestu. Enako velja za družino: prav odnosi med možem in ženo ali med starši in otroki v posamezniku zbudijo občutek pripadnosti in notranje povezanosti. Dobri medsebojni odnosi spremenijo stene hiše v – dom. Latinska beseda *communio*, iz katere izhaja beseda komunikacija, pomeni »skupnost«. Kjer ni komunikacije, tam ni skupnosti; tam so samo razrvani posamezniki, ki so prisiljeni, da sobivajo ter si delijo prostor za bivanje in zrak za dihanje. Ali drugače: kakovostna komunikacija gradi posameznika in gradi skupnost.

Prizadevanje za lepo medsebojno komunikacijo je najbolj vsakdanje znamenje ljubezni in pozornosti do ljudi, s katerimi delimo pot življenja.

Mag. Martin Lisec, logoterapevt in mediator, je ustanovitelj Inštituta Stopinje – www.stopinje.si

LITERATURA

- Frankl, Viktor E. *Človek pred vprašanjem o smislu*. Ljubljana: Pasadena, 2005.
- Kadič, Edvard. *Govorica telesa in osebna karizma*. Ljubljana: Zavod za napredne študije Delta, 2013.
- Lukas, Elisabeth. *Priveži svoj voz na kakšno zvezdo*. Ljubljana: Novi svet, 2013.
- Parkinson, Lisa. *Družinska mediacija*. Ljubljana: Inštitut za mediacijo Concordia, 2011.
- Ramovš, Jože ur. *Staranje v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, 2014.
- Trstenjak, Anton. *Hoja za človekom*. Celje: Mohorjeva družba, 1956, 1984.
- Ule, Mirjana. *Psihologija komuniciranja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2005.

Anica Mikuš Kos

LJUDJE NA BEGU

Kdo so begunci in migranti

V običajni rabi besede je begunec vsakdo, ki zbeži pred nečem neprijetnim, nečem česar se boji. Ko izrečemo besedo »begunec«, imamo v mislih predvsem osebe z območij, kjer so vojna dogajanja ali pa je veliko organiziranega nasilja, četudi ni objavljeno vojno stanje, kot je npr. v Afganistanu.

Konvencija o statusu beguncev iz leta 1951 opredeli begunca kot »osebo, ki je zaradi utemeljenega strahu pred preganjanjem zaradi rase, vere, narodne pripadnosti, pripadnosti določeni družbeni skupini ali določenemu političnemu prepričanju, zunaj države, katere državljan je, in ne more ali zaradi strahu noče uživati varstva te države.« Ljudje lahko bežijo tudi pred lakoto ali žejo. V bližnji prihodnosti lahko pričakujemo begunce zaradi klimatskih sprememb, ki bodo v nekaterih delih sveta onemogočale preživetje.

Ko gre za ekonomske razloge, govorimo o migrantih. Največkrat ni ostre meje med begom pred nasiljem in begom pred lakoto, skrajno revščino. V državah manj razvitega sveta, v katerem se dogajajo vojne, so praviloma prisotni tudi lakota, pomanjkanje medicinske pomoči in druge okoliščine, ki ogrožajo življenje. Med ekonomske migrante sodijo tudi številni delavci iz nekdanjih jugoslovanskih republik, ki prihajajo legalno z družinami na delo v Slovenijo in druge evropske države. In ne nazadnje, izraz »ekonomski migranti« uporabljamo tudi za mlade izobražene ljudi iz Slovenije, ki odhajajo s trebuhom za kruhom v tujino.

Za vse skupine, ki zaradi različnih nujnih razlogov zapuščajo svoja prvotna bivališča in skupnosti, je značilno doživetje izgube – izguba svojega naravnega in materialnega okolja, neposrednega bivanjskega okolja, stvari in pojavov, ki te spominjajo na otroštvo, mladost, preteklost, izguba kroga ljudi, ki so ti blizu – sorodnikov, sosedov, javnih osebnosti, ki so tvorile

tvoje življenje, izguba rabe materinega jezika in sprejemanja sporočil iz zunanjega sveta v materinščini, izguba običajev, nepisanih socialnih pravil in drugih kulturnih značilnosti svojega prvotnega okolja.

Skupno vsem, ki so odšli, je tudi, da se morajo prilagoditi na novo okolje. To pomeni, naučiti se in uporabljati nov jezik, prepoznati in spoštovati navade odnosov in vedenja med ljudmi, spoštovati pisana in nenapisana pravila, soočiti se tudi s sovražnimi ali ksenofobičnimi stališči, se priučiti novih veščin ter se soočiti z novimi izzivi in ovirami. Vse to terja umske, čustvene in socialne napore, življenjsko energijo in strategijo. Naj beseda »integracija« zveni še tako lepo in sprejemajoče, je to naporen proces, ki lahko traja leta ali celo desetletja.

Seveda pa ima vsaka skupina tudi svoje značilnosti. Pri migrantih, ki pridejo kot delovna sila predvsem iz nekdanjih južnih republik Jugoslavije v Slovenijo, se na našete težave nadgradijo še bremena revščine, socialne izolacije, pogosto brezpravnosti v odnosu do delodajalca. Vsak član družine ima svojo košaro težav. Oče – delavec narporno delo z malo pravic, pogosto z ogoljufanostjo za osnovne delavske pravice; mati izkoreninjenost in socialno izolacijo brez priložnosti za učenje jezika, nezmožnost komuniciranja z ljudmi v novem okolju; otroci težave pri povezovanju z vrstniki v vrtcu, šoli ali soseski, nujnost hitrega učenja novega jezika, prilaganja na novo okolje in zahteve vrtca ali šole in včasih doživetja ponižanja in vrstniškega preganjanja.

Foto: Shutterstock.

BEGUNCI PRED VOJNIM NASILJEM IN TERORIZMOM IN NJIHOVA ČUSTVENA PRIZADETOST

V sestavku govorimo predvsem o ljudeh, ki bežijo zato, da bi si ohranili življenje, ter sebi in svojim otrokom omogočili varnost in šolanje, svoji družini pa zagotovili vsaj osnovno preživetje in ohranjanje človeškega dostojanstva. Slovenija je doživela ogromen val begunstva v 90-ih letih prejšnjega stoletja zaradi zadnjih balkanskih vojn, ko se je k nam zateklo kakih 70.000 ljudi. Drugi veliki val se je zgodil leta 2015 in 2016, ko so se pojavili predvsem begunci pred nasiljem in terorjem psevdodržave ISIS iz Sirije in Iraka, pa tudi begunci iz drugih držav Bližnjega in Srednjega vzhoda.

Dogodke in doživljanje, ki prizadevajo begunce z vojnih območij, lahko razvrstimo v tri obdobja: obdobje vojne, nasilja, preganjanja v domovini, obdobje bega iz domovine in obdobje življenja v državi azila. Ljudje iz zadnjega vala beguncev so pribežali k nam z bremenom, izgubami in travmami doživetimi v vojnah v svoji domovini in grozotami bega na cestah in morjih smrti. Družine so

bile razbite – del družine je ostal v domovini ali v drugih državah.

Številni družinski člani so ubiti ali ranjeni ali pogrešani. Mnogi otroci so prišli brez spremstva. Odrasli in otroci in družina kot celota so prizadeti zaradi izgub in duševnih travm. Vsemu temu se pridružijo težave v državi v katero so se zatekli. Vojna dogajanja in begunstvo prizadevajo posameznika, družino in skupnost.

Ko govorimo o čustveni prizadetosti in duševnih ranah beguncev, se osredotočamo na psihično travmo. Vendar je to le del tega, kar ti ljudje utrpijo. Žalovanje zaradi izgube bližnjih, zaradi izgube s trdom pridobljenih materialnih vrednosti in izgube doma jih ne prizadevajo nič manj. Struktura in delovanje družine sta prizadeta. Tradicionalne družinske vloge in odnosi so spremenjeni. V marsikateri družini mora očeta nadomestiti še nedorasli sin ali pa je mati tista, ki prevzame obe vlogi – vlogo glave družine in materinsko vlogo. Tudi, ko sta oba starša prisotna kot begunca v azilnem domu ali begunskem taborišču, izgubita svojo socialno vlogo – oče vlogo hranitelja, mati vlogo skrbnice

za gospodinjstvo. V prvem obdobju bivanja v novi državi so odrasli v stanju popolne odvisnosti od države gojiteljice, brez možnosti uravnavanja svoje življenjske poti in zaposlovanja, ženske brez možnosti vodenja svojega gospodinjstva. Predvsem pa begunce bremeni negotovost glede prihodnosti, vprašanje ali jim bo odobreno bivanje v državi v katero se bodo zatekli. Begunska družina ima finančne in druge eksistenčne težave, neustrezno zdravstveno varstvo in splošno neugodne okoliščine življenja.

Bivanje v državi azila vsebuje številne strese, kot so strah pred novim okoljem, omejitve in socialna izolacija, nezmožnost govornega sporazumevanja, nerazumevanje delovanja izrazito drugačnega okolja, učne težave v šoli, prilagoditvene in integracijske težave, ksenofobična stališča in vedenje v državi azila, nostalgija za domom, negotovost v zvezi s prihodnostjo. Praviloma imamo opraviti s sklopom dogajanj, ki prizadevajo tako otroke begunce kot njihove starše.

Ponižanja, krivice, izguba upanja in vere v dobro, izguba socialnih vlog, vse to je boleče in ogroža duševno zdravje beguncev, povzroča žalost in žalovanje, strah, anksioznost in druge oblike čustvene prizadetosti. Pojavijo se lahko tudi motnje, kot so depresivnost, motnje v medčloveških odnosih, zmanjšana zmožnost opravljanja delovnih nalog, telesne težave, odvisnost od drog.

Ljudje, ki pribežijo z vojnih področij imajo za seboj huda travmatska doživetja. Travmatski dogodki so dogodki, ki po svoji naravi in intenzivnosti presegajo običajno človeško izkušnjo strahu in ogroženost. Povzročajo pri vsakem človeku intenzivne reakcije in spremembe v čustvovanju, mišljenju, vedenju in telesnem delovanju. Oblika, jakost in trajanje reakcije se razlikujejo od človeka do človeka. Odvisne so od značilnosti dogodka, izpostavljenosti dogodku, osebnostnih lastnosti posameznika, socialnega konteksta, virov pomoči v družini, v socialni mreži in skupnosti. Najpogostejši znaki psihične travme so: podoživljanje dogodka (intenzivni in vsiljivi spomini – slike, zvoki na dogodek, zanje je v rabi izraz »flash back«); povečana vzburjenost (motnje spanja, razdražljivost, vzkipljivost, pretirana previdnost, telesne reakcije ob pomnikih na travmatske dogodke); zavrtost in

izogibanje (izogibanje mislim, čustvom, krajem, okoliščinam, ki spominjajo na dogodek; manjši interes za običajne dejavnosti; čustvena otopelost; socialna osamitev), psihosomatske težave; zatekanje k drogam in alkoholu. Pogosti znaki pri otrocih so motnje spanja, obnavljanje dogodka skozi igro, risbo ali drugi načini obnavljanja dogodka, čustvene in telesne reakcije ob pojavih, ki spominjajo na dogodek, težave pri učenju. Pri mlajših otrocih je možno razvojno nazadovanje na nekaterih področjih (otrok prične ponovno močiti posteljo, postane manj samostojen, slabše govori). Pri mladostnikih se lahko pojavijo črnogleda videnje prihodnosti, občutek osamljenosti, izločenosti, od-tujenost; želja po maščevanju.

Znaki ali simptomi se lahko omilijo ali izginejo po nekaj dneh ali tednih. Če trajajo dlje kot dva meseca, govorimo o po-travmatski stresni motnji. Običajno uporabljamo za ta stanja angleško kratico PTSD (Post-Traumatic Stress Disorder). Ta lahko traja mesece, leta ali vse življenje. Motnja zahteva pomoč strokovnjaka. Vendar tudi v primerih, ko odrasli ali otrok nima trajnih znakov travmatizacije, ostanejo dogodek, groza, bolečina uskladiščeni v njegovem spominu.

Med begunci so osebe, ki potrebujejo posebno pozornost, zaščito in pomoč. To so predvsem otroci brez spremstva, matere z majhnimi otroki, stari ljudje, bolni, invalidi in osebe s hujšimi psihičnimi težavami in duševnimi motnjami – bodisi osebe, ki so se zlomile pod težo doživetega in izgubljenega, ali pa osebe, ki so imele že prej duševne motnje.

Pri osebah, ki so doživeli oborožene konflikte in življenjske nevarnosti na begu, gre za dolgotrajna in ponavljajoča se travmatska doživetja, ki lahko izčrpajo sposobnosti obvladovanja. Manj verjetno, toda možno je tudi, da jih okrepijo. Tako danes ne govorimo več le o po-travmatski stresni motnji, temveč tudi o po-travmatski rasti.

Zaradi preživetih nevarnosti, grozot in izgub je razumljivo, da so begunci čustveno prizadeti. V odzivu na doživeto zlo in gorje v domovini, na begu in na trenutne okoliščine življenja bodo med posamezniki velike razlike. Psihična odpornost posameznika je odvisna od njegove osebnosti, podpore družine in podpore zunaj družinskih socialnih mrež ter od drugih varovalnih dejavnikov. Kljub

vsem skrajno zastrašujočim doživetjem, izgubam in žalosti ostaja velika večina beguncev brez psihosocialnih motenj, ohranja dobre medčloveške odnose in zadovoljivo delovanje, je zmožna in želi sama poskrbeti za svoj vsakdan ter načrtuje svojo prihodnost. Boleča doživetja in izkušnje ostanejo za vselej v spominu in morda tudi znaki čustvene prizadetosti, toda zaradi njih še ne moremo reči, da imajo psihosocialne ali duševne motnje.

Psihosocialno zdravje beguncev, njihovo čustveno stanje in okrevanje zaradi duševnih ran, je odvisno predvsem od tega, kaj doživljajo v državi azila – od formalnih procedur in zakonodaje, stvarnega delovanja državnih institucij, možnosti zaposlovanja, odziva civilne družbe, psihosocialnega vzdušja in medčloveških odnosov v okolju, v katerem živijo. Od tega pa je odvisen tudi njihov odnos do države azila in do Evrope.

OTROCI SO BOLJ RANLJIVI, HKRATI PA IMAJO PREDNOSTI

Na otroke vplivajo vojna dogajanja, beg iz domovine in stresi življenja v državo azila neposredno in posredno prek njihovih staršev, družine kot celote in prek skupnosti. Praviloma imamo opraviti z raznovrstnimi dogajanjmi, ki prizadevajo otroka in njegove starše. Bivanje v državi azila vsebuje tudi za otroke številne strese kot so prizadetost in občutja krivde zaradi bližnjih, nostalgija za domom, negotovost prihodnosti, strah pred novim okoljem, omejitve in socialna izolacija, nezmožnost govornega sporazumevanja, nerazumevanje delovanja močno drugačnega okolja, šolske težave, prilagoditvene in integracijske težave.

Za otroke velja, da so posebno ranljivi in da je njihova duševnost najbolj občutljiva za čustvene rane. Po drugi strani pa imajo veliko sposobnost obvladovanja vsega hudega, kar se jim je zgodilo, posebno če jim je v miru ali v državi azila zagotovljena ustrezna kakovost življenja. V sebi nosijo veliko psihično odpornost, moč obvladovanja težav. Ne glede na to, kaj so ti otroci vojne doživeli, kaj so izgubili, jih velika večina okreva, vzpostavi normalno vedenje in odnose, razvije sposobnost obvladovanja razvojnih nalog ter pozitiven pogled na prihodnost in zaupanje do ljudi. Če ne bi bilo tako, bi bilo med ljudmi, ki so v otroštvu doživeli

vojno, na milijone in milijone psihiatričnih bolnikov. Spomin na gorje in bolečina pa ostaneta zapisana v njihovi spominski knjigi in vplivata na videnje sveta in življenjsko filozofijo.

Glede okrevanja zaradi duševnih ran, imajo otroci begunci nekaj prednosti pred odraslimi. Zaradi razvojne elastičnosti mladih možganov si mnogi hitreje opomorejo, okrevajo. Ne vsi, večina. Bolj so prožni in socialno učljivi in hitreje ter lažje kot odrasle osebe se prilagajajo novim okoliščinam in okolju. Velika prednost otrok šolske starosti je, da obdržijo svoje socialne vloge – z vključenostjo v izobraževanje (vrtec, šola, druge oblike izobraževanj in usposabljanja) obdržijo svojo socialno vlogo učenca, dijaka in imajo svoje »delovno mesto« v šoli. To jim zagotavlja strukturo dneva, nalaga delovne obveznosti (učenje) in usmerja pogled v prihodnost. Otroci in mladostniki se najlažje naučijo jezik države azila, to pa seveda močno olajša proces njihovega prilagajanja in integracije. Poleg tega lahko črpajo podporo iz vrstniške skupine. Za otroke je organiziranih mnogo več programov za psihosocialno pomoč kot za odrasle. Znatno jim je mogoče pomagati z nizko praznimi psihosocialnimi programi, ki omogočajo izražanje čustev, sproščanje in učenje večšin obvladovanja težav. Otrok, ki uspešno obvladuje pretekla težka doživetja in težave v državi azila, je lahko vir čustvene podpore za starše.

Doživljanje mladostnika begunca je obarvano z razvojnimi značilnostmi tega obdobja. Običajne značilnosti mladostniškega obdobja, kot so potreba po samostojnosti, po odkrivanju svoje identitete, čustvena labilnost, odklanjanje avtoritete odraslih, nagnjenost k tveganju, se pri mladih beguncih prepletajo in oblikujejo z izkušnjami nasilja, krivičnosti, z doživetjem žalosti, razočaranja, jeze, včasih tudi upora in maščevalnosti.

Nekatere razlike med slovenskimi mladostniki in mladostniki begunci so kulturno pogojene, druge izhajajo iz zelo različnih življenjskih izkušenj. Mladi ljudje, ki prihajajo z Bližnjega vzhoda ali iz Afganistana, so socialno bolj zreli. V svojih deželah sprejemajo mnogo prej in v večji meri kot naši mladostniki: socialne odgovornosti in naloge v okviru svoje družine – skrb za mlajše otroke v družini, pomoč v gospodinjstvu ali pri kmečkih

delih, služenje denarja, dekleta se poročajo mlajša. Njihovo dozorevanje in osamosvajanje pa še dodatno pospešijo težke okoliščine življenja v domovini ter grozote poti v Evropo. V profilu mladostnika begunca je mnogo več lastnosti in izkušenj odraslega človeka, kot je to pri enako starih Slovencih. To je posebej očitno pri mladostnikih, ki so bežali iz svoje države sami, brez staršev.

Duševne rane, travmatske izkušnje in izgube se odražajo pri mladostnikih drugače kot pri mlajših otrocih. Pri njih je več upornosti, tveganega vedenja, tudi maščevalnosti, ki usmerja življenjske načrte, večja je nevarnost pretiranega uživanja drog; njihova življenjska filozofija, gradi na težkih izkušnjah. Pri mladih brez spremstva so prisotni skrb za svoje, ki so ostali v domovini, in občutja krivde do tistih, ki jim ni uspelo uiti. Prej ali slej se bodo pojavila vprašanja ali težave zaradi neskladnosti kulturnih vrednot in običajev njihovih staršev z novimi vrednotami in vedenjskimi vzorci vrstniškega okolja in drugih okolij v državi azila. Doraščajoča dekleta imajo lahko težave z uglaševanjem vedenja, ki je pričakovano ali zapovedano v njihovi kulturi, s tistim, kar je pričakovano in običajno v državi azila.

Pri otrocih in mladostnikih, ki so odraščali v letih vojne so zaradi izpostavljenosti dolgotrajnim in ekstremnim travmatskim okoliščinam in stresom zmožnosti obvladovanja lahko izčrpane ali pa so uspeli razviti in okrepiti svoje zmogljivosti obvladovanja

KAJ LAHKO STORIMO MI

Država in njene institucije imajo pravne obveznosti ravnanja z begunci in skrbi zanje. V pričujočem prispevku razmišljamo o tem, kaj lahko storimo za begunce kot krajani, sosedi, starši otrok, ki imajo v razredu ali v vrtčevski skupini otroka begunca. Kaj lahko storimo kot ljudje, kaj dobrega lahko stori človek človeku.

Begunci so doživeli veliko hudega, razočaranja v ljudi, izgubo vere v dobroto in človečnost. Poleg tega so v hudih čustvenih stiskah in v takšnem stanju je človek še posebej ranljiv za slabo ravnanje drugih in za odklanjanje okolja. In obratno, izjemno občutljiv in hvaležen je za izkazano prijaznost, dobro namernost. Dobre nove izkušnje z

ljudmi so za begunce najboljše čustveno zdravilo za obnovo vere v človečnost, v dobro, za zaupanje in za ponovno upanje. Zato so človeška prijaznost, sprejemanje, podpora zanje nadvse pomembni. Medčloveška podpora vključuje dobrine kot so človečnost, empatija, razumevanje, spoštovanja do pretrpljenega in do naporov za obvladovanje doživetega, majhna dejanja pomoči. Te lahko izkazujemo z drobnimi stvarmi – prijaznim pozdravom, morda ponujeno praktično pomočjo ob preselitvi, morda s podarjanjem oblek, ki so jih naši otroci prerasli ali z vabilom na kak dogodek v soseski ali krajevni skupnosti. Za begunce je nadvse pomembno, da vzpostavijo normalnost svojega vsakodnevnega življenja in da se vključijo v svojo življenjsko skupnost. Tudi za ta dva procesa je odnos ljudi v okolju velikega pomena.

Čustvena in medčloveška podpora je osnovna oblika pomoči beguncem v državi azila. Izkazujemo jo (ali pa je ne izkazujemo) vsi, ki tako ali drugače pridemo v stik z begunci ali odločamo o kakovosti njihovega življenja in njihovi usodi.

Življenjske skupnosti – soseska, krajevna skupnost, šola in vrtec premorejo veliko virov pomoči ljudem v stiski. Vprašanje je ali aktiviramo te vire ali ne. Za begunce je važno in blagodejno, da tudi njih vključujemo v solidarnostne dejavnosti v korist drugih ali skupnosti – npr. šolske otroke v prostovoljno delo učencev na šoli, odrasle v čistilno akcijo. S tem jim pokažemo, da so del skupnosti, soodgovorni za dogajanja v skupnosti – naj bo to šola, soseska ali krajevna skupnost.

Beguncem veliko pomagamo, če javno izrazimo svoja podporna stališča do ljudi, ki so se zaradi življenjske ogroženosti znašli med nami. S tem izrazimo svojo podporo ljudem v stiski in vplivamo na stališča skupnosti do beguncev.

Posebej se zavzemamo za pomoč otrokom beguncem. Ko je otrok v stiski, mislimo, da je zanj prva in najpomembnejša pomoč družine. To velja tudi za otroke begunce. A ko gre za pomoč otrokom beguncem, moramo upoštevati, da so podporne zmogljivosti mnogih staršev zmanjšane in so zato potrebni zunanji viri pomoči. Marsikdaj bi starši sami potrebovali pomoč za obvladovanje svoje prizadetosti in za to, da bi imeli več moči in znanja za pomoč otrokom. Večina družin vendarle

ohrani sposobnost vzajemne pomoči svojim članom. Toda veliko otrok je izgubilo svoje bližnje ali pa so prišli v državo azila sami.

Skrb za otrokove osnovne razvojne in čustvene potrebe vključuje možnosti za običajne dejavnosti otrok (igra, druženje z vrstniki ...), posedovanje osebnih igrač, obiskovanje šole, pomoč pri izpolnjevanju nalog in učenju slovenskega jezika. Sprejemajoč in naklonjen odnos okolja se izraža skozi empatijo, prijazno in podporno vedenje. Gre za splošne človeške dobrine zaradi katerih je izboljšana psihosocialna kakovost življenja otroka. Sem sodi tudi zagotavljanje občutka varnosti, dobre nove izkušnje z ljudmi, krepitev vere v dobro, spoštovanje načela pravičnosti, razvijanje upanja in pozitivnega pogleda na prihodnost. Otrokom je treba omogočiti čim več pozitivnih interakcij z okoljem in ljudmi države azila (vrtec, šola, soseska, mešane skupine, ki izvajajo različne dejavnosti ...). Skozi pozitivne interakcije otrok begunec dobi občutek sprejetosti, postaja član socialne mreže, je bolj zadovoljen, manj nesrečen in predvsem pridobi občutek zaupanja v dobronamernost ljudi v novem okolju. Na videz majhne stvari, ki izvirajo iz običajne človečnosti, lahko otrokom beguncem zelo pomagajo. Pogovarjamo se lahko z našim otrokom o sošolcu beguncu in krepimo prijateljsko držo do otroka. Preprečujemo tudi odklonilna stališča do

otroka begunca. Vrstniško preganjanje ni redok pojav v naših šolah. Najbolj ogroženi glede tega so otroci, ki imajo kake posebnosti, med njimi so tudi otroci tujci. Nadvse vesel bo novi sošolec v vrtcu ali razredu, če se bo vaš otrok igral z njim ali če ga boste povabili k sebi domov.

Žal pa je v Sloveniji in v drugih evropskih državah tudi veliko negativnih stališč do beguncev, izraženega odklanjanja in sovražnega govora. Kot bi pozabili, da je marsikatera naših prababic v času prve svetovne vojne pribežala z goriškega območja v druga območja Slovenije, da so med vojno Nemci pregnali od 220.000 do 260.000 tisoč Slovencev v Srbijo, Hrvaško, Bosno in Nemčijo, da so po drugi svetovni vojni nekateri Slovenci zbežali ali odšli s trebuhom za kruhom v druge države.

Vendar, večina ljudi v Sloveniji ima do beguncev človeški odnos. Problem je v tem, da so tisti, ki so odklonilni, sovražni, ki jim zmanjka človečnosti ob tujcu, ki se je zatekel k nam, bolj glasni, bolj opazni in slišani. Zato je pošteno in pomembno, tako za nas državljane Slovenije kot za begunce v naši državi, da izrazimo svojo strpnost in solidarnost ter lajšamo proces vključevanja tujcev v našo družbo.

Prim. Anica Mikuš Kos, dr. med., specialistka pediatrije, specialistka psihiatrije, Ljubljana

Ivan Janez Štuhec

KRŠČANSKA EVROPA IN MIGRANTSKO BEGUNSKA KRIZA

Pričakujem, da se bo ob naslov prispevka marsikdo spotaknil. Predvsem lahko zmoti pridevnik »krščanska« Evropa. Tudi mene, ker se vse preveč hitro in lahkotno uporablja pridevnik krščansko za narode, politične stranke, vrednote ali kar koli drugega. Že samo dejstvo, da je evropski kontinent doživel v enem stoletju dve katastrofalni vojni (prvo in drugo svetovno) govori proti temu, da bi naš kontinent smeli imenovati krščanski. Podobno si lahko postavimo vprašanje o »krščanski« Sloveniji. Kakšno krščanstvo je bilo navzoče na slovenskih tleh v polpretekli zgodovini, če sta se krščena brata med seboj zaradi revolucionarne ideologije pobijala in če so kristjani bili sposobni svoje brate po krvi in tudi po veri žive metati v jame ali z njimi delati še kaj hujšega, kakor to počnejo islamisti danes? Zato velja biti bolj previden, ko govorimo o krščanskih kontinentih ali narodih.

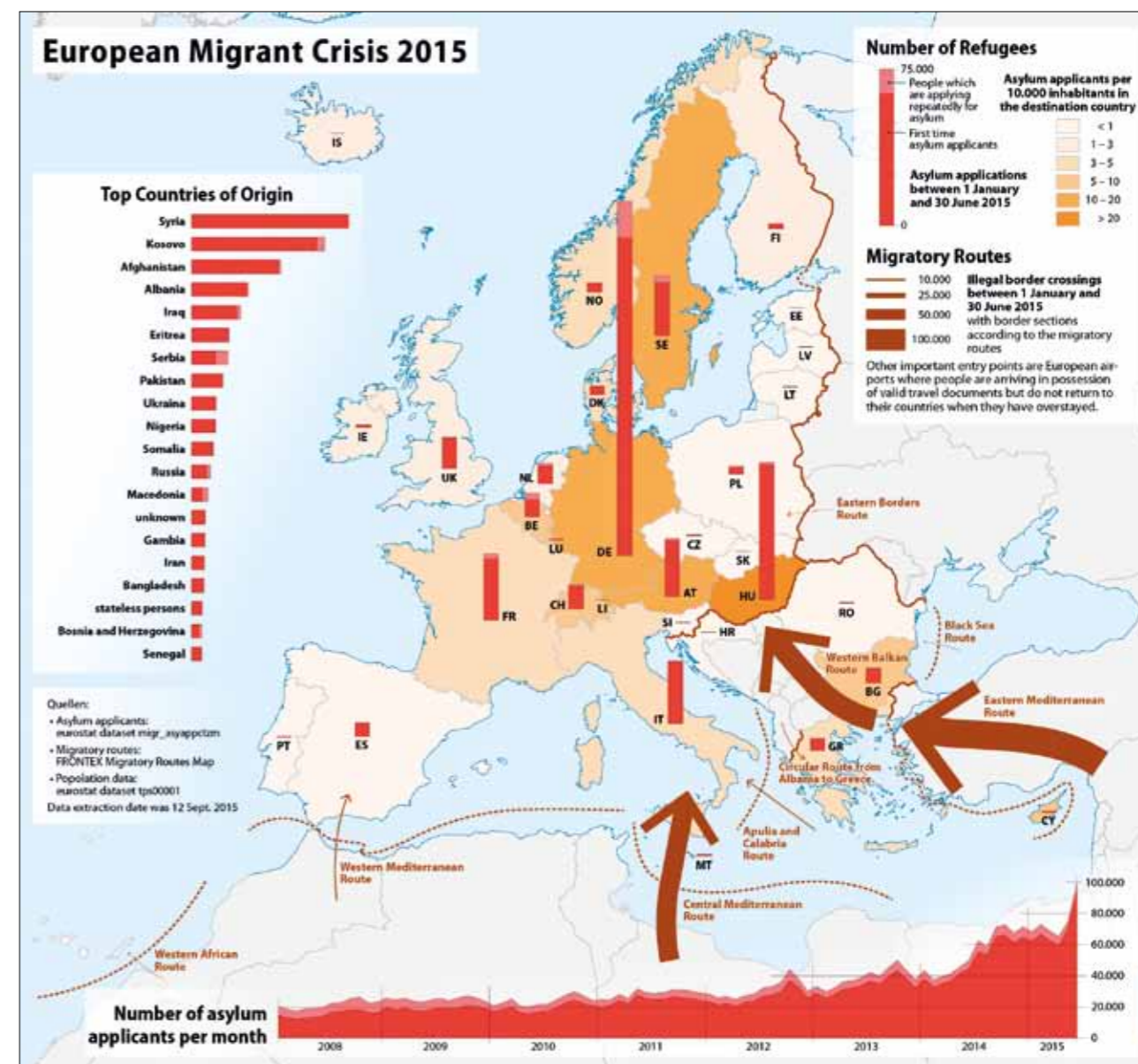
Na drugi strani pa je seveda res, da je krščanstvo imelo pomemben in odločujoč vpliv na razvoj Evrope tudi v zadevah, ki jih večina Evropejcev danes sploh ne pripisuje krščanstvu ali pa zavestno pozablja. Brez krščanstva bi se ne postavljalo pod vprašaj suženjstvo in brez krščanskega razumevanja človekovega dostojanstva, ki izvira iz človekove Bogopodobnosti bi se ne razvile ne človekove pravice in tudi ne kultura spoštovanja človekovega življenja in dostojanstva. V tem smislu smemo in moremo govoriti o krščanski Evropi, saj je prav kristjanom po zadnji svetovni vojni uspelo vzpostaviti družbeno razmerja, ki so si za temelj določila spravo med narodi in ne raso ali revolucijo, kot skupni temelj. Sprava pa predpostavlja temeljno enakost med ljudmi in prizadevanje, da se živi v medsebojnem miru in sožitju. Ko govorimo o evropskem družbenem redu, ki zagovarja načela demokratičnosti, pluralnosti in spoštovanje človekovega dostojanstva tako dejansko vključujemo nekatere temeljne vrednote, ki so se na starem kontinentu, sicer mukoma, a vendarle uveljavile predvsem zahvaljujoč krščanstvu.

Pravni red, ki temelji na spoštovanju človekovega dostojanstva in na uresničevanju človekovih pravic ima toliko evangelijskih elementov v sebi,

da ga je vredno negovati in tudi braniti, v kolikor bi to bilo potrebno. Pri tem pa gre seveda zasluga tudi grški, rimski in novoveški tradiciji. Za to je z vidika sekularne države pomembno, da se evropski kontinent zaveda svojih prednosti in tistih vrednot, ki si jih je izboril skozi tisočletno zgodovino in to ne brez nedolžnih žrtev in brez krvi. S tega vidika je prav, da se o begunski in migrantski krizi postavljajo kritična vprašanja in razmisleki pod vsemi vidiki. Najbolj enostavno je biti ali multikulturalist ali nacionalist. Krščanstvo v svojem jedru ni blizu ne enemu ne drugemu. Kajti prvo zanika posebnost in enkratnost ter neponovljivost, drugo pa univerzalnost in človečnost, ki je lastna vsem ljudem.

RAZSEŽNOSTI BEGUNSTVA IN MIGRANTSTVA

Pri vprašanju migrantov in beguncev pogosto prihaja do poenostavljenih diferenciacij in polarizacij, tudi znotraj Katoliške cerkve. Po eni strani se zdi, kakor da je krščanska dolžnost sprejeti vse in vsakogar, ki pride na vrata, po drugi strani pa nam številna dejstva govorijo, da zadeva ni tako preprosta, kot se morda zdi komu na prvi pogled. Tako kot je dilema, ali dati brezdomcu denar, če veš, da bo z njim zavil v prvo trgovino, ne po kruh ampak po alkoholno pijačo. Slišijo se tudi glasovi,

Zemljevid evropske migrantske krize leta 2015. Vir: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>

ki argumentirajo, tudi Jezus in njegova družina so bili begunci. Prav tako naši slovenski rojaki po drugi svetovni vojni. Vse to seveda drži, vendar s tem še nimamo odgovorov na številna vprašanja, ki si jih v sedanji evropski situaciji velja postavljati in nanje iskati pametne odgovore.

Že leta 2013 je ekonomist in raziskovalec migrantskega vprašanja v Oxfordu, Paul Collier, izdal knjigo z naslovom *Exodus* (Izhod). V tej knjigi je zelo stvarno, trezno in mirno obravnaval migrantsko in begunsko situacijo pred katero se je znašla Evropa. Zanimivo je, da si avtor na samem začetku postavi vprašanje, ali je prav, da se v Evropi večina

ukvarja samo s problemom pravilnega ravnanja z begunci, ki jim je uspelo priti v Evropo. Po njegovem je to zelo zožen pogled, saj gre za nekaj sto tisoč ljudi, ki jim je uspelo priti v Evropo, medtem ko milijoni ostajajo v begunskih taboriščih. Sam je bil v največjem begunskem centru v Jordaniji, v katerem je bilo ob njegovem obisku 80.000 ljudi. Pri tem obisku je ugotovil, da je v neposredni bližini begunskega taborišča ogromno zapuščeno poslopje tovarne, ki je popolnoma opremljeno, a ne deluje. To dejstvo ga je motiviralo k širšemu razmisleku o migrantski in begunski krizi. Predvsem pa je skušal pokazati na to, da migrantstvo

ni rešitev za države in družbe iz katerih ljudje bežijo. Predno se vrnemo k nekaterim njegovim podarkom pa pogledajmo nekaj dejstev.

Direktor mednarodnega Karitas Oliver Müller, Nemeč po rodu, je že aprila 2015 opozoril na širše ozadje begunske krize. »Nemčija in Evropa sta danes zaradi tega pred begunsko krizo, ker sta se pred tem premalo zanimali in delovali proti terorizmu v Iraku in Siriji, da bi tako neposredno prizadetim osebam res pomagali. Celotni razviti svet je gledal vstran, ko je šlo za osnovno oskrbo beguncev v sosednjih državah, kamor so se stekale milijonske množice beguncev. Svetovni program prehrane pri OZN WFP (svetovni program za prehrano) in UNHCR (Visoki komisariat za begunce pri OZN) sta zadolžena skrbeti za begunce. Konec leta 2014 se je WFP obrnila na države članice, z dramatičnim pozivom, da bodo živila za okrog 1,7 milijonov sirskih beguncev pošla. WFP ni dobila nobenih sredstev od držav članic, niti dogovorjenega temeljnega financiranja ne, ampak je bila odvisna od prostovoljnih donacij. Tako je bil program pomoči WFP ogrožen. Na začetku tega programa je bilo na glavo begunca na dan izplačano en dolar oziroma 28 na mesec. V letu 2015 je bilo potrebno ta program zmanjšati, najprej na 21 dolarjev za tem na 14 in celo na 7. Evropa je tako dopustila, da so bili begunci v sosednjih državah Sirije na eksistenčnem nivoju, ki je bil pod vsako razumno mero. Šele, ko se je število beguncev začelo drastično dvigati, so opazili, kaj so povzročili« (Müller, 3).

Po podatkih UNHCR za leto 2014 je polovica vseh beguncev iz Sirije – 3 mil.; Afganistana 2,7 mil., Somalije 1,1 mil., Sudana 0,7 mil. in Konga 0,5 mil. Polovico od tega so otroci in mladi pod 18 let. Libanon, s slabimi 5 mil. prebivalcev, je imel 1,2 mil. beguncev iz Iraka in Sirije; Jordanija z 6,5 mil. prebivalcev je sprejela 650.000 beguncev. Od slabih 21 milijonov Sircev jih je polovica pregnana iz svojih domov. Od teh desetih milijonov jih je polovica v sosednjih državah (Libanonu, Jordaniji in Turčiji). Druga polovica so begunci znotraj Sirije. Danes se ocenjuje, da je v globalnem smislu potrebno računati na okrog 65 milijonov beguncev in migrantov.

Po ženevski konvenciji iz leta 1951 so begunci osebe, ki iz upravičenega strahu za lastno življenje

in pred preganjanjem zaradi rase, vere, narodne pripadnosti, pripadnosti določeni socialni skupini ali zaradi svojega političnega prepričanja živijo izven teritorija svoje domovine, kateri po državljanstvu pripadajo. Zato so deležni posebne varnosti in imajo pravico do varnosti v drugi državi.

Tako Collier kakor Müller zagovarjata stališče, da je potrebno razlikovati med begunci in migranti. Za razliko od kakšnega evropskega multikulturalista je na vprašanje, ali so zadovoljni s pomočjo, ki prihaja iz Nemčije, sirski patriarh Rai odgovoril, da je za vse hvaležen, vendar je nadaljeval »to kar prosimo vlade vseh držav je, da pomagajo ustaviti vojno, da omogočijo beguncem vrnitev na domove in da se zagotovi trajni mir in pravičnost ... ni dovolj, da se gasi požar, potrebno je odpraviti vzroke zanj. Saj to je tako kot če bi imeli v stanovanju odprto vodno pipo, ko bi skušali iz stanovanja spraviti vodo. Najprej je potrebno zapreti pipo, torej zaustaviti vojno« (Kuppers, 6). Konkretno je kardinal zahteval dvojico: pobudo mednarodne politike, da posreduje med Asadovim režimom in zmerno opozicijo. Drugič, da se beguncem na kraju samem odprejo konkretne možnosti, saj je brezperspektivnost in brezup v zadnjem času v porastu in tako odlična podlaga za terorizem.

SMERI REŠEVANJA BEGUNSKA IN MIGRANTSKE KRIZE

Vodilni nemški gospodarski inštitut in Center za evropske gospodarske študije (ZEW) sta ocenila, da Nemčijo stanejo begunci, ki pridejo v Nemčijo od 10 do 30 milijonov evrov letno. Renomirani inštitut za svetovno gospodarstvo IFW pa je izračunal celo 55 milijonov na leto. S sorazmerno malim deležem tega denarja bi Nemčija lahko preprečila da bi begunci v Jordaniji in Libanonu prišli v eksistencialno brezizhoden položaj ter se podali na tvegano pot v Evropo. Dejstvo, da se do konca leta 2015 ni nič zgodilo, da bi se zagotovil eksistencialni minimum beguncev v taboriščih znotraj Sirije in v sosednjih državah, je za predsednika svetovnega Karitas, Müllerja sramota za Evropo in ves razviti svet. S tega zornega kota morda lahko razumemo, zakaj je Angela Merkel v jeseni 2015 na široko odprla vrata za begunce in migrante, ter s

tem povzročila Exodus po Balkanu. Upravičeno zaradi slabe vesti.

Po Collieru bi pomoč beguncem in migrantom morala delovati predvsem v dve smeri. Svetovne vesile z Evropo na čelu, bi morale preprečiti vojno v Siriji in v naslednjem koraku prizadetim prebivalcem omogočiti, da se vrnejo na domove in začnejo živeti v miru. Za slednje bi evropske države morale narediti gospodarski program v izgnanstvu za Sirijo, ki bi ljudi usposobil za izgradnjo porušene domovine. S tem bi ljudem dali upanje za njihovo prihodnost in zaježili begunski val v Evropo. Pri slednjem bi bilo potrebno jasno ločiti med begunci in ekonomskimi migranti, ne pa dopustiti, da so se na pot proti Evropi večinsko podali mladi moški iz premožnejših družin, ki so sposobni plačevati dobičarske bande, ki mastno služijo na valu beguncev. Saj je znano, da velik del tega denarja steče v roke pripadnikom ISIS-a. Evropa pa bi morala ponuditi varnost predvsem otrokom, bolnim, nosečnicam in vdovam ter družinam z majhnimi otroki. Collier je namreč zelo jasno napovedal to, kar se dogaja sedaj: »... medtem ko multikulturalisti delajo propagando za priseljevanje brez omejitev, se krepijo ksenofobne skupine, ki se zagrizeno borijo proti vsaki obliki priseljevanja in pomoči« (Kuppers, 10). Ti ekstremi pa so izjemno nevarni, saj pripravljajo teren za še hujše konflikte in vojaške spopade.

Vojaški spopadi v Siriji in v drugih kriznih območjih, ki povzročajo eksistencialno krizo ljudi, so odlični teren za radikalizacijo mladih, ki vidijo eno od rešitev v ISIS-u. Multikulturalizem v Evropi in ksenofobna reakcija nanj, sta tudi odlični teren za radikalizacijo mladih na stari celini. Evropski politiki, ki tega ne vidijo, nas peljejo v prepad. Še posebej, če sedaj, ko so najprej na široko odprli vrata, mislijo migrantom pobirati denar in jih masovno vračati v njihove države, bolje rečeno v naročje ISIS-a, ki bo tako dobil najbolj zveste vojake.

Tretjega septembra 2015 je slovenski prvak opozicije Janez Janša objavil sedem točk, za reševanje begunske in migracijske krize: prioriteta je reševanje življenj beguncev; kvote za EU-države so razumna rešitev; beguncev je več kot jih lahko sprejme Evropa, zato jim je potrebno pomagati čim bližje njihovih domovin; EU in OZN morata

Operacija Triton. Irska posadka z ladje LÉ Eithne (P31) med reševanjem migrantov.
Vir: <https://www.flickr.com/photos/dfmagazine/18898637736/>

pripraviti pravno podlago za vojaško akcijo v Siriji; državam, ki so obremenjene z begunci, je potrebno pomagati; ločevati dosledno med begunci in migranti; EU mora poenotiti migrantsko politiko.

V obdobju med letoma 2016 in 2017, se je dejansko pričel uveljavljati koncept, ki so ga kot smo videli dovolj zgodaj zahtevali in napovedovali Oxfordski profesor, predsednik mednarodnega Karitas in slovenski politik, ki je znotraj Evropske ljudske stranke upal braniti ožigosanega in osovražnega madžarskega predsednika Orbana. Ko je slednji začel obračunavati s svojim rojakom Sorozom, je bil ves levičarsko multikulturalniški evropski svet na ulicah, podobno kot na Poljskem, kjer se je tamkajšnja konzervativna vlada uprla bruseljski birokraciji. Politika Višegrajskih držav je upravičeno pokazala zobe bruseljskemu multikulturalizmu, saj je samo bolj dosledno sledila tisti izjavi Merklove, ki je dejala: »Multi-kulti ist gescheitert« (multikulturost je iztirila).

EVROPSKA POLITIKA

Evropski in slovenski javnosti je bolj ali manj neznan, da je Poljska sprejela veliko beguncev iz Ukrajine in da je Madžarska izvajala direktno pomoč kristjanom v Siriji, ki so bili najbolj na udaru. Tudi Collier je v svoji študiji pokazal na rešitev, ki mora najprej imeti pred očmi, kako pomagati

zgraditi sirske beguncem v izgnanstvu koncept ekonomske obnove v domovini. Tako bi jim povrnil del samostojnosti in dostojanstva. Po končani vojni v Siriji bo potrebno to državo obnoviti. Priprave v izobraževalnem in konceptualnem smislu bi morale potekati že v času, ko so ljudje v izgnanstvu ali v taboriščih. Collier je videl dva cilja, končati vojno v Siriji in za državo pripraviti razvojni koncept po vojni. To je mogoče po njegovo tudi na podlagi strogega razlikovanja med tistimi, ki so upravičeni do azila in onimi, ki migrirajo po natančno vodenem političnem programu. Pravica do azila je časovno omejena pravica in pravi iskalci azila se praviloma želijo vrniti v svojo domovino, saj jo želijo spremeniti. Zato bi države sprejemnice azilantom morale omogočiti, da bi se z ustreznimi programi pripravljali na vrnitev v domovino in na njeno obnovo.

Collier tudi zagovarja da bi migrantski val moral biti ustrezno usmerjen in voden. Pri tem bi v izhodišču morali sodelovati migranti sami, države ki sprejmejo migrante in domačini, ki se bodo z njimi ukvarjali ter države izvora ter tisti, ki so ostali v teh državah. Najbolj preprosto in enostavno se je ukvarjati samo z migranti, ne pa tudi širše. V izogib socialnim in kulturnim konfliktom pa je nujno delovati na vseh treh področjih. V kolikor se to ne bo dogajalo, bo prihajalo do vedno večjega ekstremizma in s tem do novih vojnih konfliktov. Posebej opozori tudi na daljnoročne negativne posledice, če zapustijo neko državo mladi izobraženi ljudje. Po njegovem bi države, ki sprejemajo migrante morale predvsem poskrbeti za njihovo nadaljnjo izobraževanje s ciljem, da se bodo vrnili v svojo domovino in ji pomagali.

Pri številu migrantov, ki jih sprejme neka država je potrebno upoštevati tudi socialne in ne samo ekonomske dejavnike. Nemčiji in Evropi grozi destabilizacija, če bi migrantski val potekal ne kontrolirano. Slednje pa bi imelo katastrofalne posledice za ves svet. Migrantska politika mora upoštevati tudi kulturne razlike priseljencev. V kolikor bi se ta lok prenapel, bi počilo in to v smeri različnih ekstremizmov med prebivalci držav sprejemnic. Mnogi migranti prihajajo iz okolij, kjer so socialne funkcije problematične, za to jih je potrebno vključiti v socialne mreže države sprejemnice in videti,

koliko so to pripravljeni sprejeti. Gre za problem integracije, ki je zahteven in dolgotrajen. V kolikor se načrtno ne deluje v smeri integracije, nastajajo subkulture, ki so idealno okolje za širitev nasilnih idej in dejanj.

SKLEP

Evropa s svojim demokratičnim družbenim redom, ki ga je zgradila po drugi svetovni vojni na načelih sprave, solidarnosti, subsidiarnosti, pravičnosti in vsem tem, kar razumemo pod človekovimi pravicami, je dolžna, da za ta družbeni red ustrezno skrbi in ga ohranja v ravnotežju. Znotraj EU je situacija med državami bivšega zahoda in vzhoda različna. Zdi se, da so mnogi na zahodu za to izgubili čut in razumevanje. Zahodne države in njihove multinacionalke so gotovo bolj odgovorne za demografske spremembe v Afriki in za politične spremembe v arabskem svetu kot bivše komunistične države, razen seveda Rusije, ki je ves čas eden od svetovnih hegemonov. Glavni problem celotne evropske celine pa je seveda nataliteta.

Tako bi bilo Nemcem potrebno glasno in jasno povedati, v sedemdesetih letih ste propagirali emancipacijo v stilu, otrok da, mož ne. Danes niste imuni na sprejemanje homoseksualne propagande, ker imate kompleks iz Hitlerjevega časa, ko ste jih preganjali, celotni Evropi pa bi radi vsilili svojo migrantsko politiko. Če kdo temu reče ne, je ožigosan kot diktator, medtem ko rešujete svoj demografski problem in problem delovne sile. Že pred leti je takratni nemški kancler Schröder povabil vse računalničarje z vsega sveta, naj pridejo v Nemčijo. To je sodobni kolonializem, ki izčrpa postkomunistične države, dežele v razvoju na najbolj kritični točki, na točki usposobljene delovne sile. Sleherne širokogrudnost še ni nujno tudi izraz nesebične ljubezni. Morda je v nemški migrantski politiki več egoizma, kakor pa v Orbanovi in poljski.

Dr. Ivan Janez Štuhec, slovenski teolog

LITERATURA

Müller, Oliver. *Flucht und Vertreibung. Ursachen und Auswirkungen im weltweiten Kontext* (Kirche und Gesellschaft, št. 419). Köln: Bachem Medien, 2015.
Küppers, Arnd, in Schallenberg, Peter. *Flucht, Migration, Integration* (Kirche und Gesellschaft, št. 426). Köln: Bachem Medien, 2016.

Igor Grdina

PROF. DR. STANE GRANDA

Ob sedemdesetletnici

Stane Granda se je rodil 8. aprila 1948. Ime je dobil po očetu, ki je na novomeškem Bregu čevljaril. Mati Jožefa, ki je izhajala iz rodu nekoč gorenjskih Jermanov, je bila gospodinja. Čeprav se je družina, ki ji je pripadal še Stanetov mlajši brat Mirko, na prvi pogled zdela obrtniška, je v bistvu živela kot kmečka – z najeto zemljo. Novomeški Breg pač ni bil kraj, kjer bi se trlo premožnih ljudi. Življenje je bilo trdo, vendar radodarno z izkušnjami.

Črna petdeseta leta – tako je tisti čas označil neprimerljivi pesnik Dane Zajc – so Grando znamenovala za vse življenje. Že v osnovni šoli ga je prevzela želja postati zgodovinar; da bi delal v drugem poklicu, si preprosto ni znal predstavljati. V tretjem razredu je njegovo zanimanje za življenje ljudi v različnih dobah prebudila učiteljica Darinka Lamut. Otroci so se pod vodstvom poklicu povsem predane pedagoginje po nedeljskih mašah podajali na izlete v okolico. Obiskovali so bližnje gradove in spoznavali pokrajino, ki jo je učiteljičin brat, slikar Vladimir Lamut, ovekovečil na svojih platnih. V gimnaziji je Granda imel srečo, da je bil njegov prvi razrednik poznejši mariborski univerzitetni profesor Jože Mlinarič. Tudi on je vedoželjnemu dijaku razpiral komaj slutena obzorja.

Stanetu Grandi zgodovina nikoli ni bila drugo ime za beg pred sedanostjo; razumel jo je kot zapomnjeno oziroma razberljivo preteklost, ki odpira vrata k dojetju današnjosti. V očetovi delavnici so ga še kot otroka pretresle pripovedi malih ljudi, ki so bili prisiljeni doživeti marsikaj, kar presega običajne človeške mere. Posebej si je zapomnil besede vratarja Novoteksa, ki je bil po koncu druge svetovne vojne poklican k morilskim opravilom na Kočevsko. Krvava rihta, ki jo je uprizoril režim

Prof. dr. Stane Granda na predstavitvi v knjigarni Celjske Mohorjeve družbe v Ljubljani. Foto: Alenka Veber.

maršala Tita, mu je za zmerom vzela mir: sila spomina in moč vesti sta ga nenehno gnali k obnavljanju groze, ki jo je doživel kot soudeleženec poboja. Ob koncu pripovedi je nesrečni vratar povsem izčrpan padel v nekajminutno stanje, ki je bilo na las podobno spancu, in se potem duhovno vrnil v sodobnost. Grando je prav tako zelo prizadela usoda nekaj let starejšega Cveta Juraka, ki so mu agenti tajne policije med uro telovadbe podtaknili letake s protirežimsko propagando. Ko so se dijaki vrnili v razred, so pridrveli pripadniki »ljudske milice« in teatralno »odkrili« obremenilno gradivo. Juraka, ki je bil mlajši brat enega domobraskih kuratov, so nečloveško pretepli in mu prepovedali vpis v katero koli srednjo šolo v Jugoslaviji. Pozneje se je zatekel v Italijo in tam postal duhovnik, vendar je zaradi brezdušnega trpinčenja v mladosti kmalu umrl. Granda je tudi zaradi poznavanja te tragične človeške usode čutil odpor do »fizkulture«. Pa seveda še bolj do sleherne zahrbtnosti – zlasti do tiste, ki je podložena s politiko.

Med počitnicami je Granda vse do poroke zmerom delal, včasih pri zidarjih in drugih obrtnikih, najraje pa pri arheologih, ki so pod vodstvom Toneta Kneza razkrivali najstarejše sledove človekove prisotnosti v Novem mestu in okolici. Izjemno nav-

dihujoči so bili tudi obiski pri dolgoletnem ravnatelju Dolenjskega muzeja Janku Jarcu. Grandi so bili prav tako dragoceni stiki z duhovniki. Njegov oče je za novomeške frančiškane izdeloval sandale, sam pa je bil najbolj navezan na Kapiteljsko cerkev in njene Božje služabnike.

Po gimnaziji se je Granda napotil na Filozofsko fakulteto ljubljanske univerze. Med zgodovinarji so bili njegovi vrstniki poznejši raziskovalec srednjega veka Janez Peršič, odličen poznavalec slovenskega izseljenstva Marjan Drnovšek in Janez Tehovnik, ki ni mogel postati asistent za novejšo zgodovino, ker je bilo to mesto pridržano za partijskega izbranca, na sociologiji pa Slavoj Žižek in danes domala pozabljeni Jani Razpotnik. Od profesorjev sta na Grandu največji vtis napravila Fran Zwitter in Vasilij Melik, ki sta postala njegova vzornika. Z njima se je mogel kritično pogovoriti o vseh strokovnih in moralnih problemih poklica.

V svojih študentskih letih je Granda pel v Primorskem akademskem zboru Vinko Vodopivec. Pritegnil ga je njegov ideološko neobremenjeni repertoar. Po preselitvi v Ljubljano, kjer si je z Jelko Melik osnoval družino, je vstopil tudi v vrste pevcev »pri frančiškanih«.

Po diplomi je bil Granda med letoma 1973 in 1979 asistent na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, vmes pa je v Srbiji odslužil vojaški rok. Njegovo delovno področje je postalo dotlej hudo zanemarjeno raziskovanje kmečkega gospodarstva, za katerega se »organizirani kadri« – tako se je nekoč reklo članom vladajoče partije – niso zanimali. Najlepše spomine iz tistega obdobja je ohranil na Franceta Kresala in Jožeta Šorna, ki sta se prav tako posvečala ekonomski problematiki. Agrarni zgodovini je Granda ostal zvest tudi po preselitvi na Zgodovinski inštitut Milka Kosa, kjer je bil najprej tajnik, nato pa upravnik. Kot tak je vsestransko vzpodbudil raziskovalno delo. Pri tem je bil deležen pomoči Frana Zwittra, pa tudi naravoslovcev in družboslovcev, za katere je bilo nekoč še samoumevno, da so razumeli pomen in vlogo humanistike za normalnost v odnosih med ljudmi. Granda se s posebno toplino spominja zlasti akademikov Roberta Blinca in Jožeta Goričarja, medtem ko ga je Bogo Grafenauer z vztrajno razglaševanim prepričanjem, da so edino njegove

razlage zmerom pravilne, pogosto spravil v začudenje. Med sodelavci na Zgodovinskem inštitutu mu je bil najbližje Pavle Blaznik. Njegovo spoštovanje so si pridobili tudi neutrudni zbiralec in prepisovalec listinskega gradiva Božo Otorepec ter z novimi odkritji odlikujoči se mlajši kolegi. Povzpetniški karieristi, ki so za bleščečimi nazivi skrivali strokovno in moralno prosojnost, pa se mu niso mogli prikupiti.

Na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, katerega del je bil tudi Zgodovinski inštitut Milka Kosa, je Granda kmalu postal pomočnik direktorja. Ker ni bil član vladajoče partije in ga ni vezala njena disciplina, je bil posebej pripraven za pošiljanje na najtežavnejše sestanke. Tudi Raziskovalna skupnost Slovenije ga je kot svojega delegata napotila na več neprijetnih srečanj, na katerih bi lahko imetnike komunističnih izkaznic disciplinirali s pomočjo diktatorskega »demokratskega centralizma«. Tako se je Granda v Beogradu nekoč moral udeležiti celo sestanka o gradnji jugoslovanskega nadzvočnega lovskega letala. Generale, ki so hoteli iz Slovenije zgolj denar, je dodobra razburil s švejkovsko obarvanimi posegi v debato; prosil jih je, naj zgolj povedo, kaj potrebujejo, pa bodo ljubljanski inštituti s svojimi močmi bliskovito izdelali vse. Ne glede na to, da je s svojim delom zelo koristil naši znanosti, pa se v času samoupravnega totalitarizma – tako je Granda slikovito poimenoval zadnje obdobje komunističnega režima pri nas – nikoli ni smel povzpeti na svojim sposobnostim ustrezajoč položaj. Kot pomočnik direktorja Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, ki je sčasoma postal samostojna pravna oseba, je lahko uresničil le svojo pobudo o oblikovanju izpostave Zgodovinskega inštituta Milka Kosa na Goriškem. So pa zato nasledniki imeli lahko delo, saj jim je bila kraljevska pot že utrta. Tudi temelji za uresničevanje velikopoteznih načrtov so bili primerno čvrsti.

S svojim nesebičnim delom in idealizmom si je Stane Granda pridobil vrsto nazorsko različnih prijateljev. Posamezniki, ki so svoje duše obremenili z zavistjo in sovraštvom do vsega dobrega, pa so proti njemu nenehno rovarili. Enim ni bilo všeč, da nasprotuje nepotizmu in politično diriganemu zaposlovanju, medtem ko je

drugim šla v nos njegova nezlomljiva zvestoba krščanstvu, malemu človeku, demokraciji in slovenstvu. Na ljubljanski univerzi je zato Granda dolgo časa lahko predaval zgolj kulturno zgodovino za sloveniste. Tudi pri napredovanjih v višje znanstvene in pedagoške nazive so mu mrkogledi zahrbtnježi postavili vrsto ovir, vendar je njegov iz leta v leto obsežnejši opus nazadnje le dosegel tudi formalno priznanje, čeprav so mračnjaški politikanti zaradi tega škrtali z zobmi. Granda je svoje znanje šele v zadnjih letih pred upokojitvijo lahko začel razdajati v polnem obsegu: z veliko zavzetostjo se je lotil predavanj študentom kulturne zgodovine na novoustanovljeni Univerzi v Novi Gorici. Ta ga je leta 2015 slovesno razglasila za zaslužnega profesorja, s čimer je dobil pravico na njej predavati tudi po upokojitvi. Na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU Granda kljub nespregledljivim dosežkom ni mogel ostati predstojnik na čelu zgodovinskega inštituta do izteka službene dobe. Je pa dobil naziv zaslužnega raziskovalca – vendar šele leto po upokojitvi, ko je bil že popolnoma odrezan od vsakdanjega dela na svoji nekdanji matični ustanovi.

Stane Granda je ob uveljavljanju demokracije mogel začeti nastopati v javnosti tudi s svojimi neupogljivimi mislimi o pravičnosti in poštenosti. Nikoli ni začutil potrebe po vstopu v strankarsko politiko. Svojo vlogo je videl v brezmejnem razdajanju za dobro vsakogar. Pri tem je vedno izhajal iz kritično premišljene domače izkušnje, hkrati pa ni zanemarjal s praktičnimi uspehi potrjenih zgledov od drugod. Med tujimi državniki ga je najbolj pritegnil zgled »alpskega Churchilla« Franza Josefa Strauša. Krščansko-socialna stranka je pod njegovim vodstvom Bavarsko v času ene generacije uspela preobraziti v vsestransko cvetočo deželo, pri čemer je govorila, kar je mislila, in delala, kar je govorila. Kaj podobnega bi zmogla tudi Slovenija, če je ne bi vklepalo v drugi svetovni vojni zaneteno in potem vztrajno gojeno sovraštvo ter delitev njenih prebivalcev na prvo- in drugorazredne.

Leta 1991 je bil Granda med zmagovalci v slovenski vojni za neodvisnost. Odtlej si prizadeva za ohranitev spomina na ta sijajen dosežek naše demokracije. V duhu neminljivih vrednot ne-

utrudno piše za *Družino* ter sodeluje v oddajah Radia Ognjišče. Rad se odzove na sleherno vabilo za javno predavanje.

Nekaj časa je Granda predsedoval Programskemu svetu Radiotelevizije Slovenija. Tedaj je z zagovarjanjem dela in kritiko lenobe mnogo prispeval k stabilizaciji poslovanja medijske hiše, ki bi se zmerom morala zavedati vsenarodnega poslanstva. Žal sta njegove napore, da bi Radiotelevizija Slovenija verodostojno spremljala življenje vseh rojakov v domovini, zamejstvu in izseljenstvu, zamorili antidemokratska ideološka prevzetnost in prototalitarna politična pristranskost. Kot javna osebnost je moral Granda odgovarjati celo na poniglava vprašanja, kako lahko kot kristjan sploh zaseda mesto predsednika sveta nacionalne medijske hiše. Po mnenju nekaterih za vernike ustavne določbe o enakopravnosti pač ne bi smele veljati. Čeprav so zagovorniki politične ozkosti Grandu nenehno žalili, izzivali in se mu posmehovali, se je dostojanstveno postavil po robu sleherni nepoštenosti. Odločno je nastopil tudi zoper zastraševalne preiskave in procese proti demokratično mislečim ljudem. Ko so med pisatelji prevladali glasniki ločevanja in izključevanja, je postal prvi predsednik društva Slovenska beseda, ki vztraja pri veliki tradiciji svobode in pravice za vsakogar. Zanju si vztrajno prizadeva tudi v komisiji za učbenike.

Kot zgodovinar je Stane Granda predvsem raziskovalec obdobja od srede 18. stoletja do druge svetovne vojne, rodni Dolenjski pa je zvest v vseh obdobjih. Napisal je vzorno monografijo o Novem mestu ter prispeval pomemben delež k obravnavi Šmarjete in Straže.

Prav tako ne gre spregledati njegovega deleža v monografiji o Škofiji Novo mesto. Grandov pregled zgodovine krščanstva na Dolenjskem, Kočevskem in v Beli krajini je zanesljiv vodnik po življenju in delu številnih generacij ljudi. Dejansko gre za eno redkih regionalnih zgodovin pri nas. Granda s svojim delom dokazuje, da je mogoče tvorno združevati specialistično poznavalstvo določene dobe oziroma ožje problematike z razgledom čez vso dosedanjo izkušnjo človeštva. Želeti bi bilo, da bi njegovemu zgledu sledili tudi drugi raziskovalci, kajti povezovanje razgledov iz ptičje in žabje perspektive omogoča videti več in globlje kakor le iz

ene od njiju. Poudariti pa je treba še nekaj: Granda na najbolj žlahten način združuje pričevanjskost različnih virov. Tenko prisluhne tako pripovedim preprostih ljudi kakor zgodbam, ki se jih da razbrati iz črk kar najmenitneje okrašenih pergamentnih listin. Pri nas je mnogo teoretizirajočih zgodovinarjev, ki si v samozaverovanosti pripisujejo takšno ali drugačno novatorstvo – a če bi več brali, bi ugotovili, da je marsikaj, s čimer se ponasajo, že udejanjeno v knjigah in razpravah Staneta Grande. Pri tem pa je bridko spoznanje, da gre pri marsikom za načelno ogibanje njegovim delom. Toliko bolj žalostno je takšno ravnanje zato, ker je Granda dandanes eden redkih slovenskih zgodovinarjev, ki lahko o kmetovanju piše iz prve roke, se pravi iz osebne izkušnje z obdelovanjem zemlje. Kdo za njim bo še vedel, da cviček nekoč nikakor ni bil sinonim za dolenjsko vinarstvo?!

Mohorjevi družbi je Granda ob številnih prispevkih za vsakoletni koledar namenil sintetično študijo slovenske zgodovine. V njej je na vsakomur razumljiv način predstavil svoje videnje preteklosti rojakov, ki jim je njegovo delo v skladu s starodavnim geslom *Spoznaj samega sebe!* v prvi vrsti namenjeno. Krajši Grandov pregled slovenske zgodovine je bil objavljen tudi v angleščini. Prav tako je zelo pomembno njegovo sodelovanje na številnih znanstvenih srečanjih v domovini in tujini, kjer je širil vednost o naši izkušnji sveta. Opozoriti je treba še na en dosežek Staneta Grande: uspelo mu je lokalizirati v teku zgodovine izginuli trg Kronovo (ki ni identičen z vasjo enakega imena). Ne gre spregledati tudi njegovega nenehnega vračanja k obravnavi prelomnega leta 1848. To ni nič čudnega, saj je rodni Dolenjski v času pomladi narodov posvetil že doktorsko disertacijo. Izjemno

pomembna je tudi Grandova monografija *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*, v kateri je objavil na novo odkrite peticijske podpisne pole za združitev domovine v času po marčni revoluciji. Ta njegova knjiga je tako spremenila sliko naše zgodovine, da se nekritični pisci o preteklosti še danes vedejo, kakor da je ni. Granda je namreč za zmerom razbil marksistični mit o večni slovenski zaostalosti. Odkril in dokazal je, da so naši ljudje množično terjali politično združitev takoj, ko absolutistična oblast ni več onemogočala izražanja neodvisnih mnenj. Stane Granda kot zgodovinar in kot udeleženec javnih debat pač zmerom govori, kar misli; drugi – tisti, ki mu nasprotujejo brez argumentov – pa se morajo zatekati k zamolčevanju in drugim pritlehnostim. To je podlo in pokvarjeno, vendar je, žal, vsakodnevna praksa mračnjakov, ki se trudijo Slovence ukrasti historično izkušnjo ter iz nas narediti ideološke pokveke.

V tem kratkem prispevku žal ni mogoče podrobneje prikazati celotnega Grandovega opusa. Ob okroglem življenjskem jubileju želimo slavljencu, ki mu ne manjka volje do dela, vsega dobrega. Od srca naj gre voščilo spet k srcu! Stanetu Grandi želimo, naj ga ne motijo bojkoti in zavračanja, ki mu jih namenjajo s sovraštvom zaslepljeni ponarejevalci stvarnosti. Njihovi podvigi samo dokazujejo, kako življenja polna dela je ustvaril.

Ignorantom, ki se gredo politiko za nazaj, je zgodovina breme. Stanetu Grandi in drugim razsodnim ljudem pa je zakladnica izkušenj. Kot taka je lahko bodisi navdih bodisi svarilo v sodobnosti in prihodnosti.

Prof. ddr. Igor Grdina, slovenski zgodovinar in literarni zgodovinar, Ljubljana

Renato Podbersič ml.

DINKO BERTONCELJ, PRVI SLOVENEK NA HIMALAJI

Ob devetdesetletnici

Slovensko-argentinski gornik, smučarski tekmovalec in publicist Dinko Bertoncely, po rodu z Jesenic, živi v mestu San Carlos de Bariloche na jugu Argentine. Poznan je kot vrhunski argentinski alpinist, ima celo vrsto prvenstvenih vzponov, bil pa je tudi prvi Slovenec na Himalaji.

Življenjska zgodba Dinka Bertoncelyja je izredno zanimiva in pestra. Začela se je na rodni Jesenicah 31. julija 1928, ob koncu druge svetovne vojne pa ga je revolucionarno nasilje pognalo po svetu; preko Avstrije in Buenos Airesa do Bariloche. Tu se je ustalil, v mestu, ki ga obkrožajo mogočne gore in spominja na njegovo domačo Gorenjsko.

Letošnji jubilar je bil krščen kot Dominik, toda mama ga je klicala Dinko in to ime ga spremlja še danes. Odraščal je v trdni katoliški družini. Še ni dopolnil treh let, ko mu je oče že izdelal prve smuči, s katerimi se je poganjal po domačem dvorišču in vrtu ter kasneje po bližnjih hribih. Prve korake v smučarji mu je sicer nudil bratranec Jože Bertoncely z Jesenic, poznan smučar na Slovenskem pred drugo svetovno vojno in celo član olimpijske smučarske reprezentance. Z družino so se pod očetovim vodstvom večkrat odpravili na izlete, zlasti spomladi na Golico občudovat narcise.

Po šolanju v domačem kraju je Dinko leto pred napadom na Jugoslavijo nadaljeval šolanje na gimnaziji v škofovih zavodih v Šentvidu pri Ljubljani. Pel je v zavodskem pevskem zboru pod vodstvom prof. Matije Tomca. Večkrat so zapeli tudi v ljubljanski stolnici. Zlasti pa so mladega Dinka pritegnila potopisna predavanja duhovnika in planinca Janka Mlakarja. Toda šolanje v Šentvidu se je zaključilo aprila 1941 ob nemškem vkorakanju.

Vrnil se je na Jesenice. Obiskoval je gimnazijo na Jesenicah, kjer je seveda pouk zaradi okupacije potekal v nemščini. Ker ni hotel sodelovati pri pouku v tujem jeziku, jih je pogosto dobil po

Dinko Bertoncely z avtorjem prispevka.
Foto: arhiv Renata Podbersiča ml.

glavi, zlasti pri urah (nemške) zgodovine. Mladi Dinko je bil priča vojnemu dogajanju na Gorenjskem. Njegova narodno-zavedna družina je sicer obsojala brezglavi odpor proti nemški okupaciji, ki je zahteval številne nesmiselne žrtve med slovenskimi rodoljubi, zlasti jih je pretreslo nemško maščevalno streljanje talcev.

Njegov oče Franc Bertoncely, posestnik, tovarniški delovodja in občinski svetnik, odkritega katoliškega prepričanja, je postal 1. januarja 1944 žrtev revolucionarnega nasilja. Gorenjski vosovci so ga »obsodili« na smrt, ker naj bi nasprotoval OF in sodeloval pri organiziranju »bele garde« na

Jesenicah! Franc ni bil nikakršen izdajalec, ravno nasprotno. Jasno in glasno pa je obsojal partizansko nasilje, čeprav so ga prijatelji opozarjali, da je uvrščen na listo za likvidacijo. Umorili so ga na pragu domače hiše, ko se je skupaj z Dinkom vračal od večerne maše na Jesenicah. Mama je nekoliko zaostala in se tako verjetno rešila. Brat Albert je bil že mobiliziran v nemško vojsko, sestra Francka pa je študirala v Ljubljani. Dinko se je vrgel pod stopnice domače hiše in se tako rešil. Vosovske morilce je na mesto umora pripeljal daljnji sorodnik Dinkove matere, ki se je mnogo let po vojni za to opravičil, češ da ni vedel, s kakšnim namenom jih vodi! V očeta so vosovci izstrelili več strellov, vendar ga je zadel samo zadnji. Šlo je za t. i. dum dum kroglo, ki mu je raztrgala organe v trebušni votlini. Umrl je po osmih dneh po hudem trpljenju v bolnišnici na Golniku. Domače, ki so ga obiskali na smrtni postelji, je s solzami v očeh spraševal: »Povejte mi, ali sem v življenju komu naredil kaj hudega?«

Ob koncu druge svetovne vojne maja 1945 se je tako za sedemnajstletnega Dinka zdelo, da je najvarneje, če se umakne v tujino. Menil je, da odhaja kvečjemu za teden ali dva, morda za mesec dni. V resnici ga je pot v begunstvo vodila v širni svet za vedno. Mama je ostala doma, oblasti so jo nameravale pustiti umreti od lakote. Rešil jo je nekoliko nepričakovani obisk sorodnika. Dinko jo je ponovno videl šele čez šestnajst let, ko ga je prišla obiskat v koroški Beljak.

Tako se je mladenič znašel v begunskem taborišču blizu Lienza na vzhodnem Tirolskem, kjer je med športi in na vzpodbudo britanskega častnika gojil predvsem namizni tenis. V tej panogi je s krajevnim moštvom tekmoval naokoli po Avstriji. Britanske oblasti jim sicer niso dale dovoljenja za izhod, toda mladi begunci so kmalu odkrili možnosti za kratke plezalne pobege v lienske Dolomite. Takrat se je Dinko prvič resneje preizkusil kot plezalec. Njihova razposajenost in podjetnost se je večala, nekoč so se povzpeli celo na Grossglockner in Grosswenediger.

Ko so begunce preselili v Špital ob Dravi, je prestopil v tamkajšnje namiznoteniško moštvo. Pozimi pa je tekmoval v smučanju, treniral je v krajevnem društvu. Nekoč je med treningom na Goldecku

spoznal trenerja avstrijske smučarske ekipe. Ta je s svojo ekipo že treniral v argentinskih Barilo-chah in je na treningih nenehno govoril samo o teh krajih, hribih in prijetnih ljudeh. Takrat je mladi begunec Dinko Bertonec prvič pomislil na Bariloche kot kraj svoje morebitne stalne naselitve.

Že v času begunstva na Tirolskem je Dinko opravil ustrezno šolo in postal učitelj smučanja. Od umorjenega očeta Franca je podedoval njegovo trdnost, odločnost in športni duh. Odločil se je za preselitev v Argentino. Ob prihodu v Buenos Aires leta 1948 je resno zbolel, opazil je tudi, da mu vlaga in ravnina ne odgovarjata za življenje. Želel je med hribe, pod Ande, na sneg. V velemestu je ostal samo tri mesece. Z nekaterimi mladimi slovenskimi begunci, med njimi velja izpostaviti zlasti Franceta Jermana (1920–1980) iz Dola pri Ljubljani, je zato odšel na sever Patagonije, v Bariloche. Tam je začel kot hišnik v hotelu, kmalu pa se je začel preživljati tudi kot smučarski učitelj.

Veliko je smučal, postal je celo član argentinskega smučarskega moštva. Leta 1952 ga najdemo med kandidati za nastop na zimskih olimpijskih igrah v Oslu, a še ni imel argentinskega državljanstva, jugoslovansko pa so mu komunistične oblasti kot beguncu že odvzele. Poleg tega se je veliko ukvarjal tudi s plezanjem. Tako sta leta 1952 skupaj s Francetom Jermanom opravila prvenstveni vzpon na Slovenski zvonik (Campanile Esloveno) v pogorju Catedral, kar še danes velja kot ena težjih plezalskih preizkušenj v okolici Bariloch.

V letih 1952–1960 je Dinko Bertonec veljal za najuspešnejšega argentinskega plezalca. Opravil je številne prvenstvene vzpone v gorah okoli Bariloch. Leta 1952 je kot prvopristopnik zavzel še San Valentín, najvišji vrh na Celinskem ledu v Patagoniji.

Mladi slovenski begunci so se v južni Argentini znašli med hribi, ki so bili večinoma še nepreplezani in brez imen. Danes se nad Barilochami dvigajo vrhovi s slovenskimi imeni in plezalnimi smermi. Po Dinku Bertonecju se imenuje vrh v bližini Cerra Capille nedaleč od pogorja Catedral (Cerro Dinko). Leta 1990 ga je prvi preplezal z družbo in obema sinovoma, ki sta ga brez njegove vednosti poimenovala po očetu.

Leta 1954 najdemo Dinka med člani prve argentinske odprave v centralno Himalajo na Daulagiri

(8167 m). Prav vrhunski dosežki na alpinističnem področju so mu omogočili dokaj hitro pridobitev argentinskega državljanstva, čeprav še ni dobro govoril špansko. Zanj se je zavzel tedanji argentinski predsednik Juan Peron. Dinko je na himalajski odpravi dosegel višino 7600 m v steni Daulagirija, ker so mu omrzile noge. Tedaj je to predstavljalo slovenski višinski rekord.

Po vrnitvi z odprave sta z dr. Vojkom Arkom (1920–2000) napisala knjigo o Himalaji – *Dhaulagiri: Slovenec v argentinski odpravi na Himalajo* –, ki jo je izdala Slovenska kulturna akcija v Buenos Airesu leta 1956.

V obdobju med letoma 1956–1959 je Dinko živel in delal v argentinski bazi na Antarktiki, kamor so ga povabili kot priznanega gorskega vodnika in sodelavca argentinskega glaciološkega inštituta. Z njimi je sodeloval že pri preučevanju premikanja ledenikov na Tronadorju v bližini Bariloch. Bivanje na Antarktiki ga ni najbolj razveseljevalo, kajti tam ni bilo gora. Kljub temu je tudi tam našel ledeno navpičnico in jo preplezal. Še danes se Dinko spominja, kako so na njegov rojstni dan sredi tiste mrzle in neprijazne pokrajine zadoneli popularni Avseniki, ki jih je nosil s sabo.

Po vrnitvi so mu sicer ponudili službo na glaciološkem inštitutu v Buenos Airesu, toda Dinko Bertonec si ni predstavljal svojega življenja v velemestu. Zato se je odločil, da se bo posvetil tistemu, kar najbolje zna, to je smučanju in plezanju. Sklenil je, da bo izboljšal svoje znanje smučarskega učitelja, tudi na teoretičnem področju. Tako se je vrnil v Evropo in se v Avstriji izpopolnil za učitelja smučanja. Po vrnitvi v Argentino je organizi-

ral in dolga leta vodil prvo argentinsko smučarsko šolo C. A. S. (Club Argentino de Ski). Podobno se je usposabljal tudi v ZDA. Tako sta mu avstrijska in ameriška smučarska diploma na široko odprla vrata v svet smučanja v Argentini in tudi v Severni Ameriki. Tako je pol leta preživel tam, ostalo polovico pa v Argentini. Medtem si je ustvaril družino, ki se je tako selila skoraj dvajset let.

Njegovo znanje je cenila tudi argentinska vojska, ki ga je prosila za sodelovanje pri ustanavljanju vojaške gorniške šole. Leta 1995 je za svoje delo prejel zlatega kondorja, najvišje vojaško odličje, ki mu ga je osebno izročil vrhovni poveljnik argentinske vojske.

Sodeloval je pri plezalnih tečajih, prirejal pa je tudi državne, klubske in celo mednarodne smučarske tekme. Vrsto let se je udeleževal pri Slovenskem planinskem društvu Bariloche (Club Andino Esloveno), ki združuje tamkajšnje Slovence in pisal članke o svojih vzponih za revijo *Gore*, sicer glasilo omenjenega društva.

Dinko Bertonec si je v Barilochah ustvaril družino, z ženo Romano imata dva sinova, Bogdana in Andreja. Vračal se je tudi v Slovenijo in plezal po naših gorah (Triglav, Škrlatica). Plezal je še pri sedemdesetih letih, dokler se ni pred petnajstimi leti hudo ponesrečil med sprehodom v hribih blizu Bariloch. Pri njegovem reševanju so sodelovali praktično vsi tamkajšnji alpinisti in reševalci, ker so ga poznali in cenili kot svojega vzornika. Danes z ženo živi ob vznožju pogorja Catedral ob enem največjih smučišč v Argentini.

Dr. Renato Podbersič ml., zgodovinar, Nova Gorica

Tatjana Rojc

ZORA TAVČAR

Ob življenjskem jubileju

Zora Tavčar. Foto: Klemen Brumec.

Zora Tavčar je svojska ženska, književnica, intelektualka, pedagoginja, ki ji cele generacije Tržičanov dolgujemo en del svoje formacije – najprej njeni nekdanji dijaki na slovenski openski nižji srednji šoli, kjer se je najbolj razdajala v svojem profesorskem poklicu, in to veliko bolj kakor bi od nje zahtevala službena dolžnost. Nepozabno in izjemno dragoceno je bilo njeno mentorsko delo v delavnici literarnega krožka, ki ga je vodila preko tri desetletja v okviru Društva slovenskih izobražencev v Trstu, kjer nas je seznanjala s sodobno slovensko književnostjo, nas uvajala v komparativistiko, nas usmerjala v leposlovno ustvarjanje in kritično branje.

Misli, ki so se strnile v tem sestavku, sem večkrat izpostavila v referatih in zapisih o njenem delu, vendar se mi zdi posebej dragoceno, da na tem mestu ponovno nakažem nekaj izhodišč literarnega diskurza Zore Tavčar, ki je neločljivo povezan z njenim življenjem, posebej pa z Alojzom Rebulo.

Ko je pri Celjski Mohorjevi založbi leta 1982 izšlo njeno pripovedno delo *Veter v laseh*,¹ smo avtorico pravzaprav spoznali skozi nekakšen avtoportret: pripoved se sestavlja skozi prizmo izkušnje, spomina, fantazije, ironije in avtoironije, kakršna se iskri ob vsakem srečanju z njo, čeprav ob stisku roke, ob vsakem njenem koraku začutiš, kako je njena osebnost zasejana z rahločutnostjo, krhkostjo in močjo obenem, pretkana z dvomi in življenjskostjo, ki se razvija skozi življenjski lok od

rodne Loke, Maribora, Dunaja, Ljubljane vse do Trsta in Opčin.

Lahko bi torej zapisali, da stoji književnica trdno zasidrana v imanenci in transcendenci obenem, kar se odraža tudi v njenem odnosu do Božjega:

To je moj Bog, prijatelj in tovariš. Zahteven, a tudi odpuščajoč. Zapušča me, izgubi se, celo pravi: »Ni me.« (...)

Tu in tam ga kličem, pa ga ni. »In če te sploh ni,« ga izzivam. »Če te ne bi bilo?! Če je vse en sam blazen slučaj, če je vse en sam absurd? Eno samo drsenje v smrt in v nič?«

Prav na vprašanje smrti, še bolj nič, se osredotoča pretresljiva in presenetljiva novela *Tristan in Izolda*. Objavljena v tržaški *Mladiki*, je leta 2015 našla prostor kot zaključni tekst knjige *Dve mladosti – ena ljubezen*, ki sta jo podpisala Alojz Rebula in Zora Tavčar. Tekst je vreden, da o njem posebej spregovorimo: zgodba je zasnovana pretresljivo in

globoko, kakor da spominja na mrke dni pisateljčine mladosti, ko se je zdelo, da bo ljubljenega moža strla notranja muka. Kako lahko psihiatrijo in literaturo postavimo v tesno razmerje, v takšno, kakršno ga je postavila Tavčarjeva v tej zgodbi? Psihiatrija je najprej teorija, disciplina sinteze *per excellence*, saj ima kot poslednji cilj uravnovešene danega in posameznikovo dušo. To *zaznamovanost*, kakor jo imenuje Bogomir Magajna, lahko umemo kot paradoks, saj ima vsaka oblika zaznamovanosti svoje točno določeno izhodišče in ne nastaja sama zaradi sebe: zato sfera psihiatrije vzrašča v *Tristanu in Izoldi* Zore Tavčar v nekakšen memoarski in individualni izziv, kjer je primarna interesna sfera človekova duševnost, kjer avtorica morebiti išče rešitev v objektivizaciji čustva, ki naj presega zgolj subjektivno sfero. Tu ne gre za onirični tragični kozmos temveč za stvarno obdelavo duševne bolezni, ki se je zasidrala v eksistenčno izkušnjo posameznih osebkov.

Zgodba Zore Tavčar se začne v Loki pri Zidanem mostu. Loka je kraj, kjer se književnica rojeva in prerojeva, v katerega se vrača skozi vse življenje in kjer od upokojitve preživlja največ časa:

Resničnost Loke z njenimi vonji, ki so tako nedoločni čez dan in se na večer razkrojijo v čiste prvine, čim barve osivijo in obrisi zgube razločnost. Kadar sem daleč, prihaja moje domotožje tolikokrat vasovrat vosenčja tvojih sadonosnikov ...

Primorski je zavezana od trenutka, ko je kot dijakinja bivala pri družini tržaškega skladatelja in dirigenta Milana Pertota (1900–1967) v Mariboru. (Tedaj je bil Milan Pertot eden izmed intelektualnih izseljencev, ki so se zatekli na Štajersko zaradi fašističnega preganjanja Slovencev na Primorskem.) Po mariborskih srečnih letih se je med vojno preselila na študij na Dunaj. Njena srednješolska formacija je bila izrazito kozmopolitska, uzrta ne samo v šolske predmete ampak tudi v glasbeno in predvsem gledališko dogajanje, kar je seveda zaznamovalo tudi njeno poklicno pot.

V Ljubljani je po vojni pri Antonu Ocvirku diplomirala iz primerjalne književnosti. V teh letih je spoznala Alojza Rebulo, tedanjega študenta klasične filologije na ljubljanski univerzi in to sre-

čanje je seveda zaznamovalo vse njene poznejše življenjske in poklicne izbire. Ob prihodu v Trst je še doktorirala na milanski Katoliški univerzi. Kot strokovnjakinja je bila članica komisije pri izbirah tolmačev za slovenski in nemški jezik na italijanskem Ministrstvu za Pravosodje. Soočenje s tem za Zoro Tavčar povsem novim okoljem – s slovenskim krogom, vklenjenim v italijansko stvarnost, ji je ponudilo priložnost za prevajalske izzive – omeniti velja predvsem njeno slovensko različico Marottovih *Učencev sonca*. Predvsem pa ji je ta stvarnost ponudila priložnost za sodelovanje s tržaško slovensko radijsko postajo, za katero je prispevala veliko število uspešnih radijskih nizov – predvsem bogat je njen dramski radijski opus. Skoro legendarni so bili njeni kritični zapisi o najmlajših ustvarjalcih, ki so se šele preizkušali v pisanju in jih je Zora Tavčar kritično obravnavala v svoji znameniti rubriki *Mladi pisci*. Za izjemne zasluge na pedagoškem področju je v letu 2007 prejela visoko odlikovanje Republike Slovenije. Bila je tudi članica umetniškega sveta Slovenskega stalnega gledališča v Trstu: Tavčarjeva je tržaški teater doživljala v njegovi zavezanosti svojim ljudem ter obenem v njegovi povsem svojski mediteranskosti.

Literarno se je pravzaprav preizkusila na vseh literarnih področjih – objavila je pesmi za odrasle in za otroke, napisala uvodnike številnim literarnim delom slovenskih avtorjev, več mandatov je vodila Društvo primorskih literarnih ustvarjalcev, objavila več pripovednih del, krajšo prozo in pesmi pa je prispevala tudi za slovenske radijske sporede, za slovenske revije doma, v zamejstvu in zdomstvu.

V njenem ustvarjanju je očitno izjemno fin smisel za portretiranje, opazovanje, opis, ironijo in avtoironijo, saj njena akcepcija literarnega snovanja na povsem svojski način zapiše prizore ter zariše in potencira posamezne značajske poteze ali situacije. Navdih avtorica črpa iz vsakdanjega, ki se prepleta z domišljijo in memoaristiko. Posebej dobro so se ji naslikali portreti znamenitih Slovencev, ki živijo po svetu in ki jih je književnica izrisala najprej v radijskih nizih za Radio Trst A, izšli pa so tudi v knjižni obliki z naslovom *Slovinci za danes* in predstavljajo edinstveno galerijo svetovno uveljavljenih Slovencev. S Helgo Glušič in

¹ Tavčar, Zora. *Veter v laseh*. Celje: Mohorjeva družba, 1982. Izbor iz tega dela je izšel pri isti založbi leta 2015 v ponatisu v knjigi *Dve mladosti – ena ljubezen*, ki sta jo podpisala Alojz Rebula in Zora Tavčar in ki jo sestavlja tudi Rebulov tekst *Z moje kraške univerze*.

Martinom Jevnikarjem je uredila literarni izbor slovenske emigrantske literature. V predavanju, ki ga je imela na ljubljanski univerzi v okviru Poletnega seminarja slovenskega jezika in kulture pred nekaj leti, je pravzaprav prvič organsko predstavila sodobno slovensko zdonsko ustvarjalnost v mednarodnem okviru.

S kritičnimi zapisi se je oglašala predvsem v *Zvonu*, *Mladiki* in *Škratu*. Ukvarjala se je z vrednotenjem posameznih literarnih glasov in tokov, poseben posluš pa je imela za žensko literaturo. Literarne objave je doživela v *Mladinski reviji*, *Besedi*, *Novem svetu* in *Naših obzorjih*, nato pa veliko v tržaškem *Zalivu*. Posebej zanimiva je publikacija *Poklical si me po imenu*, kjer je avtorica razpredla cel mozaik značajev in portretov tako, da je izhajala predvsem iz etimološkega izvora najbolj značilnih ali pa najbolj zanimivih ženskih lastnih imen sodobnega časa in zgodovine.

Presenetljiva je predvsem njena pesniška zbirka *Žarenje*, ki je izšla pred desetimi leti pri Goriški Mohorjevi družbi in jo je avtorica posvetila *Lojzetu z nežnostjo za pol stoletja ljubezni*. Pesmi, ki so nastale med 1947. in 2007., zaznamuje avtentična čutnost, ki se razkriva v avtoričini dimenziji nekakšne prasnobode. V prvi pesmi cikla *Metamorfoza* piše:

Sinji svod mojega neba / si raztrgal kot zagrinjalo templja. / (...) Ti pa se pritajiš kot bela meglica v ozare. Kot lice k licu se nežno privijaš v brazde zorane. // In kadar si tako blizu, /mi v gostih,

temnih globinah / nabrekajo težka semena. / Mračno pokajo od zadrževane sle / in razganjajo rdečo, mastno plast srcá.

Tako pa v pesmi *Kresnička*:

Kot kresnička / v dlaneh večera / si skrit v najtišjem zavetju / mojih noči.

Iz njenega verza dehti Mediteran, ki se napaja stalne prisotnosti tistega nekdanjega študenta na ljubljanski univerzi, Alojza Rebule, njenega intimnega, edinstvenega sveta. In ko Zora Tavčar sebe označi za »Slovenko iz Trsta«, pove vse: mi jo res imamo za svojo, za Tržačanko in Primorko, če že ne po njenem sočnem slovenskem govoru, ki žubori iz njenih verzov, pa gotovo po njenem temperamentu. Pesmi Zore Tavčar govorijo enemu in obenem vsem. In modro zvenijo vsem nam:

Dvoje galebov / vsako noč / dvigne sidra / svojih belih peruti – / v dolgih lokih sanj / breztežna / iščeta otočje, / ki ga ni. // Dvoje galebov / vsako noč / dvigne sidra / svojih belih peruti – / in zjutraj – še pred dnem – / se vrneta, / ne da bi kdaj / doseгла svoj cilj.

Toto corde, ljuba Zora Tavčar!

Vaša Tatjana Rojc

Tatjana Rojc, literarna zgodovinarica, Trst

Monika Deželak Trojar

JANEZ LUDVIK SCHÖNLEBEN (1618–1681)

Ob štiristoletnici rojstva

Šestnajstega novembra 2018 bo minilo 400 let od rojstva zgodovinarja, govornika, pridigarja, mariologa in polihistorja Janeza Ludvika Schönlebna. Čeprav v slovenskih in tujih knjižnicah ter arhivih nanj nemo opozarja vsebinsko raznolik in obsežen natisnjeni ter rokopisni opus, je širši slovenski in evropski javnosti slabo poznan.

Šele ko opozorimo, da govorimo o človeku, ki je utrl pot Valvasorju in njegovi *Slavi vojvodine Kranjske*, ki se je izpostavil in v nenaklonjenih okoliščinah vneto zagovarjal Marijino brezmadežno spočetje, se uveljavil kot govornik ter pridigar in se postavil med poveljevalce habsburške vladarske hiše, njegovo ime pritegne pozornost in zbudi željo po temeljitejšem poznavanju te zanimive ter tako za slovenski kot tudi širši evropski prostor pomembne osebnosti.

Janez Ludvik Schönleben se je rodil 16. novembra 1618 v Ljubljani kot prvorojenec domačinke Suzane Kušlan in priseljence Ludvika Schönlebna, ki je izviral iz mesta Heilbronn na današnjem Württemberskem. Oče je bil leta 1618 kot mizar in rezbar sprejet med polnopravne ljubljanske meščane. Z natančnim rezbarskim delom si je kmalu ustvaril dobro ime in bil pozneje izbran za izdelavo novega kornega oltarja v stari ljubljanski stolnici. Udeleževal se je v službah mestne uprave in se postopoma povzpел do službe mestnega sodnika, v letih 1648–1650 in 1652–1655 pa je bil tudi župan Ljubljane. Bil je vnet Marijin častilec ter član meščanske kongregacije Brezmadežne Matere Božje. Zbiral je kronološke podatke o Kranjski in njenem glavnem mestu. Več kot očitno je svojo ljubezen do Brezmadežne in zgodovinopisja prenesel tudi na sina Janeza Ludvika. Do danes ohranjeni zapisi v matičnih knjigah ljubljanske stolne župnije pričajo, da se je po Janezu Ludviku Suzani in Ludviku gotovo rodilo še šest hčera in dva sinova, rojstvo še ene hčere in enega sina pa je nekoliko vprašljivo. Kot moški prvorojenec je bil Janez Ludvik namenjen za naslednika očetove obrti, lahko pa bi tudi na-

Schönlebnov portret.
Vir: arhiv NUK – J. L. Schönleben, *Horæ subsecivæ dominicales*, 1. del, Salzburg, 1676.

daljeval in nadgradil očetovo kariero v ljubljanski mestni upravi. Starša sta mu zato po končanem osnovnem šolanju omogočila nadaljevanje študija na jezuitski gimnaziji v Ljubljani, ki jo je obiskoval v letih 1629/30–1634/35. V zadnjem letniku šolanja ju je presenetil s svojo odločitvijo, da vstopi v jezuitski red. Še pred koncem zadnjega letnika retorike je odšel na Dunaj in

26. oktobra 1635 vstopil v noviciat v tamkajšnjem kolegiju sv. Ane, ki ga je zaključil jeseni 1637. V študijskem letu 1637/38 je ponovno poslušal retoriko v Leobnu in nato odšel na triletni študij filozofije v jezuitski kolegij v Gradec (1638/39–1640/41). Po zaključenem filozofskem študiju je dve leti poučeval poetiko: prvo leto v kolegiju v Kremso (1641/42), drugo pa v Gradcu (1642/43). Leta 1643 je bil natisnjen Schönlebnov prvi po naslovu znani, toda neohranjeni govor (*Aegis Palladia Daphnophoria oblata neo-baccalaureis Graecensibus*, 1643). To dejstvo priča, da so njegovi nadrejeni zgodaj odkrili njegov govorniški talent in ga spodbujali k razvijanju tega daru. V naslednjem šolskem letu (1643/44) je poučeval retoriko v Linzu. Teologijo je študiral v kolegijih v Passauu (1644/45), Gradcu (1645/46–1646/47) ter na Dunaju (1647/48) in bil najpozneje novembra 1648 posvečen v duhovnika. Šolsko leto 1648/49, ko je poučeval retoriko v dunajskem jezuitskem kolegiju in bil hkrati notar filozofske fakultete, je bilo eno njegovih najbolj plodovitih let na govorniškem področju. Največ Schönlebnovih po naslovu znanih govorov izvira iz tega obdobja, od v celoti ohranjenih so gotovo štirje nastali v tem času. Najpomembnejši izmed njih je panegirik na čast Brezmadežne Device Marije (*Panegyricus Magnae Matri Virgini sine macula originali conceptae*), ki je nastal leta 1649. Prehod med letoma 1649/50 je zaznamovala Schönlebnova tretja probacija v kolegiju Judenburgu, od koder je oktobra 1650 odšel v Ljubljano. V ljubljanskem kolegiju je ostal eno leto (1650/51): opravljal je službo šolskega prefekta, bil predstojnik dijaške kongregacije Marije Vnebovzete, spovednik in nemški pridigar. Njegovo delovanje v rodnem mestu je na poseben način zaznamovala drama z naslovom *Haeresis fulminata Anastasius Tyrannus Orientis Haereticus*, ki jo je napisal in pripravil za dnevno uprizoritev na velikem odru kolegija. Posvetil jo je svojemu prijatelju ter zaščitniku grofu Volfgangu Engelbertu Auerspergu. Iz Ljubljane je oktobra 1651 odšel v Gradec, kjer je poučeval etiko, bil katehist in spovednik. Očitno so se v tem obdobju začeli ali pa le še dodatno poglobili njegovi pomisleki glede delovanja v jezuitskem redu, saj so bile njegove zadnje slovesne redovne

zaobljube, ki so bile načrtovanje za 24. maja 1652, preložene. Po 20. aprilu in pred 6. julijem 1652 je iz graškega kolegija odšel v Linz, od tam pa nekoliko pozneje na Dunaj, kjer je v šolskem letu 1652/53 poučeval logiko. Julija 1653 se je proslavil z govorom na čast ustanoviteljev in dobrotnikov dunajske univerze (*Inferiae Austriaco-academicae piis Manibus fundatorum et benefactorum Universitatis Viennensis*), ki ga je pozneje ponatisnil v svoji zbirki latinskih nedeljskih pridig. Čeprav je bilo videti, da je Schönleben po vihnem letu 1652 zopet našel mir v sebi, so se dvomi in pomisleki o vztrajanju na začrtani poti očitno stopnjevali, zato je septembra 1653 zapustil jezuitski red. Zdi se, da sta se obe strani, tako Schönleben kot vodstvo reda strinjali, da vztrajanje v redu ni smiselno. Vzrok za to njegovo odločitev ni znan, verjetno so bili v ozadju razlogi osebne narave. Morda je temu botrovala Schönlebnova želja po nadaljevanju študija teologije na nejezuitski univerzi ali pa njegovo zavzeto delovanje na mariološkem področju. Odločitev je lahko spodbudilo morebitno njegovo nestrinjanje z nenehnimi silitvami iz kolegija v kolegij ter pogosto menjavanje redovnih poslanstev. V ozadju izstopa bi lahko bila tudi nesoglasja s katerim od redovnih sobratov ali pa je prevladala želja po vrnitvi in duhovniškem ter znanstvenem udejstvovanju v domačem okolju. Kljub odhodu iz reda je ostal z jezuiti tako duhovno kot tudi sicer tesno povezan. V oporoki je o njih zapisal, da je vse, kar ima in ve, prejel od njih: »Quidquid habeo, per illos habeo, quidquid scio, per illos scio.«

Po odhodu z Dunaja se je Schönleben odpravil na študij teologije v Padovo. V matrike padovanske teološke fakultete je bil vpisan 17. decembra 1653, že dva dneva pozneje pa je opravil doktorski izpit. Tema njegovega doktorskega izpita je bilo vprašanje o enakosti treh božjih oseb in o tem, ali je bil Kristus vedno človek ali je to šele postal. Po uspešnem zagovoru je nekaj časa ostal v Padovi in v univerzitetnem arhivu zbiral genealoške ter druge zgodovinopisne podatke za svoje načrtovane spise. Njegovo bivanje in študij v Padovi je finančno podprl njegov oče, ki je verjetno vsaj posredno pripomogel tudi k imenovanju za ljubljanskega stolnega dekana.

Schönleben se je v Ljubljano vrnil spomladi 1654. Cesarsko imenovanje za ljubljanskega stolnega dekana je prejel 6. maja 1654, na to službeno mesto pa je bil umeščen 2. junija istega leta. Nova služba ga je spodbujala k udejstvovanju na različnih področjih: hodil je na vizitacije, aktivno je sodeloval na letnih sinodah, večkrat je posredoval v sporih in reševal zapletene pravne zadeve, v ospredju njegovega delovanja pa je bilo pridiganje. Tako Valvasor kot škof Rabatta sta poudarila njegov nesporni pridigarski talent in zapisala, da ni pridigal le v nemščini, temveč tudi v slovenščini. V letih 1656–1658 je bil ekonom stolnega kapitlja, šest let (1655–1661) pa tudi njegov zapisnikar. V tem plodovitem obdobju, najverjetneje leta 1660, je prejel naziv apostolskega protonotarja. Po smrti stolnega prošta Marka Dolinarja je v začetku leta 1657 nasledil njegov beneficij sv. Jurija in ga nato obdržal vse do smrti. Obdobje njegove dekanske službe je zaznamoval spor glede asistence pri škofovih mašah, ki se je v eni izmed faz tako zaostril, da ga je škof Buchheim 27. marca 1660 začasno odstavil z mesta stolnega dekana. Po posredovanju nuncijskega mu bile julija istega leta vrnjene vse dekanske časti, nesoglasja glede asistence pa so se v glavnih potezah razrešila šele pod škofom Jožefom Rabatto. Kljub številnim obveznostim, ki mu jih je nalagala dekanska služba, je našel čas tudi za znanstveno udejstvovanje. V tem obdobju je začel pisati svoje edino ohranjeno filozofsko besedilo *Basis ethica*, natisnjena sta bila dva zvezka njegovega prvega mariološka spisa *Orbis universi votorum* (1659), pripravljati je začel zbirke pridig, urejal je knjižnico grofa Volfganga Engelberta Auersperga, nastajati pa so začeli tudi rokopisni osnutki njegovih genealogij kranjskih plemiških rodbin. Avgusta 1666 je zaprosil za zamenjavo dekanske službe za navaden, nekuratni beneficij. Ker njegovi prošnji ni bilo ugodeno, je ukrepal sam in sklenil dogovor z Oktavijem Buccellenijem. Podpisala sta medsebojno pogodbo o zamenjavi dekanske službe za dva Buccellenijeva beneficija v Lescah in za denarno nadomestilo ter naknadno prosila škofa za potrditev njunega dogovora. Škof je njuni prošnji načeloma ugodil, vendar pod pogojem, da jo potrdi tudi cesar. Cesar je v menjavo privolil, kljub temu pa se je

dejanska zamenjava na mestu stolnega dekana zgodila šele na začetku julija 1667.

Schönleben je kljub odpovedi dekanski službi do konca leta 1669 ostal v Ljubljani. Poglobljeno se je ukvarjal z utemeljevanjem in razlago Marijinega brezmadežnega spočetja. K temu ga je še dodatno spodbudilo pisanje nekega dominikanca pod psevdonimom Marcellus Sidereus Cyriacus, ki je nasprotoval resnici o Marijini brezmadežnosti. V spisu *Vera ac sincera sententia*, ki ga je sprva izdal anonimno (1668) pod psevdonimom Balduinus Hellenocceius, dve leti pozneje (1670) pa še pod svojim pravim imenom, je srdito napadel pisanje omenjenega dominikanca. Spis je posvetil samemu papežu Klemenu IX. in ga v njem neposredno nagovoril, naj razglasi, da je Devica Božja Mati spočeta brez madeža. Zaradi polemičnega načina pisanja je bil po posredovanju nasprotnikov te resnice omenjeni spis pozneje skupaj s spisom *Palma virginea* uvrščen na *Indeks prepovedanih knjig*. V tem času je Schönleben za tisk pripravil tudi dve zbirki pridig v nemščini, najprej postne z naslovom *Fasten-Freytag und Sontag-Predigen* (1668) in nato še dva zvezka prazničnih pridig, *Feyertäglicher Erquick-Stunden* (1669, 1670). Ohranjeni rokopisi Schönlebnovih zgodovinskih spisov pričajo, da je sočasno začelo nastajati tudi njegovo najpomembnejše zgodovinopisno in polihistorično delo *Carniolia antiqua et nova*. Ker se je zaradi odpovedi dekanski službi in prezaposlenosti z znanstvenim udejstvovanjem znašel v finančnih težavah, so mu deželni stanovi 13. avgusta 1668 dodelili finančno podporo 200 goldinarjev letno. Pozneje so mu denarno pomoč odobrili še štirikrat (1670, 1672, 1675 in 1678) in k temu dodali 60 goldinarjev letno za najem pisarja.

Čeprav se je dekanski službi odpovedal zaradi želje po znanstvenem udejstvovanju, si je kmalu zaželel novih izzivov na duhovniškem področju. Menil je, da bi bilo zanj najprikladnejše upravljanje katere od podeželskih župnij. Predpostavljal je, da bo tam našel tako želeni notranji mir in da bo tako lažje usklajeval oboje: duhovniško poslanstvo ter z njim povezane zunanje časti in svoje znanstvene ambicije. S priporočilom škofa Jožefa Rabatte je leta 1668 zaprosil za mesto župnika v fari Mengeš, vendar pa do imenovanja ni prišlo. Avgusta naslednje leto se je Schönlebnovo ime začelo pojavljati

med kandidati za mesto ribniškega župnika in arhidiakona Spodnje Kranjske. Po priporočilu kranjskega deželnega vicedoma je cesar 13. oktobra 1669 za to mesto izbral prav njega. Kljub velikim pričakovanjem je pri opravljanju novega poslanstva doživel razočaranje. Ker se je v skladu s svojim prepričanjem in delovanjem tudi tukaj zavzemal za odpravljanje nereda in vzpostavitve jasnih ter nedvoumnih pravil, je pri urejanju cerkvenopravnih zadev naletel tako na nasprotovanje zemljiških gospodov Trilekov kot tudi na nerazumevanje vernikov. Oboje mu je vzelo veliko časa in ga odvrčalo od znanstvenega dela, kar ga je navdalo s potrlostjo in razočaranjem. Kljub težavam je v Ribnici vztrajal vse do konca leta 1675 ali začetka leta 1676. Čeprav so bila njegova pričakovanja verjetno večja, je bera njegovih tiskov iz tega obdobja vse prej kot skromna: leta 1671 je izšlo njegovo najpomembnejše mariološko delo *Palma virginea*; leto pozneje je za tisk pripravil priredbo Čandek-Hrenove izdaje lekcionarja *Evangelia inu lystuvi* (1672); natisnjen je bil njegov prvi zgodovinopisni spis *Aemona vindicata* (1674); izšli pa sta tudi dve latinski zbirki pridig, vsaka v dveh zvezkih, in sicer latinska predelava in razširitev njegovih nemških postnih pridig (*Tractatus geminus de mysteriae Dominicae passionis*, 1673) in nedeljske pridige (*Horae subsecivae dominicales*, 1676).

Ribniška izkušnja mu je pokazala, da znanstveno udejstvovanje ne dovoljuje kompromisov in da zahteva celega človeka, zato se je po vrnitvi v Ljubljano kot duhovnik upokojil in se v letih 1676–1681 posvečal predvsem pripravi svojega najpomembnejšega zgodovinopisnega spisa *Carniolia antiqua et nova* (1680–1681). Poleg tega je za tisk uredil štiri genealogije kranjskih plemiških rodbin, s katerimi se je dejavneje ukvarjal že dlje časa: *Genealogia illustrissimae familiae Sac. Rom. Imp. comitum de Gallenberg* (1680), *Rosa Ursina in provinciis Austriacis florens* (1680), *Genealogia illustrissimae familiae dominorum comitum ab Attimis* (1681) in *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Aursperg* (1681). Zaključil je snovanje genealogije Habsburžanov: prvi spis *Dissertatio polemica de prima origine augustissimae domus*

Habsburgo-Austriacae je izšel v dveh izdajah še za časa njegovega življenja (1680 in 1681), drugi spis z naslovom *Annus sanctus Habsburgo-Austriacus* pa je kljub temu, da ga je dokončal že v letih 1679–1680, izšel postumno leta 1696.

Naslovnica Schönlebnovega najpomembnejšega zgodovinopisnega spisa *Carniolia antiqua et nova*. Vir: arhiv NUK – Schönleben, *Carniolia antiqua et nova*, Ljubljana, 1681.

Schönleben je umrl 15. oktobra 1681 v Ljubljani. Umrli je v triinšestdesetem, t. i. klimakteričnem letu življenja (»annus climactericus«), o katerem je večkrat izrazi bojazen, da bo zanj usodno. Za glavnega dediča svojega premoženja je v oporoki določil jezuitski kolegij v Ljubljani in bil pokopan v jezuitski cerkvi sv. Jakoba, pod oltarjem sv. Križa.

Schönlebnov lik je zanimiv zaradi izredno širokega evropskega kroga poznanstev, ki ga je spletel predvsem zaradi šolanja in osemnajstletnega članstva v jezuitskem redu, vendar pa njegovi stiki niso bili omejeni le na člane jezuitskega reda. Bil

je častni član bolonjske *Akademije gelatov*. Dopisoval si je z nekaterimi slavnimi mariologi (franciškonom Petrom Alvom de Astorga, Hypolitom Marracciem in Simonom Santagato, kanonikom iz Bologne) in gojil stike z dunajskimi, graškimi ter verjetno tudi s padovanskimi univerzitetnimi krogi. V zadnjem obdobju svojega življenja je bil v pisemskih stikih celo z bolandistom Danielom Papebrochom. Schönleben je v takratnem kranjskem kot tudi širšem srednjeevropskem prostoru odigral pomembno prehodno vlogo kot zgodovinopisec in pridigar. Zaradi njegovega zgodovinopisnega in genealoškega dela ga lahko upravičeno imenujemo za prvega kranjskega polihistorja, Valvasorjevega predhodnika ter mentorja. S svojo priredbo Čandek-Hrenove izdaje lekcionarja *Evangelia inu lystuvi* in z nemškimi ter latinskimi zbirkami pridig je prav tako pomembno vplival na nadaljnji razvoj slovenske retorske (Janez Svetokriški, Rogerij Ljubljanski, Jernej Basar) in meditativne proze (Matija Kastelec).

O Schönlebnovi veličini in pomembnosti ne pričajo zgolj ohranjeni tiski, temveč tudi številna ohranjena rokopisna besedila, veliko pa o njem povedo tudi omembe spisov, ki se niso ohranili. Razkrivajo nepredstavljivo marljivega ter zelo razgledanega učenjaka 17. stoletja. Med vrsticami njegovih del in iz ohranjenih arhivskih pričevanj o njem je mogoče razbrati, da je šlo za človeka z veliko mero skrbnosti in osebne angažiranosti, ki je v sebi gojil veliko željo po popolnosti. Bil je precej samozavesten, strog do sebe in drugih, včasih pa tudi svojeglav. Ugajalo mu je skromno in samotno življenje, potreboval pa je tudi zunanje časti, ki

so mu predstavljale izziv. Schönlebnove vrline so poudarjali že njegovi sodobniki. Valvasor je hvalil njegovo izjemno učenost in ga imenoval »luč učenih mož« (»ein Liecht gelehrter Männer«), škof Rabatta pa ga je imenoval »prava luč Cerkve« (»vera lucerna Ecclesiae«). Prav je, da tudi mi prepoznamo Schönlebnovo svojskost in odličnost, ki so mu jo priznavali že njegovi sodobniki, ter nanj in na njegovo delo pogledamo v luči časa, v katerem je živel in ustvarjal. Tako mu bomo omogočili, da izstopi iz sence svojih sodobnikov in naslednikov ter mu tako v naši preteklosti naklonili mesto, ki mu pripada.

Dr. Monika Deželak Trojar, znanstvena sodelavka na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

LITERATURA

- Deželak Trojar, Monika. *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681) v luči arhivskih virov, njegovega zgodovinskega in retoričnega opusa*. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2015 (doktorska disertacija).
- Deželak Trojar, Monika. *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017.
- Miklavčič, Maks. Schönleben, Janez Ludvik. *Slovenski biografski leksikon*, 3. knj. (ur. Alfonz Gspan). Ljubljana: SAZU, 1960–1971, str. 236–240.
- Miklavčič, Maks. Schönleben, Ludvik. *Slovenski biografski leksikon*, 3. knj. (ur. Alfonz Gspan). Ljubljana: SAZU, 1960–1971, str. 240–241.
- Radics, Peter. Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* (Erste Abteilung: Historischer Theil) 7, 1894, str. 1–72.
- Richter, Franz Xaver. Ein Beytrag zum gelehrten Österreich aus Krain. *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, 8. zv., 1817, str. 314–319.
- Smolik, Marijan. Pridigar, mariolog in zgodovinar Janez Ludvik Schönleben. *Bogoslovni vestnik: glasilo Teološke fakultete v Ljubljani* 41, 1981, št. 4, str. 399–427.

Silvo Fatur

MIROSLAV VILHAR (1818–1871)

Ob dvestoletnici rojstva

Miroslav Vilhar, skladatelj, pesnik, dramatik, časnikar in politik. Njegovo raznovrstno in neutrudno ustvarjanje je puščalo za sabo velik, četudi težko izmerljiv vpliv na oblikovanje slovenske zavesti.

Vilharjeva moč je bila v njegovih kulturnih, pesniških, glasbenih in že s tem tudi političnih dejanjih, ki so nastajala in trajala v veliki skladnosti s slovenskimi kulturno-političnimi potrebami tistega časa. Trajno priznanje mu je že leta 1888 izkazalo tedanje Slovensko pisateljsko društvo z odkritjem spominske plošče na rojstni hiši v Planini. Leta 1906 pa so mu Slovenci sredi Postojne postavili spomenik, ki je bil za Vodnikovim in Prešernovim tretji spomenik kakemu slovenskemu književniku.

OTROŠTVO IN MLADOST

Rojen je bil očetu Francu in materi Ivani, rojeni Obreza, 7. septembra 1818 v Planini pri Postojni; oče je bil tam premožen posestnik in poštni zakupnik; Miroslav se je rodil kot četrti otrok, pred njim sta bila dva brata in sestra. Na piramido očetovega nagrobnika v Knežaku je dal vklesati verze: *Deček: krepak! / Mladenec: možak! / Mož: korenjak! / Starec: junak!*

Osnovno šolo je obiskoval v Postojni, gimnazijo v Šentpavlu v Labotski dolini na avstrijskem Koroškem [nem. Sankt Paul im Lavanttal], licej pa v Ljubljani; devetnajst let star se je leta 1837 vpisal na pravo v Gradcu, potem na Dunaju. Učil se je zlahka, nadarjenost pa je kazal za glasbo. Duhovitega in lepega mladeniča, ki je rad posedal v veselih družbah, je imelo vse rado. Imenovali so ga Der schoene Fritz / Lepi Fric. V Gradcu je pisal nemške verze in že naredil prve korake kot skladatelj. Vendar je brezskrbnemu študentskemu življenju naredil konec oče, ko je sina Miroslava leta 1843 poklical domov, da bi vzel v roke domače gospodarstvo. Miroslav se je vrnil na Kalc (nar. Kauc) in se še istega leta oženil z Jožefino Dejak, »Pepco Dejakovo«, hčerko Josipa

Dejaka, oskrbnika gradov Senožče in Prem. Pepca, »majhna stvarca«, ki pa so jo zaradi blagega značaja vsi spoštovali, mu je rodila osem otrok. Za domačega učitelja jim je bil pisec znamenitega *Martina Krpana* Fran Levstik, mlajšim pa Jakob Alešovec, pisec prve slovenske kriminalke.

Vilhar je pesnikoval v nemščini in objavljaj v ljubljanskem časniku *Illyrisches Blatt / Ilirski list* še leta 1849. Pa saj je bil že v matično knjigo vpisan kot Friedrich Karl Wilicher. Vendar ga že leta 1845 najdemo tudi med sodelavci tedaj edinega slovenskega časopisa *Kmetijske in rokodelske novice*, v katerem je bila leta 1844 prvič zapisana beseda Slovenija kot skupno ime za vse slovenske dežele. Istega leta je tam izšla tudi Prešernova *Zdravljica*.

POSLOVENJENJE

Revolucijsko leto 1848 je v Avstriji pomenilo začetek narodnega prebujenja, ki je znano kot »pomlad narodov«. Ljudsko vrenje je Vilharja-narodnjaka navdušilo, Vilharja-graščaka pa tudi vznemirilo. A se je hitro znašel: v Senožčah je ustanovil oddelek narodne straže in sam stopil na njegovo čelo, s tem pa najbrže svojo in Dejakovo posest rešil ne-ljubih pretresov.

Leta 1850 je v Gradcu izšla njegova spevoigra *Jamska Ivanka*, »izvirna domorodna igra s pesmami v treh dejanjih«, motivno in tematsko navezana na Kalc, Mali grad pri Planini in največ na Jamski/Predjamski grad; v gledališko besedilo vloženim pesmim je dodal 28 strani napevov. A napisal jo je v nemščini, v slovenščino jo je preložil bistriški rojak, pesnik Janez Bilc. V naslednjih letih in desetletjih so to romantično stvaritev, ki se godi v času križarskih vojn, igrali in peli »z nepopisnim navdušenjem«.

Novice so objavljale Viharjeve domoljubne, poučno-šaljive, politične verze, pa tudi epske, spodbujene z zanimivostmi iz domačih krajev. Rad je po Vodnikovem zgledu uporabljal alpsko poskočnico. Leta 1852 je izdal sedem zvezkov pesmi z napevi. Istega leta pa se mu je v Senožčah rodil tudi sin Franjo Serafin Vilhar - Kalski (1852–1928), kasneje pomemben skladatelj, avtor opernih del, samospetov, posvetnih in cerkvenih zborovskih skladb. Živel in deloval je največ na Hrvaškem.

Jeseni leta 1858 je prišel na Kalc za domačega učitelja Fran Levstik in ostal tam dve leti in pol. Druženje z Levstikom je Vilharja dokončno utrdilo v slovenstvu in bistveno zaznamovalo njegovo nadaljnjo življenjsko pot. Leta 1860 je ob Levstikovem mentorstvu uredil in izdal pesniško zbirko z naslovom *Pesmi Miroslava Vilharja*. Verze pa so prinašali tudi njegovi koledarji, tako npr. *Koledarček za navadno leto 1867*, ki ga je »na svitlo dal M. Vilhar v Ljubljani«, v katerem je znamenito *Zagorsko*, široko znano kot *Zagorski zvonovi*, z opombo pod črto predstavil kot staro zagorsko ljudsko pesem, ki da jo je sam le dopolnil.

POLITIČNA DEJAVNOST

Leta 1861 je bil izvoljen za deželnega poslanca. Za to in zaradi nadaljnega šolanja otrok se je z družino preselil v Ljubljano. Že leta 1862 sta sinova Franjo Serafin in Julij igrala očetove klavirske skladbe na odru ljubljanske čitalnice.

Leta 1863 sta z Levstikom zasnovala in uresničila slovenski politični časopis *Naprej*, ki je izhajal v Ljubljani od januarja do septembra, dvakrat tedensko. Odločno se je zavzemal za pravice slovenskega jezika v javnosti, za enakopravnost slovenščine z nemščino, za Zedinjeno Slovenijo ... Temeljni ton pisanja je bil Levstikov, Vilhar je prispeval epigrame. Zaradi oblastnikom neljubih člankov, zaradi Levstikovega sestavka o opustitvi deželnih meja in združitvi vseh Slovencev, so ga kot izdajatelja in formalnega urednika obtožili, in ker ni hotel izdati pisca »problematičnega« članka, obsodili na globo in zapor. Šest tednov je odsedel na Žabjaku. Izgubil je poslanski mandat. List je nehal izhajati. Leta 1865 je v Zagrebu izdal knjižico satiričnih verzov z naslovom *Žabjanke*, ki so nastale v zaporu. Tam so tudi te-le hudomušnogrenke vrstice:

*Sobo pod številko sedmo
dajte jutri že v najem;
ne poslanca, ne urednika
za menoj ne bo, to vem!*

Miroslav Vilhar, portret.
Vir: arhiv Silva Faturja.

RAZMAH KULTURNIH PRIZADEVANJ

Leta 1864 so Vilharjevi spoznali, da ne bodo prenesli stroškov bivanja v mestu, se vrnil in se za stalno naselili na Kalcu. V naslednjih letih je pesnik postal srce dogajanju na Notranjskem. Na Kalcu se je razvilo veselo narodno življenje. Zaradi družabnega gospodarja so prihajali v goste premožni posestniki, tudi nekaj duhovnikov, zaradi štirih odraščajočih gospodičen pa tudi mladi gospodje. Vse so pogostili. Kuhali so ob odprtem ognjišču. Po večerji so ure in ure posedali in prepevali. Pesnik sam je obvladoval tri instrumente, klavir, kitaro in flavto. Včasih so ob klavirju zplesali. In včasih ni bilo dovolj postelj za goste, pa so mladi gospodje prespali kar v senu, se je spominjal dr. Hinko Dolenc (1838–1908) pravnik in pisatelj doma z Razdrtega, ki je postal pesnikov zet; poročil se je z Miroslavovo ljubljanko Karolino, »narodno čutečo deklico Dragotinko«.

V obdobju med letoma 1865–1866 je Vilhar izdal in sam založil več gledaliških igrice: *Detelja*, *Župan*, *Filozof*, *Petelinček*, *Poštena deklica*, *Striček*. Nekatere so izvirne, druge je priredil po nemških, francoskih ali angleških predlogah. Uspešno jih je ponašil, tako da so jih po čitalnicah uprizarjali vse do konca stoletja in čez. Nekatere od njih so izšle v Ljubljani v več zvezkih pod naslovom *Vilharjeve igre I-VI*. Zavzeto se je vključeval tudi v ustanavljanje čitalnic. Tako na Razdrtem, kjer je bila ustanovljena leta 1864, v njegovi rojstni Planini leta 1871, v bližnjem Zagorju pa šele po njegovi prezgodnji smrti.

Z gospodarstvom pa je šlo zmeraj bolj navzdol. Gospodar je veliko trošil, tudi za izdajanje svojih del. Pomemben dohodek je prihajal od prodaje sena za cesarsko kobilarno v Prestranku. Dober posel je opravil leta 1866, ko je imel v reji dvesto cesarskih volov za vojsko, saj se je Avstrija spet vojskovala. A vseeno je kalsko gospodarstvo bolj in bolj hiralo.

PIVŠKI TABOR NA KALCU

Leta 1869 je s somišljeniki in prijatelji organiziral in 9. maja izpeljal znameniti 'Pivški tabor na Kalcu poleg Zagorja'. Udeležilo se ga je kakih osem tisoč ljudi. Voznina za vlake na vseh postajah med Mariborom, Zagrebom, Trstom in Gorico (na Reko vlak še ni vozil) je bila med 7. in 11. majem za »taborite« znižana za polovico. Vse pisano je bilo od slovenskih in društvenih zastav. Osrednje geslo, izpisano na številnih slavlolikih, so bili Vilharjevi verzi: *Čujte gore in bregovi, da sinovi Slave smo!* Pozdravne brzojavke so prišle iz Zagreba in Prage. Tabor je bil za Pivko največji politični dogodek dotlej in še desetletja potem.

Sredi poletja, 6. avgusta 1871, je Vilhar zaradi nenadne otekline na vratu, ki jo je morda že dlje časa napovedovala tudi hripavost, nepričakovano umrl. S Pivškega so sporočili: »Prežalostnega srca naznanjamo *Novicam*, da je naš neutrudni boritelj za narod in dom, priljubljeni in po vsem Slovenskem dobro znani pesnik Miroslav Vilhar po večletnem bolehanju danes zvečer ob 10. uri na Kalcu v Gospodu zaspal. Bodi mu zemljica lahka.«

Posestvo in graščino je prevzel njegov prvorojeni sin Evgen, ki je dal kasneje pri Sv. Barbari v Knežaku postaviti družinsko grobnico. Posest pa so morali kmalu prodati kmetom najbližje vasi.

PONARODEVANJE PESMI

Vilhar je bil med sodobniki ena osrednjih kulturnih osebnosti, njegove pesmi so bile stalnica čitalniških bésed in taborskih gibanj. In so sproti ponarodevale. Najbrže tudi zato, ker je mnogim dodal blagozvočen napev. Ponarodela je tudi znamenita in še zmeraj živa *Lipa*, ki pa s svojim življenjem izpričuje kaj nenavadno zgodbo.

Graščina Kalc je bila obdana z velikimi lipami in kostanji. Franc Domicel - Pivčan (1832–1855), študent,

doma iz Zagorja, je v *Novicah* o Kalcu zapisal: »Pri vhodu stojite veličastni lipi. Ima okolica tega grada v sredi kamnitih gorih pravo podobo oaze v puščavi.« V izročilu še zmeraj živi spomin, da si je dal Miroslav na eni teh široko razvejanih lip zgraditi hišico, s klopco in mizico, in da je tam pisal pesmi. To Vilharjevo lipo je v 60-ih letih 20. stoletja, že razklano od strele in načeto od drugih tegob, fotografiral šolski fotokrožek iz Ilirske Bistrice. Vojko Čeligoj se spominja, da so s krožkarji Kalc obiskali zgodaj spomladi in presenečeni opazovali, kako lipa, na pol zgorjena, strela jo je že razpolovila, vseeno zeleni.

Lipo je uglasbil Davorin Jenko (1835–1914), vendar na to pozabljamo in jo sprejemamo le kot Vilharjevo. Le-ta je resda številne svoje pesmi tudi uglasbil, te pa ne. A Davorin Jenko je morda najbolj znan po skladbi na besedilo Simona Jenka *Naprej*, znane kot *Naprej zastava slave*, nekdanje slovenske himne in sedaj himne slovenske vojske.

Lipa z naslovom *Lipa zelenela je*, ki je njen prvi stih, se je hitro priljubila in pojejo jo na vseh koncih domovine. V širni svet jo je ponesel Slovenski oktet. Bogdan Novak (1944–) je koncem 20. stoletja ustvaril cikel 12-ih romanov o usodah slovenskih ljudi v zadnjem poldrugem stoletju; vsaka knjiga ima svojo zaokroženo zgodbo in svoj naslov, vseh 12 pa skupen nadnaslovov *Lipa zelenela je*, dokaz več, kaj vse je Vilharjeva *Lipa* pomenila za slovenstvo od vzhoda do zahoda in od severa do juga.

LIPA ZELENELA JE 1941

Zanimivo je, da to *Lipo* pogosto slišimo na pogrebih kot žalostinko. Četudi ne poje o grobu, pokopu in žalovanju kot npr. *Zagorska / Zagorski zvonovi* je pa otožna pesem. Govori o temi, ki jo vsi poznamo iz svoje izkušnje, o enoletnem ciklu življenja drevesa, lipe, lip, ki so bile Vilharju očitno zelo pri srcu, saj je bil na Kalcu obdan z njimi. Verjetno pa jo je občutil tudi kot tiste čase vse bolj priljubljen simbol slovenstva. To domovinsko čustvo se v *Lipi* izrecno razkrije šele v zadnji od 8-ih kitic, ki pa je ljudje ne prepevajo več. In pesem najbrž ni ponarodela zaradi bolj skrite kot očite domoljubne ideje. Kot celota je romantična. Polna pomanjševalnic, ki

so značilna izrazna prvina ljudske pesmi. Romantičnost osnovnega sporočila podpira uglasbitev, ki je hkrati zelo spevna. – A glej čudo! V nekih drugačnih okoliščinah je bilo to otožno pesem moč dojeti in sprejeti povsem drugače. – Akademski pevski zbor na ljubljanski univerzi, ki ga je leta 1926 ustanovil in potem dolgo vodil France Marolt, gojil pa je predvsem slovensko ljudsko in umetno pesem, je 12. decembra 1941, se pravi osem mesecev po italijanski okupaciji Ljubljane, v veliki in prepolni unionski dvorani, ki je bila takrat največja koncertna dvorana na Slovenskem, izvedel svoj zadnji celovečerni koncert. Svoj nastop je sklenil z Vilhar-Jenkovo *Lipo*. In »z njim je pela in jokala vsa dvorana«, so se po vojni spominjali udeleženci. Vse navzoče je očitno zajelo vzdušje izjemnega zgodovinskega trenutka. Pevce in občinstvo je namesto občutja poraza zajel nemir in bes hkrati – očitna pripravljenost na odpor in upor. Italijanskega okupatorja pa grozeče občutje in strah.

Kako to izjemno razpoloženje 12. decembra 1941 razumeti in pojasniti iz pesmi same? Njeni prvi dve od 8-ih kitic ubesedujeta romantično okolje Vilharjeve graščine: dehteče razkošje cvetočih lip, ki ustvarja občutje raja; tretja dodaja nekaj vsakdanje koristnih lastnosti lipove sence, četrta pa prinaša otožno zavedanje o minljivosti žive narave, ki lipi napoveduje zimo – smrt. Do tu je pesem lahko žalostinka. – A že peta kitica napoveduje pomlad in novo življenje:

*Spavaj, draga ljubica!
Večno ne boš spala;
nova pomlad zelena
novi cvet bo gnala.*

In to je mesto v pesmi, ki je iz pookupacijske stiske in zgubljenosti Ljubljane in vse domovine vzplamtelo v novo upanje, v prepričanje in vero, da nič na tem svetu ni večno, tudi fašistična okupacija Ljubljane in domovine ne. In tako lahko razumemo, da so poslušalci koncerta v veliki unionski dvorani, ljudje v stiski vojne, najmočnejše dojeli tisti del sporočila pesmi, ki jih je utrjeval v prepričanju, da bo nekoč spet vse drugače, vse dobro.

Plošča na Vilharjevi rojstni hiši v Planini, 1888. postavilo Slovensko pisateljsko društvo. Vir: arhiv Silva Faturja.

ŠE O SPOMENIKU

Vilharju so prvi spomenik z veliko slovesnostjo odkrili 12. avgusta 1906. »Geniju Notranjske se je postavilo včeraj v Postojni svetišče«, je zapisal *Slovenski narod* ... »Posebni vlak z 20 vozovi je pripeljal dopoldne ob 9. več nego 800 Ljubljancev. Tržačani so takisto došli s posebnim vlakom, bilo jih je okoli 300. ... Bilo je nad 50 narodnih društev s 13 zastavami. Ob 11. je bil ves trg poln ljudi, glava pri glavi ...« Vsega okoli 4000. – V *Notranjcu*, tedanjem lokalnem tedniku, pa beremo, da so okoličani prihajali »trumoma na okrašenih vozovih ali kar krepko peš z zastavami na čelu. Vsprejeli so jih slavloloki, ki so glasili: Slava Vilharju!« Slavnostni govornik je bil takrat ugledni literarni zgodovinar in klasični filolog dr. Josip Tomišek (1872–1954); njegov govor je izšel v priložnostni knjižici *Spomenica Miroslavu Vilharju*, za katero je pripravil izbor Vilharjevih verzov Anton Aškerc.

Na okupiranem Primorskem pa se je po 1. svetovni vojni začelo sistematično fašistično raznarodovanje. Tako tudi v Postojni. Drugega maja 1926 so se fašisti prvič znesli tudi nad Vilharjevim spomenikom. Prihrumeli so iz Trsta s kamioni in poskušali kip prevrniti s podstavka. Ker ni šlo, so ga le onesnažili. Po tem so ga lokalne oblasti velele premestiti v kot za cerkev, da ne bi bil preveč na očeh. A spomladi leta 1941 so ga okupatorji vseeno vandalsko razdejali.

Za ohranitev poslednjega stolpa graščine Kalc skrbita občini Ilirska Bistrica in Pivka. Vir: arhiv Silva Faturja.

Po 2. svetovni vojni je večkrat nanesa beseda na ponovno postavitvev. Novi oblastniki ideje sicer niso zavračali, vendar so tovrstne pobude znova in znova potiskali v pozabo, češ, kaj bi z Vilharjevim narodnjaštvom, pa še graščak da je bil. V resnici je posest z ostanki graščine Kalc na nekaj čez 600 m visokem griču, nedaleč od izvira reke Pivke, šele leta 1786 prišla v roke Miroslavovemu dedu Mateju, posestniku in poštnemu zakupniku v Planini pri Postojni.

A Pivčani in drugi Slovenci na svojega pesnika in buditelja niso hoteli pozabiti. Prepevali so *Zagorski zvonovi*, *Lipa zelenela je*, *Na jezeru* in druge njegove, in si po ljudskem izročilu pripovedovali anekdote o ljubeznivem in radoživem kalškem gospodu. Še posebej je ostalo v kolektivnem spominu, da je bil pravi demokrat, ki so ga leta 1861 izbrali tudi za svojega poslanca v deželni zbor. Leta dolgo pa je županoval v bližnjem Knežaku, kjer je tudi pokopan.

Nov spomenik s(m)o mu ob skoraj plebiscitarni finančni nabirki in na istem mestu, kjer je stal prejšnji, postavili šele po osamosvojitvi, maja leta 1995. Slavnostni govornik je bil pesnik in politik Ciril Zlobec.

SKLEPNA MISEL

Miroslav Vilhar se je umetniške skromnosti svojih pesniških prizadevanj zavedal in je to tudi pošteno priznal:

*Jaz nisem Prešernu
ne Vodniku stric;
nabral pa sem nekaj
domačih cvetic.*

In vendar kak ducat njegovih pesmi vztrajno živi. To so tiste, za katere se že v začetku 20. stoletja ni več vedelo, da so Vilharjeve, ker so jih Slovenci vzeli za svoje. Ponarodele so in tudi po njihovih naslovih jih več ne prepoznamo, poznamo pa jih po začetnih verzih: *Po jezeru bliz Triglava*, *Na goro, na goro*, *Zagorski zvonovi*, pred vsemi pa je znamenita *Lipa*, ki zmeraj znova, kljub vsem preizkušnjam spet ozeleni in budi upanje v novi svet. Te pesmi se pojejo in jih bodo Slovenci peli, dokler bodo Slovenci. In to lahko štejemo Vilharju v čast.

Podobno se je godilo tudi z njegovimi gledališkimi igrami: *Detelja*, *Župan*, *Poštena deklica*, *Striček*, izvirnimi ali ponašenimi po tujih predlogah. Obšle so vse odre slovenskih čitalnic in bralnih društev; njegovo spevoigro *Jamska Ivanka* so do 1. svetovne vojne igrali in peli večstokrat in povsod so jo sprejemali »z nepopisnim navdušenjem«.

Tako je moč z današnje perspektive prepričljivo reči, da je Vilhar opravil nadpovprečno pomembno delo tudi pri oblikovanju in utrjevanju slovenske zavesti; njegov vpliv na ljudi, na množice v teh krajih in drugod po Sloveniji je bil svojčas velik in pomemben, v podobo slovenskega naroda so tako vklesane tudi poteze dragocenega Vilharjevega dela.

Silvo Fatur, slavist-publicist, Pivka-Portorož

Igor Grdina

IVAN CANKAR (1876–1918)

Ob stoti obletnici smrti

Ivan Cankar je umrl 11. decembra 1918. Njegovo slovo je bilo velik notranji mejnik v zgodovini slovenskega duha: umanjkanje pisateljeve jasne misli in pobudne besede je vsaj tako močno zaznamovalo prvo obdobje naše jugoslovanske izkušnje, kakor je bila njuna prisotnost bistvena za zadnja leta habsburške monarhije. Komaj si je bilo mogoče predstavljati pomembno vprašanje, do katerega Cankar ne bi izoblikoval zavezujočega osebnega stališča. Prav tako pa je bilo samoumevno, da so njegova mnenja vzpodbudila živahno pritrjevanje na eni ter odločno zavračanje na drugi strani.

Treba je reči, da Cankarjeva beseda ni imela teže samo pri rojakih. Ko je pisatelj maja 1913 v Ljubljani spregovoril o Slovencih in Jugoslovanih, se je zanj nemudoma pozanimala vojaška pisarna prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Ker so oblasti Cankarja spoznale za nevarnega republikanca in neznoznega kritika obstoječega (ne)reda v dvojni monarhiji, so ga obsodile na teden dni zapora. Ko se je pisatelj vrnil izza rešetk, je tisk hudomušno ugotavljal, da na njem ni videti nikakršnih znamenj poboljšanja. Po izbruhu prve svetovne vojne pa so lahko ljudje, ki jih je arogantna mašinerija Francjožefove vlade pognala v strelske jarke, ugotovili, da je bila uničujoča Cankarjeva kritika njenega preziranja stvarnosti na slovenskem jugu eno najglobljih svaril pred planetarno katastrofo. Slovenski pisatelj je namreč dal vedeti, da bo prav nesposobnost glasnikov in emisarjev avstro-ogrske države botrovala realizaciji utopije z imenom Jugoslavija.

Nič manj prodoren ni bil Cankar pri razmislekih o kulturnih vprašanjih. Nesentimentalno je ugotavljal, da si Slovenci in drugi Južni Slovani po jeziku niso bratje, po načinu življenja pa so si povsem tuji. Zagreb je bil po njegovi sodbi Ljubljani v političnem smislu skoraj dlje kakor Pariz ali Madrid. Cankar se ni navduševal nad retoričnimi piruetami drugih naših odličnežev – npr. Ivana Tavčarja, ki je onstran Kolpe in Sotle oznanjal, da so njegovi rojaki »planinski Hrvati«, v Ljubljani pa je zaneseno klical: »Slovenija čez vse!«

Pisatelj si je tudi socializem predstavljal precej po svoje. Menil je, da bo kljub »brezobzirnemu boju«, ki ga je napovedoval za prihodnost, slovenska kultura, kakršna je bila ustvarjena skozi dolga stoletja nesvobode, odrekanja in trpljenja, obstala. Prav tako je značilno, da je družbo štel za zaslužnjevalski instrument, ki bo odpravljen. To pomeni, da Cankar socializma ni povezoval s kulturno revolucijo. Svobodo, ki je ob pravici bistvena kategorija njegovega razumevanja človeka in sveta, si je predstavljal onstran zamisli družbe – kar ob priznavalnih besedah, ki jih je namenil anarhističnemu filozofu Maxu Stirnerju, ni nič čudnega. Ko je potem med Slovence prišla revolucija, ki se je razglašala za socialistično, Cankarjevih najdaljnosežnejših misli ni niti malo upoštevala. Vzpostavljala je novo družbo, ki je poskušala disciplinirati vse in vsakogar, v kulturi pa je izvedla v moralno in etično razsulo vodeč prevrat.

Kljub temu so se pod komunizmom svetohlinci pogosto sklicevali na Cankarja. Postavljenih mu je bilo tudi nekaj spomenikov, o njem in njegovem delu pa so se objavljali politično pristranski prikazi. Tiskale so se neznansko obširne razlage pisateljevega umetništva kot nasledka bolezenske motnje. Ostre kritike je bila deležna misel, ki je vpisana v *Podobe iz sanj*, da nobena kaplja krvi ni prelita zaman. Za marksiste in njihove sopotnike je (bila) ta pisateljeva sodba mnogo nevarnejša od Heglovega zagovarjanja umnosti vsega. Zato so se Cankarjeva besedila za šolsko rabo skrbno odbirala in brezobzirno cenzu-

Ivan Cankar.
Vir: Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK.

rirala. Sicer pa to ni bilo nič novega: že v kraljevski Jugoslaviji je oblast ukazala iz učnih knjig iztrgati pisateljeve tekste. Značilno se tudi zdi, da je moral po drugi svetovni vojni vsakdo vedeti, kako je Anton Bonaventura Jeglič dal leta 1899 požgati velik del prve izdaje Cankarjeve *Erotike*, prav nič pa se ni poudarjalo, da je isti škof izrecno soglašal z njenim tretjim natisom pri katoliški Novi založbi. In niti v naših dneh še ni videti konca kratkim stikom med oholim oblastništvom in velikim duhom z vrhniškega »Klanca siromakov«. Zdaj so si s Cankarjevimi mislimi navzkriž naduti povzpeticniki iz vrst stranke, ki naj bi združevala ljudi enakega mišljenja, kot jih je tista, za katero je maja 1907 kandidiral sam pisatelj. Vse to na svoj način pričuje o živosti opusa, ki ga je ustvaril knez slovenske besede.

Cankar se je rodil na Vrhniki 10. maja 1876 – v istem desetletju kot arhitekta Jože Plečnik in Ivan Jager, inženir Mirko Roš, narodni voditelj Anton Korošec, slikar Matija Jama, matematik Josip Plemelj, skladatelji Emil Hochreiter, Josip Ipavec, Emil Adamič in Anton Lajovic, teolog Franc Grivec, literarni zgodovinar Ivan Prijatelj, pisateljica Zofka Kvedrova ter pesniki Dragotin Kette, Oton Župančič in Josip Murn. V literaturo je vstopil kot učenec Frana Levca in občudovalec Antona Aškerca. »Šolanje« pri našem največjem epiku nemara najbolj prepričljivo izkazuje jedka parabola *Sultanove sandale*. Toda kariera bojevitega liberalnega literata čedalje bolj vsestranskega ustvarjalca, ki si je na poti iz vrhniške »enajste šole« prek Ljubljane v cesarsko prestolnico ob lepi modri Donavi nabral mnogo izkušenj, ni mogla zadovoljiti. Tudi druge že utrte življenjske steze, ki so z dosmrtnim »voznim redom« ponujale predvidljivost ali celo gotovost, so pisatelja odbijale. Tako je opustil študij tehnike ter misel na njegovo slavistično ali romanistično alternativo. Če so bili drugi na Dunaj priseljeni Slovenci pretežno odločeni, da si z ustalivtijo v takšnem ali drugačnem poklicu izboljšajo eksistenčne možnosti, je Cankar vztrajal pri preživljanju z umetniško ustvarjalnostjo, ki mu je prej in potem dajala kruh tudi v domovini. A le na začetku se je bil pripravljen spoprijeti s »težakim« prevajanjem dramskih, opernih in operetnih besedil. Ko pa so pisatelja prve knjige – zlasti leta 1899 izšle *Vinjete* – uveljavile kot umetnika, je bilo kakršnih koli kompromisov konec. Odtlej je delal samo tisto, kar se mu je zdelo prav. In le obsežnega romana, katerega ustvarjanje bi terjalo mnogo časa, se zaradi zunanjih okoliščin ni lotil. Vedel je, da bi že po nekaj mesecih pisanja brez sprotnega objavljanja moral stradati.

Uporna kritičnost, ki je bila občasno zaznamovana z anarhi(sti)čnimi impulzi, je Cankarja na Dunaju polagoma privedla v bližino socializma, toda samostojno mišljenje ga je kljub postavitvi za uradnega kandidata marksističnega tabora na državnozbornih volitvah leta 1907 oddaljevalo od strankarstva in njegove logike. To potrjuje takoj po porazu v boju za vstop med parlamentarce nastala povest o hlapcu Jerneju: čeprav naj bi bila po sodbi Ivana Prijatelja umetniško prepričljiva upe-

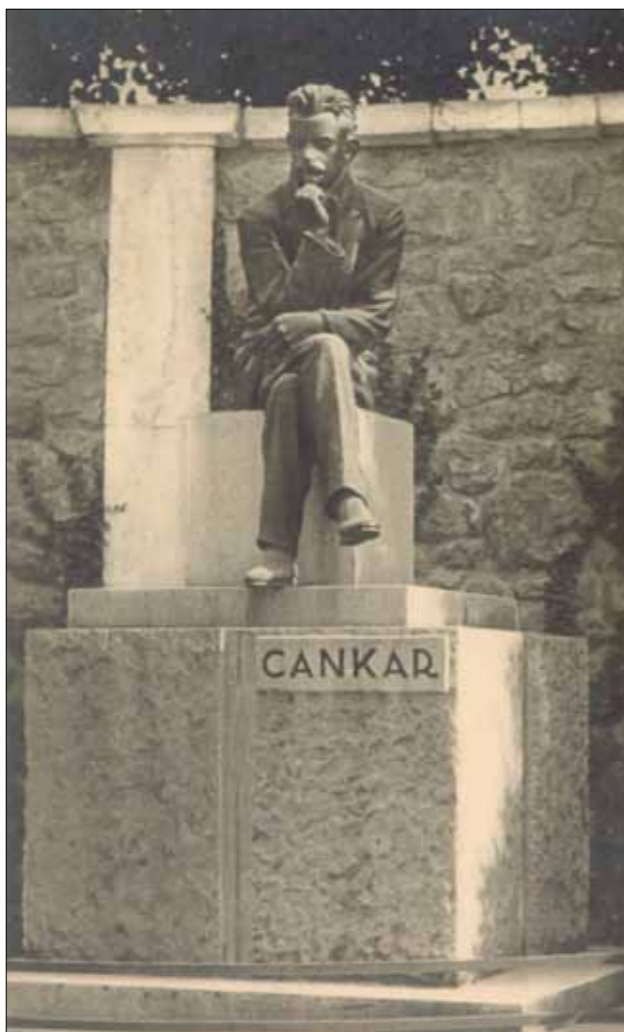
snitev *Komunističnega manifesta*, jo je mogoče brati tudi skozi Sveto pismo. Pripoved se namreč začne s svojevrstno zadnjo večerjo, sklene pa se po vrsti postaj na križevem potu iskanja pravice z apokalipso, v kateri vse, kar je bilo, preide.

Odprtost v različne miselne in slogovne smeri je temeljna značilnost Cankarjeve umetnosti. Pisatelj je bil samohodec, ki pa se za razliko od drugih nekonvencionalnih ustvarjalcev ni poskušal zapreti v kakršno koli časovno-prostorsko ali intelektualno kapsulo. Prav nasprotno: postavil se je v areno življenja. Katakombe artizma ga niso pritegovale. Zlasti potem, ko je na obisku pri bratu Karlu v Sarajevu poleti in jeseni 1909 brez odrekovanja socializmu našel pot h katolicizmu, s katerim je začasno izgubil tvorni stik med osebnostnim dozorevanjem, ga je bilo nemogoče brez preostanka uvrstiti v katero koli skupino ali umetniško strujo. Pisal je tako za Mohorjevo družbo – leta 1908 je v Slovenskih večernicah izšla njegova božična pripovedka *V samoti*, 1909 pa *Sosed Luka* – kakor za liberalnega založnika Lavoslava Schwentnerja. Po vrnitvi v Ljubljano je nekaj časa intenzivno prijateljeval z bohemsko razviharjenim Vladimirjem Levstikom, ki se je poleg njega edini med Slovenci preživljal zgolj s peresom, vendar sta se moža razšla zaradi odnosa do vere. Cankar tedaj ni več prenašal apriorističnih delitev ljudi glede na politično ideologijo. Na to opozarja tudi leta 1910 objavljena drama *Hlapci*, ki je nastala pretežno v Sarajevu. Pompozno nastopajoči heroji vedno pravšnjega prepričanja, ki vse in vsakogar poučujejo, kaj da je prav in kaj narobe, se v njej hitro razgalijo kot vzorno uslužne pokveke (šolmoštri); nevsiljivi, razumevajoči in sočutenja polni ljudje zmerom ostanejo, kar so (Hvastja); hudo preizkušani junaki, katerim življenje z ničimer ne prizanese, pa se slednjim z odpovedjo hrupnemu zborovalstvu povsem približajo ter si tako ustvarijo možnost vstopa v novo življenje, kakršno drugim mi dosegljivo (Jerman).

Cankarjev opus je obsežen in raznolik, združuje pa ga predvsem pristop k jezikovnemu oblikovanju. Za pisateljev pripovedni slog so značilna sporočilno pomenljiva odstopanja od običajnega besednega reda. Posebej opazne so zapostavitve; med njimi so najočitnejše tiste, ki ujemanje pri-

devnike umeščajo za samostalnike. Prav tako ni mogoče spregledati stopnjevalno učinkujočih skladenjskih in besednih paralelizmov. Zaradi utemeljevanja na živem jeziku pisateljeve sodobnosti in na pogosto branih bibličnih odlomkih se uspešno izogibajo patetičnosti in ustvarjanju občutka brezpomenskega ponavljanja. Čeprav je bil Cankarjev izraz (p)oseben in umetelen, ni učinkoval kot eksotizem. Še manj je bil manira. Cankar, ki je bil močan dramatik, preprosto ni mogel postati avtor papirnatega jezika. Prav nasprotno: v njegovem besednem in skladenjskem izrazu je vrsta slovenskih ustvarjalcev ob zori 20. stoletja prepoznala močan razvojni potencial. Cankar je zato kmalu dobil številne posnemovalce – čeprav si sam ni niti malo prizadeval za oblikovanje svoje šole. Med mlajšimi pisatelji sta bila do njegove umetnosti v javnosti kritična le Vladimir Levstik in Anton Novačan. Negodovanje starejših nad Cankarjevimi deli so večinoma zadevala le idejnost: pisatelj da je pesimist, njegova literatura pa naj bi bila delo zalumpanega študenta. Tudi prepirljivost so mu očitali – saj ga avtoriteta položajev ni prepričala. Bil je človek vesti. Neizprosne in nepodkupljive.

Osrednji del Cankarjevega opusa je nerazvrstljiv v utrjene literarnozgodovinske sheme. *Hišo Marije Pomočnice* je zaradi »rentgenske« tematizacije vlemestnega okolja mogoče brati kot vrhunsko naturalistično stvaritev, po drugi strani pa je spričo poetičnega sledenja najglobljim vzgibom človeške duševnosti tudi enako prepričljiv novoromantični tekst. *Martin Kačur* je in hkrati ni realističen roman: v »prizorih« iz življenja idealista se zorni kot pripovedovanja opazno spreminja, kar pomeni, da besedila ne oblikuje kakšno nadosebnostno načelo. Sarkastično posmehljivost, s katero je v začetku obravnavano brezupno okolje – spomnimo se zgolj zdravnikovega antologijskega opisa Zapolja: »[K]raj je lep; da bi le ljudi ne bilo!« – nadomesti tragična ironija zamenjanih vlog, v katerih nastopajo besedilni liki: nekdanji pijanci in mlačneži v spremenjenih razmerah postanejo »koreniti« ljudje in stebri napredka (Ferjan), neupogljivci (naslovni lik) pa v novi običajnosti, ki se razglša za edino mogočo normalnost, propadejo. Roman *Nina* je in v isti sapi tudi ni simbolističen: more se brati

Spomenik Ivana Cankarja iz bron, ki ga je upodobil Ivo Jurkovič leta 1930.

Vir: Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK.

kot niz »nočnih« reminiscenc – vendar tudi kot »dnevnik« priče umiranja ljubega človeka. In dalje: kje je nesreča vojne tematizirana točneje kot v *Podobah iz sanj*, čeprav ni obravnavana niti približno tako minuciozno veristično kakor v sijajnih prvih dveh delih Prežihovega *Doberdoba* ali tako živce parajoče realistično (zaradi uporabe sedanji-

ške perspektive) kot v monumentalnem *Gadjem gnezd* Vladimirja Levstika?

Ivan Cankar ni ustvarjal zlahka, še zlasti ne v zadnjih letih svojega kratko odmerjenega življenja. Tuje mu je bilo sleherno nastopaštvo – kakor je mogoče razbrati iz njegovega jedkega zapisa o italijanskem literatu in vojščaku Gabrielu d'Annunziu, ki je nastal leta 1915. Se je pa pisatelj v polni meri zavedal svoje edinstvenosti. V njegovi prisotnosti ni bilo dobro govoriti o imenitnosti drugih ustvarjalcev.

Cankarju je šla na živce šolska učenost, ki je človeka hotela prekrojiti v standardiziranega državljan. Pisatelj se je upiral tudi literarnim klišejem. V dobi zagledanosti v možato ničejansko nadčloveškost je postavil tenkočuten spomenik materi; v desetletjih občudovanja uspeha in sledenja rafinirani hipersenzibilnosti živčno razrvanih izjemnežev je odkrival duševno bogastvo številnih siromakov in neprimerljivo občutljivost živali (ciklus črtic *Iz tujega življenja*). Duhovno je vedno stal na lastnih nogah; kar je izrekel, je bilo njegovo spoznanje. Kadar se je motil, je to tudi povedal; tako je na večer življenja priznal veličino Simona Gregorčiča, ki mu je v mladosti ostala skrita.

Zrele, misleče in srčne ljudi terja Cankarjeva odkrita beseda, takšne, ki si vzamejo čas za bistvena vprašanjih človeškosti – pa naj se z njo srečujejo v gledališču, ob *Hlapcih*, *Kralju na Betajnovi* in *Lepi Vidi*, ali v najskritejših samotah. Pisateljev opus je kot neizmerno razsežna pokrajina z mnogimi vrhovi – od treh sonetov v *Kurentu* do pripovedno-spominskih medaljonov v *Mojem življenju*. Tako ob stoletnici Cankarjeve smrti kakor tudi sicer je treba samo vzeti v roke knjige, ki jih je ustvarilo njegovo pero, in skrbno pretehtati, kar je zapisano v njih.

Prof. ddr. Igor Grdina, slovenski zgodovinar in literarni zgodovinar, Ljubljana

Damir Globočnik

BRANKO ZINAUER (1918–1968)

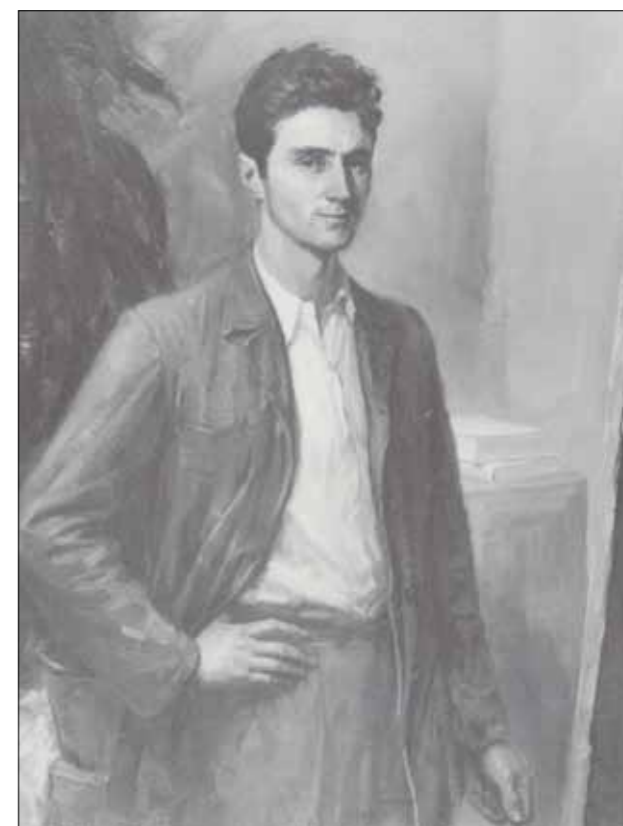
Ob 100-letnici rojstva in 50-letnici smrti slikarja in karikaturlista

Branko (Branivoj) Zinauer se je rodil 31. decembra 1918 pri Sv. Jakobu v Slovenskih goricah (Jakobski Dol) očetu, šolskemu upravitelju Frideriku, in materi Slavi, rojeni Kuralt. Družina se je kmalu preselila v Maribor. Na mariborski realki ga je risanje poučeval prof. Fran Ravnikar. Maturiral je leta 1937. Septembra 1937 je sodeloval na razstavi slikarskih in ročnih del na realni gimnaziji; Mariborčani so v notici o razstavi lahko prebrali: »Posebno pa moramo opozoriti na Zinauerja, ki obeta veliko in od katerega Mariborčani v slikarskem pogledu tudi veliko pričakujemo.« (Mariborski večernik *Jutra*, 1937, št. 204).

Branko Zinauer je bil v tem času že vpisan na študij slikarstva na Akademiji likovnih umetnosti v Zagrebu. Risbo in mali akt ga je poučeval prof. Krsto Hegedušić. Diplomiral je leta 1941 v slikarskem razredu prof. Martina Tartaglie. Kot študent na zagrebški akademiji je bil član akademskega društva Triglav. Deloval je v levičarsko usmerjenih društvih. Leta 1938 se je pridružil umetniškemu društvu Gruda, ki je nastala po vzoru Hegedušičeve skupine Zemlja. V ospredju delovanja članov Grude sta bila socialno-kritična motivika in realističen likovni izraz v risbi in grafiki. Hegedušić, ki je zagovarjal koncept »čiste risbe«, je vplival tudi na Zinauerjevo risbo, ki je bila sprva omejena na obrisno črto, kmalu pa je posegel tudi po plastičnem senčenju s tušem.

Branko Zinauer je za publikacijo ob zrelostnem izpitu maturantov mariborske realne gimnazije prispeval karikature profesorjev in sošolcev. Naslednje leto je začel risati karikature za humoristično-satirični *Toti list* s podnaslovom »List dobre volje za Slovence«. *Toti list* je začel izhajati v Mariboru 26. februarja 1938 (na pustno nedeljo). Urejal ga je črkostavec, satirik, glasbenik, igralec in novinar Božo Podkrajšek (1909–1984). 20. februarja 1941 je bil *Toti list* prepovedan; 1. marca ga je nasledil *Novi toti*, ki je izhajal do 5. aprila 1941.

Toti list je med rednimi sodelavci imel več karikaturlistov, največ karikatur, kar okrog štiristo, pa

Lastna podoba, 1951–1953, olje, platno.

Vir: Branko Zinauer 1918–1968, Maribor 1991, str. 40.

je prispeval Zinauer, ki je sodeloval od 2. številke dalje. V tem času je obiskoval zagrebško likovno akademijo, zato sta z urednikom Podkrajškom kontaktirala po pošti. Podkrajšek je z nedeljsko

Toti list, 1938, št. 3.
Vir: www.dlib.si.

pošto pošiljal ideje za karikature, Zinauer je v ponedeljek narisal karikature in jih še isti dan poslal v klišarno v Ljubljano. Tu so do naslednjega dne napravili klišeje in jih z nočnim vlakom poslali v Maribor. V Ljudski tiskarni so takoj začeli metirati strani. Sledila je preventivna cenzura državnega tožilca, četrti dan se je list tiskal (po: Božo Podkrajšek, »V spomin najzvestejšemu predvojnemu sodelavcu prof. B. Zinauerju«, *Večer*, 1968, št. 290).

Toti list oziroma na kratko »Toti«, kot so ga imenovali Mariborčani, je spremljal štajerske dogodke in veliko pozornost namenil domači in svetovni politiki. Na več Zinauerjevih karikaturah nastopa Milan Stojadinović, predsednik jugoslovanske vlade v letih od 1935 do 1939; njemu je bila namenjena tudi po Aškerčevi *Siroti Anki* prirejena parodija Ivana Roba *Sirota Milan*, za katero je ilustracijo prav tako prispeval Zinauer. Zanimivo je, da je bil *Toti list* zaradi podlistka Toneta Čufarja »Izpod Karavank« izredno priljubljen na Jesenicah.

Toti list je moral marsikatero politično bodico domiselno skriti pred cenzorjem. Vse časnike, revije, liste in druge publikacije je bilo namreč obvezno pošiljati v cenzurni pregled. Zinauer je na primer na karikaturi v 3. številki iz leta 1938 upodobil mariborske nemčurje, ki so se pravkar vrnil iz Gradca. Tja so se odpravili pozdravit Hitlerja (13. marca je bila Avstrija priključena Tretjemu rajhu), od dolgega pozdravljanja svojega fuderja

Srečno in veselo prestopno leto

Toti list, 1940, št. 1.
Vir: www.dlib.si.

so jih bolele roke, zato so bile njihove roke na karikaturi povite.

Podkrajšek in Zinauer sta si pogosto pomagala z domiselno govorico simbolov in atributov, ki lahko nadomeščajo konkretno osebo. Angleškega ministrskega predsednika Arthurja Nevilla Chamberlaina je na karikaturah vselej spremljal dežnik. Hitler je namreč Britance užalil z izjavo, da so kot opotekajoči se dežnikarji nekdanjega meščanskega sveta. Cenzorja, ki je konec leta 1940 dosegel prepoved izhajanja *Totege lista*, so na karikaturah lahko predstavljale škarje, ki so jih karikaturisti v 19. stoletju začeli uporabljati za smešenje cenzure.

Toti list je komentiral tudi dogodke na svetovnem političnem prizorišču. Na več karikaturah (tako kot na sočasnih karikaturah po vsem svetu) nastopata stalna junaka: angel miru in (starorimski) bog vojne Mars. Konec leta 1939 se je začela druga svetovna vojna. V 1. številki za leto 1940 je *Toti list* objavil Zinauerjevo karikaturu »Srečno in veselo prestopno leto 1940« z Marsom, ki je z brco odstranil angelčka miru s svetovnega prizorišča.

Karikature v *Totem listu* so na različne načine upodobile tudi »Vojno«. Zinauerjeva karikatura »Maj 1938« na naslovnici 5. številke iz leta 1938 prikazuje dom matere Evrope. Evropa mrko gleda s hišnega praga. Hiša je okrašena z »vojnimi« dodatki: pod napuščem vise ročne bombe, bomba je v dimniku, ob steno so prislone puške, poleg sta srp in kladivo, ob hlevu stoji namesto pluga top,

plot je iz bajonetov in žice, ptičja hišica iz granate, na drevesu imajo nekateri listi obliko kljukastega križa, pes čuvaj nosi plinsko masko, petelin zoblje naboje iz vojaške čelade, na vozičku so fašistični simboli (*fascio*: sveženj šib z vanj zataknjeno sekuro), vodnjak ima namesto dviznega kolesa za vedro kljukast križ. Karikaturu je Zinauer izdelal na podlagi kratke Podkrajškove zamisli: »nariši kmečko hišo matere Evrope z vsemi vojnimi rekviziti, ki naj bi prikazovala vojno psihozo in razpoloženje ob tedanjem 1. maju« (po: Božo Podkrajšek, »V spomin najzvestejšemu predvojnemu sodelavcu prof. B. Zinauerju«, *Večer*, 1968, št. 290).

Zinauerjeva risba v *Totem listu* je bila konstruktivno-jasna, čista in najpogosteje obrisna, le redko senčena. Posamezne ploskve so tonirane v sivem tonu. Opazen je vpliv sočasne karikature v evropskih časnikih in satiričnih listih, v dinamiki narisanih figur so prisotni tudi odmevi risanega filma.

Redni sodelavci *Totege lista* so bili mariborski okrožni sodnik, zgodovinar in občasni sodelavec zagrebških *Kopriv* dr. Vladimir Travner (1886–1940), gledališčnik Emil Smasek (1910–1980), mariborski preiskovalni sodnik dr. Emil Kramar, gledališki igralec in pesnik Danilo Gorinšek (1905–1988), pesnik dr. Igo Gruden (1893–1948), satirik Ivan Rob (1908–1943), proletarski pisatelj Tone Čufar (1905–1942), Frane Milčinski - Ježek (1914–1988), režiser Jože Babič (1917–1996) in celjski advokat dr. Mikuletič. Med karikaturisti so bili tudi: Boža Simčič, Lea Smasek (soproga Emila Smaska), Pero Gospodnedić, Stane Kumar (1910–1997), Nikolaj Pirnat (1903–1948), Jože Polajnk (1915–2003), Albert Sirk (1887–1947), Lojze Šušmelj (1913–1942), Janez Vokač, Dore Klemenčič - Maj (1911–1988), Klavdij Zornik (1910–2009) in kipar Gabrijel Kolbič (1913–1995).

Zinauer je bil julija 1941 med prvimi napredno usmerjenimi likovniki v Zagrebu aretiran. Več mesecev je preživel v ustaških zaporih, nato je nekaj časa prebival pri bratu v Zemunu. Sodeloval je z OF na Dolenjskem. Po osvoboditvi se je zaposlil pri propagandni sekciji mestnega odbora v Mariboru. Slikal je portrete, mariborske in druge vedute, motive s tematiko narodnoosvobodilne borbe in povojne obnove. Prizore iz mariborske livarne je upodobil v ciklusu risb z ogljem in slikarskih kom-

V livarni III, 1949, risba z ogljem.
Vir: Branko Zinauer 1918–1968, Maribor 1991, str. 58.

pozicij. Pri krajinskem in vedutnem slikarstvu je začel uporabljati tudi akvarelno tehniko. Prevladoval je realistični slikarski izraz, včasih tudi z liricnim prizvokom. Barvna zadržanost je bila odmev zagrebškega šolanja, zlasti prof. Ljuba Babiča. Predvojno slikarstvo barvnega realizma so slikarji namreč prilagodili zahtevam sorealističnega realizma in obenem povezali z intimno motiviko.

V šolskem letu 1949 se je Zinauer izpopolnjeval v stenskem slikarstvu na ljubljanski likovni akademiji pri prof. Slavku Pengovu. Velika freska »Borba« (5,5 x 3 m), ki jo je leta 1948 naslikal v nekdanji Gambriusovi dvorani v Mariboru, je uničena. Za Knjigarno Mladinske knjige v Mariboru je leta 1950 izdelal intarziji z motivoma »Hlapec Jernej« oziroma »Jerneja neso vaščani v ogenj« in »Krst pri Savici« (1,8 x 1,4 m).

Postopoma se je umaknil iz razstavnega življenja in se posvetil ilustratorskemu delu. Leta 1947 je narisal ilustracije za *Slovensko jezikovno vadnico za četrti razred osnovnih šol* (DZS), sredi petdesetih let je ilustriral več knjig za Založbo Obzorja v Mariboru: Janez Švajncer: *Junak na kolcih*, Janez in Marija Švajncer: *Pravljčni svet pod Garo*, Lefcadio Hearn: *Rajska deklica, Sigur in strašilo, islandske narodne pravljice* (vse 1955), *Trije močni, japonske narodne pravljice, Mamin Sibirjak / Sivogrla, slovaška pravljica*, R. M. Wallisfurtz: ... SOS ... *Leti krožniki* (1956).

Toti list, naslovnica. Vir: www.dlib.si.

Za mariborski časnik *Večer* je v kombinaciji realistične in rahlo stilizirane risbe risal slikanice: Dhan Gopal Mukerđži: *Slon Kari*, 1957–1958; Liza Tetzner: *Črni bratje*, 1958; *Usodno pismo*, 1958–1959; *Nevarna kavarna*, 1959; Ivan Renko: *Vojkov vod*, 1960–1961; E. S Thompson: *Sivko*, 1961–1962; Vladimir Babula: *Planet treh sonc*, 1962; Zvonko Veljačič: *Deček Dub v vesolju*, 1963; Karl Bruckner: *Vrabčje moštvo*, 1964–1965. Drobne ilustracije, s katerimi je pospremil pravljicne, pustolovske in znanstvenofantastične zgodbe, so vezane na realistični likovni jezik. Risba je sproščena, motivni razpon pa izredno širok. Zinauerjeve slikanice so med bralci *Večera* veljale za priljubljene. Ivo Antič je Branka Zinauerja uvrstil med pomembna, pionirska, a razmeroma pozabljena imena slovenske karikature in mladinske (tudi stripske ali slikaniške) ilustracije (po: I. Antič, »Virtuoz (časopisne) risbe«, *Revija SRP*, februar 2001, št. 41/42, str. 87).

Branko Zinauer je med letoma 1945 in 1961 poučeval likovni pouk na I. in V. gimnaziji, v šolskem letu 1961/1962 je bil zaposlen na tehniški srednji šoli, od leta 1963 je bil profesor opisne geometrije na gradbenem šolskem centru v Mariboru. Umrli je 10. decembra 1968 v Mariboru.

Ddr. Damir Globočnik, doktor umetnostne zgodovine in zgodovine, muzejski svetnik, Radovljica

Andreja Legan Ravnikar

STANISLAV ŠKRABEC (1844–1918)

Ob stoletnici smrti

O ŽIVLJENJU IN DELU

Letos mineva sto let, odkar je sklenil življenjsko pot jezikoslovec, nabožni pisec, profesor, duhovnik, frančiškanski pater in vsestransko razgledan izobraženec Stanislav Škrabec (1844–1918). Rodil se je kot prvorojeni sin kmečke družine v Hrovači pri Ribnici na Dolenjskem. Ljudsko šolo je obiskoval v Ribnici, 1863 je maturiral na ljubljanski gimnaziji in istega leta vstopil v frančiškanski red. Noviciat je opravil v Trsatu nad Reko. Na Kostanjevici pri Gorici in v Ljubljani je štiri leta študiral bogoslovje in bil posvečen 1867. Od jeseni 1868 je kot profesorski pripravnik dve leti poučeval slovenščino, nemščino in grščino na frančiškanski gimnaziji v Novem mestu, na kar je šolanje nadaljeval na Univerzi v Gradcu (1870–1873). Med študijem klasične in slovanske filologije se je pri izpitih posebej odlikoval. Leta 1876 je opravil državni profesorski izpit. Že od 1873 je na redovniški gimnaziji na Kostanjevici poučeval slovenski, hrvaški, latinski in grški jezik in bil nekaj časa tudi ravnatelj. Tam je ostal kar 42 let in, umaknjen od akademskih in političnih središč, znanstveno raziskoval slovenski jezik. Nekaj časa je bil definator in kustos province in bil tudi v provincialnem predstojništvu, ob koncu življenja pa konsistorialni svetnik goriške nadškofije, ocenjevalec njenih knjig in spisov. Tri leta pred smrtjo 1915 se je zaradi obstreljevanja Gorice umaknil v Ljubljano.

O Škrabčevi osebnosti neposredno izvemo iz njegovega dopisovanja z bratom Mihaelom iz edine objave, ki je pravzaprav izbor odlomkov, ne ponatis celotnih pisem. Stanislav Škrabec je skušal slediti svoji viziji idealnega, pokončnega človeka, za katerega so značilni: možato obnašanje, čut za dostojanstvo, velika potrpežljivost, globoka vernost, ki jo spremlja upoštevanje krščanskih nauk, predanost duhovniškemu poklicu in krščanski duh, ki veje iz vsakega njegovega razmišljanja.

Z izjemo slovite, obsežne razprave *O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi* (Izvestja novomeške gimnazije, 1870) je redno objavljale šele od leta 1878. Začel je v goriški Soči, a so mu že poslano nehali objavljati, v Matici slovenski mu na ponudbo sploh niso odgovorili, na Letopisu Matice slovenske so ga odpravili, da bo natisnjeno v Kmetijskih in rokodelskih novicah, kar se ni zgodilo. Le par prispevkov je izšlo v Jagičevem »Archiv für slavische Philologie«, Kresu in še kje. Tako se je leta 1880 odločil za izdajanje »Cvetja z vertov svetega Frančiška«, Mesečnega lista za verno slovensko ljudstvo, zlasti za ude tretjega reda sv. Frančiška, pri katerem je bil precej let tudi urednik. Na platnicah te poljudne verske revije je objavil večino svojega jezikoslovnega dela. Do konca 1915 je izšlo 32 letnikov (po 12 številok v letniku). Drugje je v teh letih objavljale le izjemoma. Čeprav je največ spisov, kritik, polemik in recenzij knjig z leposlovno in nabožno vsebino napisal kot jezikoslovec, je objavljale tudi poljudnoznanstvene prispevke in nabožno slovstvo, npr. *Častimo sv. Cirila in Metoda*; *Tisočletnica smerti sv. Metoda, velikega škofa slovenskega*; *Spoznajmo se, povesti iz življenja svetega Frančiška* itd.

STANISLAV ŠKRABEC – SLOVENISTIČNI JEZIKOSLOVEC

Najpomembnejše področje Škrabčevega delovanja je bilo jezikoslovje, s katerim se je ukvarjal skoraj 60 let. Stanislav Škrabec je nedvomno naš največji jezikoslovec slovenist 19. stoletja in eden najpomembnejših slovenistov 20. stoletja. Škrabčevo jezikoslovno znanstveno delo je mnogovrstno: zajema glasoslovje, naglasoslovje, pravopis in pravorečje, oblikoslovje, skladnjo, besedotvorje, stilistiko in celo jezikovno politiko. Raziskoval je sodobni slovenski jezik, največkrat vprašanja knjižne norme v pisnem in govornem jeziku, predvsem

Stanislav Škrabec.
Vir: Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK.

v formalnih govornih položajih (npr. pri javnem nastopanju), kar so spodbudile spremenjene družbenopolitične in kulturne okoliščine druge polovice 19. stoletja. Razlage jezikovnih pojavov so se nanašale tudi na slovenska narečja in knjižni jezik v starejših obdobjih jezikovne zgodovine, posebej v času oblikovanja slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju. Čeprav so se raziskave praviloma omejevale na slovenski jezik, je iz njegovega razpravljanja vidno poznavanje problematike tudi pri drugih slovanskih in neslovanskih jezikih.

Na svoj materni slovenski jezik, ki ga je doživel kot narodotvorni in državotvorni, je bil Stanislav Škrabec globoko čustveno navezan. Prepričan je bil, da je knjižni jezik potrebno načrtno gojiti,

skrbeti zanj in ga varovati »kvarjenja«, ki prihaja iz šole, cerkve, društev, shodov, časnikov in knjig, ter se širi med ljudi. V drugi polovici 19. stoletja ni bilo samoumevno, da se znanstvenik ukvarja s knjižnim jezikom, kakor tudi ne, da se je knjižnega jezika treba učiti in se v njem izpopolnjevati, čeprav je potrebno in pohvalno, da znamo več tujih jezikov. Ko se je zavzemal za normiranje izreke knjižne slovenščine, je izhajal iz aktualnih jezikovnih razmer: »Da se nam izreka ne bo čedalje bolj kvarila in poptujčevala, je v šoli treba tudi onaglašeni besedil, kakor jih imajo nekateri drugi jeziki.« (Cvetje 5, 1884, 12b) »Vzroki raznih takih napak so različni, nemarnost in prenačnost, govorniške razvade, vpliv pomanjkljivega pravopisa, slaba šola, napačna analogija ali etimologija, vpliv domačega narečja, sploh pomanjkanje popolnega jezikoslovnega izobraževanja.« (Cvetje 10, 1890, 1b) Realno govorno podlago knjižne slovenščine mu je v zemljepisnem pogledu predstavljala dolnja slovenščina, šele nato gorenjsčina oz. govor Kranjske, časovno pa se je zamejil na 16. stoletje oz. knjižni jezik, kakršnega so ustvarili slovenski protestantski pisci. Pravopis je normiral po izreki tedanje dobe, torej tako, kot se je govorilo na Kranjskem v 16. stoletju. Ta prostor in čas sta po Škrabčevem mnenju določila normo, ki je ni mogoče popravljati s prvimi domnevnega ali izpričanega razvoja slovenskega jezika pred 16. stoletjem, niti s prvimi iz drugih slovanskih jezikov ali iz neosredneslovenskih narečij. Tudi pozneje sprejete besede naj se pišejo tako, kot bi se govorile, če bi obstajale v 16. stoletju.

Ko se je zavzemal za avtentičnost in avtonomnost slovenščine, je bil proti vsakemu »jezikovnemu zlivanju«, torej ilirizmu, panslavizmu, ideji o enotnem slovanskem knjižnem jeziku, ki naj bi nastal na podlagi postopnega zbliževanja slovanskih jezikov, ker bi bila taka gibanja za Slovence pogubna. Čeprav ima slovenščina malo govorcev, je bil prepričan, da se nam ni treba povezovati z drugimi slovanskimi jeziki. Svoj jezik najbolj ogrožamo sami s svojim odnosom do njega: ker sebe in svoj jezik zaničujemo, se ga sramujemo in se ne zavedamo, da je nenadomestljiva vrednota slovenskega naroda. Pravo medсловansko vzajemnost pa je Škrabec videl v tem »da se z veseljem učimo eden drugega jezikov, ter ne mislimo, kako bi ke-

terega zadušili, naj menj pa svojega lastnega. Slovanski jeziki so vsi lepi, pa vsak ima svoje posebne lepote in prednosti, ki jih nigdir ne bomo združili v enem. Za vsakega bi bila velika škoda, ako bi se moral vmekniti drugemu, če ravno bratu.« (Cvetje 5, 1884, 12b)

SLOVENŠČINA V BOGOSLUŽJU

Stanislav Škrabec je veliko pozornosti posvečal slovenski cerkveni pesmi v liturgiji, za katero je bil prepričan, da resnično učinkuje le tedaj, če jo ljudstvo poje v domačem jeziku, drugače se bo oddaljevalo od resnične pobožnosti. Cecilijanskim reformam o petju v latinščini je glasno nasprotoval tudi s protargumentom, da je našim prednikom papeški odlok pred tisoč leti odobril slovenščino za mašo in druga cerkvena opravila. Preden so se tedanji cerkveni politiki vdali v predpise o obvezni latinščini, bi moral vrh slovenske Cerkve ponovno zaprositi za to starodavno pravico, in sicer na podlagi privilegija, ki ga je v drugi polovici 9. stoletja po Metodovi zaslugi dal papež Janez VIII. Čeprav pri svojih prizadevanjih ni bil uspešen, je čutil, da reforma slovenske liturgije prej ali slej mora priti. Ugodna priložnost ob obhajanju tisočletnice misijonarskega delovanja svetih bratov Cirila in Metoda okrog 1885 je pri Škrabcu vzbudila naravnost nepopustljivo zavzemanje za uveljavitev slovenščine kot bogoslužnega jezika, pri čemer je za svoja prizadevanja hotel izkoristiti naklonjenost tedanjega papeža Leona XIII. slovanskemu bogoslužju. To se je z uradno uvedbo živih jezikov v bogoslužje zgodilo šele tri četrt stoletja kasneje na 2. vaticanškem koncilu (1965), kar je dokaz, da je Škrabec z drzno zahtevo po uvedbi sodobne slovenščine v bogoslužje vizionarsko presejal svoj čas.

POSKUS MEDNARODNEGA JEZIKA EVLALIJA

Izpostavili bomo še eno področje dela, ki Stanislava Škrabca razkriva kot ustvarjalnega in inovativnega človeka. Latinščina mu je služila kot univerzalni nadnacionalni jezik, ki je kot tak obstajal le do 17. stoletja, ko so po Evropi začeli rabiti predvsem nacionalne jezike. Škrabec je v skladu z naturalistično smerjo interlingvistike oblikoval umetni jezik – evlalijo. Tistim, ki že znajo latinščino, naj bi omogočil izražanje v je-

ziku, katerega raba bo lažja od klasične latinščine. Po latinskem zgledu je določil izgovor, naglas, oblikoslovje, skladnjo in besedotvorje. Pri izboru besedja je upošteval »srednjeveško, novo in barbarsko« latinščino; pri jezikovnem primanjkljaju pa je besede prevzemal iz sodobnih romanskih jezikov in jih domačil po latinskem vzoru. Zaradi nenaklonjenih okoliščin evlalije Škrabec ni uspel uveljaviti, čeprav je imel o njej visoko mnenje: »Ke bi se dala stara latinščina primerjati pač lepi, pa počasni in nevkretni (oprostite!) gosenci, bi se smelo reči, da je evlaliya metulj, ki se je zvil iz njene pupe.« (Jezikoslovni spisi 3: 322)

VPLIV IN VREDNOTENJE ŠKRABČEVIH JEZIKOSLOVNIH DEL

Poleg že omenjenih praktičnih razlogov in potreb je Stanislava Škrabca gnala tudi želja po teoretičnem raziskovalnem delu. Slovenskega jezikoslovja z izjemo Škrabca na slovenskem jezikovnem ozemlju skorajda ni bilo; bilo je le na Dunaju, Gradcu, v Zagrebu. Kot ga je po eni strani bolelo slovensko zaničevanje jezikoslovja kot »neplodno filologiško cepidlačenje«, je po drugi strani zagovarjal Slovincem potrebno jezikoslovno znanost. Branil je avtonomnost slovenskega jezikoslovja, zlasti v pravdi s t. i. rusko šolo, kjer je argumentirano zavračal mehanično prenašanje jezikoslovnih rešitev pri raziskovanju ruščine v slovenščino. Visoko so ga cenili: Vatroslav Jagič, madžarski slavist Oszkar Asbóth, Olaf Broch, češki slavist František Pastrnek, Vatroslav Oblak, Karel Štrekelj, Matija Valjavec. Priznanje je dobil tudi od ruskih slavistov, ki so mu pošiljali strokovno literaturo in se opirali na izsledke njegovih raziskav: Baudouin de Courtenay (poljskega rodu), Boris Ljapunov, Vasilij Bogorodicki, Aleksej Šahmatov itd. Evidentirano je, da je Stanislavu Škrabcu »Imperatorskaja akademija nauk« zaupala nalogo, da pripravi dve poglavji za *Enciklopedijo slavjanskoj filologii*: »Zgodovinski uvod v slovenščino« in »Slovensko naglaševanje«. Zaradi neugodnih okoliščin prve svetovne vojne in revolucije v Rusiji Stanislav Škrabec ni mogel izpolniti tega častnega naročila. Baudouin de Courtenay je v svojem pregledu jezikoslovja 19. stoletja opozoril na pionirsko delo Stanislava Škrabca na področju fonetike,

zlasti v slovenskem naglasoslovju, in na moder-
nost njegovih jezikoslovnih pogledov. Škrabčevi
izsledki so se upoštevali pri največjem slovenskem
leksikografskem podvigu 19. stoletja Pleteršniko-
vem *Slovensko-nemškem slovarju* (1894–95) in v
Levčevem Slovenskem pravopisu (1899). Priznanje
sta mu namenila tudi Anton Breznik in Fran Ra-
movš, ugledno mesto pa si je prislužil pri sloven-
skem strukturalizmu, posebej pri Jakobu Riglerju
in akademiku Jožetu Toporišiču. Prav slednji ima
največje zasluge za obujanje Škrabčeve dediščine.
Bil je pobudnik in idejni oče prireditve *Škrabčevi*
(kulturni) dnevi v Novi Gorici v letih 1994–2008;
vodil je 6 simpozijev o njegovem jezikoslovnem
in drugem javnem delu in uredil prav toliko zbor-
nikov *Škrabčeva misel*. Z izdajo vseh Škrabčevih
spisov s platnic »Cvetja z vertov sv. Frančiška«
v *Jezikoslovnem delu* 1–4 je širše populariziral nje-
govo ime. Škrabčeve dneve nadaljujejo mlajši so-
delavci z Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi
Gorici in Fakultete za humanistiko Univerze v
Novi Gorici (2011, 2013, 2015, 2017).

Leta 2003 je po zamisli in dolgotrajnih pri-
zadevanjih patra Nika Žvoklja nastala zasebna
neprofitna »Ustanova patra Stanislava Škrabca«
za pospeševanje ter spodbujanje študija in znan-
stvenega proučevanja slovenskega jezika, s sede-
žem na Škrabčevi domačiji v Hrovači pri Rib-
nici. Soustanovitelja sta Slovenska frančiškanska
provinca sv. Križa in podjetje Riko (Janez Škra-
bec). Študenti slovenščine, drugih slovanskih je-
zikov in klasične filologije ter splošnega in pri-
merjalnega jezikoslovja lahko s pomočjo njenih

štipendij nadaljujejo z jezikoslovnim raziskova-
njem, nekaterim frančiškanskim študentom pa
je omogočeno podiplomsko delo. V spomin na
uglednega sorodnika je družina Škrabec obnovila
staro domačijo svojih prednikov s spremljajočimi
gospodarskimi objekti v Hrovači, notranjščino
pa preuredila za kulturne prireditve, poslovna
in družabna srečanja.

LITERATURA

- Breznik, Anton. Sedemdesetletnica p. Stanislava Škrabca. *Dom in svet* 27 (1914), št. 1–2, 70.
Košťál, Ivan. »Ob sedemdesetletnici patra Stanislava Škrabca«. V: *Veda* IV (1914), št. 1–2, 157–161.
Države, pokrajine, narodi, ljudstva in njih kulture ter znanosti v Škrabčevih delih: Škrabčeva misel IV, zbornik s simpozija 2002, ur. Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 2003.
Jezikoslovci in njihova dela v Škrabčevih očeh: Škrabčeva misel V, zbornik s simpozija 2005, ur. Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 2006.
Škrabec, Stanislav: *Jezikoslovna dela* 1–4, ur. Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 1994–1998.
Škrabčeva misel, Škrabčeva misel II, Škrabčeva misel III, zborniki s simpozijev '94, '96, '98, ur. Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 1995, 1997, 1999.
Škrabčevi dnevi 8, zbornik prispevkov s simpozija 2013, elektronska knjiga, ur. Danila Zuljan Kumar, Helena Dobrovoljc. Nova Gorica: Založba Univerze, 2015.
Toporišič, Jože. Stanislav Škrabec. V: *Slovenski biografski leksikon* 3. Ljubljana: SAZU, 641–648, 1971.
Toporišič, Jože. O. Stanislav Škrabec. V: *Portreti, razgledi, presoje*. Maribor: Založba Obzorja, 1987.

Doc. dr. Andreja Legan Ravnikar,
višja znanstvena sodelavka
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU, Ljubljana

Nada Praprotnik

JOANNES ANTONIUS SCOPOLI (1723–1788)

Ob 230-letnici smrti znamenitega naravoslovca in zdravnika

SLOVENSKE BOTANIČNE ATENE

Idrija je bila znana zaradi živosrebrnega ru-
dnika. Že več kot 260 let so v tem mestu delovali
ali pa so bili v njem rojeni številni naravoslovci,
ki so raziskovali živo in neživo naravo tedanje
Kranjske. Idrija je bila zibelka slovenskega nara-
voslovja. Že v 18. in 19. stoletju so nastala mnoga
dela, ki so še danes pomembna za posamezne
vede in so temelji za botaniko, zoologijo, geolo-
gijo, paleontologijo, kemijo in še bi lahko našte-
vali. Botaniki pa Idrijo radi imenujemo tudi slo-
venske botanične Atene.

Prvi idrijski zdravnik je bil v letih od 1754 do 1769
Joannes Antonius Scopoli (1723–1788).¹ Bil je nara-
voslovec evropskega pomena. Prvi je na sodobnih
znanstvenih osnovah utemeljil vednost o rastlinah,
živalih, mineralih in kamninah na ozemlju Kranjske.

Preden pa našo pozornost namenimo Scopoliju,
se na kratko spomnimo še najbolj znanih idrijskih
naravoslovcev.

Balthasar Hacquet (1739 ali 1740–1815) je bil nara-
voslovec, nekaj let idrijski zdravnik (1766–1773)
in profesor na ljubljanskem liceju (1773–1787). Bil
je vsestranski raziskovalec Vzhodnih Alp, Karpa-
tov in Dinaridov.²

Franc de Paula Hladnik (1773–1844) je bil pe-
dagog in botanik. Rojen je bil v Idriji. Leta 1810 je
ustanovil Botanični vrt v Ljubljani. Raziskoval je
kranjsko (slovensko) rastlinstvo in strokovno so-
deloval z vsemi tedanjimi vidnejšimi evropskimi
botaniki. Publicistično ni bil dejaven, je pa rastline
s Kranjske nesebično pošiljal drugim znanstveni-
kom po Evropi.

Henrik Freyer (1802–1866) je bil rojen v idrijski
lekarniški družini in tudi sam postal farmacevt.

Portret J. A. Scopolija. Bakrorez sta izdelala Jan Kleinhardt in Johann Baltzer. Foto: Ciril Mlinar.

Pozneje se je uveljavil kot muzealec v Ljubljani in
Trstu ter sodeloval pri več botaničnih projektih ti-
stega časa. Znan je kot boter Blagajevoga volčina
(*Daphne blagayana*).³

Jurij (Georg) Dolliner (1794–1872) je bil zdrav-
nik in botanik, napisal je nekaj strokovnih člankov
in zbral herbarij, ki ga hrani Prirodoslovni muzej

¹ Tudi Giovanni Antonio Scopoli.

² Glej tudi prispevek: Praprotnik, Nada. »Balthasar Hacquet (1739 ali 1740–1815).« V: *Mohorjev koledar* 2015. Celje: Mohorjeva družba, 211–215 (op. ur.).

³ Glej tudi prispevek: Praprotnik, Nada. »Henrik Freyer (1802–1866).« V: *Mohorjev koledar* 2016. Celje: Mohorjeva družba, 172–175 (op. ur.).

Scopoli, J. A., 1772: *Flora carniolica*.
Foto: Ciril Mlinar.

Slovenije. Sprva je deloval v Spodnji Avstriji in leta 1842 napisal seznam tam rastočih rastlin. V letih 1846–1866 je deloval v Idriji kot rudniški kirurg.

Marko Vincenc Lipold (1816–1883) je bil prvi slovenski geolog in rudarski inženir, utemeljitelj geološke znanosti na Slovenskem in upravnik idrijskega rudnika.

Karel Dežman (1821–1889) je bil naravoslovec, arheolog, muzealec, kulturni delavec in politik. Po rodu je bil Idrijčan. Bil je drugi kustos Kranjskega deželnega muzeja. Med drugim se je ukvarjal tudi z botaniko. Zapisal je pripovedko o *Zlatorogu in o triglavski roži*.

Julij Glowacki (1846–1915) je bil rojen v Idriji. Bil je pedagog, botanik, raziskovalec mahov in lišajev. Njegova *Flora slovenskih dežel I–II* (1912, 1913) je prvi slovenski določevalni ključ, ki pa je zaradi prve svetovne vojne na žalost ostal nedokončan.

NARAVOSLOVEC EVROPSKEGA POMENA

Letos bo minilo 230 let od smrti od znamenitega naravoslovca in zdravnika Joannesa Antoniusa Scopolija.

Rodil se je 3. junija 1723 (po nekaterih podatkih 13. junija) v mestecu Cavalese na južnem Tirolskem. Medicino je študiral v Innsbrucku, leta 1743 je postal doktor medicine. Kot zdravnik je deloval v Cavaleseju, Trentu in v Benetkah. Na Dunaju je leta 1753 opravil izpit iz vsega zdravilstva. Leta 1854 je kot rudniški zdravnik prišel v Idrijo in prvi vtis ni bil najbolj vzpodbuden, saj je v uvodu dela *Flora carniolica* (1760) zapisal: »Ko sem jo od daleč zagledal, so mi kot v slutnji stopile pred oči vse težave in neprijetnosti, ki sem jih v tej ječi moral prenašati skoraj šestnajst let.«

V predgovoru knjige *Entomologia carniolica* (1763) je povedal, zakaj se je začel ukvarjati z naravoslovjem: »V življenje narave se nisem poglobljal zaradi poklica, temveč me je srce vleklo, da sem si olajšal stiske prežalostnega življenja.«

V avtobiografiji *Vitae meae vices* (1788) pa je potožil: »Na teh potovanjih, ki sem jih opravljal na lastne stroške, je naravnost neverjetno, kakšne napore sem moral prenašati in kakšne težave premagovati. Sam, spremljan le po enem človeku, sem blodil po planinah, spal v mrzlih nočeh pod milim nebom in živel dneve in dneve samo ob mleku ali samo ob kruhu, prišel nad Trstom celo roparjem v roke in nekoč s Storžiča grede prebil tri polne ure v smrtni nevarnosti ...«

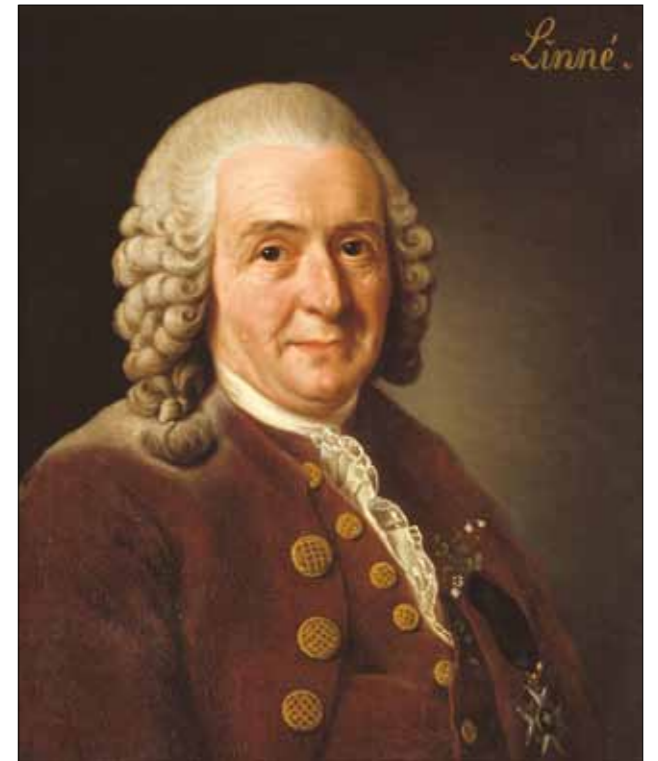
Kljub vsem težavam pa je bilo v Idriji najbolj uspešno in ustvarjalno obdobje v njegovem znanstvenem in publicističnem življenju. Pod vplivom sodobnika švedskega botanika Carla Linnéja se je lotil težavnega raziskovalnega dela s tolikšnim znanjem, vztrajnostjo in uspehom, da lahko imenujemo leto njegovega prihoda v Idrijo prelomnico v znanstvenem delovanju na slovenskih tleh. V obdobju med letoma 1755 do 1766 je prepotoval velik del Kranjske. Preučeval je bolezni in socialno stanje idrijskih rudarjev in opisal tudi oblike njihovih poklicnih bolezni. Spoznal je pomen higijene pri delu in preventive, se zavzemal za socialne ukrepe in tako postal začetnik socialne medicine v Avstriji.

Leta 1769 je odšel v Bansko Štiavnico na Slovaško, leta 1777 pa je v Pavii postal profesor kemije in botanike. Vodil je tudi botanični vrt. Zadnja leta življenja je bil bolan in zagrenjen zaradi krute šale, ki si jo je na njegov račun privoščil Lazzaro Spallanzani (1729–1799), utemeljitelj moderne fiziologije. Spallanzani je v Pavii je vodil naravoslovni muzej. Scopoli ga je večkrat kritiziral zaradi napačnih določitev rastlin in živali. Spallanzani se mu je maščeval in mu podtaknil prepariran požiralnik piščanca. Scopoli ga je opisal kot novo vrsto črva *Physis intestinalis*. Spallanzani je z anonimnim pamfletom poskrbel, da je bila potegavščina razkrita. Skoraj slepi Scopoli je zaradi tega zelo trpel in je v žalosti propadal in zagrenjen umrl 8. maja 1788 v Pavii.

Scopoli je napisal 19 samostojnih del ter 53 daljših in krajših razprav. Obravnaval je medicinsko, farmacevtsko, botanično, zoološko, kemijsko, mineraloško, geološko, paleontološko, metalurško, agronomsko, gozdarsko, veterinarsko, čebelarstvo, fenološko, socialno-medicinsko in narodno-gospodarsko tematiko. Bil je pravi polihistor.

V letih od 1755 do 1766 je prepotoval velik del Kranjske in nekaj sosednjih dežel. V svojih delih našteva kraje in gorovja: Idrijo in okolico, Ljubljansko barje, Nanos, Storžič, pogorje do Kokre, Dolenjsko med Ribnico in Ljubljano, Grintovec, Kočno, Greben, Planino, Cerknjsko jezero, Senožče, Vremščico, Kras nad Trstom, Gorenjsko in Bohinjske Alpe (južna pobočja Triglava), okolico Gorice in Devina, okolico Vrhnike in Ljubljane, okolico Polhovega Gradca, Škofje Loke in Kranja, Otalež, Porezen, Tolminske Alpe, Karavanke, Ljubelj, Jezersko, Bled (grad), Bohinj, Ribnico, okolico Novega mesta, Čepovan, Vojsko, Hrušico, Col, Ajdovščino, Vipavo, okolico Trsta, Lipico ... Kot prvi naravoslovec je bil leta 1758 na Storžiču in leta 1759 na Grintovcu v Kamniško-Savinjskih Alpah.

Leta 1760 je izšla njegova *Kranjska flora* (*Flora carniolica*). V tem delu še ni upošteval Linnéjevega sistema in pravil poimenovanja, ne zajema pa tudi nekaterih območij Kranjske. Opisal je 756 vrst semenk in 256 vrst nesemenk. Pri 127 vrstah je zapisal tudi slovenska ljudska rastlinska imena. V *Uvodu* je poudaril, da je skrbno beležil njihova nahajališča in dodal tudi zdravilne moči mnogih

Carl Linné. Portret A. Roslin (1775). Vir: <https://sl.wikipedia.org>

rastlin, ki jih je sam opazoval in z vztrajnimi poskusi ugotovil njihovo zdravilnost: »Na ta način botanika ni samo prijetna, ampak tudi koristna.«

Tedaj je bila botanika tudi pomemben del medicinskih študij, ker so bile zdravilne rastline glavni vir lekarniških pripravkov.

Zelo odmevna pa je bila najdba Andreja Piltaverja, ki je pred več kot dvajsetimi leti v pariškem naravoslovnem muzeju našel dragocene podobe kranjskih gob (*Icones Fungorum Carnioliae qui in Flora Carniolica numerantur*), ki jih je na platu naslikal neznani idrijski slikar Thomas Hörmann. Na 47 slikah je upodobljenih 189 različnih vrst gob. Avtor besedila z opisi gob in opombami je Scopoli in slike se nanašajo na gobe, ki jih je navedel v prvi izdaji *Kranjske flore*. V dunajskem naravoslovnem muzeju pa je Piltaver našel podobe kranjskih lišajev (*Icones Lichenum Carnioliae, qui in Flora Carniolica numerantur*). Na desetih oljnih slikah je 115 lišajev, ki jih je prav tako naslikal Hörmann. Nanašajo se na opise 122 taksonov lišajev v prvi izdaji *Flore*.

Druga izdaja dela *Flora carniolica* je izšla leta 1772 v dveh delih. V njej je Scopoli naštel 1252

Scopolijev grint (*Senecio scopolii*). Foto: Ciril Mlinar.

semenk in 384 vrst nesemenk. Upošteval je že dvojno poimenovanje rastlin, ki ga je leta 1853 uvedel švedski botanik Carl Linné, in navedel natančne podatke o nahajališčih. Opisal je 5 za znanost novih rodov, 47 vrst, od tega je 23 vrst s še zdaj veljavnimi imeni. To delo je temelj slovenske floristike in predstavlja začetek registracije našega rastlinskega bogastva ter je še zdaj zanesljiv vir za raziskovanje naše flore. Z naših krajev je tako opisal med mnogimi drugimi vrstami tudi brezstebelni ušivec (*Pedicularis acaulis*), rušnato zvončico (*Campanula cespitosa*), gozdno košeničico (*Genista sylvestris*), panonski svišč (*Gentiana pannonica*), kranjski osat (*Cirsium carniolicum*), črni gaber (*Ostrya carpinifolia*) ...

Leta 1769 je pisal o islandskem lišaju (*Cetraria islandica*) in o njegovih zdravilnih lastnostih (*Annus II. Historico Naturalis. 4. Lichenis Islandici Vires medicae.*). Nabiral ga je v bohinjskih in tolminskih planinah. Opisal je 12 bolezenskih primerov, pri katerih so se jasno pokazali zdravilni učinki in prvi uvedel njegovo rabo v avstrijskih deželah.

V delu *Plantae subterraneae* (1772) je pisal o jamskih glivah, ki rastejo na lesu v rudnikih.

Opisal je glive, lišaje in sluzavke v idrijskem rudniku. To je eno prvih del v biospeleologiji.

ROJSTVO VEDE O ŽUŽELKAH

Drugo njegovo področje raziskovanja je bilo kranjsko živalstvo. Leta 1763 je izšlo njegovo delo *Entomologia carniolica*, ki predstavlja rojstvo znanstvene entomologije (vede o žuželkah) in favnistike na Slovenskem. To je hkrati prva lokalna registracija dela živalstva v Avstriji. Opisal je 1153 vrst, največ žuželk, nekaj pajkovcev, rakov in stonog. Veliko opisov novih vrst je še zdaj priznanih. Opisal je tudi čebelo in jo narisal.

Prvi je sporočil, da se matica opravi s troti zunaj panja. Njegov spis *Dissertatio de apibus* (*Razprava o čebelah*), ki je izšel leta 1770, opisuje čebelarjenje v različnih delih Kranjske v tistem času. Ob tem naj opozorimo, da bomo 20. maja 2018 praznovali 1. svetovni dan čebel!

Pomemben je njegov prispevek k naši ornitologiji. Scopoli je opisal več novih vrst in rodov, v razpravi o ptičjih vrstah *Descriptiones avium* (1769) je navajal tudi slovenska ptičja imena.

V prispevku *Observationes zoologicae* (1772) je opisal človeško ribico in jo pravilno uvrstil med dvoživke.

V delu *Introductio ad historiam naturalem* (1777) poleg rudništva in rastlinstva podaja celoten pregled živalstva.

Scopoli je imel stike z mnogimi znanstveniki tistega časa. Dopisoval si je z več kot 120 naravoslovci. Zelo ga je cenil tudi Carl Linné, s katerim sta si dopisovala in si izmenjavala izkušnje. Linné je veljal za samozavestnega, včasih prepirljivega in vase zagledanega človeka, vendar tega v medsebojni korespondenci ne čutimo. V pismih je bil ljubezniv, včasih kar otroško navdušen nad Scopolijevimi odkritji in spet drugje dobrodušno pokroviteljski. Ohranilo se je 13 pisem, ki jih je Linné pisal Scopoliju v letih 1761 do 1773. Hranijo jih v Veroni. V Londonu pa je shranjenih 17 pisem, ki jih je Scopoli pošiljal Linnéju. To dopisovanje je zdravnica anesteziologinja Darinka Soban prevedla iz latinščine v slovenščino in v angleščino in dodala še komentarje.

Scopoliju v spomin in v čast se imenuje nekaj rastlin, najbolj znan je rod bunik (*Scopolia*). Že v 16. stoletju so na Sabotinu nad Solkanom našli rastlino, ki je bila podobna strupeni volčji češnji. Mnogo kasneje so jo poimenovali po Scopoliju in

po nekdanji deželi Kranjski. Kranjska bunika ali kranjski volčič (*Scopolia carniolica*) ima kimaste zvonaste cvetove na zunanji strani rjave barve, na notranji strani pa so rumenkasto zeleni. V Sloveniji raste v bukovih gozdovih in v vlažnih soteskah. Razširjena je tudi v srednji in jugovzhodni Evropi, bližnje sorodnice pa ima le v Aziji. Izredno redka in endemična pa je oblika kranjske bunike, ki jo je v gozdovih okoli Turjaka našel botanik Franc Hladnik in so jo kasneje imenovali po njem Hladnikova bunika (*Scopolia carniolica* f. *hladnikiana*). Od kranjske bunike se loči po barvi cvetov, ki so zunaj in znotraj zelenkasto rumene barve. Ima le nekaj nahajališč: Kolovec pri Kamniku, pod Lubnikom pri Škofji Loki, v Posočju v dolini Idrije in nad borovniškimi Peklom.

Po njem se imenuje še nekaj rastlinskih vrst. Scopolijev repnjak (*Arabis scopoliana*) je bil prvič odkrit na Nanosu. Raste še na Snežniku, nad dolino Kolpe in v Trnovskem gozdu. Scopolijeva črnobina (*Scrophularia scopolii*) ima rojstni kraj v Bohinjskih gorah, pogosta pa je tudi drugje po Sloveniji. Kraška rastlina pa je Scopolijev grint (*Senecio scopolii*). V »gorah v okolici Senožeč« ga je našel Scopoli in ga imenoval volnatodlakavi grint (*Senecio lanatus*). Dal mu je že uporabljeno ime, zato so ga kasneje preimenovali. Pri nas raste na kamnitih pobočjih, kraških gmajnah in travnikih na Krasu od Sežane do Čičarije.

Po njem se imenuje živalski rod dvokrilcev *Scopolia* in živalske vrste *Cerambyx scopolii*, *Dorcadion scopolii*, *Coptocephala scopolina* in *Anophthalmus scopolii* med hrošči ter bolha *Leptosylla scopolii*.

Po njem se imenuje tudi alkaloid skopolamin, ki je v nekaterih razhudnikovkah in ki ga vsebuje tudi bunika.

Na Scopolija pa nas ne spominjajo samo rastline in živali, ampak tudi druga obeležja. Na stavbi, v kateri je živel v Idriji, so že leta 1888 ob stoletnici njegove smrti, odkrili spominsko ploščo. V Ljubljani je Scopolijeva ulica, v Idriji pa Scopolijev trg.

Ob 200-letnici izida *Kranjske flore* je bil leta 1972 v Ljubljani znanstveni simpozij. Prirodoslovni muzej Slovenije od leta 1978 izdaja revijo *Scopolia*.

Leta 2001 so v Idriji v steno ob vhodu v nekdanjo Steinbergevo hišo (po domače »švicarijo«) vzdali ploščo Linnéju in Scopoliju, ki je posve-

Hladnikova bunika (*Scopolia carniolica* f. *hladnikiana*). Foto: Ciril Mlinar.

čena njenemu dopisovanju, ki predstavlja prve kulturne stike med Slovenijo in Švedsko, zato je napis v obeh jezikih. Leta 2017 pa so prav tako v Idriji odkrili ploščo Darinki Soban (1921–2008), ki je objavila pisma, ki sta si jih izmenjavala oba velika znanstvenika.

Scopoli je poleg hiše v Idriji, kjer je živel, zasadil svoj poskusni in opazovalni vrtniček z rastlinami, ki jih je nabral na svojih potovanjih. Tega nasada že davno ni več. Leta 2004 pa je Muzejsko društvo Idrija ob vstopu na Rake in v Krajinski park Zgornja Idrija v spomin pionirjem naravoslovja začelo urejati Scopolijev spominski vrt oziroma vrt idrijske dediščine in v njem gojiti nekaj »njihovih« in še drugih rastlin. Leta 2007 so ob vrtu postavili napisno tablo.

Leta 2007 je bil v Idriji simpozij o Scopolijevem delu in pomenu za razvoj naravoslovja na Slovenskem. Naslednje leto so mu posvetili 53. letnik časopisa *Idrijski razgledi*.

Joannes Antonius Scopoli nas je že ob začetku sodobnega znanstvenega raziskovanja rastlinstva in živalstva pripeljal v sam vrh evropske oziroma svetovne znanosti.

Dr. Nada Praprotnik, upokojena muzejska svetnica,
Moste pri Žirovnici

Marijana Sukič

KAREL DONČEC (1918–2002)

Ob stoletnici rojstva zadnjega porabskega lončarja

Karel Dončec, zadnji porabski lončar.
Vir: arhiv časopisa Porabje.

Lončarja Karla Dončeca – vsi smo ga klicali Karči bači (stric Karči) – se najbolj spominjam iz zadnjega desetletja prejšnjega stoletja, ko so slovenski turisti začeli odkrivati Porabje. Prihajalo je veliko skupin, ki smo jih – med drugim – peljali tudi v njegovo delavnico, ki je bila del njegove domačije na Verici. Zmeraj nas je pričakal z nasmejanim obrazom na vrhu tistih nekaj stopnic, ki so vodile v prvi prostor delavnice, kjer je imel lončarsko peč in kjer so na lesenih policah stali še surovi (nežgani) lončeni predmeti v lepi ravni vrsti, kot vojaki. Pozdravil nas je v blagovozni domači

govorici – Baug daj – in nas povabil v manjši prostor z navadnim lončarskim vretenom (brez električnega pogona). Nadel si je predpasnik, kepico že prej pripravljene gline 'pljusnil' na vreteno, ga z nogo pognal in začel delati. Stisnili smo se okrog njega in z odprtimi usti gledali, kako se spod njegovih spretnih prstov, grčastih zaradi revme, rojeva lonec ali del vrča. Iz večje kepe ilovice se je pred našimi očmi zgodil čudež, v nekaj minutah je nastala posoda, ki je bila gladka in čista od zunaj in od znotraj, »od zvojnja pa od znautra«, kot je zmeraj povedal, ko jo je odrezal z lončarskega vretena, ponosno dvignil in pokazal naokrog. Med delom je rad pripovedoval o svoji »mešttriji« (obrti) pa seveda tudi o lastnem življenju.

Rodil se je 30. maja 1918 v Andovcih premožnemu kmetu Karlu Dančecu in njegovi ženi Ani Talaber. Bil je star komaj dve leti, ko mu je med porodom umrla mama, sedem let kasneje je zgubil tudi očeta, ki je umrl zaradi pljučne bolezni. Z bratom sta potem odraščala pri dedku Štefanu Dančecu. Kot mlad fant je želel postati krojač, za lončarski poklic ga je navdušil lončar Karel Kürnjek v Števanovcih, prav v njegovi delavnici se je prvič srečal z lončarstvom.

Pri 15. letih je odšel za vajenca v znano lončarsko vas sosednje madžarske pokrajine Őrség. V vasi Magyarzombatfa ali kot jo je Karel imenoval – Soboški vesi – je osvojil osnove lončarstva. Tri leta se je učil pri mojstru Jánosu Zsohárju, o katerem je zmeraj govoril z velikim spoštovanjem, na njegovih delih so bili prepoznavni tudi vplivi njegove šole. V letih 1937 in 1938 je delal v Zalaegerszegu pri Lajosú Némethu, nakar je svoje strokovno izobraževanje nadaljeval v kraju Sümeg, pri mojstru Istvánu Adorjánú. Nanj so vplivala tudi dela znanega lončarja iz kraja Mezőtúr Balázsa Bárdárja, čeprav so se motivika in barve zelo razliko-

vale od porabskih. Pred vojno se je vrnil v Monošter, kjer je kratek čas delal pri lončarju in pečarju Jánosu Keréczu.

Po vrnitvi v rojstne Andovce se je poročil z Ano Gašpar, rodili so se jima trije sinovi, najmlajši sin se je izučil za lončarja, največ znanja je dobil seveda od očeta. (Kasneje ni nadaljeval z očetovo obrtjo, rajši je kmetoval, hodil v službo in bil župan Verice-Ritkarovcev.) Ženo in tremi sinovi so se preselili na Verico, kjer so podedovali hišo ženinih staršev.

Leta 1942 je bil vpoklican v vojsko, najprej so ga poslali na Erdeljsko (Transilvanija), na območje sedanje Romunije, potem pa v Ukrajino, kjer se je boril dve leti.

Leta 1944 so vojake med umikanjem na Poljskem napadla angleška vojaška letala. Komaj se je rešil, a Rusi so ga ujeli in deportirali na Češko, od koder je pobegnil. Prebil se je skozi Slovaško. Na Madžarskem v okolici Győra so ga spet ujeli, a so ga čez nekaj časa izpustili in vrnil se je domov. Karel nam je velikokrat pripovedoval o grozotah na fronti, tudi o tem, da mu je znanje slovenskega jezika prišlo prav. Ponosen je bil na svoj pobeg in na to, da mu je uspelo priti domov.

Po vojni je delal doma kot lončar, ob lončarstvu je družina tudi kmetovala. Svoje izdelke je vozil (na začetku s konjsko vprego, kasneje z osebnim avtomobilom) na razne sejme, največkrat v Zalsko županijo, redno je obiskoval sejme ljudske obrti tudi v Železni županiji (Körmend, Őriszentpéter). V 80-ih in 90-ih letih prejšnjega stoletja so kupci prihajali kar k njemu na dom, tako je – tudi zaradi starosti in zdravja – prenehal hoditi na sejme. Pri njem so izdelke naročali nekateri ljubitelji keramike tudi iz tujih držav, recimo iz Švice ali Nemčije.

Tudi sam je vse življenje zbiral lončene predmete ne le v Porabju, temveč na območju Prekodonavja. Najlepše primerke je razstavil v tretjem prostoru delavnice, ki jih je s ponosom pokazal obiskovalcem, kakor tudi nekaj lastnih izdelkov, ki jih nikoli ni prodal. Določeni Dončecovi izdelki so imeli umetniško vrednost, med temi so bili bogato okrašen vrč za vodo (po porabsko *pöjtra* ali *pütra*), skleda (*sklejca*) s porabskimi motivi ali posoda za mleko (*štöjclin/šticlin*).

Zelo spretno se je prilagajal zahtevam trga, saj je izdeloval tudi okrasno keramiko, kot je sam rekel – *posauda za lépoto* – ob tem, da je glavino njegovih izdelkov še zmeraj sestavljala uporabna keramika – *posauda za nöjc/nüc*.

Ponosen je bil tudi na svoja odlikovanja, ki jih je prav tako imel razstavljena v delavnici. Za svoje ustvarjalno delo je dobil več priznanj. Nagradila ga je Zveza južnih Slovanov na Madžarskem (pred spremembo sistema skupna krovna organizacija Slovencev, Srbov in Hrvatov na Madžarskem). Leta 1984 je prejel častno priznanje *Mojster ljudske obrti*, ki mu ga je predal takratni madžarski minister za kulturo. *Spominsko plaketo Avgusta Pavla*, odlikovanje skupščine Železne županije, je prejel leta 1995, nagrado *Za Porabje*, ki jo podeljuje Zveza Slovencev na Madžarskem, pa leta 1999.

Zadnja leta mu je pešalo zdravje, umrl je leta 2002, pokopan je na pokopališču v Števanovcih. V Andovcih, nedaleč od njegove rojstne hiše (ki je ni več), stoji spominska vitrina, nekaj njegovih lepih izdelkov si lahko ogledamo tudi v Muzeju Avgusta Pavla v Monoštru.

Zame je bilo vsako srečanje z njim veliko doživetje. Bil je iskren človek, ki je cenil svoje znanje. Rada sem mu prisluhnila pa tudi rada sem se pošalila z njim.

Ko sem mu na enem izmed številnih obiskov v šali rekla, da že toliko let hodim v njegovo delavnico, da me lahko vzame za vajenka, me je prodorno pogledal in s smehom na obrazu odgovoril: »Veš, dete moje, za to delo ne potrebuješ diplome, le spretno roke. Pa nisem prepričan, da jih imaš.« (*Vejš, dejte moje, za tau delo ne nücaš diplomo, samo flajsne roké. Pa nejsam gvüšen, ka je ti maš.*)

Marsikdo bi mu tako močno iskrenost zameril, jaz mu nisem. Prej sem videla v tem njegovo modrost, saj res nisem preveč spretna pri ročnih delih.

Škoda le, da ni vzgojil svojega naslednika, saj je z njim izumrla porabska lončarska obrt.

Marijana Sukič, glavna in odgovorna urednica časopisa Porabje, Monošter

Berta Golob

TISTO PISMO

»Z največjim upanjem pričakuje Vaše pismo in se v mislih že odpravlja na pot domov. Tako smo mu tudi vsi svetovali in dovolite, da Vam natančneje razložim.«

Manca je odložila nalivnik in se zleknila po vegasti postelji. Od gora je brilo z vso ostrino in sobo je bilo s preprosto električno napravo težko ogreti. Umila se je vsako jutro s tako mrzlo vodo, da je komaj še curljala iz pipe. Zdaj pa jo je spet obtilo čudno toplo občutje. Mora, mora, vsaj enega mora rešiti.

Saj je šla študirat zato, da bi poučevala in mogoče vsaj komu vzbudila skomine po lepem, vzvišenem, skoraj božjem. Nič zato, če so ji službo odredili v majhnem kraju, nič zato. Še bolje. Če bi bil obveljal prvotni dekret, bi morala nekam daleč; še na zemljevidu sprva ni znala najti tistega mesta.

Ladi je pa na njihovo šolo prišel pred dvema letoma. Kar z neba je padel. Namestili so ga v vzgojni zavod. A ni sodil med one, ki so imeli na gosto popisano kartoteko. Na njegovo so zabeležili, da mama živi v Ameriki in še nekaj osnovnih podatkov s pripombo: nezakonski.

Med sošolci je hitro dobil vzdevek. Ne samo enega. Ni bil le kavbojč, kenedi, boss, ampak predvsem Slinček.

Kot tak je šel sošolcem najbolj na živce. Kako tudi ne. Učiteljem je pridržal vrata, nagovarjal jih je z »oprostite, prosim«, celo rahlo se je kdaj priklonil. Star je bil pa pičlih trinajst let. Kot Američan je kar dobro govoril slovensko, samo v kaki zadregi je kdaj malo pojecljal. Takrat pa vsi v smeh!

Tega Manca v razredu ni trpela! Iz nje je bruhnil upor proti zasmehovanju in žaljenju. Zrasla je do stropa in ni tehtala besed. Padale so na vse in bile so kot kladivo. Tudi fašisti so ji prišli prav, ki so pljuvali na Primorce, če so spregovorili v domačem jeziku. Kot da šolarji ne bi vedeli, kaj je napisal Bevk. Iz *Berila* so brali prav pred kratkim.

Ladi je Manco večkrat hvaležno pogledal.

»V primeru, da bi tudi osmi razred obiskoval tukaj, mu bo v prvem letniku katere koli srednje šole v Ameriki nadaljnje šolanje povzročalo težave. Edino pametno zanj je, da zadnji razred splošne šole že konča tam, da se spet vživi v nekdanje okolje. Ker ste mu to menda tudi obljubili, se s tem tolaži in se obenem boji, kaj če se boste spet odločili drugače. Nabirajo se mu slabe ocene. V svojem in njegovem imenu Vas prosim, vzemite ga k sebi. Vaš fant postaja tudi upornik in prvi, ki boste to tragično občutili, boste Vi.«

Groza, je spreletelo Manco po vsem telesu; saj nisem njegov razrednik! Saj nimam pravice mimo kolega, kaj šele mimo ravnatelja in upravnika Doma, pisati mami vseh teh reči! Zaskrbelo jo je, ne da bi jasno vedela, ali zanj ali zase.

Kajpada, tudi zase se je zbala. Kar tako, nikoli ne veš. Da je treba biti previden, kaj rečeš in komu in kdaj. Na to je hitro nanasel pogovor skoraj v vsaki družini. Tega si tudi ni predstavljala, da se ti življenje s šolo in učenci vred tako tesno nalepi na kožo. Saj nekaj takega je omenjal oni zaspani psiholog na fakulteti, a ga ni kaj dosti poslušala. Še zamižati ni bilo treba, pa je zagledala svoje nekdanje učitelje. Odživeli so dnevne predmetne ure in odšli domov. Ali je še kje kakšna lepša služba? Kaj pa njen ata? S kakšnimi razpokanimi rokami, razjedenimi od malte in apna, je hodil domov!

Nekatere učitelje je imela rada, drugi so se ji zdeli puščobni in zdolgočaseni. Da jih, če se ji res posreči kdaj doseči poklic, ne bo posnemala, si je dopovedovala in se pozibavala ob sanjarjenju glede svojega prihodnjega posla. Veliko bodo brali. Pri-povedovala jim bo ... Kako lepo bo šele v počitnicah, ko si bo snovala nove načrte za živahen pouk. Lenobe pri učencih pa ne bo trpela, tega pa ne.

Kar nekaj časa je šlo v razredih gladko kot na pamet naučena pesmica. Še smejali so se. Ampak samo, če je to dovolila! Nekaj ukazovalnosti se je razraslo v njej. Kdo je pa za koga odgovoren, se je znala zrepenčiti, jaz za vas ali vi zame? Zlepa ni

pozabila dodati, da je treba imeti rad svoj kraj in svoj dom in da ni nobene potrebe hoditi na morje. Kot da tu ni dovolj lepo. Na kakšne trdne gore smo naslonjeni!

Zdaj pa na vsem lepem. O čem takem se ji še sanjati ne bi znalo.

Malo starejši kolega iz neke druge šole je vedno omenjal prijaznega Gogala in da upošteva, kar jim je predaval in da se res obnese. Začutiti da je treba mladega človeka, začutiti ... Pa saj sem sama mlada, komaj kaj starejša od učencev in od tega dečka, si je rekla, in tista pustota od pedagoga, komaj še vem, kako se je pisal, ni povedal nič takega, kar bi mi zdaj koristilo. Izpit pri njem je morala celo ponavljati. Zdaj pa, kako dalje? Učenci se ji že posmihajo.

Nekega dne je potrkalo na vrata. Dovolj hitro se je s postelje presedla na stol.

»Ja, kar odprite.«

»Vzgojitelj mi je dovolil priti,« je pojasnil Ladi. Nič mu ni bilo nerodno.

Saj Liljana tudi nima očeta, je povedal. Liljana, domska gojenka črnih oči in zapeljivega pogleda. Zaradi jezika da ga je mama poslala čez morje, ampak pri njeni mladostni prijateljici v Ljubljani ni bilo prostora še zanj. Samo z mamo je v Ameriki govoril slovensko; tako na pol. To ni nič, je rekla, šel boš v Slovenijo. Samo toliko, da se dobro naučiš jezika. Obljubim. Obljuba se pa kar ponavlja. Ne mara me. Zakaj me ne mara?

»On Vas vendar tako zelo potrebuje,« je Manca pismu dodala pozno zvečer. Nič, si je rekla, napisala bom, kakor je res, potem pa tudi če pisanje obleži v predalu. Da vsaj meni malo odleže. Če pišem, mi odleže. Ali pa, če molim. Od krčevitosti je že strla birmanski roženvenček. Pa tako lep je bil.

In je pisala dalje: »Postavite se na njegovo stališče. Kako bi se Vi počutili brez očeta in matere z občutkom, da ste vsem odveč? Tako doživlja on in se počuti nesrečnega. Fant se, odkar je šel od Vas, ni še ničesar tako dobrega naučil, da mu ne bi bili samo Vi najbolj potrebni. Zamujate priložnost za njegovo vzgojo. Tu ga Vam bosta vzgajala družba in cesta. Nihče od nas mu ne more ničesar dati, kar lahko dobi samo od Vas. Postaja problematičen, uporen in napadalen. Spreminja se iz dneva v dan in spreminja se v Vašo škodo.«

Manca, nikar! Nisi ti njegov razrednik! Kaj če bi o njem spregovorila s kolegom, saj se tako in tako že šušlja, da rad prihaja k meni. Nič, obšla ga bo poklicna ljubosumnost, pazi se. Kako pa, da fantu vzgojitelj dovoli odhajati iz zavoda? Mogoče tudi njemu raste čez glavo, pa ga malo preloži na druge rame. Bolje je, da ne dregam v panj, da preprosto molčim. Saj ni nič. Saj res ni nič. Pa če se ga znebim tako, da se kar najbolj vzvišeno spremenim v hladno in mrzlo vodo iz tukajšnje pol zamrzle pipe?

Tega ne zmorem. Pa naj prihaja. Pa naj jadikuje. Čeprav to ni deška navada. Očitno je drugačne narave. Saj obraz ima skoraj dekliški. Pisma ne bom odposlala, čeprav me je sam prosil, naj pišem mami. Vse naj napišem, da bo vedela. Zlagala se bom. Bom rekla: seveda, saj sem obljubila, da bom pisala, hvala za mamin naslov, bog ve, kje se je pismo zgubilo. Kako pa je tam v Ameriki ...

Kot da Manca ne bi vedela! Saj je pogosto pisala stricu nekam na ameriški sever v daljno Kanado. Samo ime in priimek in Arras in B. C. in pismo prispe.

Izvila se je iz strahopetnosti in se čez kak dan drzno pognala naprej.

»Res mu ničesar ne manjka, toda med našimi učenci je velik sirotnik. Vaše materialne razmere ne morejo biti vzrok za to, da ga puščate tu, saj tudi tu živi za Vaš denar; Vaši osebni problemi pa ne smejo biti vzrok, da puščate otroka daleč od sebe. Rada bi, da bi zadnji hip ukrenili tako, da Vam bo otrok v srečo in ne v bridkost.«

Počasi, prav počasi se je razcvetela pomlad. Pismo je še kar ležalo na varnem v predalu. Lado je kdaj skoraj priskakljaj. Režal se je opominom in najslabši oceni iz risanja.

Manca je v samotnih večerih stiskala v rokah nov roženvenček, obžalovala, da ni pozorno poslušala onega dolgočasnega profesorja in da ni skrbno prebrala tistih priporočenih knjig o tem, kako oblikovati mlade osebe v osebnost. Kaj pa je oblikovalo njo? Kdo pa ona sploh je?

Ampak, če si boš razne nauke pisala za v predal, je to prazno početje. Tvegaj, pa tudi če se razve, kaj si počela mimo razrednika, ravnatelja, upravnika Doma. Socialnih delavcev in psihologov takrat na šolah še ni bilo.

Nekega dne, ko je imela popoldanski abonma v Drami, je pismo oddala na ljubljanski pošti. Zakaj neki se ji je to zdelo varneje? Kar v nabiralnik. In se oddahnila in skoraj zjokala. Saj kaj sploh počne? Na tem svetu. Na tem božjem svetu. Zdajle gre v gledališče. Igrajo Čakajoč na Godota. A ona tudi kaj čaka? Kaj pa, če se je odločila napačno? Za vse življenje napačno? Z dijaki prebirati pesmi in se prav na tistem odžrtvovati življenju za toliko milosti ... Naj bi bila raje šivilja ali kaj podobnega! Medicinska sestra v Gvajani! V parku se je utrujeno usedla na klop tam blizu Miklošiča. V tejle gošči ima spomenik, lahko bi malo obstrigli grmovje, je odmisllila nekam v prazno.

Jeseni je ravnatelj na uvodni konferenci povedal, da se je oni fant vrnil v Ameriko in da je še najbolj tako.

Takrat se ji je skoraj zmešnilo. Ne, sama bo šla popoldne na sprehod. Ajda cvete. Sama bo šla, brez kolegice. Pa ponovno bo prebrala Pregljeve *Otroke sonca*. Ona neznana gospa ji bo pa za zmeraj ostala neznanka.

Sredi zime je prispelo pismo, Manca ga je v zbornici kar glasno prebrala. Sproščeno, skoraj navdušeno. Le tu in tam je spretno kaj izpustila ali pa premrmrala. Vsi učitelji so ga prijeli v roke in se čudili. Bilo je očitno natisnjeno. A to je Amerika, so se čudili, da ti dá navadno pismo en navaden šolar natisnit kar v tiskarno! O osebnih računalnikih še niso imeli pojma. Velik, ogromno ogromen, je obstajal samo v Iskri, in kar je iz njega prilezlo v obliki papirja, je bilo po obeh robovih oluknjčano. Kašne pa potem so ameriške šole, če je ta povprečnik s tako lahkoto rešil vse naloge, preskočil šolsko leto in kar padel v high school.

Odtlej ga sploh ni nikoli več nihče omenil. Tako čudno zvrtničeno je to življenje! Suče se in plete in vozla in odteka, prinaša, odnaša, navrže, spodmakne, podarja, zahteva vračilo. Preseneti.

Po dvajsetih letih – potem ko zatone jutro mladosti – sta Manco brez kakršne koli napovedi obiskala Lado in njegova gospa mama. Počitniško razpoložena Manca z nadihom prvih sivih las ju ni prepoznala.

Nekdanji skriti varovanec je stal pred njo. Sredi visokega poletja. Urejen gospod milo otožnih oči. Brez leska. Gospa mama v snežno beli jopici. Avtomobil s tujo registrsko oznako. Veliko da potuje po svetu. Ugleden uslužbenec IBM.

Manci so v galopu minevala službena leta. Nehala se je spraševati, o čemer ni prepričljivega odgovora. Skušala je razumeti razne učitelje od prej in od sproti. Če ji je spomin naplaval v zavest kak davno pozabljeni stih, se je kdaj za hip pogreznila v »druguju žizn« in »bereg dalnij«; »another life and distant shore« ...

Pod noč nekega dne – tam daleč nekje je pa sijalo sonce – ji je v telefon komaj slišen glas hlipajoče izjecljal, da je umrl Lado, »sssaj ves-te va-š La-di, star t-riin-šššest-dese-t let.«

»Ne vem, kaj bo z menoj,« je čez čas dahnila v brezžični spoj daljav ostarela gospa v ameriškem velemestu.

»Razumem, razumem« je povsem nerazumno rekla Manca.

Nič ne razume. Še danes ne.

Berta Golob, slavistka, književnica, pedagoginja, Struževo

Tereza Mohar

ČISTO MAJHNA ZGODBA

Foto: Shutterstock.

Skušala se je spomniti, kje sta se prvič srečala, a ji ni uspelo. Začetke je včasih težko določiti, čeprav se vsaka zgodba nekje začne. Nekatero zgodbo pa se preprosto zgodijo, ne da bi mi zato prosili. Imela je svoje življenje in on je imel svoje življenje, čeprav so naša življenja tako prepletena, da jih je včasih težko ločiti. Živela sta vsak na svojem koncu sveta, vsak s svojimi odločitvami in napakami, s svojimi sanjami in strahovi. Vendar ni bila žalostna, da ju je življenje odneslo vsakega v svojo smer. Bila je hvaležna, da ga je lahko v nekem zdaj že davno odmaknjenem obdobju imenovala za svojega prijatelja. Morda niti nista bila zares prijatelja. Morda sta bila le človeka, ki sta se naključno srečala, ko sta drug drugega potrebovala. Ko sta se potrebovala, da drug drugemu pokažeta pot.

Brskala je po preteklosti in spomnila se je, kako ji je nekoč rekel: »Ti v vsaki stvari vidiš zgodbo ...« Ni bila čisto prepričana, ali je bila trditev ali vprašanje.

»Ja,« je odgovorila, »jaz verjamem vanje, ker so zgodbe včasih resničnejše od življenja.«

Med njima je zavladala skoraj otipljiva tišina.

»V kaj pa ti verjameš?« ga naposled vpraša.

»Jaz verjamem vate,« odgovori.

Jaz verjamem vate.

Zazdelo se ji je, da so se te njegove besede za trenutek izpisale pred njenimi očmi. Vsekakor pa so se zapisale v njen spomin. Potegnili jih je na plano vsakič, ko ji je bilo hudo, in vsakič, ko je življenje postalo preveč trpko.

Čez desetletja sta se zopet srečala. Bila sta kot dva svetova, ki sta naključno trčila in se dopolnjevala. Ko ga je zagledala, se je spomnila teh njegovih besed. Še zmeraj jih je slišala, kako zvenijo, čeprav je od takrat, ko so bile izgovorjene, minilo že vrsto let. Mesto je bilo na pogled drugačno, onadva tudi, a v resnici se ni spremenilo nič. Še vedno ga je imela za svojega prijatelja, čeprav se nista videla že od študentskih let. Ampak njegov pogled in nasmeh je ostal isti. Isti kot takrat, ko sta si preko

pogovora skupaj delila sanje in strahove o prihodnosti. Samo to, pogovor in skodelica tople kave v rokah, je dovolj, da se zgodi zgodba. Nista vedela, da ju življenje že takrat prehitava. Čeprav skupaj nista preživela veliko časa, pa je bilo, kot da sta si nekaj delila. Kratek odlomek iz življenja. Skrivnost. Zgodbo.

Na trenutke se je zazdelo, da bi, če bi njuna zgodba zares zaživela, izgubila svoj čar. Izgubila bi se v sivini vsakdana. Izgubila bi se v življenju. Tako pa je ostajala majhna zgodba, skrito zapisana v notranjosti nekega zvezka. Čisto majhna zgodba.

Ko je odhajala proti domu, ni imela velikih želja. Ni imela želje po filmsko srečnem koncu, ni imela želje po tem, da bi bila še enkrat mlada in bi kaj storila drugače. Imela je samo eno željo, da bi vsak človek imel nekoga, ki bi mu – vsaj enkrat v življenju – rekel: »Jaz verjamem vate.«

Pogledala je v nebo, ki se je zdelo nadvse čarobno in se ni skladalo s hrupom na ulici. Bila je mirna in hvaležna, dve sestavini, ki ju je dolga leta tako pogrešala. Prišla je domov, sedla za pisalno mizo in zapisala njuno zgodbo. Morda jo nekoč nekdo najde in tako spet zaživi.

Tereza Mohar, knjižničarka, Ljubljana

Ivan Žigart

PRED VRATI NAŠE HIŠE

Foto: Alenka Veber

Hišo brez oken bi si lahko najbrž še zamislil, ampak hišo brez vrat, to pa nikakor ne. Morda edinole v pravljici, tam se pač lahko po mili volji razna bajeslovna bitja spuščajo vanjo kar skozi dimnik na strehi. Podobno kot božiček na primer.

Vrata so brez dvoma pomembno bistvo hiše. Skoznje prihajamo in se vračamo, skoznje odhajamo in se poslavljamo, kajti svoje oči imajo obrnjene navzven in navznoter. Najpogostejša so seveda hišna vrata, zatem poznamo mogočna grajska in cerkvena in še in še. Skratka – raznovrstna so po svoji vlogi in pomenu. So tudi taka, skozi katera lahko samo vstopimo, za nami pa se zapro za vekomaj: to so vrata groba in vrata nebeška ter vrata peklena. Tudi taka so, ki pravzaprav sploh niso vrata, pa čeprav navsezadnje so bolj kot katera koli druga – recimo *Vrata pekla* znamenitega francoskega kiparja Augusta Rodina s skulpturami z nenavadno grozljivimi prizori, nad katerimi bdi njegov Mislec. Kdaj pa kdaj se nam tudi zgodi, da moramo obstati pred zaprtimi vrati, ne da bi vedeli, kaj skrivnostnega se dogaja za njimi, tam na drugi strani. Najhuje pa je, kadar smo prisiljeni vstopiti skozi vrata, ko že takoj za nami zarožljajo s ključi in jih trdno zaklenejo, da ne more svoboda skoznje.

Kakor koli že, usojeno nam je, da se vedno nahajamo ali na tej ali na drugi strani vrat. Izbire pač ni.

Tudi pri nas doma, seveda, smo imeli vhodna vrata v hišo. Bila so dvodelna, zato smo odpirali običajno samo eno polovico, v celoti so bila odprta predvsem jeseni, da je lahko oče skoznje valil sode v klet. Ali pa takrat, ko so nekoga za vedno odnesli iz hiše.

Bila so svetlorjava, lesena in umetelno izrezljana. Kar preimenitna za takšno preprosto panonsko hišo. Spomnim se, da so imela zelo velik ključ, ki smo ga zmerom skrili v zidno vdolbino v hlevu, kadar smo se odpravili z doma, navadno na polje. Bil je skoraj tako velik kot tisti v vratih naše cerkve. Do vrat pa sta vodili dve široki betonski stopnici, ki pa nista bili samo stopnici, bili sta kot klopca za naju s sestro, saj sva zelo rada posedala na njih in se s hrbtom naslanjala na naša vrata. Še posebej tedaj, ko so že bili topli pomladanski ali poletni večeri in sva se pogovarjala ter mnogokrat preštevala prve zvezde, ki so se prižigale na večernem nebu, ali pa s pogledi lovila kresničke (mi smo jih imenovali janževe muhe), ki so se spreletavale med brajdami ali pa blodile med vejami naše mogočne stoletne lipe pred hišo. Ta prostor pred vrati je bil za naju kot nekakšno čudežno gledališče. Tudi čez dan sva večkrat sedela tam in opazovala lastovke, ki so krožile visoko pod nebom, ali se čudila oblakom, ki so v vetru jadrili preko naše hiše kdo ve kam daleč, daleč onkraj obzorja.

Ampak večeri na stopnicah pred našimi vrati so bili najlepši takrat, ko smo bili vsi zbrani pred hišo. Oče je bil sicer bolj redko z nami, ker je čez dan bil tako zelo zaposlen ali s službo ali z delom pri hiši, zato je večerni čas najraje izkoristil tako, da je sedel v kuhinji za mizo in bral. Bral pa je zelo rad in mnogo, medtem ko so mati, babica in dedek navadno zunaj sedli na klop in nama delali družbo. To so bili nepozabni trenutki. Radia še v tistih časih nismo imeli, za televizijo še vedeli nismo, toda ne enega in ne drugega nismo prav nič pogrešali. Sami sebi smo si bili dovolj.

Najpogosteje se je oglašal dedek. Običajno si je najprej prižgal svojo večno pipo, puhal dim in pri tem je rad razpredal o nekdanjih časih, zlasti o svojem otroštvu, ko sta z bratom zelo zgodaj ostala sama brez staršev. Večkrat sta bila bolj lačna kot sita, je rekel. To ostane človeku v spominu, zato si je vedno spoštljivo, skoraj z nekakšno pobožnostjo odrezal kos domačega kruha in ga potem jedel z velikim spoštovanjem. Vsako drobtinico je pobral, če mu je padla na tla, in jo poljubil.

»Ja, ja, kruh je božja stvar,« je navadno spregovoril, »danes pa tako grdo ravnaajo z njim. O, saj bodo videli, še bodo hudi časi, še bodo.«

Potem je malo pomolčal, kakor da še zbira misli, in nadaljeval: »Hude čase smo že imeli, a smo preživeli. Bog ne daj, da bi se vrnili, sploh vojna leta. Vojna je najhujše zlo. Človek takrat izgubi svojo razsodnost in poživini. Ah kaj, slabši je kot divja zver.«

S sestro sva vedela, da bo zdaj spet kaj izbrskal iz spomina tistih let, ki jih je kot vojak preživel med prvo svetovno morijo tam daleč v Galiciji, v nekem močvirnem svetu, ki ga je nama v svojih pripovedih pogostokrat prikazoval.

»Danes si kar težko predstavljamo, koliko trpljenja so morali nekdanji predniki prestati in nekateri ljudje žal tudi še danes marsikje po svetu prestajajo hude grozote, kot da človeka skozi stoletja ni prav nič izučilo. Če se samo spomnim, kaj vse sem doživel tistikrat med vojno, koliko gorja je bilo prizadetega ljudem. Živeli so že tako in tako zelo revno, kako bi še naj drugim dajali. Pogosto so se nam potožili: »Nimamo, pan, nimamo, vse so nam Moskovčani pobrali.« In tudi požigali so njihove domove. Še sedaj imam živo v spominu dan, moralo je biti že pozno jeseni, ko smo korakali skozi neko na pol zapuščeno vas. In prav sredi vasi sem pred požgano domačijo opazil dečka nekako tvojih let. Stal je tam pred počrnelimi vrati in nas

nepremično gledal. S spuščnimi rokami je stal tam ves premražen in videl sem predvsem njegove globoke, žalostne oči in upadel obraz. Zasmilil se mi je na dno duše in prepričan sem bil, da mora biti zelo lačen. Obenem sem takrat pomislil tudi na svoje otroke doma, bog ve, kako je z njimi in če jih bom še kdaj sploh videl, pa sem zato segel v žep, kjer sem imel shranjen krajec kruha, da ga bom pojedel kdaj pozneje med potjo, in sem ga ponudil malemu. Samo zbegano in začudeno me je pogledal in potem je le boječe stegnil roko in segel po kruhu. Nikoli ne bom pozabil tistega pogleda, toliko neizrečene hvaležnosti je bilo v njem ... Eh, droben fantek pred ožganimi vrati njihove hiše ... Kakor da bi neznani umetnik tjakaj postavil sliko v okviru ... In globoke žalostne oči, ki ne zmorejo več solza.«

Dedek se je potem zamislil in še nekaj časa molčal, kakor da še sam ne more verjeti podobi, ki jo že toliko časa nosi v sebi.

Oh, od takrat, od tistih večerov na pragu pred našimi vrati, je minilo že vrsto let. Kdaj že so na zadnjo pot skozi tista vrata odnesli mojega dedka, nedolgo za njim se je poslovila babica, pozneje še moj oče in nazadnje mati. Nekaj izredno dragocenega in nepozabnega je odšlo z njimi.

Danes tistih vrat ni več. Prezidali so hišo, vgradili nova kovinska vrata, a stopnici pred vrati pa sta še vedno isti. Ne vem, če še kdo kdaj posedla na njih in se ob toplih večerih naslanja na vrata, se zagleda v nočno nebo in prešteva zvezde, kot sva jih nekdanj midva s sestro Gito, in prisluškuje davnim pripovedim, ki še zagotovo lebdijo tam nekje v zraku. Besede ne morejo vendarle kar takole umreti, kot ne moreta umreti ne ljubezen in ne dobrota.

Ivan Žigart, slavist, književnik,
Miklavž na Dravskem polju

Kajetan Gantar

PROF. DR. ERIKA MIHEVC GABROVEC

(4. december 1927 – 18. maj 2017)

Prof. dr. Erika Mihevc Gabrovec.
Foto: arhiv družine Gabrovec.

Če sem bil v življenju Bogu za kaj hvaležen, sem mu bil najbolj za to, da sem v službi na ljubljanski Filozofski fakulteti našel čudovite sodelavce, ki so bili z dušo in srcem predani svoji stroki. Sodelavce, ki se v časih, ko so grščino in latinščino preganjali iz naših šol in so se nad nami zgrinjali črni oblaki, očitki o elitizmu, klerikalizmu in tudi še kaj hujšega, niso izneverili svojemu poslanstvu. V teh težkih časih je bila pokojna gospa Erika ena mojih prvih, najtesnejših in najbolj zanesljivih sodelavk. Kadar je bila v časopisih objavljena kaka partijska resolucija o nujni radikalni preobrazbi našega šolstva ali kadar se je na televiziji pojavila aktivistka, ki je strupeno udrihala čez šolnike, katerih pedagoško obzorje ne sega preko pravil latinske slovnice, sem slutil, da se spet pripravlja gonja in pogrom proti klasikom. In takrat sem sam pri sebi rekel: »Moram se pogovoriti z Eriko.« Z njo, ki jo je življenje prekalilo – že v otroških letih je izgubila očeta, in ko se je po maturi leta 1946 odločila za študij klasične filologije, se je kalila v vzdušju izbrane družine, ki je morala biti takratnim oblastnikom čez

vse sumljiva.¹ Bila je utrjena in pogumna, izžarevala je neuklonljiv optimizem in govorila: »Latinščina je prestala že vse kaj hujšega, in tudi ta nevihta bo šla mimo.« In k temu še trezno dodala: »Nobena juha se ne poje tako vroča, kot se skuha.«

V letu, ko sem opravljal svoje prve izpite na fakulteti, je Erika že zaključevala svoj študij in še pred diplomom postala asistentka za klasične jezike. Kmalu po diplomi je s štipendijo francoske vlade odšla na poglobljen študij v Pariz. Ko sem se sam pripravljaj na prvo zahtevnejšo seminarsko nalogo, sem se opogumil in ji – čeprav sem jo komaj poznal – pisal, če bi mi lahko iz Pariza poslala kaj podatkov o najnovejših objavah s področja homerskih študij. Takrat je bila namreč za nas tuja znanstvena literatura težko dosegljiva, strokovne revije so zaradi pomanjkanja deviz le redko in neredno prihajale do nas. In ne samo, da mi je neverjetno hitro in izčrpno odpisala, dala mi je tudi moder nasvet, naj pogledam, če ni morda katera od teh razprav vendarle dosegljiva tudi kje pri nas, če ne drugje, morda v knjižnici Narodnega muzeja, na katero preradi pozabljam. Še danes hranim njeno pismo z dragocenimi podatki, brez katerih najbrž ne bi uspešno končal naloge, za katero sem prejel študentsko nagrado.

Deset let pozneje sem tudi sam s francosko štipendijo šel na krajše izpopolnjevanje v Pariz. Na

¹ Vzdušje te »sumljive« družine je s sugestivno silo resničnega umetnika ubesedil naš tržaški rojak Alojz Rebula, ki je bil v študentskih letih neposredni kolega Erike Mihevc in najboljši prijatelj Staneta Gabrovca (pozneje njenega soproga). In sicer je to vzdušje ponazoril tako, da ga je v enem od poglavij (II, 7) svojega zgodovinskega romana *V Sibilinem vetru* projiciral v Atene, v obdobje cesarja Marka Avrelija, kjer peščica entuziastičnih študentov in treh »palestink« v »Lopi zvezd« pod mentorstvom dveh velikih učenjakov – Rombosa, »vulkana kretenj in besed«, in zagonetnega Absinta (pod katerimi slutimo lik Antona Sovreta in Milana Grošlja) – zavzeto poslušajo predavanja iz astronomije, za katero množica povprečnežev nima smisla in posluha. Med tremi »palestinkami« najbolj izstopa »gospoška Alkestis, ki ji je s poudarjenih ličnic sevala mila strogost ženske, ki je ena sama ljubka uravnovešenost« (op. avt.).

Sorboni sem se predstavil prof. Chantrainu, enemu največjih poznavalcev homerske grščine, in mu rekel, da prihajam z majhne in siromašne univerze v Ljubljani. Pa mi je prijazno odgovoril: »Majhna univerza, pa veliki talenti! Pred leti sem poznal gospodično Eriko z vaše univerze, bral sem njeno disertacijo o odmiranju perfekta v pozni grščini, tako briljantno, da sem o njej, kar sicer ni moja navada, objavil recenzijo v naši *Revue des études grecques*.« Nekaj let za tem je Erika prejela še štipendijo grške vlade in z njo v Atenah raziskovala sintakso poznogrških in bizantinskih piscev, zlasti Janeza Moshosa, in tudi s tem svojim delom zbudila vrsto izčrpnih recenzij in ugodnih odmevov med vrhunskimi strokovnjaki.

Potem ko se je uveljavila v mednarodnih znanstvenih krogih, se je z vso vnemo posvetila naporom za nadaljnji obstoj in utrditev študija grecistike v domačih logih. Sestavila je privlačen, ekonomsko zgoščen, na primarnih virih zasnovan učbenik grščine, ki je doživel že vrsto ponatisov; z njim je generacijam mladih, ne samo klasičnim filologom, ampak tudi filozofom, teologom in zgodovinarjem omogočala dostop do antičnih virov in zakladov grške književnosti. Ko se nama je kot profesor pridružil še Primož Simoniti, smo si sporazumno delili delo tako, da je ona pokrivala lingvistična, midva pa literarna področja. Seveda poučevanje slovnice ni tako hvaležno in privlačno delo kot interpretacija poezije. In tako si je Erika sama z vso odgovornostjo naložila najtežji del – slovnico, kar pomeni naporno oranje ledine in setev, nama pa prepuščala literaturo – obiranje sadov, kar zna biti seveda veliko prijetnejše.

In kaj vse je v več kot treh desetletjih našega sobivanja še postorila poleg tega! V začetku je nekaj let na njej ležala tudi vsa teža knjižnice, saj je bila klasična filologija dolgo časa edina na Filozofski fakulteti brez bibliotekarja. In bibliotekarskega dela ni bilo malo: ni bila samo izposoja knjig, ampak tudi veliko skrbi za izpopolnjevanje knjižničnega fonda, ki je bil med vojno, ko se je zaradi tehnične okvare letalo zrušilo v poslopje Narodne in univerzitetne knjižnice, kjer je – poleg drugih – takrat gostoval tudi seminar za klasično filologijo, popolnoma uničen. S tem v zvezi je bilo pozneje veliko dopisovanja s tujimi ustanovami, s katerimi smo

si menjavali strokovne publikacije, veliko dela je bilo ob popisovanju knjig iz Sovretove zapuščine in iz drugih zapuščin, ki smo jih prejeli v dar, npr. od prof. Draga Butkoviča (iz Gorice) ali od prof. Otona Muhra (iz ZDA). Največ dela pa je bilo z evidentiranjem in popisovanjem tisočev separatnih odtisov, ki smo jih po zaslugi prof. Milana Grošlja nekaj let brezplačno dobivali iz mednarodnega bibliografskega centra v Parizu. Vse to nam je do neke mere pomagalo izpopolniti nekatere najbolj boleče vrzeli v težko dosegljivi strokovni literaturi.

Tudi sicer nas je Erika velikokrat presenečala s svojimi pobudami in dejavnostmi. Ko je leta 1983 Slovenija po prej dogovorjenem triletnem ključu prišla na vrsto, da organizira vsedržavni kongres o antiki, je kot tajnica pripravljalnega odbora napisala več kot sto dopisov na najrazličnejše naslove v zvezi s financiranjem in s tem znatno pripomogla k uspehu kongresa v Žalcu, ki je bil po znanstveni teži referatov kot tudi po kulturnem programu eden najodmevnejših v takratni državi.

In ko se je bližala stoletnica Sovretovega rojstva, se je z možem in s sinovi odpravila na družinski izlet v Sovretovo rojstno vas, v Šavno peč, kjer je ob pogovorih s krajanji zbrala veliko drobnih in zanimivih podatkov, tako da je pozneje na osnovi vsega zbranega ta hribovska zasavska vas dobila monumentalno Sovretovo spominsko obeležje in ob njem tudi lepo spominsko sobo. Več let pozneje pa so v bližnjem središču občine, v Hrastniku, z evropskimi sredstvi zgradili sodobno prostorno poslopje občinske knjižnice, ki so jo poimenovali po Sovretu. In ko je napočila Sovretova stoletnica, je dala pobudo ter s svojimi prizadevanji in vztrajnimi naporji tudi zagotovila sredstva za reliefno plaketo našega humanista, ki jo je izdelal kipar Peter Černe. Kot je bila sama rada vedno lepo urejena in okusno oblečena, tako je hotela s svojim okusom tudi urediti bližino prostorov, kjer na Filozofski fakulteti domuje antika. Večkrat mi je rekla, da čuti do svojega akademskega učitelja Sovreta še prav poseben odnos tudi zato, ker obhaja z njim vsako leto istega dne, 4. decembra, svoj rojstni dan, le da je med njima 42 let razlike.

Kot dobra poznavalka helenistične grščine se je pozneje z veseljem aktivno vključila tudi v projekt, s katerim se je ob štiristoletnici Dalmatinove Bi-

blije pripravljali in porajal nov, t. i. *jubilejni* prevod Nove zaveze. S svojim sodelovanjem in s suverenim poznavanjem grščine je prispevala k preciznejši stilizaciji nekaterih ključnih mest v evangelijih, o čemer smo predhodno tudi intenzivno razpravljali na nekem dvodnevem posvetu v Stični. Živo mi je v spominu, s kakšno zavzetostjo je takrat v besedilu Očenaša predlagala in utemeljevala spremembo stavka: ... *in odpusti nam naše dolge, kakor tudi mi odpuščamo našim dolžnikom*. Dokazovala je, da besedilo grškega izvirnika ne dopušča drugačnega prevoda kot: ... *in odpusti nam naše dolge, kakor smo tudi mi odpustili našim dolžnikom*. »Ne gre za odpuščanje dolgov po drobtinica in po kapljicah – počasi odpuščam, tako da ti nekaj za zdaj sicer odpustim, nečesa pa ti zaenkrat še ne odpišem« – tako nekako je utemeljevala korekturo dosedanjih prevodov. »Ne,« je pribila, »grški

izvirnik predpostavlja, da moraš priti pred Očeta s čistimi računi: tako kot sem tudi jaz svojim dolžnikom že vse odpustila.«² Vsi smo strmeli nad neizprosno logiko njene argumentacije, iz katere ni govorilo samo suvereno poznavanje grške slovnice, ampak se je v njej zrcalil tudi njen značaj – njen odpor proti nenačelnemu polovičarstvu in kompromisarstvu, njen žlahtni etos, njena težnja po absolutnem in popolnosti.

Akad. dr. Kajetan Gantar, dr. literarnih znanosti, klasični filolog in prevajalec, upokojeni redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani

² Zanimivo, da so skoraj vse naše poznejše natisnjene izdaje Matejevega evangelija ta njen predlog sprejele, medtem ko vsakdanja bogoslužna raba vztraja pri ohranjanju starega besedila (*op. avt.*).

Tone Gorjup

IZ ŽIVLJENJA KRAJEVNE CERKVE

V strnjeni besedi in sliki

OKTOBER 2016

Murska Sobota, 1. oktober, predstavitev dokumentarno-igranega filma o upokojenem mariborskem pomožnem škofu msgr. dr. Jožefu Smeju *Kaplja na vedru*. Producent: Lojze Kozar ml., Škofija Murska Sobota; izvršna producentka: Jolanda Pinterič; režiser: David Sipoš; scenarist: Matjaž Feguš.

Begunje pri Cerknici, 9. oktober, pokop žrtev revolucionarnega nasilja iz Krimске jame.

V župnijski cerkvi sv. Jerneja je mašo zadušnico daroval upokojeni ljubljanski nadškof msgr. dr. Anton Stres. V skupni grob so položili osemindvajset ljudi.

Huda jama, 3. oktober, prenos umorjenih na pokopališče Dobrava pri Mariboru. Žalno slovesnost je vodil celjski škof msgr. dr. Stanislav Lipovšek.

Maribor, 27. oktober, pogrebna slovesnost za prvo skupino žrtev iz Hude jame na Dobravi pri Mariboru. Mašo zadušnico je v mariborski stolnici vodil mariborski nadškof metropolit msgr. Alojzij Cvikel DJ.

NOVEMBER 2016

Murska Sobota, 6. november, ekumensko bogoslužje v evangeličanski cerkvi Martina Lutra ob začetku jubilejnega leta ob 500. obletnici začetka reformacije. Škof Evangeličanske cerkve augsburgške veroizpovedi v Republiki Sloveniji Geza Filo in celjski škof ter predsednik Slovenskega ekumenskega sveta msgr. dr. Stanislav Lipovšek sta poudarila, da se v obeh cerkvah veselijo dogodka, s katerim po 500 letih namesto poudarjanja razlik stopa v ospredje ekumenski pogled in poudarjanje tistega, kar ju združuje.

Murska Sobota, 20. november, akademija ob 10-letnici Škofije Murska Sobota *Stopinje do nas* v dvorani Gledališča Park v Murski Soboti.

Celje, Koper, Ljubljana, Maribor, Murska Sobota, Novo mesto, med 13. in 20. novembrom, slovesno

Upokojeni mariborski pomožni škof msgr. dr. Jožef Smej. Foto: Klavdija Dominko.

Maša zadušnica za žrtve revolucionarnega nasilja iz Krimске jame v Begunjah pri Cerknici. Foto: Tine Šubic.

Akademija ob 10-letnici Škofije Murska Sobota. Foto: Klavdija Dominko.

Upokojeni mariborski nadškof msgr. dr. Marjan Turnšek.
Foto: arhiv Škofije Maribor.

Nekdanji nuncij v Sloveniji, nadškof msgr. Edmond Farhat.
Foto: arhiv Družine.

Pater Marko Ivan Rupnik DJ.
Foto: arhiv Družine.

zapiranje svetoletnih vrat v Cerkvi na Slovenskem.

Log pri Vipavi, 20. november, zahvalna sveta maša ob 65. letnici malega semenišča in 25. letnici Škofijske gimnazije Vipava.

Maribor, 26. november, imenovanje upokojenega mariborskega nadškofa msgr. dr. Marjana Turnška za novega postulatorja v postopku kanonizacije oz. razglasitve za svetnika blaženega škofa Antona Martina Slomška.

DECEMBER 2016

Rim, 17. december, umre nekdanji nuncij v Sloveniji, nadškof msgr. Edmond Farhat.

V času njegovega službovanja pri nas (1995–2001) je Slovenijo dvakrat obiskal papež Janez Pavel II. Pred odhodom iz Slovenije je nadškof Farhat parafiral besedilo sporazuma med Svetim sedežem in Republiko Slovenijo.

Brezje, 17. december, odprtje in blagoslov prenovljenega Muzeja jaslic Brezje v Slovenskem Marjinem narodnem svetišču. V muzeju je razstavljenih več kot 300 jaslic z vsega sveta.

JANUAR 2017

Celje, Koper, Ljubljana, Maribor, Murska Sobota, Novo mesto. Novoletno voščilo naših škofov Sloveniji in krajevni Cerkvi.

Vatikan, 17. januar, papež Francišek imenuje Slovenca p. Marka Ivana Rupnika DJ za novega izvedenca v skupini svetovalcev v Kongregaciji za bogoslužje.

FEBRUAR 2017

Studenci pri Mariboru, 1. februar, prvo srečanje Kolpingovega združenja Slovenije za katoliške obrtnike, male podjetnike, samostojne kmetovalce in svobodne umetnike.

MAREC 2017

Gomilsko, 12. marec, praznovanje nedelje svetniških kandidatov Škofije Celje.

V ospredju je bil lik duhovnika Izidorja Završnika, doma iz župnije Sv. Jurij ob Taboru, ki je odraščal na Gomilskem.

Koper, 13. marec, redna seja članov Slovenske škofovske konference (SŠK). Ob navzočnosti apostolskega nuncija v Sloveniji msgr. nj. eksc. msgr. dr. Juliusza Janusza so izvolili novega predsednika

in podpredsednika SŠK: ljubljanskega nadškofa metropolita msgr. Stanislava Zoreta in mariborskega nadškofa metropolita msgr. Alojzija Cvikla DJ. Nadškof Zore je sedmi predsednik SŠK, imenovan za dobo petih let.

Celje, 16. in 17. marec, simpozij ob 400-letnici Misijonske družbe. Na simpoziju, ki je potekal pod geslom Vincencijeva zamisel je odzivno življenje, so z referati sodelovali Tomaž Mavrič CM, vrhovni predstojnik lazaristov, upokojeni ljubljanski nadškof kardinal Franc Rode in upokojeni ljubljanski nadškof msgr. dr. Anton Stres.

APRIL 2017

Ljubljana, 4. april 2017, odprtje razstave *Beseda Božja ostane na veke* v Narodni in univerzitetni knjižnici. Razstava, v sklopu praznovanja 500. obletnice reformacije, je poleg protestantskih del, prikazala tudi druga besedila, ki so zaznamovala slovensko protestantsko gibanje. Avtor razstave Jonatan Vinkler je zato vanjo uvrstil tudi dragoceni kodeks Ms 141, ki je nastal v prvi polovici 15. stoletja v Stični. Kodeks vsebuje slovenska besedila, ki jih poznamo pod imenom *Stiški rokopis*.

Maribor, velika noč, 16. april 2017. Obhajanje velike noči skupaj s pravoslavnimi verniki.

Velikonočne procesije se je udeležil paroh Srbske pravoslavne Cerkve Sava Kesojevič, ki je nagovoril vernike v stolnici in jim voščil blagoslovljene praznike. Mariborski nadškof metropolit msgr. Alojzij Cvikl DJ je izrazil upanje, da bi bilo skupno praznovanje velike noči priložnost, da iščemo in gradimo na tem, kar nas povezuje.

MAJ 2017

Ljubljana, 8. maj, predsednik Slovenske škofovske konference ljubljanski nadškof metropolit msgr. Stanislav Zore je nekdanjemu profesorju na Teološki fakulteti ter zaslužnemu stiškem opatu p. dr. Antonu Nadrachu podelil odličje sv. Cirila in Metoda. Najvišje priznanje krajevne Cerkve je prejel za zvesto služenje ob svoji 80. letnici ter v zahvalo in priznanje za njegove velike zasluge na številnih področjih cerkvenega, teološkega, dušnopastirskega in kulturnega delovanja.

Črenšovci, Kisovec, Ptujška Gora, Stična, 13. maj, 100. obletnica začetka Marijinih prikazovanj

Praznovanje nedelje svetniških kandidatov Škofije Celje.
Foto: Jože Potrpin.

Tomaž Mavrič, vrhovni predstojnik lazaristov. Foto: Miha Lokovšek.

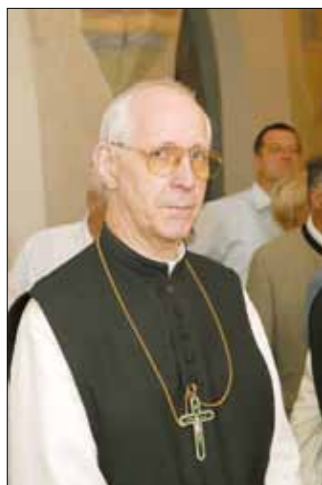

Razstava *Beseda Božja ostane na veke*. Foto: Milan Štupnikar, NUK.

Paroh Srbske pravoslavne Cerkve Sava Kesojević med nagovorom vernikom v mariborski stolnici. Foto: arhiv Škofije Maribor.

Opat p. dr. Anton Nadrah. Foto: arhiv Družine.

Nadškof Anton Vovk. Foto: arhiv Družine.

v Fatimi. Duh fatimskih slovesnosti in papeževega obiska v tem kraju, kjer je med svetnike prišel pastirčica Jacinto in Frančiška, je zavel tudi po slovenskih cerkvah.

Sveti Jurij ob Ščavnici, 28. maj, upokojeni ljubljanski nadškof kardinal Franc Rode je v župnijski cerkvi sv. Jurija daroval sveto mašo ob 100-letnici Majniške deklaracije. V pridigi je kardinal poudaril, da je stoletnica Majniške deklaracije preroški korak v smer slovenske samostojnosti in priložnost, da se globlje zavemo te odločilne spremembe v naši zgodovini.

JUNIJ 2017

Ljubljana, 14. junij, v dvorani Antonovega doma na Viču so premierno predvajali film *Goreči škof – življenje svetniškega kandidata nadškofa Antona Vovka*. Film je delo režiserja Davida Sipoša in scenarista Roka Andresa. V središču filma je poudarjena neomajna vera škofa, ki so ga 20. januarja 1952 pred Novim mestom polili z vnetljivo tekočino in zažgali.

Sveta Gora, 25. junij 2017, slovesno praznovanje 300-letnice kronanja podobe Svetogorske Matere Božje. Sveto mašo je daroval apostolski nuncij v Sloveniji nj. eksc. msgr. dr. Juliusz Janusz.

Šempeter pri Gorici, 28. junij, odprtje in blagoslov Petrovega doma – škofijske hiše za bolne in ostarele duhovnike.

JULIJ 2017

Ljubljana, 13. julij, predsednik Republike Slovenije Borut Pahor je na Kongresnem trgu odkril spomenik vsem žrtvam vojn in z vojnami povezanimi žrtvami. Molitev za vse žrtve je vodil ljubljanski nadškof metropolit msgr. Stanislav Zore.

Slovenija, Krištofova nedelja, 23. julij, praznovanje 30. obletnice akcije MIVA Slovenija. MIVA Slovenija s sredstvi nabirke na Krištofovo nedeljo in drugih prostovoljnih darov oskrbuje slovenske misijonarje. V teh letih je našim misijonarjem in njihovim sobratom pomagala s 357 vozili.

Vršič, 30. julij, Ruska kapelica. Tradicionalna slovesnost v spomin ruskim vojakom, ki jih je med prvo svetovno vojno zasul plaz. Rusko delegacijo, ki se je udeležila slovesnosti, je tokrat vodil Pavel Surgutski, metropolit.

AVGUST 2017

Svete Višarje, 6. avgust, romanje treh Slovenij – matične, zamejske in izseljenske. Pravnik in politolog Andrej Fink je romanje začel s predavanjem o upanju za Slovenijo, sveto mašo je daroval ljubljanski nadškof metropolit msgr. Stanislav Zore.

Turnišče, 15. avgust, praznovanje 750-letnice omembe romarskega svetišča Marije Vnebovzete. Slovesno sveto mašo na praznik Vnebovzete je daroval apostolski nuncij v Sloveniji nj. eksc. msgr. dr. Juliusz Janusz.

Ob praznovanju so v Jeričevem domu pripravili okroglo mizo z naslovom: »Turniška cerkev – zgodovinsko, pastoralno, marijansko in romarsko svetišče«.

Ljubljana, 28. avgust, Evangeličanska cerkev. Predstavitel knjige *Luther za katoličane* ob spominu na 500-letnico začetka reformacije. Knjigo je uredil predsednik papeškega sveta za edinost kristjanov kardinal Kurt Koch in z njo zaznamoval petdeset let dialoga med obema cerkvama.

Ljubljana, 31. avgust, predsednik Republike Slovenije Borut Pahor je podelil srebrni red za zasluge nekdanjemu veleposlaniku Slovenije v Vatikanu dr. Ivanu Reberniku za prispevek h krepitvi odličnih vsestranskih odnosov med Slovenijo in Svetim sedežem.

SEPTEMBER 2017

Ljubljana, 4. september, ljubljanska nadškofija, obisk tajnika Svetega sedeža za odnose z državami, nadškofa Paula Richarda Gallagherja. Nadškof Gallagher je bil tudi gost 12. strateškega foruma na Bledu.

Murska Sobota, 8. september, praznik Marijinega rojstva, blagoslov kapele v vojašnici, imenovane po Primožu Trubarju in posvečene sv. Metodu.

Kostelska dolina – Škrilj – Zdihovo, 8. september, praznik Marijinega rojstva, slovesnost namestitve zvona z blagoslovom je vodil upokojeni ljubljanski nadškof kardinal Franc Rode.

Vrhnik, 21. september, mednarodni dan molitve, blagoslov kapele sv. Jurija v vojašnici Ivana Cankarja. Slovesnost sta vodila ljubljanski nadškof metropolit msgr. Stanislav Zore in škof Evangeličanske cerkve augsburške veroizpovedi v Republiki Sloveniji Geza Filo.

Spomenik vsem žrtvam vojn in z vojnami povezanim žrtvam. Foto: arhiv Družine.

Romanje treh Slovenij na Svetih Višarjah. Foto: arhiv Družine.

Črenšovci, praznovanje 100. obletnice Marijinih prikazovanj v Fatimi. Foto: Klavdija Dominko.

V spomin ruskim vojakom. Foto: arhiv Družine.

Kapela sv. Jurija v Vojašnici Ivana Cankarja na Vrhniki. Foto: arhiv Družine.

Kardinal Kurt Koch. Foto: arhiv Družine.

Osrednja slovesnost na Slomškovo nedeljo. Foto: Feliks Kolar.

Dr. Ivan Rebernik in predsednik Republike Slovenije Borut Pahor. Foto: arhiv Družine.

Maribor, 24. september, Slomškova nedelja, osrednja slovesnost v Zavodu Antona Martina Slomška ob 20-letnici delovanja. Somaševanje je vodil mariborski nadškof metropolit msgr. Alojzij Cvikl DJ.

Tone Gorjup, novinar, Jarše

CELJSKA MOHORJEVA DRUŽBA

V letu 2016 smo z obeležitvijo 165-letnice ustanovitve Mohorjeve družbe in pripravo slovesne akademije slovenski prostor ponovno opozorili na pomen prve slovenske založbe, ki ji narod v veliki meri dolguje zahvalo za ohranitev slovenske tiskane besede, za zavirljiv kulturni razvoj in za izobrazbo tako slovenskega kmeta kot tudi širokih ljudskih množic. Po 90-letih bivanja Mohorjeve v Celju je Muzej novejšje zgodovine Celje prepoznal potrebo, da se eni najstarejših kulturnih organizacij v mestu pokloni s postavitvijo razstave, ki bo na ogled od sredine oktobra do konca leta 2017. V postavitve te razstave, iskanje arhivskih predmetov, odkrivanje doslej neznanih ali izgubljenih in odtujenih dokumentov ter v osvetljevanje teh manjkajočih delčkov polpretekle zgodovine smo v tem letu usmerili veliko naše pozornosti. To raziskovanje in brskanje po Mohorjevih arhivih pa razplamteva gorečo željo in potrebo po številnih novih projektih, tudi po fizični dopolnitvi in razširitvi arhiva, da bomo verodostojno lahko obiskovalcem na ogled razpostavili bogato Mohorjevo knjižno zakladnico, na katero smo upravičeno lahko zelo ponosni.

Bogata dediščina preteklih rodov predanih Mohorjanov, ki jo z užitkom vedno znova odkrivamo in sorazmerno z minevanjem časa tudi toliko bolj cenimo, pa z vsakim dodanim častitljivim letom večja tudi odgovornost za delovanje Družbe v današnjem času, ko se razmere nenehno spreminjajo, ki zahteva hitro odzivnost in poznavanje potreb sodobnega bralca, ki ga zadovoljiš le tako, da se mu prilagodiš. Mnogokdaj se z nostalgijo oziramo v čase, ko so Mohorjeve knjige izhajale v zavirljivi nakladi 60.000 izvodov in več in se zdi, da so bili časi založništva res naklonjeni. Vse drugačno sliko pa lahko dobimo, če le polistamo po starih Mohorjevih koledarjih. Prav v času selitve Mohorjeve s Prevalj v Celje Glasnik (urednik Finžgar) piše o veliki nakladi knjig, ki izidejo vsako leto: »*Pomislimo, da ima naš mali narod na leto nad 140 časopisov in da spisemo Slovenci letno do 250 raznih novih knjig. Kako ogromno delo!*« Ob tem pa potoži, kako se svet prehitro vrti, da se ne utegnemo zaustaviti,

da bi se poglobili vase, da ljudje hlastajo po hitrem in razburljivem branju, ter ob tem opozarja na toliko večji pomen kakovostnih Mohorjevih knjig.

Letno število knjižnih izdaj na slovenskih tleh se je od takrat skoraj podvajseterilo. Prav nič pa se od takrat očitno ni spremenilo človekovo stremenje po hitrih informacijah, veliko premalo se ljudje posvečajo poglobljenemu branju. Tako vsaj kažejo nizke naklade, ki jih dosegamo s prodajo Mohorjevih knjig, ki »*um razsvetliti, srce in voljo ljudi požlahniti morejo*«, kot je zapisal Anton Martin Slomšek ob ustanovitvi naše založbe. In njegovemu zapisanemu poslanstvu ostajamo zvesti, polni načrtov ter toliko bolj hvaležni za vsakega Mohorjevega bralca. »*Mohorske knjige naj niso samo za mimogrede, ne samo za en dan, ne samo lahkotne, zabavne vsebine. /Mohorska knjiga .../ je za dolgo, za vedno, za kesnejše rodove,*« v Koledarju za 1927 piše Finžgar - Glasnik.

Tudi v letu, ki se počasi izteka, smo se skladno s tem poslanstvom prilagajali in približali sodobnemu bralcu – a nikoli samo za »mimogrede«, ampak tako, da vsaka Mohorjeva knjiga hkrati usmerja bralčev intelektualni in duhovni razvoj. Kot ostajamo zvesti tradiciji nekdanjega Glasnika, ki je v Mohorjevih koledarjih vsako leto na kratko povzel delovanje Mohorjeve družbe v vsakokratnem zgodovinskem okviru in nam tako ohranil neprecenljiv in skoraj živ stik s preteklostjo. Za bralce in za prihodnje rodove se torej tudi tokrat sprehodimo skozi obdobje od izida zadnjega Mohorjevega koledarja, kot smo ga preživeli sodelavci Celjske Mohorjeve družbe.

Od zadnjega kroniškega poročila smo od oktobra 2016 pa do konca septembra 2017 izdali 69 samostojnih knjig, od tega 8 ponatisov in nekaj prenovljenih izdaj, pa seveda veroučne učbenike, delovne zvezke, gradiva in pripomočke; v sodelovanju s Slovenskim katehetskim uradom izdajamo revijo *Naša kateheza* in podpiramo projekt *Slomškovo bralno priznanje*; po natančnem uredniškem načrtu vse načrtovane številke revije *Zvon* in *Mohornik 2017* ter *Mohornik 2018*. V tem obdobju smo

107 dni Alp s pohodnikom Igorjem Gruberjem

Predstavitve Redne zbirke za 2017 v knjigarni Celjske Mohorjeve družbe v Ljubljani

pripravili 72 dogodkov, na katerih smo predstavili naše knjižne izdaje, avtorje in strokovne sodelavce.

Samo v **oktobru** smo našeli 16 različnih dogodkov. Medtem ko smo za tisk pripravljali *Redno zbirko 2017*, je dr. Jože Hlebš v knjigarni v Ljubljani v pogovoru z Jožetom Faganelom in dr. Edvardom Kovačem predstavil svoje izvirno znanstveno-raziskovalno delo v knjigi *Filozofija narave*. Presenetljivo lep odziv je v Gornji Radgoni in v Braslovčah doživela knjiga *Gospod je bil z menoj*, ki jo je ob stoletnici rojstva duhovnika Franca Puncerja, sicer avtorja Mohorjeve knjige *Duhovnik v taborišču smrti* (1991), pripravil njegov nečak dr. Ivan Rojnik. V Celju nas je Igor Gruber v potopisnem večeru navduševal nad doživetjem samote v gorah po uspešno prehojeni poti Via Alpina (*107 dni Alp*). Za tiste čase, ko pa so nam prehojene poti vse krajše, je Metka Klevišar razmišljanja o svoji izkušnji bivanja v domu za starejše strnila v knjigi *V dom – zakaj pa ne?* Na operacijskem sistemu Android smo bralcem interaktivnega stripa *Bobri Voz* predstavili istoimensko mobilno aplikacijo, s pomočjo katere barjanski koliščarji v inovativnem stripu Mihe Čelarja oživijo. Duhovit dopoldan je v ljubljanski knjigarni pripravil dr. Aleš Maver ob svoji knjigi latinskih pregovorov in rekov *Kapljica iz dolbe kamen*, ki je v knjigarno privabil tudi številne eminentne Mohorjeve avtorje: dr. Kajetana Gantarja, dr. Andreja Capudra, dr. Bogdana Kolarja, dr. Renata Podbersiča ... Celovski Mohorjevi družbi smo se v Mariboru pridružili na njihovem letnem romanju s poverjeniki, obiskali pa smo tudi knjižni sejem v Frankfurtu.

S predstavitvijo ponatisa drame *Tako dolgi mesec avgust* v začetku **novembra** smo obeležili 95-letnico Zorka Simčiča. November je obrodil tudi *Redno zbirko za 2017*, uspešno pa smo se s knjižno produkcijo in s štirimi dogodki predstavili tudi na slovenskem knjižnem sejmu v Cankarjevem domu. Mesec smo zaključili s spominom na Franceta Balantiča, ki ga je v literarni pripovedi o njegovem življenju in delu med Slovence ponovno postavil France Pibernik v romanu *Pozni november za pesnika*.

Ob eni najpomembnejših knjižnih izdaj tega leta, *Krščanstvo na Slovenskem v luči virov*, ki bo za dolgo časa ostalo temeljno delo na tem področju, se je Cvetka Rezar **decembra** v Celju pogovarjala z avtorjem dr. Metodom Benedikom in recenzentom dr. Alešem Mavrom. Javnosti je bil predstavljen film *Hvalnica delu* o poti rastlinskega zdravnika in zgodovinarja akademika, dolgoletnega člana Glavnega odbora in Nadzornega odbora Celjske Mohorjeve družbe ddr. Jožeta Mačka, ki smo

Predstavitve knjige *Krščanstvo v luči virov* dr. Metoda Benedika v Celju

Podelitev častnega članstva akademiku ddr. Jožetu Mačku

mu ob izidu zadnje iz njegove serije knjig *Mašne in svetne ustanove in legati v Lavantinski škofiji* podelili častno članstvo. Predstavitve *Redne zbirke* je odmevala tudi v Mohorjevi dvorani v Celju, v knežjem mestu pa smo sodelavci tudi zaključili koledarsko leto z večernim druženjem, potem ko smo v skupinskem delu razmišljali o naših skupnih vrednotah.

Decembra je svojo poklicno pot zaključil in se upokojil naš predani sodelavec, dolgoletni urednik Ivan Mohar. Na njegovem delovnem mestu ga je z **januarjem** 2017 nadomestila urednica Cvetka Rezar, ki je prevzela tudi uredništvo revije *Zvon*. V ljubljanski knjigarni smo z gosti predstavili *Življenje, posvečeno lepoti*, monografijo o rezbarju Maksu Bergantu, med drugim tudi avtorju znamenitega okvirja slike Brezjanske Marije. *Večni pogovori* Jerneje Jezernik, dr. Romana Globokarja, Bogdana Gradišnika in Matije Remšeta so se vrteli ob knjigah Martinija *Nočni pogovori* in Chesteronovega *Večnega človeka*. Eden takih ljudi, ki bo ostal večno zapisan v zgodovino slovenskega naroda, je gotovo nadškof dr. Alojzij Šuštar; avtorju monografije o Šuštarjevih zaslugah pri osamosvojitvi Slovenije Jerneju Vrtovcu so z navdušenjem prisluhnili tudi v Trbovljah. Nepozabno doživetje pa je bil večer na gradu Snežnik, ki je v idiličnem okolju ob svečah, projekciji, glasbi Iva Umeka in branju odlomkov avtorice Vande Šega, Sonje Mlejenik in Tanje Ozvatič gostil roman *Nikogaršnja*.

Mesec kulture **februar** je bralcem predstavil Seksikov roman *Primer Eduard Einstein* ter pripoved o Albertu Einsteinu za otroke *Na žarku svetlobe*; prevajalec Ludvik Jevšenak je mesec poprej

Družabno srečanje ob upokojitvi dolgoletnega urednika Celjske Mohorjeve družbe Ivana Moharja

o njem predaval tudi Univerzi za tretje življenjsko obdobje v Celju. Aleš Maver je po kapljicah dolbel kamen v Mariboru, hladno Babno Polje je z Alenko Veber gostilo svetovno znana alpinista Nives Meroi in Romana Beneta, ki sta se ob eni najbolje prodajanih knjig *Ne pustim te čakati* predstavila tudi občinstvu v Novi Gorici. Vzgoji smo se to leto posvetili v knjigi *Bližina osrečuje*, ob kateri sta o svoji terapevtski praksi pripovedovala zakonca Sara in Drago Jerebic. Nežnost in pisano paleta čustev je med najmlajše bralce prinesla prva knjiga iz serije katalonske pisateljice in ilustratorke Rocio Bonilla *Kakšne barve je poljubček?* Zdravljenju s smislom in praksi Franklove logoterapije pa ostaja Mohorjeva zvesta tudi s knjigo *Preslišani krik po smislu*, v Ljubljani sta o njej spregovorila dr. Jože Ramovš in dr. Sebastijan Kristovič.

V **marcu** smo opozorili na izid dolgo pričakovanega *Kapelskega pasijona*, ki smo ga izdali v sodelovanju z ZRC SAZU, zahtevno delo za objavo tega starejšega dramskega besedila pa sta opravila dr. Matija Ogrin in dr. Erich Prunč; z njima se je na predstavitvi v Ljubljani pogovarjal Jože Faganel, besedila pa je interpretiral Pavle Ravnohrib. Mohorjeva je v tem letu močno okrepila program knjig za otroke (*Zakaj sem jaz jaz*, *Jesusove prilike*, strip Berte Golob in ilustratorja Juana Juvančiča *Leopoldina* ...). V Celju smo gostili Leona Oblaka z uspešnico založbe Ognjišče *Neumrljiva duša in sedem glavnih grehov*. Prvič je med bralce v knjižni izdaji *Dvoje življenj – en cilj* prišel rokopis Tee Gammelina Schreiber, sopotnice Alme Karlin. Mohorjevo knjigarno v Ljubljani je za svoj obisk

Predstavitve dela *Kapelski pasijon*

izbral direktor Frankfurtskega sejma in izrazil presenečenje nad velikim številom izdanih knjig. Med monumentalnimi tega leta je gotovo monografija o Franu Gerbiču dr. Eda Škulja (v sodelovanju z Glasbeno šolo Frana Gerbiča Cerknica). Postni čas je prinesel primerno priložnost za predstavitev knjig *Odpuščanje je odločitev*, *Križev pot žrtev hude jame* (zbrala in uredila Romana Bider) in iz portugalsčine prevod knjižice *Križev pot z Marijo*. Mohorjeva je tri desetletja po izidu nagrajene knjige in prepoznavne filmske uspešnice prvič v slovenskem jeziku izdala *Schindlerjev seznam*.

Aprila smo se posebej razveselili izvirnega rašomonsko zastavljenega romana našega nekdanjega urednika in pisatelja Andreja Arka *Gaudeamus*, s čimer smo tudi pričeli obeleževanje 90. obletnice prihoda Mohorjeve družbe v Celje – osrednje dogajanje v romanu je namreč postavljeno prav v knežje mesto. Z Andrejem Arkom smo se pogovarjali prav na noč knjige, ki smo jo obeležili tudi v Ljubljani (*Schindlerjev seznam*) in v Radljah ob Dravi (dr. Maver, *Kapljica izdolbe kamen*). Letos je šmarnično šmarnično branje za otroke *Čudež na skalnici* napisala Kristina Tičar; razmišljanja za odrasle *Naredi me za orodje svojega miru* pa je ob Frančišku Asiškem pripravil pater Janez Šamperl. Pomlad je predstavila nekaj novih knjig za otroke – odlično sprejeto avtorico Rocio Bonilla, tokrat v knjigi *Najvišja gora knjig na svetu*; z avtorico smo se na sejmu v Bologni tudi osebno srečali. Nina Novak Kerbler je v zbirki *Prijazna družba* po prvi knjigi *Moj prijatelj je drugačen* predstavila še *Jakob dobi sestrico*; eno najbolj duhovitih branj je gotovo Hubova *Lisice ne lažejo*, v seriji knjig Claudie Croos

Müller pa smo po prvi *Glavo gor!* predstavili še *Le pogum!* in mesec kasneje *Vso srečo!* Na srednji šoli za medije v Celju smo s Pavletom Ravnohribom posneli potrebne kadre in glas za Slomškovo projekcijo na razstavi MNZC.

Maja smo v Ljubljani gostili dr. Andreja Capudra in založbo Družina s knjigo *Zamrznjene besede*. Izšlo je peto nadaljevanje zgodb o Don Camillu in Pepponeju. Po 70-letih od nastanka so v knjigi *1204 dni teme* luč ugledali iz koncentracijskega taborišča pretihotapljeni dnevniški zapisi Franja Zoreta, za kar je poskrbel njegov vnuk Jože Razpotnik. Še eno takih starih branj, po katerem želijo posegati tudi novi bralci, so knjige Phila Bosmansa – v prenovljeni izdaji *Ne pozabi na veselje*, mesec kasneje pa *Rože sreče moraš saditi sam*. Knjige za mlajše bralce smo začeli oblikovati na tak način, da lajšajo branje tudi otrokom, ki imajo težave z disleksijo – pobudnica teh prizadevanj je Darja Kastelic z zgodbo *Kancijan iz Ogleja*. *Prikazni ne potrkajo na vrata* (Canal-Bonilla) pa ne le otroke, tudi odrasle sprašuje: nas novi odnosi, v katere stopamo, ovirajo ali osrečujejo? Mohorjeve sodelavce so obogatila nova znanstva, ki smo jih z ekipo Dravskega tiska in tiskarne Luart poglobili na potepanju po Ribnici in okolici.

Veliko se potepa tudi Janez Medvešek, ki je v knjigi *Potepi po Sloveniji junija* predstavil dostopne izlete za gibalno ovirane ali družine z vozički. Za poletno branje smo pripravili razburljiv izvirni roman Boruta Koruna *Zadnji inkovski zaklad* ter prevod svetovne uspešnice *Seznam mojih želja*. Retorično predstavo pa sta v Ljubljani priredila dvojec Ana Aleksandra in Zdravko Zupančič, ki sta v svoji Šoli retorike izdala monumentalni deli, Aristotelovo *Retoriko* in Kvintilijanovo *Šolo govornišstva*.

Poletje je bil čas za oddih in snovanje knjižnega progama. **Septembra** smo tako v novi sezoni predstavili znanega Mohorjevega avtorja patra Simona Ašiča v knjigi *Jabolčni kis*, ki smo jo pripravili v sodelovanju s podjetjem Sitik iz Stične. Nobelovko Alice Munro lahko spet srečamo v novi knjigi zgodb *Pogled z grajske pečine*, ki jo je skrbno prevedla poznavalka dr. Tjaša Mohar; roman *Pod snegom* nove češke avtorice pri Mohorjevi Petre Soukupove pa je prevedla Nives Vidrih. O jezikovnih prenesenih pomenih damo otrokom razmišljati v četrti knjigi

Večer v spomin 20-letnici smrti Viktorja Frankla – in predstavitev knjig Elisabeth Lukas v Domu sv. Jožefa v Celju

Rocio Bonilla *Čuden ptič*. Izjemno doživet dopoldan pa smo preživeli s patrom dr. Miranom Špeličem ob predstavitvi novega molitvenika s preprostim naslovom *Molitve* in z meditativnimi ilustracijami Erica Puybareta. Medtem ko sta Nives Meroi in Roman Benett osvojila še zadnji osemstisočak, smo izdali knjigo *Sinaj*. September pa je z odpadanjem listja v naravi in na naslovnici knjige Elisabeth Lukas *Vse se uglesi in izpolni* ter ob njeni temeljni knjigi *Osnove logoterapije* prinesel tudi spomin na 20-letnico smrti Viktorja Frankla – na življenjska vprašanja sta številčnemu občinstvu Doma sv. Jožef v Celju modro, izčrpno in navdihujoče odgovarjala dr. Jože Ramovš, urednik Mohorjeve nove zbirke *Smisel*, in dr. Sebastjan Kristovič.

Oktober je že, ko se oziram na prehojeno obdobje. Kaj uzrem? Predane sodelavce, ki so zaslužni za bogato knjižno bero, in zadovoljne kupce pestre ponudbe tudi drugih izdelkov v obeh Mohorjevih knjigarnah. Uzrem podporo in razumevanje članov glavnega odbora, ki se je v zajetem obdobju sestal trikrat, z odobravanjem pretresal poročila posloводства, tehtno predlagal usmeritve in z oporo

Izlet sodelavcev Celjske Mohorjeve družbe in Dravskega tiska na Dolenjsko

spremljal naše težave in dileme. Hvaležna sem za kakovostne prevajalce, strokovne sodelavce in profesionalen odnos poslovnih partnerjev. Hvaležna tudi za napake in (ne)zgone, iz katerih se tudi kaj naučimo. Letos se bomo v tujini prvič predstavili z lastnim katalogom avtorskih pravic za prodajo v tujino. Vsak mesec novosti predstavimo v številnih medijih. Mohorjeva hiša v Celju je bila deležna svežega beleža, terjala je tudi poseg v mrzli kurilni sezoni, knjigarna v Ljubljani pa zaradi nenehnih okvar novo razsvetljavo (v pojasnilo in opravičilo obiskovalcem za viseče žarnice).

Z optimizmom gledam tudi v tesnejše sodelovanje treh Mohorjevih in se blaženemu Slomšku ter svetima Mohorju in Fortunatu priporočam, naj vodi naše misli, besede in dejanja, da bo vse zastavljeno delo obrodilo sadove!

Dr. Tanja Ozvatič,
ravnateljica Celjske Mohorjeve družbe
Fotografije: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

ČASTNI ČLANI CELJSKE MOHORJEVE DRUŽBE

akad. prof. dr. Kajetan Gantar
Metka Klevišar, dr. med.
msgr. dr. Franc Kramberger
prof. Mirko Mahnič
prof. France Pibernik
akad. prof. Alojz Rebula
kardinal dr. Franc Rode
msgr. Oskar Simčič
Zorko Simčič
akad. ddr. Jože Maček

MOHORJEVA DRUŽBA V CELOVCU

DRUŽBA

V januarju 2017 je potekal na sedežu Mohorjeve družbe v Celovcu izredni občni zbor, na katerem smo v več točkah prilagodili pravila Mohorjeve družbe aktualnim davčnopравни in društvenopravnim zahtevam.

Na medtem že tretjem poletnem sprejemu Mohorjeve v začetku julija 2017 sta direktorja Mohorjeve lahko pozdravila ministra Gorazda Žmavca, predsednico Nove Slovenije Ljudmilo Novak in predsednika deželnega zbora Reinharda Rohra. Tudi sicer je Mohorjeva v teku leta v svojih prostorih lahko pozdravila ugledne osebnosti, kot sta ljubljanski nadškof Stanislav Zore in predsednik slovenskega državnega zbora Milan Brglez.

V poletnih mesecih je Mohorjeva dokončala investicijo v vrt Mohorjeve. Ta prostor je zelo priljubljeno igrišče za otroke vseh starostnih skupin, ki obiskujejo izobraževalne in vzgojne strukture v Mohorjevi hiši.

Tudi v letu 2017 je Mohorjeva sodelovala in pomagala pri reševanju slovenskega blagovnega in bančnega združništva na Koroškem, kjer so bile zaradi neizpeljanih reform in slabih gospodarskih rezultatov in okoliščin potrebne temeljite spremembe. Pri drugi udeležbi Mohorjeve – pri trgovski družbi Korotan International – je prišlo po dolgoletnih pravnih postopkih na Hrvaškem do delno uspešne rešitve zadev.

MOHORJEVA ZALOŽBA

Založba je v letu 2017 izdala skupno 42 knjig, od tega 23 slovenskih in 19 nemških. Skoraj polovica avtoric in avtorjev naših knjig prihaja iz Koroške. Če želimo najprej predstaviti knjige s »prakoroško« vsebino, moramo seveda omeniti narečni besednjak slovenskega govora v zgornjem Rožu z naslovom *Marnvam po domače*, ki ga je s pomočjo domačinov leta dolgo pripravljala prejšnji vodja Mohorjeve založbe v Celovcu Franc Kattinig. Slovar je prava redkost in ga morajo imeti na svoji knjižni polici vsi ljubitelji slovenskih narečij. Za tiste, ki radi po-

Predsednik Državnega zbora Republike Slovenije Milan Brglez na obisku v Mohorjevi ljudski šoli. Foto: Franc Opetnik.

potujejo, bo prišel prav *Popotnik po Zilji*, ki sta ga pripravili Polona Sketelj in Uši Sereinig. Ob tem je prav, da omenimo in priporočimo za našo založbo pravzaprav epohalno knjigo, vodnik po Avstriji, z naslovom *Österreich. Reich an Kultur und Natur*, ki jo je napisal Jože Till s pomočjo svoje žene Brigitte Till - Spausta. Knjiga, ki smo jo prevedli in izdali tudi v slovenskem jeziku, obsega nad 750 strani. Vsak kraj, vsako cerkev in drugo znamenitost, ki jih opisujeta, sta zakonca Till osebno obiskala in tudi fotografirala. Gradivo za to knjigo sta zbirala ne samo več let, temveč več desetletij.

V slovenskih medijih je najbolj odmevala monografija Igorja Omerze z naslovom *Boris Pahor. V žrelu udbe*. Igor Omerza, ki je napisal že ducat knjig o zločinskem delovanju slovenske tajne policije SDV, po domače UDBE, na osnovi dokumentarnega gradiva opisuje, kako je komunistična tajna policija nadzirala in dobesedno zalezovala tržaškega pisatelja Borisa Pahorja.

Sabina Buchwald, doma v Podjuni, je pred leti slučajno odkrila družinski arhiv in v njem nad 80 pisem svojega deda Janeza, ki je kot vojak nemške vojske redno pisal svoji ženi pisma. Analiza dopisovanja med Janezom in Alojzijo odstira nov, drugačen pogled na zgodovino, saj dokumentira strah, čustva in tegobe navadnega nemškega vojaka na bojišču ter svojcev, ki so doma vsak dan trepetali za njegovo življenje. Koroški pisatelj Stanko

Ljubljanski nadškof metropolit msgr. Stanislav Zore na obisku v Mohorjevi hiši v Celovcu. Na sliki z leve: dekan Janko Krištof, vodja knjigarne Miha Kreutz, direktor Franc Kelih, nadškof Stanislav Zore, predsednik Ivan Olip, direktor Karl Hren ter nadškofijski tajnik Boštjan Prevc. Foto: Franc Opetnik.

Wakounig pa v svoji knjigi *Spomin daje času obraz* opisuje življenje na vasi, ki je bilo popolnoma drugačno od današnjega in se nam zdi danes že daleč odmaknjeno v preteklost, čeprav je od takrat minilo komaj pičlih šestdeset let. S tem pa dejansko daje času obraz, po katerem ga mlajši lahko spoznavamo in predvsem bolje razumemo.

Izdali smo tudi zanimivo filozofsko knjigo z naslovom *Darwin, evolucija in/ali stvarjenje*. Napisal jo je znani slovenski filozof Jože Hlebš, ki živi v Trzinu in zlasti v Salzburgu, kjer je bil dolga leta univerzitetni profesor.

Izšli sta tudi dve knjigi za otroke, prva z naslovom *Za to si še premajhna* – napisal jo je koroški ljudskošolski učitelj Stefan Lesjak – pripoveduje o deklici, ki ji odrasli na vprašanja pogostokrat odgovarjajo, da tega še ne razume, ker da je pač še premajhna. Druga, izpod peresa Nika Kuppra, pa pripoveduje o potovanju zmajev v Postojnsko jamo, kjer zmaji iščejo naraščaj. Omeniti je treba še mladinski roman *Ajda, vila z obzidja*, ki jo je napisala pisateljica in glasbenica Natalija Šimunović in pripoveduje o tegobah, radosti in težavah odraščajočega dekleta.

Med nemškimi knjigami naj omenimo vsaj dve: zgodovinar Michael Koschat v svoji knjigi *Urgesund' und ,kerndeutsch'* opisuje, kako so koroški umetniki služili ideologiji nacionalsocialističnega režima in so s svojimi slikami in risbami krepko pomagali pri ideologizaciji ljudi. Krassimira Di-

movna, pisateljica iz Bolgarije, ki že več ko dvajset let živi na avstrijskem Koroškem, pa v svoji knjigi pripoveduje o bolnikih, ki so oboleli za rakom in jih je na njihovi poti spremljala v dobrem in slabem. Zgodbe in usode teh bolnikov gredo k srcu, saj so zgodbe, ki so polne ljubezni, čeprav se z zemeljskega vidika niso »končale« vse srečno.

ŠOLSKE KNJIGE

Leta 2017 smo pripravili večje število elektronskih učbenikov. Med njimi so predvsem nemške veroučne knjige, ki jih Mohorjeva Celovec kot članica vseavstrijskega združenja katoliških založb (IKF) tiska in dobavlja, in to vsem katoliškim založbam v Avstriji. Skupaj z avtorji smo morali na podlagi novih učnih načrtov aktualizirati in dodatno prilagoditi učbenike novemu učnemu načrtu, ki zahteva posredovanje kompetenc. Poleg tega pa so nastali novi tipi učbenikov, t. i. *digi4school*, ki vsebujejo tako tiskano šolsko knjigo kakor tudi učbenik v digitalni obliki.

Za manjšinsko šolstvo na Koroškem smo pripravili in vložili v potrditev nov učbenik *Stvarni pouk* za 4. razred, avtorja Stefana Lesjaka, kakor tudi učbeniški komplet *7 zgodb* avtorske skupine devetih dvojezičnih učiteljic. Gradivo vsebuje sedem posameznih zgodb, CD in delovne liste, ta komplet pa je shranjen v posebni zaščitni kartonski škatli.

Za pomoč pri učenju slovenščine je pripravljen in vložen v aprobacijo *Slovensko-nemški tematski slovar z osnovnim in razširjenim besediščem*, ki vsebuje 4.500 gesel, frazemov in stavčnih primerov avtorjev Emmericha Keliha in Tatjane Vučajnik.

Uspešno smo končali šolsko akcijo 2017/18, ki smo jo v zadovoljstvo številnih šol na Koroškem dobro izvedli z veliko zavzetostjo ter logističnim znanjem v to vključenih sodelavcev tiskarne, knjigarne in založbe.

KNJIGARNA

Njena dobra lega je prvi nagib za ljudi, ki zahajajo v Mohorjevo. Knjigarna lahko ponudi vse slovenske in nemške knjige – če katere ni na zalogi, jo lahko dobi v 24 urah. Knjigarna ponuja tako zgoščenke vseh domačih zborov kakor tudi razna darila za posebne slovesnosti ter celo vrsto nabožnih predmetov.

Slovenski knjižni center, ki deluje v okviru Mohorjeve knjigarne, je v letu 2017 prav zaživel, saj so v njem potekala številna branja in predstavitve knjig. Med drugim je svoje najljubše knjige predstavil koroški deželni glavar Peter Kaiser.

TISKARNA

Poslovanje in razvoj tiskarne sta kljub težkim tržnim razmeram dobra. Uspelo nam je pridobiti nekaj novih dobrih naročnikov. Tiskarna je tudi tiskar avstrijskih veroučnih knjig; te knjige tiskamo in distribuiramo kot član avstrijskega medškofijskega združenja katoliških založb.

SLOMŠKOV DOM

Domovska ponudba je pomembna in nepogrešljiva infrastruktura za vpis dijakov na Slovensko gimnazijo in na Dvojezično trgovsko akademijo. Zanimanje za vpis v dom iz leta v leto narašča, in tako je tudi v šolskem letu 2017/2018 dom popolnoma zaseden. Ponoven trend k domovski oskrbi nastaja zaradi spremenjenih družinskih razmer in večje potrebe po zunajdružinski oskrbi mladih. Zanimanje za mesta v Slomškovem domu pa je veliko še posebej zaradi dobrega dela naših vzgojiteljic in vzgojiteljev!

Velik izziv je vsakoletno pridobivanje javnih podpor za vzdrževanje doma, saj brez njih dom ne bi mogel delovati. Dodatno so se v financiranje doma vključili tudi posamezniki, ki dajejo štipendije socialno potrebnim in nadarjenim dijakom. Posebno težišče v letu 2017 so bile tudi ustvarjalne delavnice, na katerih so dijakinje in dijaki spoznali svet umetnosti.

LJUDSKA ŠOLA IN VARSTVO

V šolskem letu 2016/17 je bila Mohorjeva ljudska šola dobro zasedena. V tem letu našo šolo obiskuje skupno 87 šolark in šolarjev! V okviru šole redno sodelujemo z različnimi drugimi šolami in v letu 2017 je Mohorjeva ljudska šola gostila sreča-

Koroški deželni glavar Peter Kaiser je v Slovenskem knjižnem centru predstavil knjige, ki so mu bile v življenju najljubše. Foto: Franc Opetnik.

nje partnerskih šol iz Podljubelja v Sloveniji in iz Bračana v Italiji.

Skoraj vsi šolarji in šolarke koristijo ponudbo našega varstva, ki skupaj s šolo ponuja celovito jezikovno izobrazbo v obeh deželnih jezikih.

DUNAJ

Na Dunaju upravlja Mohorjeva družba iz Celovca Študentski dom Korotan v osmem dunajskem okraju in Knafljevo ustanovo v prvem okraju.

V Študentskem domu Korotan so se v začetku leta 2017 v glavnem končala obsežna sanacijska dela. Opravila sta se prevzem in predaja in v okviru obnovljenega Korotana so potekale številne prireditve – kot na primer odprtje posebne sobe, posvečene komponistu Hugu Wolfu. Sicer je bil študentski del hiše tudi v letu 2017 popolnoma zaseden in promet v hotelskem delu Korotana se je v letu 2017 znatno povečal.

Tudi Knafljeva ustanova je delovala uspešno in je v študijskem letu 2017/18 po več desetletjih lahko podelila skupno s Tumovo štipendijo kar tri štipendije.

Dr. Karl Hren in Franc Kelih

GORIŠKA MOHORJEVA DRUŽBA

Minulo leto je bilo za Zadrugo Goriška Mohorjeva zahtevno, saj se je zadruga zaradi strukturalnih problemov zadnjih let znašla v situaciji, da je morala iz varčevalnih razlogov celo krčiti delovne ure nečasnikarskemu osebju. Organizacija dela in reševanje finančnih težav je zahtevalo precej dela, da se je obračun za leto 2016 sklenil s stroški v višini 670.737,14 evra in prihodki v višini 638.400,56 evra, kar pomeni, da je končni primanjkljaj znašal 32.326,58 evra. Ta rezultat povzroča nemalo skrbi, a zaenkrat še omogoča redno delovanje. Negativni rezultat vsekakor potrjuje, da se novi odbor, ki je bil potrjen na občnem zboru 21. aprila 2017, še vedno sooča s težavami, ki so vezane na dodeljevanje javnih prispevkov v minulih letih. Izhodišča za letošnje leto so nekoliko boljše, saj deželni prispevek za leto 2017 znaša 249.952,50 evra, medtem ko je v letu 2016 iz tega fonda prišlo v blagajno 201.419,53 evra. Za 7.000 evrov pa se je povišal tudi prispevek Urada RS za Slovence v zamejstvu in po svetu.

V novi odbor Zadruga Goriška Mohorjeva so bili izvoljeni Martin Drufovka, Jožko Fornazarič, Erika Jazbar, Marjan Markežič, Jurij Paljk, Martina Valentinčič in Franka Žgavec, ki je na prvi seji novega odbora tudi prevzela predsedniško funkcijo.

Razprava je bila izredno zanimiva in konstruktivna, tudi ker je prof. Peter Černic vsem članom poslal v informacijo in razmislek svoje poglede na delovanje in poslovanje Zadruga in njenih komponent: tednika *Novi glas*, knjižnih izdaj Goriške Mohorjeve družbe in otroške revije *Pastirček*. Tako člani kot odbor so potrdili voljo, da se bodo zavzemali za ohranjanje medijske pluralnosti, nazorske raznolikosti in spodbujanje ustvarjalnosti v našem okolju, tudi v zavesti, da smo doslej že konec leta 1995 edini uresničili smiselno in učinkovito združitev *Katoliškega glasa* in *Novega lista*, da bi ustanovili *Novi glas*. Zato so zahteve o združevanju založniških pobud, ki jih je slišati iz določenih uradov, z naše strani že izpolnjene!

KNJIŽNE IZDAJE

Glavno os celoletne založniške dejavnosti predstavlja mohorjanska zbirka, ki smo jo prvič, sicer zelo sintetično, predstavili v sredo, 23. novembra 2016, v dvorani Lili Novy v Cankarjevem domu v Ljubljani ob knjižnem sejmu v sklopu predstavitve knjižnega programa zamejskih založb. Glavna predstavitev pa je bila v galeriji Ars na Travniku v Gorici v ponedeljek, 28. novembra 2016, ko smo časnikarjem in zbranemu občinstvu predstavili *Koledar za leto 2017*, ki smo ga opremili s posnetki umetniških del Bogomile Doljak, medtem ko je njeno delo in ustvarjalnost predstavila Jasna Merku. Zbornik na 328 straneh prinaša bogato vsebino z vrsto prispevkov o življenju Slovencev v Italiji, ter o njihovem bogatem delovanju v družbeno-kulturni stvarnosti.

Nadalje knjigo *Les Goriciennes*, ki jo je napisala Darinka Kozinc. Avtorica je pronicljivo segla v psihološko preizkušeni svet aleksandrink, v njihovo preteklost in njihovo usodo, prepogosto prepojeno z neizbežnimi dvomi in težavami, pa tudi s hrepenenjem in upanjem v lepšo prihodnost. Avtorica je sama poskrbela tudi za vinjete, ki zelo posrečeno obogatijo knjigo. Knjiga je doživela več zelo odmevnih predstavitev, med drugim v Ajdovščini, Mirnu, na dvorcu v Vipolžah, pri nekaterih so zelo lepo sodelovali tudi člani Društva žena Prvačina ter Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink.

Za zbirko *Naše korenine* je ugledna zgodovinarica dr. Milica Kacin Wohinz pripravila za objavo spise svojega očeta in jih poimenovala *Dominik Kacin: dnevnik, pisma, spomini iz dveh svetovnih vojn*. Knjiga, ki je bogato opremljena s fotografskimi dokumenti in je 26. v nizu zbirke *Naše korenine*, odločno presega razsežnost družinske kronike, saj je Dominik Kacin med prvo svetovno vojno pisal vojaški in bolniški dnevnik, nato pa doživel italijanske zapore in konfinacijo ter nemško deportacijo v Mauthausen. Vse to je opisal v spominih in v pismih, ki jih je pošiljal domov na Cerkljansko, kjer so se medtem družinski člani, hčerke in žena soočali z grozotami medvojnega in vojnega časa.

Predstavitve knjižnega programa Goriške Mohorjeve družbe v Galeriji Ars na Travniku v Gorici. Foto: Danijel Devetak.

V sodelovanju s tržaško Duhovsko zvezo je izšel tudi tradicionalni stenski *Naš koledar za leto 2017*, ki ga krasijo fotografije dolgoletnega predsednika fotografskega društva Foto Trst 80 Janka Kovačiča.

Goriška Mohorjeva družba se je želela pokloniti spomenu Filipa Terčelja (1892–1946). Da bi obeležili 70-letnico nasilne smrti in 100-letnico mašniškega posvečenja tega duhovnika, pisatelja, pesnika in publicista, smo objavili šest zvezkov Terčeljevih uglasbenih svetih pesmi s skupnim naslovom *Vaš Terčelj*. Prvi trije zvezki zaobjemajo spominski izbor iz prvotnih pesmaric: *Božji spevi* (1929), *Gospodov dan* (1930) in *Zdrava Marija* (1933), 4. zvezek obsega dva snopiča, v prvem je pobudnica zbirke in urednica Marija Pegan zbrala uglasbene pesmi Brede Šček z naslovom *Terčeljeve svete pesmi v uglasbitvah Brede Šček*, v drugem pa vzporedne uglasbitve istih pesmi drugih skladateljev z naslovom *Terčeljeve svete pesmi v vzporednih uglasbitvah*. Sklepni 5. zvezek pa nosi naslov *Pomembni vidiki izida goriških pesmaric 1929–1933 s separatno pesmi, ki bi jih pripisala Filipu*

Terčelju. Spremnji zapisi Marije Pegan pojasnjujejo razloge za objavo teh skladb, Terčeljev življenjepis, predstavljajo skladatelje teh pesmi in ostale pesnike, ki so prispevali svoja besedila za omenjene pesmarice GMD, da spoznamo globlji pomen izida goriških pesmaric 1929–1933.

V sodelovanju s Celjsko Mohorjevo družbo smo izdali prevod knjige Marca Roncallija *Papež Janez Dobri – vodnik in svetnik*. Spremno študijo z naslovom »Papež Janez XXIII. in Slovenci v Italiji« je v knjigi prispeval Tomaž Simčič.

V italijanščini je izšla pesniška zbirka *Emozioni*, ki jo je napisala goriška pesnica Claudia Vincina. V njej je zbranih 80 še neobjavljenih poezij. To je njena sedma pesniška zbirka. Knjigo bogati pesnična bibliografija, ki ob poeziji zaobjema tudi kratko prozo in druge objave. Na prvih straneh pa je tenkočutna spremna beseda izpod peresa Tatjane Rojc, ki umešča Vincinino poezijo v brezčasnost svetovne lirike in v posebno pesniško izročilo našega prostora.

V poklon zaslužnemu narodnemu delavcu Dragu Štoki, ki je obhajal svojo 80-letnico, je izšla zbirka njegovih kratkih črtic z naslovom *Po stezicah in brezpotjih*. Knjigi je spremno besedo napisala Erika Jazbar, za likovno opremo in grafično pripravo teksta pa je poskrbel Franko Žerjal. Knjiga je doživela svojo krstno predstavitev na zadnjem poletnem večeru *Pod lipami* v Centru Bratuž in zelo posrečeno na borjaču Štokove rojstne hiše na Kontovelu.

V sklopu širše zasnovane pobude, ki smo jo izpeljali v soglasju z začasnim združenjem *Projekt*, smo izdali tudi pravljice Miroslave Leban s povednim naslovom *Medved zobozdravnik*. Gre za sklop tematsko zaokroženih pravljic, v katerih nastopa medved Kratkodlaki. Domačim in divjim živalim, ki jih zdravi, na pravljичni način deli dobre nasvete o ustni higieni in s tem seveda uči tudi mlade bralce. Imenitne ilustracije Vesne Benedetič prav gotovo bistveno prispevajo k prijaznejšemu doživljanju posameznih zgodb iz zobne ambulante sredi gozda.

OTROŠKA REVIIJA PASTIRČEK

Tudi v minulem šolskem letu je ta priljubljena otroška revija dosegla učence vseh osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji. 70-letnico delovanja pa je urednik Marjan Markežič želel obeležiti z nekaj priložnostnimi izdajami Pastirčkove knjižnice. Spomladi je izšla pesmarica dolgoletnega sodelavca Patricka Quaggiata z naslovom *Pesmi za mlada grla*. V njej je 29 izvornih skladb, v glavnem na besedila goriške pesnice Ljubke Šorli in drugih primorskih pesnikov. Skladbe so primerne za otroške in mladinske zборе in sledijo tematiki koledarskega leta. Uredil jo je Marijan Markežič, ilustrirala pa Polona Lisjak.

Kot 24. zvezek Pastirčkove knjižnice in kot tretja knjižica v zbirki Pastirčkov oder je izšlo delo Lučke Susič *Mali gledališki vrtiljak s podnaslovom Pet kratkih otroških igrice za vse priložnosti*. Tudi ta publikacija, ki jo je posrečeno ilustriral Matej Susič, obeležuje pomembni jubilej revije in na 64 straneh prinaša tekste, ki so namenjeni otroškim dramskim skupinam.

Ob 70-letnici izhajanja mladinske revije *Pastirček* pa je sodelavec Walter Grudina ilustriral in uredil hudomušno knjižico *Napake in spake, proč! Pomagajmo Packotu!*. Gre za izbor Packovih stripov, ki že nad dvajset let izhajajo v *Pastirčku*. Stilno izdelana figura Packa upodablja navihanega dečka,

ki se izraža v spakedranščini ali v »packovščini«, kot je njegovo izražanje v spremni besedi h knjigi poimenoval David Bandelj. Packove jezikovne domisljice so v teh letih postale pravi učni pripomoček pri učenju in obvladanju slovenskega jezika.

NOVI GLAS

Tednik *Novi glas* se sooča s težavami, ki so skupne vsem časopisom, a kljub temu nadaljuje s poslanstvom nagovarjanja slovenskih ljudi v Italiji, Sloveniji in po svetu.

Lansko leto so pri tedniku morali zelo varčevati, zato so tudi bili prisiljeni izvesti ukrepe, ki so prizadeli določene zaposlene, s posebnimi projekti pa so le dosegli tisti finančni znesek, ki bo izdajatelju, Zadrugi Goriška Mohorjeva, omogočil, da bo leto 2017 izpeljal v mejah sprejemljivega finančnega stanja.

Na uredništvu *Novega glasa* skušajo poskrbeti za sodoben prikaz dela in stanja slovenske narodne skupnosti v Italiji tudi tako, da pripravljajo prenovo spletne strani časopisa, da bi dosegli predvsem vse tiste mlajše, ki sicer ne posegajo več po tiskanih izdajah slovenskih medijev.

Po eni strani torej skrb za zveste naročnice in naročnike, bralke in bralce tiskane izdaje tednika, po drugi strani pa iskanje sodobnega jezika in sodobnih medijskih objav na svetovnem spletu, vse to pa seveda začinjeno z zavestjo, da imamo kristjani v tem globaliziranem svetu še vedno besedo in jo tudi moramo zase zahtevati ter jo seveda tudi ohraniti.

Tednik se v Italiji srečuje tudi s hudimi težavami zaradi postopnega ukinjanja pošte na širšem državnem območju, kar je seveda problem, ki ga uredništvo in uprava skušata rešiti tudi v tesnem sodelovanju z italijansko vsedrjavno zvezo katoliških tednikov FISC, katere edini slovenski član v Italiji je tednik *Novi glas*.

SKLEP

S tem zapisom smo odprli vrata, da lahko vsakdo pogleda v našo delavnico. Povedali smo, kaj smo v minulem letu opravili in nakazali cilje, ki si jih postavljamo. Prepričani smo, da so vsebine, ki jih posredujemo s knjigami in periodiko, dragocene za našo narodno skupnost v Italiji in vse ostale. V danih razmerah je to veliko.

Marko Tavčar

MOHORJEV KOLEDAR 2018 | Redna zbirka Celjske Mohorjeve družbe za leto 2018 | Urednica Alenka Veber | Oprema in prelom Lidija Murenc | Izdala in založila Društvo Mohorjeva družba in Celjska Mohorjeva družba d. o. o. | Za založbo predsednik Jože Planinšek CM in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič | © Celjska Mohorjeva družba, 2017 | www.mohorjeva.org | Natisnila tiskarna Dravski tisk d. o. o. v 2600 izvodih | Celje-Ljubljana | ISSN 1318-5462